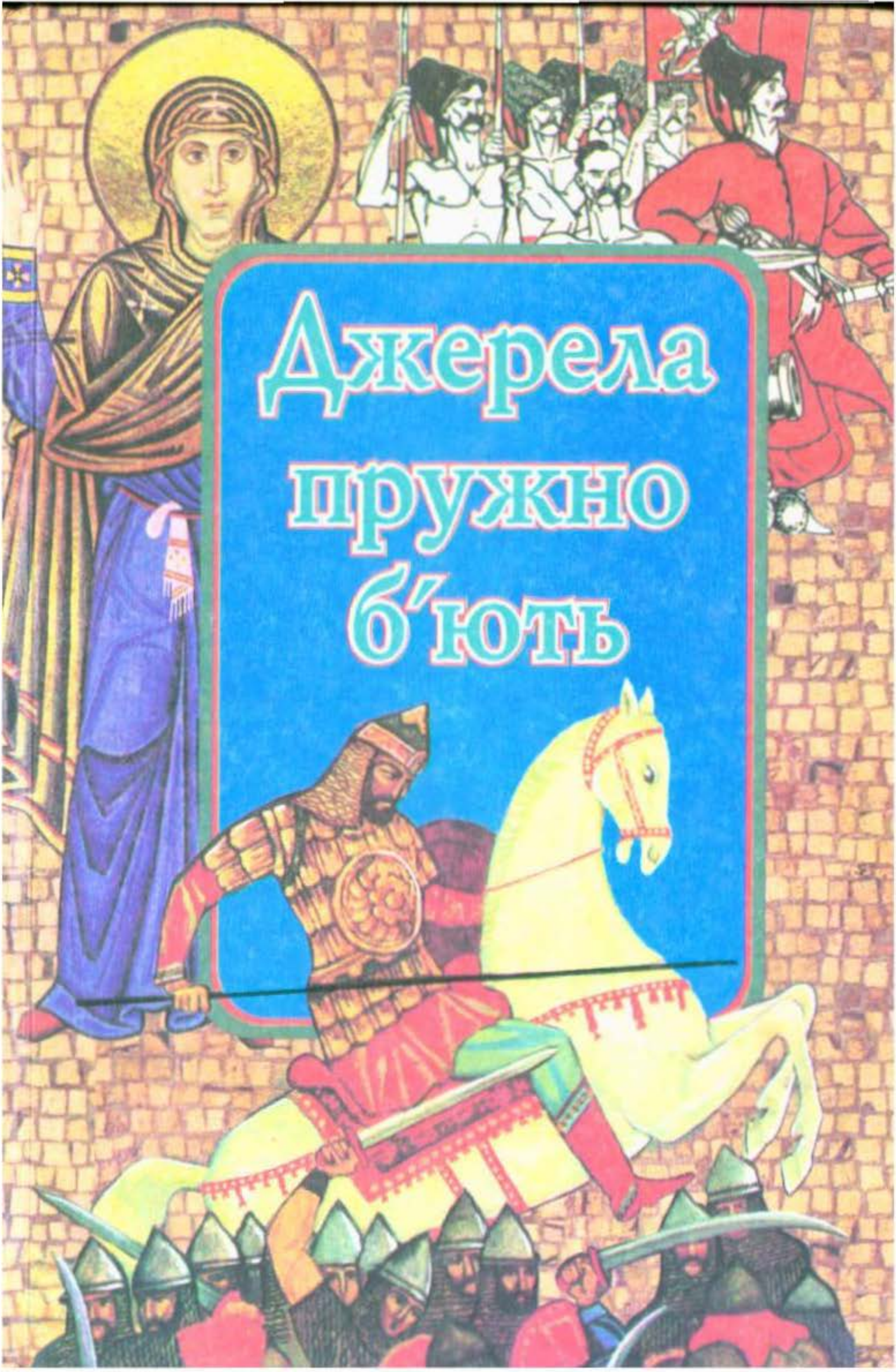
Джерела
пружно
б′ють

Джерела пружно б'ють

Хрестоматія
з української літератури
для 9 класу

Уклав
БОРИС СТЕПАНИШИН

Рекомендовано Міністерством освіти України

2-ге видання

ЖЕНСКАЯ ЗАОЧНАЯ
СРЕДНЯЯ ШКОЛА №

КИЇВ
«ОСВІТА»
1998

ББК 83.34УКР1я721
Д40

Рекомендовано Міністерством освіти України
Лист МО України № 425 від 18.04.97

Д40 **Джерела пружно б'ють:** Хрестоматія з української літератури для 9 класу / Уклав Борис Степанишин.— 2-ге вид. — К.: Освіта, 1998.— 480 с.
ISBN 966-04-0013-6.

ББК 83.34УКР1я721

© Б. І. Степанишин, упорядкування, 1995
© К. Б. Мовчан, В. В. Чуприна, художнє оформлення, 1998

ISBN 966-04-0013-6

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Дорогі читачі!

Услід за підручником з української літератури для 9-го класу я пропоную вам хрестоматію художніх творів, які за програмою вивчатимете текстуально.

Звісно, найкраще читати художню книжку не в скороченому, а в повному обсязі. На жаль, за теперішніх складних економічних умов для багатьох з вас це нездійсненно. Тому доводиться користуватися хрестоматією, в якій підібрані за хронологічним принципом і пропонуються вашій увазі твори із Святого Письма, українського фольклору, прадавньої, давньої та нової української літератури — Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Маркіяна Шашкевича, Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка, Леоніда Глібова, Степана Руданського, Анатоля Свидницького, Юрія Федьковича та інших.

Завдяки цій хрестоматії ви, читачі, наче з космічної висоти глянете на майже тисячолітній шлях рідного українського письменства: постоїте біля його джерел, простежите його розвиток у десятках жанрів, сотнях образів, відчуєте гуманну суть християнських ідей — напевно, проймете ся ними і збагатите високими, благородними почуттями й думками своє духовне життя.

Оскільки стара книжна українська мова за лексикою, стилістикою і правописом далека від сучасної, більшість творів XI—XVIII століть подано в хрестоматії у перекладах, точніше — модернізовано у сучасне мовлення.

Підручник і хрестоматію розглядайте як одну системну цілісність. Як саме працювати над ними — скористайтесь з таких порад.

Повернувшись з уроку української літератури, на якому йшлося про певний літературний твір, спершу знайдіть за змістом хрестоматії його текст. Читаючи, уявляйте об-

ЗАОЧНАЯ
ШКОЛА

рази, картини, зовнішність кожного персонажа — його постать, обличчя, ходу, мовлення. Спробуйте уявити автора твору, відчути його ставлення до даного персонажа, визначте, як воно впливає на ваше сприйняття героя. Знайомлячись із ліричними творами, намагайтесь запам'ятати, які почуття ви відчули — радість, сум, прикрість, гнів, обурення, захоплення тощо. Визначте і проблеми, які піднімає автор, які ідеї проголошує, що схвалює, оспівує, а що засуджує. Текст бажано перечитати вдруге і занотувати крилаті фрази, просто вдалі вислови, оригінальні тропи, незрозумілі слова — все, що викликає ваш читацький інтерес чи сумнів. І лише після цього переходьте до аналізу твору в підручнику. Але не беріть викладене в ньому абсолютно все на віру. Сприймання художнього твору, на відміну від наукового, є індивідуальним: ви маєте право на суб'єктивну його оцінку. Не завадить зазирнути і до підручника з історії України, щоб перечитати відповідний розділ і відчути атмосферу певної історичної доби.

Висловлюю щиру надію, що дана хрестоматія бодай частково задовольнить ваші літературні уподобання, і від вдумливого читання вміщених у ній творів ви зазнаєте неабиякої естетичної насолоди. Щастя вам на літературних шляхах і стежках нашої України!

Упорядник

Святе Письмо

БІБЛІЯ

СТАРИЙ ЗАВІТ

ПЕРША КНИГА МОЙСЕЄВА: БУТТЯ

СТВОРЕННЯ СВІТУ

1 На початку Бог створив Небо і землю. 2 А земля була пуста та порожня, і темрява була над безоднею, і Дух Божий ширяв над поверхнею води. 3 І сказав Бог: «Хай станеться світло!» І стало світло. 4 І побачив Бог світло, що добре воно,— і Бог відділив світло від темряви. 5 І Бог назвав світло: «День», а темряву назвав: «Ніч». І був вечір, і був ранок,— день перший. 6 І сказав Бог: «Нехай станеться твердь посеред води, і нехай відділяє вона між водою й водою». 7 І Бог твердь учинив, і відділив, що під твердю вона, і воду, що над твердю вона. І сталося так. 8 І назвав Бог твердь: «Небо». І був вечір, і був ранок,— день другий. 9 І сказав Бог: «Нехай збереться вода з-попід неба до місця одного, і нехай суходіл стане видний». І сталося так. 10 І назвав Бог суходіл: «Земля», а місце зібрання води назвав: «Море»... 12 І земля траву видала, ярину, що насіння розсіває за родом її, і дерево, що приносить плід, що насіння його в нім за родом його... 13 І був вечір, і був ранок,— день третій... 16 І вчинив Бог обидва світила великі,— світило велике, щоб воно керувало днем, і світило мале, щоб керувало ніччю, також зорі... 19 І був вечір, і був ранок,— день четвертий... 21 І створив Бог риби великі, і всяку душу живу плазуючу, що її вода вироїла за їх родом, і всяку пташину крилату за родом її... 23 І був вечір, і був ранок,— день п'ятий... 25 І вчинив Бог земну звірину за родом її, і худобу за родом її, і все земне плазуюче за родом його. І бачив Бог, що добре воно.

СТВОРЕННЯ ЛЮДИНИ

26 І сказав Бог: «Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над

усею землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі». 27 І створив Бог на Свій образ людину... І був вечір, був ранок,— день шостий.

ПОТОП НА ЗЕМЛІ

7 І сказав Господь Ноєві: «Увійди ти й увесь дім твій до ковчегу, бо Я бачив тебе праведним перед лицем Своїм в оцім роді. 2 Із усякої чистої худоби візьмеш собі по семеро, самця та самицю його, а з худоби нечистої — двоє: самця та самицю її. 3 Також із птаства небесного по семеро, самця та самицю, щоб насіння сховати живим на поверхні всієї землі. 4 Ось-бо по семи днях Я литиму на землю дощ сорок день і сорок ночей,— і всяку істоту, яку Я вчинив, зітру з-над поверхні землі!»...

ДЛЯ ВСЬОГО СВІЙ ЧАС

3 Для всього свій час, і година своя кожній справі під небом: 2 час родитись і час помирати, час садити і час вирівати посаджене, 3 час вбивати і час лікувати, час руйнувати і час будувати, 4 час плакати і час реготати, час ридати і час танцювати, 5 час розкидати каміння і час каміння громадити, час обіймати і час ухилятись від обіймів, 6 шукати час і час розгубити, час збирати і час розкидати, 7 час дерти і час зашивати, час мовчати і час говорити, 8 час кохати і час ненавидіти, час війні і час миру!.. 12 Я знаю: немає нічого в них кращого, як тільки радіти й робити добро у своєму житті.

НОВИЙ ЗАВІТ

ЄВАНГЕЛІЄ ВІД ЛУКИ

Проповідь на горі

ХТО БЛАЖЕННИЙ

20 А Він, звівши очі на учнів Своїх, говорив:
«Блаженні убогі,— Царство Боже бо ваше».
21 «Блаженні голодні тепер, бо ви нагодовані будете».
«Блаженні засмучені зараз, бо втішитесь ви».

ЛЮБІТЬ І ВОРОГІВ СВОЇХ

27 «А вам, хто слухає, Я кажу: «Любіть своїх ворогів, добро робіть тим, хто ненавидить вас. 28 Благословляйте тих, хто вас проклинає, і моліться за тих, хто кривду вам чинить. 29 Хто вдарить тебе по щоці, підстав йому й другу, а хто хоче плаща твого взяти,— не забороняй і сорочки. 30 І кожному, хто в тебе просить,— подай, а від того, хто твоє забирає,— назад не жадай. 31 І як бажаєте, щоб вам люди чинили, так само чиніть їм і ви...»

НЕ СУДІТЬ СВОЇХ БЛИЖНІХ

37 «Також не судіть, щоб не суджено й вас; і не осуджуйте, щоб і вас не осуджено; прощайте, то простять і вам. 38 Давайте — і дадуть вам... Бо якою ви мірою міряєте, такою відміряють вам».

ДЕРЕВО З ПЛОДУ СВОГО ПІЗНАЄТЬСЯ

43 «Нема доброго дерева, що родило б злий плід, ані дерева злого, що родило б плід добрий. 44 Кожне ж дерево з плоду свого пізнається... 45 Добра людина із доброї скарбниці серця добре виносить, а лиха з лихої виносить лихе. Бо чим серце наповнене, те говорять уста його!»

Ісус навчає народ притчами

8 4 І, як зібралось багато народу, і з міста до Нього поприходили, то він промовляти став притчею.

ПРИТЧА ПРО СІЯЧА

5 «Ось вийшов сіяч, щоб посіяти зерно своє. І, як сіяв, упало одне край дороги,— і було повитоптуване, а птахи небесні його повидзьобували. 6 Друге ж упало на ґрунт кам'янистий,— і, зійшовши, усохло, не мало бо вогкости. 7 А інше упало між терен,— і вигнався терен, і його поглушив. 8 Інше ж упало на добру землю,— і, зійшовши, уродило стократно»... 11 Ось що означає ця притча: Зерно — це Боже Слово. 12 А котрі край дороги,— це ті, хто слухає, але потім приходить диявол і забирає слово з їхнього серця, щоб не ввірували

й не спаслися вони. 13 А що на кам'яному ґрунті,— це ті, хто тільки почує, то слово приймає з радістю; та кореня не мають вони, вірують дочасно,— і за час випробовування відпадають. 14 А що впало між терен,— це ті, хто слухає слово, але, ходячи, бувають придушені клопотами, та багатством, та життьовими розкошами,— і плоду вони не дають. 15 А те, що на добрій землі,— це оті, хто як слово почує, береже його в щирому й доброму серці,— і плід приносять вони в терпеливості.

ХТО ПІДНОСИТЬСЯ — БУДЕ ВПОКОРЕНИЙ

14 8 «Коли хто покличе тебе на весілля, не сідай на першому місці, щоб не трапився хто поважніший за тебе з покликаних, 9 і щоб той, хто покликав тебе та його, не прийшов і тобі не сказав: «Поступися цьому місцем!» І тоді ти з соромом станеш займати місце останнє... 10 Але як ти будеш запрошений, то приходь, і сідай на останньому місці, щоб той, хто покликав тебе, підійшов і сказав тобі: «Приятелю,— сідай вище!» Тоді буде честь тобі перед покликаними з тобою. 11 Хто бо підноситься — буде впокорений, а хто впокоряється — той піднесеться».

ПРИТЧА ПРО БЛУДНОГО СИНА

15 11 І Він оповів: «У чоловіка одного було два сини. 12 І молодший із них сказав батькові: «Дай мені, батьку, належну частину маєтку!» І той поділив поміж ними маєток. 13 А по небагатьох днях зібрав син молодший усе, та й подавсь до далекого краю, і розтратив маєток свій там, живучи марнотратно. 14 А як він усе прожив, настав голод великий у тім краї,— і він став бідувати. 15 І пішов він тоді і пристав до одного з мешканців тієї землі, а той вислав його на поля своїх пасти свиней. 16 І бажав він наповнити шлунка свого хоч стручками, що їли їх свині, та ніхто не давав їх йому. 17 Тоді він спам'ятався й сказав: «Скільки в батька мого наймитів мають хліба аж надмір, а я отут з голоду гину! 18 Устану, і піду я до батька свого, та й скажу йому: «Прогрішився я, отче, против неба та супроти тебе... 19 Недостойний я вже зватися сином твоїм; прийми ж мене, як одного з своїх наймитів»... 20 І, вставши, пішов він до батька свого. А коли він ще далеко був, його батько вгледів його,— і переповнився жалем: і побіг він, і ки-

нувсь на шию йому, і зачав цілувати його! 21 І озвався до нього той син: «Прогрішився я, отче, против неба та супроти тебе, і недостойний вже зватися сином твоїм»... 22 А батько рабам своїм каже: «Принесіть негайно одежу найкращу, і його зодягніть, і персня подайте на руку йому, а сандалі на ноги. 23 Приведіть теля відгодоване та заколіть,— будемо їсти й радіти. 24 бо це син мій був мертвий — і ожив, був пропав — і знайшовся!» І почали веселитись вони.

25 «А син старший його був на полі. І коли він ішов й наближався до дому, почув музики та танці. 26 І покликав одного із слуг, та й спитав: «Що це таке?» 27 А той каже йому: «То вернувся твій брат, і твій батько звелів заколоти теля відгодоване,— бо ж здоровим його він прийняв». 28 І розгнівався той,— і ввійти не хотів. Тоді вийшов батько його й став просити його. 29 А той відповів і до батька сказав: «Ото, скільки років служу я тобі, і ніколи наказу твого не порушив,— ти ж мені й козеняти не дав, щоб із приятелями своїми потішився я...» 33 І сказав він йому: «Ти завжди зо мною, дитино, і все моє — то твоє! 34 Веселитись та тішитись треба було, бо цей брат був мертвий — і ожив, був пропав — і знайшовся!»

ЯК ОСЯГНУТИ ВІЧНЕ ЖИТТЯ

25 І підвівсь ось законник один, і сказав, Його випробовуючи: «Учителю, що робити мені, щоб вічне життя осягнути?» 26 Він же йому відказав: «Що в Законі написано, як ти читаєш?» 27 А той відповів: «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією силою своєю, і всім своїм розумом, і свого ближнього, як самого себе». 28 Він же йому відказав: «Правильно ти відповів. Роби це,— і будеш жити».

ХТО НАШ БЛИЖНІЙ. ПРИТЧА ПРО МИЛОСЕРДНОГО САМАРЯНИНА

29 А той бажав сам себе виправдати, та й сказав до Ісуса: «А хто то мій ближній?» 30 А Ісус промовив: «Один чоловік ішов з Єрусалиму до Єрихону, і попався розбійникам, що обдерли його, і завдали йому рани, та й утекли, покинувши ледве живого його. 31 Проходив випадком тією дорогою священик один, побачив його,— і проминув. 32 Так само й Левит надійшов на те місце,

поглянув,— і теж проминув. 33 Проходив же там якийсь самарянин, та й натрапив на нього і, побачивши, змилосердився. 34 І він підійшов, і обв'язав його рани, наливши оливи й вина. Потім його посадив на худобину власну, і приставив його до гостиниці, та й клопотався про нього. 35 А другого дня, від'їжджавши, вийняв він два динарії, та й дав їх господареві і проказав: «Заопікуйся ним, а як більше що втратиш,— заплачу тобі, як вернуся». 36 Котрий же з цих трьох — на думку твою — був ближній тому, хто попався розбійникам?» 37 А він відказав: «Той, хто вчинив йому милість». Ісус же сказав йому: «Іди,— і роби так і ти!»

ОТЧЕ НАШ

Отче наш, що єси на небесах! Нехай святиться ім'я Твоє; нехай прийде царство Твоє; нехай буде воля Твоя як на небі, так і на землі. Хліб наш насущний дай нам сьогодні; і прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим; і не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого.

Бо Твоє є царство, і сила, і слава, Отця, і Сина, і Святого Духа, нині і повсякчас, і на віки вічні. Амінь.

З МОЙСЕЄВИХ ПОВЧАНЬ

Люби Господа Бога твого, дотримуйся заповідей і законів Його протягом усього життя.

Хто зневажає батька свого або матір, повинен умерти.

Не крадіть, не обманюйте й не оббріхуйте одні одних!

Не ховай у серці ненависті до брата свого. Не мстися і не носи гніву до дітей свого народу, бо ближніх ти повинен любити, як себе самого.

Нужденних ніколи не бракуватиме. Тому наказую: подай руку свою нещасним і вбогим братам своїм.

Якщо твій брат зубожів і нездужає, не годен на себе працювати, ти повинен його підтримати — однаково, чи він чужинець, чи місцевий.

Якщо ти обіцяв що-небудь Богу, то не барися це виконати, бо якщо зволікатимеш, вважатиметься це гріхом. Дотримуйся того, що прорекли уста твої, і виконай те, до чого зобов'язався.

З ПРИПОВІСТЕЙ СОЛОМОНОВИХ

Про повагу до батьків і старших. Зберігай у пам'яті, мій сину, науку батька свого й не забувай нагадувань матері своєї! Заховай їх у серці назавжди. Коли йтимеш, вони будуть тебе супроводжувати; як ляжеш, стоятимуть на варті біля тебе; а коли прокинешся, розмовлятимуть з тобою. Бо наказ є смолоскипом, а наука — світлом.

Про допомогу вбогим. Хто допомагає бідному, той позичає Господу: Він платить йому за його добродійства. Хто затуляє вуха на благання бідного, той сам буде кликати, і ніхто його не почує. Не відмовляй зробити добро, кому належить, і не говори: «Прийди ще раз, завтра тобі допоможу»,— якщо можеш зробити це сьогодні.

Здобудь собі добре ім'я. Добре ім'я має більшу вартість, ніж велике багатство.

Будь чесний і правдивий! Правдиве слово існуватиме вічно, а брехня — всього одну хвилину. Відверніть від фальшивого рота, облудні уста віддали від себе! Нечесно зароблене майно не принесе щастя. Нагромадження скарбів нечесним способом — це немов дим, що розвіється, це ні що інше, як шукання смерті.

Будь скромний! Де зарозумілість, там буде і ганьба, тому в діях скромного — мудрість. Гордість призводить до упадку, а скромного чекають почесті. Хто має впасти, стає спочатку гордим, а пиха приходить перед самим його упадком.

Уникай поганого товариства. Держися здалеку від лихих людей, бо серце їх прагне до шкоди, а їхні уста вказують шлях до нещастя. Моя дитино, якщо грішник хоче тебе спокусити, не йди за ним!

Працюй! Ледачі руки приводять до вбогості, а роботящі — збагачують. Хто управляє свою ниву, матиме хліба доволі, а хто стане ледарювати, скоро збіднє.

З ДАВИДОВИХ ПСАЛМІВ

І

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.

І в законі Господньому
Серце його й воля
Навчається, і стане він —
Як на добрім полі
Над водою посаджене
Древо зеленіє,
Плодом вкрите. Так і муж той
В добрі своїм спіє.
А лукавих, нечестивих
І слід пропадає,—
Як той попіл, над землею
Вітер розмахає,
І не встануть з праведними
Злії з домовини.
Діла добрих оновляться,
Діла злих загинуть.

II

Мій Боже милий, як-то мало
Святих людей на світі стало!
Один на другого кують
Кайдани в серці. А словами,
Медоточивими устами
Цілуються і часу ждуть,
Чи швидко брата в домовині
З гостей на цвинтар понесуть?
А Ти, о Господи єдиний,
Скуєш лукавії уста,
Язик отой велеречивий,
Мовлявший: «Ми не суєта!»
І возвеличимо на диво
І розум наш, і наш язик...

(Тарас Шевченко)

РЕЛІГІЙНІ ПІСНІ

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість стала, яка не бувала:
Над вертепом звізда ясна на весь світ засіяла.
Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік з пеленами, убого повився.

Пастушки з ягнятком перед тим дитятком
На колінця припадають, Царя-Бога прославляють:
Просим Тебе, Царю, небесний Владарю,
Даруй літа щасливії цього дому господарю.

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

Христос воскрес, (2)
Радість небо нам являє,
Пасха красна нас вітає.
Радуйтеся, люди, нині,
Бог дав щастя всій родині.
Бог дав радість нам з небес,
Христос воскрес! (2)

Христос воскрес! (2)
Земленька зі сну пробудилась,
В квіти-трави замаїлась.
Звір і птиця веселиться,
Миром Божий світ краситься,
Люди, мир вам, Бог з небес,
Христос воскрес! (2)

Христос воскрес! (2)
Радуйтеся, Божі люди,
Хай між вами гнів не буде.
Хай любов цвіте все гожа,
Чиста, мила, як цвіт-рожа.
Бо любов прийшла з небес.
Христос воскрес! (2)

МОЛИТВА ЗА УКРАЇНУ

Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни.
Волі і світу промінням
Ти її осіни.

Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти,
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.

Молимось, Боже єдиний,
Нам Україну храни,
Всі свої ласки й щедроти
Ти на люд наш зверни.

Дай йому волю,
Дай йому долю,
Дай доброго світа.
Щастя дай, Боже, народу!
І многая, многая літа!

(Олександр Кониський)

Усна народна творчість

ВЕСНЯНКИ

БЛАГОСЛОВИ, МАТИ, ВЕСНУ ЗАКЛИКАТИ

Благослови, мати,
Весну закликати!
Весну закликати,
Зиму проводжати!
Зимочка в возочку,
Літечко в човночку.

• • •

ОЙ ВЕСНА, ВЕСНА, ТИ КРАСНА

Ой весна, весна, ти красна,
Що ж ти нам, весно, принесла?
Та принесла я вам літечко,
Щоб родилося житечко
Ще й червонії квіточки,
Щоб квітчалися дівочки.

ДА ВЖЕ Ж ВЕСНА, ДА ВЖЕ Ж КРАСНА

Да вже ж весна, да вже ж красна, із стріх вода капле,
Із стріх вода капле, із стріх вода капле.
Молодому козаченьку мандрівочка пахне,
Мандрівочка пахне, мандрівочка пахне.
Помандрував козаченько у чистеє поле,
У чистеє поле, у чистеє поле.
За ним біжить дівчинонька: «Вернися, соколе!
Вернися, соколе! Вернися, соколе!»
«Хоч вернуся — забарюся, гордуєш ти мною,
Гордуєш ти мною, гордуєш ти мною.
Буде твоє гордування все перед тобою,
Все перед тобою, все перед тобою!»

РУСАЛЬНІ ПІСНІ

СИДІЛА РУСАЛКА НА БІЛІЙ БЕРЕЗІ

Сиділа русалка на білій березі,
Просила русалка в жінок намітки:
«Жіночки-сестрички,
Дайте мені намітки,
Хоч не тоненької,
Аби біленької».

Сиділа русалка на білій березі,
Просила русалка в дівчаток сорочки:
«Дівочки-сестрички,
Дайте мені сорочки,
Хоч не біленької,
Аби тоненької».

ОЙ БІЖИТЬ, БІЖИТЬ МАЛА ДІВЧИНА

Ой біжить, біжить мала дівчина,
А за нею русалочка:
«Та послухай мене, красна панночко,
Загадаю тобі три загадочки,
Як угадаєш — до батька пущу,
Не угадаєш — до себе візьму:
«Ой що росте без коріння?
А що біжить без повода?
А що росте да без цвіту?»
«Камінь росте без коріння,
Вода біжить без повода,
Папороть росте без цвіту».
Панночка загадочок не вгадала,—
Русалочка панночку залоскотала.

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ

КУПАЙЛО, КУПАЙЛО, ДЕ ТИ ЗИМУВАЛО?

«Купайло, Купайло!
Де ти зимувало?»
«Зимувало в лісі,
Ночувало в стрісі,
Зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку».

ХОДИЛИ ДІВОЧКИ КОЛО МАРИНОЧКИ

Ходили дівочки коло Мариночки,
Зеленії два дубочки — парубочки,
Червоная калинонька — то дівочки.
Як пішли дівочки в ліс по ягідочки,
То й прийшлося їм три річеньки брести.
Три річеньки брести і Дунай пливти.
Усі дівочки Дунай перепливли,—
Дівка Маринка в Дунаї втонула.
На дівці Маринці плахта-чернітка.
Як зайшлися слухи та до мачухи:
Не жаль мені дівки Маринки,
А жаль мені плахти-чернітки».
Як пішли дівочки в ліс по ягідочки,
То й прийшлося три річеньки брести,
Три річеньки брести і Дунай пливти.
Усі дівочки Дунай перепливли,—
Дівка Маринка в Дунаї втонула,
На дівці Маринці плахта-шовківка.
Як зайшли слухи та до матінки:
«Не жаль мені плахти-шовківки,
А жаль мені дівки Маринки».
Зелені два дубочки — парубочки.
Червоная калинонька — то дівочки.
Потонула Маринонька, потонула,
Наверх кісонька зринула.

НАРОДНА ДРАМА

ПРОСО

Гравці стають в два ряди в десяти кроках один від одного. Перший ряд співає:

А ми просо сіяли, сіяли.
Ой дід ладо, сіяли, сіяли.

Другий ряд:

А ми просо витопчем, витопчем.
Ой дід ладо, витопчем, витопчем.

Перший: А чим же вам витоптать, витоптать?
Ой дід ладо, витоптать, витоптать?

Другий: А ми коні випустим, випустим.
Ой дід ладо, випустим, випустим.

Перший: А ми коні переймем, переймем.
Ой дід ладо, переймем, переймем.
Другий: Да чим же вам перейнять, перейнять?
Ой дід ладо, перейнять, перейнять?
Перший: Ой шовковим поводом, поводом.
Ой дід ладо, поводом, поводом.
Другий: А ми коні викупим, викупим.
Ой дід ладо, викупим, викупим.
Перший: Ой чим же вам викупить, викупить?
Ой дід ладо, викупить, викупить?
Другий: А ми дамо сто рублів, сто рублів.
Ой дід ладо, сто рублів, сто рублів.
Перший: Не треба нам тисячі, тисячі.
Ой дід ладо, тисячі, тисячі.
Другий: А ми дамо дівчину, дівчину.
Ой дід ладо, дівчину, дівчину.
Перший: А ми дівчину візьмемо, візьмемо.
Ой дід ладо, візьмемо, візьмемо.

Другий ряд кричить:

— Нашого полку убуде, убуде.

Перший: — Нашого — прибуде, прибуде.

З другого ряду дівчинка перебігає у перший. Гра продовжується, поки всі не перебіжать у другий ряд.

КОЗА

Перед грою вибирається коза. Її підводять до стінки, сідають віддалік і кричать:

— Коза, коза, бе-е!

Коза сердиться, тупає ногами, говорить, що всіх переколе. Потім гладять її по спинці і запитують:

— Коза, коза, де ти була?

— Травку їла.

— Чого сюди прийшла?

— Одпочити.

Після цього слова діти всі тікають, коза ганяється за ними. Кого вона зловить, той стає козою. Гра починається спочатку.

В цій грі коза приговорює такі куплети:

Я коза-дереза,
Півбока луплена,
За копу куплена.
Ту-пу, ту-пу ногами,
Сколю тебе рогами,
Лапками загребу,
Хвостиком замету,
Бррр...

ЯВТУХ

— Да куди їдеш, Явтуше,
Да куди їдеш, мій друже?
— Не скажу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка,
То й скажеш!
— На базар!
— Підвези ж мене, Явтуше,
Підвези мене, мій друже.
— Не хочу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка,
То й схочеш!
— Сідай, та скраєчку!

— Ой що везеш, Явтуше,
Ой що везеш, мій друже?
— Не скажу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка,
То й скажеш!
— Груші!

— Ой дай мені, Явтуше,
Ой дай мені, мій друже!
— Не дам!
— Та коли ж твоя та добрая ласка,
То й даси!
— Візьми, та гниленьку!

— Обніму ж тебе, Явтуше,
Обніму ж тебе, мій друже!
— Не хочу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка,
То й схочеш!
— Обніми, та не задуши!

— Поцілую ж тебе, Явтуше,
Поцілую ж тебе, мій друже!
— Не хочу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка,
То й схочеш!
— Поцілуй, та не вкуси!

ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ

ОЙ СТАНУ Я НА БИЛИНОЧЦІ

Ой стану я на билиночці
Та й гукну я по родиноньці:
— Ой збирайтеся, родоньку,
На цей деньок на суботу,
Ой близькії, далекії,
Убогії і багатії.
Багатії кінець стола,
А вбогії край порога.
Багатії їсти та пити,
А вбогії порядок чинити.
Багатії веселитися,
А вбогії пожуритися.

ОЙ ОДДАВАЛА ТА Й МАТИ ДОЧКУ

Ой оддавала та й мати дочку
В чужую стороночку.
Як оддавала та й наказала,
Щоб сім літ не бувала.

Побула рочок, побула другий,
На третій заскучала,
Підняла крильця щирого серця,
До батенька полинула.

Ой сяду-паду в батьковім саду
На крайній черешеньці,
Ой буду кувати, не вимовляти,
Щоб не пізнала мати.

Ой ходить стрілець та рідний братець,
Хоче галоньку вбити,
Матінка ходить, рученьки ломить:
— Не бий, синоньку, галки,
Бо тій галоньці, як моїй доньці
В чужій сторонці.

ОЙ ЛЕТЯТЬ ГАЛОЧКИ У ТРИ РЯДОЧКИ

Ой летять галочки у три рядочки,
Зозуля попереду;
Ой усі галочки по лугах сіли,
Зозуля на калині.
Ой усі галочки по лугах сіли,
Зозуля на калині;
Ой усі галочки защебетали,
Зозуля закувала.
«Ой чого куєш, чого жалуєш,
Сива зозуленько?
А чи жаль тобі темного лугу,
Чи гіркої калини?»
«Ой не жаль мені темного лугу,
Ні гіркої калини,
Ох і жаль мені політаннячка
Й раннього куваннячка».
Ідуть дружечки у три рядочки,
Молода попереду;
Ой усі дружечки по лавках сіли,
Молода на посаді.
Ой усі дружечки по лавках сіли,
Молода на посаді,
Ой усі дружечки та й заспівали —
Молода заплакала.
«Ой чого плачеш, чого жалуєш,
Молода Марусенько?
А чи жаль тобі батечка свого
Чи подвір'ячка його?»
«Ой не жаль мені батечка свого,
Ні подвір'ячка його,
Тільки жаль мені русої коси,
Дівоцької краси.
Ох і жаль мені русої коси,
Дівоцької краси:
Що дівки гуляють, косами мають,
Мене не приймають.
«Ой біжи, біжи,— ти засватана,
Ти од нас украдена;
Ой біжи, біжи,— ти заручена,
Ти од нас одлучена!»

Давня українська література

ЛІТОПИС РУСЬКИЙ
З БОГОМ ПОЧИНАЄМ. ОТЧЕ, БЛАГОСЛОВИ.

(Уривки)

Повість минулих літ Нестора, чорноризця Феодосієвого монастиря Печерського, звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала.

Тож почнемо повість оцю.

Після потопу, отже, три сини Ноєві розділили Землю — Сим, Хам і Яфет [...]

І був [тоді] один народ. А коли намножилося людей на Землі, то намислили вони [...] зводити башту до небес і город навколо неї Вавилон, будували вони башту сорок літ. І не була вона завершена, бо зійшов Господь Бог глянути на город і башту, і сказав Господь: «Се народ один і мова одна». І змішав Бог народи, і розділив на сімдесят і на дві мови, і розсіяв [їх] по всій Землі. По змішанні ж народів Бог вітром великим розвалив башту, однак є останок її [...]

Від цих ото сімдесяти і двох народів, од племені таки Яфетового, постав народ слов'янський — так звані норики, які є слов'янами.

По довгих же часах сіли слов'яни по Дунаєві, де єсть нині Угорська земля і Болгарська. Од тих слов'ян розійшлися вони по землі і прозвалися іменами своїми [...]

Так само й ті ж слов'яни, прийшовши, сіли по Дніпру і назвалися полянами, а інші — древлянами, бо осіли в лісах; а другі сіли межи Прип'яттю і Двіною і назвалися дреговичами...

І так розійшовся слов'янський народ, а від його [імені] й дістали свою назву слов'янські письмена [...]

А Дніпро впадає в Понтійське море трьома гирлами; море це звуть Руським. Побіля нього ж учив святий апостол Андрій, брат Петрів.

[...] Коли Андрій учив у Синопі і прийшов у [город] Корсунь, він довідався, що од Корсуня близько устя

Дніпрове. І захотів він піти в Рим, і прибув в устя Дніпрове, і звідти рушив по Дніпру вгору, і за приреченням Божим прийшов і став під горами на березі.

А на другий день, уставши, сказав він ученикам своїм, які були з ним: «Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог» [...]

Коли ж поляни жили осібно, кожен із родом своїм на своїх місцях, володіючи кожен родом своїм,— то було [між них] три брати: одному ім'я Кий, а другому — Щек, а третьому — Хорив, і сестра їх — Либідь. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щекавицею, а Хорив — на третій горі, од чого й прозвалася вона Хоривицею. Зробили вони городок, [і] на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом. І був довкола города ліс і бір великий, і ловили вони [тут] звірину. Були ж вони мужами мудрими й тямущими і називалися полянами. Од них ото є поляни в Києві й до сьогодні.

Інші ж, не знаючи, говорили, ніби Кий був перевізником, бо тоді коло Києва перевіз був з тої сторони Дніпра. Тому [й] казали: «На перевіз на Київ». Коли б Кий був перевізником, то не ходив би він до Цесарограда. А сей Кий княжив у роду своєму і ходив до цесаря...

А коли він вертався назад, [то] прийшов до Дунаю і вподобав місце, і поставив городок невеликий, і хотів [тут] сісти з родом своїм. Та не дали йому ті, що жили поблизу. Так що й донині називають дунайці городище те — Києвець. Кий же повернувся у свій город Київ. Тут він і скончав життя своє. І два брати його, Щек і Хорив, і сестра їх Либідь тут скончалися.

А по сих братах почав рід їхній держати княжіння в полян...

У рік 6419 (911). З'явилася звізда велика на заході, подібна до списа.

У рік 6420 (912). Послав Олег мужів своїх налагодити мир та укласти договір межи Греками і Руссю [...]

І жив Олег, мир маючи з усіма землями [і] князюючи в Києві.

І приспіла осінь, і спом'янув Олег коня свого, якого поставив був годувати, [зарікшись] не сідати на нього. Бо колись запитував він був волхвів і віщунів: «Од чого мені прийдеться померти?» І сказав йому один віщун: «Княже! Кінь, що його ти любиш і їздиш на

нім,— од нього тобі померти». Олег же, взявши це собі на ум, сказав: «Ніколи тоді [не] сяду на коня [сього], ані гляну більше на нього». І повелів він годувати його, але не водити його до нього. І, проживши декілька літ, він не займав його, поки й на Греків пішов.

А коли вернувся він до Києва і минуло чотири роки, на п'ятий рік спом'янув він коня свого [...] І призвав він старшого над конюхами, запитуючи: «Де є кінь мій, що його я поставив був годувати і берегти його?» А він сказав: «Умер». Олег тоді посміявся і вкорив віщуна, кажучи: «Неправдиво то говорять волхви, і все те — лжа єсть: кінь умер, а я живий». І повелів він осідлати коня: «Дай-но погляну я на кості його». І приїхав він на місце, де ото лежали його кості голі і череп голий, і зліз він з коня, [і] посміявся, мовлячи: «Чи од сього черепа смерть мені прийняти?» І наступив він ногою на череп, і, виповзши [звідти], змія вжалила його в ногу.

І з того розболівшись, він помер. І плакали по ньому всі люди плачем великим, і понесли його, і погребли його на горі, що зветься Щекавицею. Єсть же могила його й до сьогодні, називається могила та Олеговою. А було всіх літ його княжіння тридцять і три [...]

У рік 6476 (968). Прийшли печеніги вперше на Русь-ку землю. А Святослав був (тоді) в Переяславці, і заперлася Ольга з онуками своїми — Ярополком, і Олегом, і Володимиром — у городі Києві. І оступили печеніги город силою великою,— незчисленне множество [стояло їх] довкола города,— і не можна було вийти з города, ні вісті послати, і знемагали люди од голоду й безвіддя. І, зібравшись, люди тої сторони Дніпра стояли в човнах на тій стороні, та не можна було увійти в Київ ані одному з них, ні із города [вийти кому] до них.

І затужили люди в городі, і сказали: «Чи нема кого, який би на ту сторону міг дійти і переказати: «Якщо ви не приступите завтра під город,— ми здамось печенігам». І сказав один хлопець: «Я можу перейти». Городяни ж, зрадівши, сказали хлопцеві: «Коли можеш ти якось іти — іди». Він тоді вийшов із города з вуздечкою і ходив серед печенігів, запитуючи: «Чи ніхто не бачив коня?» — бо він умів по-печенізькому, і вони вважали його [за одного з] своїх. А як приблизився він до ріки, [то], скинувши одежу з себе, скочив у Дніпро і поплив. І коли побачили [це] печеніги, кинулися вони

за ним, стріляючи в нього, але не могли йому анічого зробити.

А ті, побачивши [це] з тої сторони [Дніпра і] прибувши в човні назустріч йому, взяли його в човен і привезли його до дружини. І сказав він їм: «Якщо ви не підступите завтра рано під город,— здадуться люди печенігам». Мовив тоді їм воєвода їхній, на ім'я Претич: «Підступимо завтра в човнах і, захопивши княгиню і княжичів, умчимо на сю сторону і люди. Якщо ж сього не зробимо,— погубить нас Святослав».

І як настав ранок, сіли вони в човни перед світом, затрубили сильно трубами, і люди в городі зняли крик. Печеніги ж подумали, що князь [Святослав] прийшов, [і] побігли од города, хто куди [...]

І послали кияни [гінця] до Святослава, говорячи: «Ти, княже, чужої землі шукаєш і дбаєш [про неї], а свою полишив. Нас же мало не взяли печеніги, і матір твою, і дітей твоїх. Якщо ти не прийдеш, не оборониш нас,— то таки нас візьмуть. Чи тобі не жаль отчизни своєї, і матері, що стала старою, і дітей своїх?»

Це почувши, Святослав швидко сів на коней з дружиною своєю, і прибув до Києва, і цілував матір свою, і дітей своїх, [і] журився тим, що сталося од печенігів. І зібрав він воїнів, і прогнав печенігів у поле, і було мирно.

У рік 6501 (993). Пішов Володимир на хорватів. А коли вернувся він із війни хорватської, то тут печеніги прийшли по тій стороні [Дніпра] од Сули. Володимир тоді вийшов супроти них і встрів їх на Трубежі коло броду, де нині Переяславль. І став Володимир на сій стороні [ріки], а печеніги на тій. І не наважувалися ці [перейти] на ту сторону, а ті — на сю сторону.

І приїхав князь печенізький [Куря?] до ріки, і викликав Володимира, і сказав йому: «Ти випусти свого мужа, а я — свого. Нехай обидва борються. І якщо твій муж ударить моїм [об землю], то не будем воювати три роки, якщо ж наш муж ударить вашим, то будем воювати три роки». І розійшлись вони урізнобіч.

Володимир же, вернувшись у табір, говорив: «Чи нема такого мужа, який би взявся з печеніжином боротися?» І не знайшовся такий ніде.

А назавтра приїхали печеніги і свого мужа привели, а [мужа] наших не було. І став тужити Володимир [...] І прийшов один старий муж до нього, і сказав йому:

«Княже, єсть у мене один син удома, менший. Бо з чотирма я вийшов, а він удома. Від самого дитинства його ніхто не вдарив ним. Одного ж разу, коли я сварив [його], а він м'яв шкуру, він розгнівався на мене [і] роздер шкуру руками».

Князь же, почувши і зрадівши, послав по нього [гінця] зараз же. І привели його до князя, і князь розповів йому все. Цей тоді сказав: «Княже! Я не знаю, чи переможу його. Спробуйте-но мене. Чи немає бика, великого й сильного?» І знайшли бика сильного, і сказав він роздражнити бика, і поклали на нього залізо гаряче, і пустили бика, і побіг бик мимо нього, і схватив він бика рукою за бік, і вирвав шкуру з м'ясом, скільки йому рука захопила. І сказав йому Володимир: «Можеш із ним боротись».

А назавтра прибули печеніги і стали гукати: «Чи нема [вашого] мужа? Наш ось готов!» Володимир же повелів тої ночі надіти оружжя. І приступили тут вони одні до одних, і випустили печеніги мужа свого, і був він превеликий вельми і страшний. Виступив також муж Володимирів, і, побачивши його, печеніжин посміявся, бо був він середній тілом. І, розмірявши [відстань] між обома військами, пустили їх одного до одного. І взялися вони оба, і стали кріпко держати [один одного], і удавив він печеніжина в руках своїх до смерті, і вдарив ним об землю. І вигукнули руси, а печеніги побігли, а руси погнали вслід за ними, рубаючи їх, і прогнали їх.

Володимир же, рад бувши, заклав город на броду тому і назвав його Переяславлем, бо [тут] перейняв славу отрок той. Володимир при цім великим мужем зробив його і отця його. А Володимир вернувся у Київ з побідою і славою великою [...]

У рік 6709 (1201). По смерті ж великого князя Романа вікопомного самодержця всеї Русі, який одолів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей Божих [...] Він бо кинувся був на поганих, як той лев, сердитий же був, як та рись, і губив [їх], як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, бо він ревно наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих ізмаїльтян, тобто половців, вигнав [хана їхнього] Отрока за Залізнії ворота, а [хан] Сирчан зостався коло Дону, рибою живлячись.

Тоді Володимир Мономах пив золотим шоломом із Дону, забравши землю їх усю і загнавши окаянних

агарян. По смерті ж Володимировій остався у Сирчана один лиш музика Ор, і послав він його в Обези, кажучи: «Володимир уже вмер. Тож вернися, брате, піди в землю свою». Мов же ти йому слова мої, співай же йому пісні половецькії. А якщо він не схоче,— дай йому понюхати зілля, що зветься євшан».

Той же не схотів [ні] вернутися, ні послухати. І дав [Ор] йому зілля, і той, понюхавши і заплакавши, сказав: «Да лучче єсть на своїй землі кістьми лягти, аніж на чужій славному бути». І прийшов він у землю свою. Од нього родився Кончак, що зніс Сулу, пішов ходячи, котла носячи на плечах.

Отож Роман-князь ревно наслідував [Володимира] в цім і старався погубити іноплемінників [...], велика смута постала в землі Руській. Зосталися ж два сини його, один, [Данило], чотирьох літ, а другий, [Василько], двох літ [...]

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ЛІТОПИС

(Уривок)

Данило вийшов з військом із Холма та на третій день став у Галичі; а його любили городяни. Коли він під'їхав під город, сказав їм: «Мужі городські! Як довго хочете терпіти владу чужинців?» А вони закричали: «Це є наш володар, Богом даний»,— та пустилися до нього, як діти до свого батька, як бджоли до матки, як спрагнені води до джерела. Та єпископ Артемій і двірський Григорій противилися йому, але як побачили, що не можуть дальше тримати города, покорилися, хоч обережно дбали про передачу города, вийшли з нього із заплаканими очима та сумними обличчями і сказали силувано: «Приходь, княже Даниле, прийми город!» А Данило ввійшов у свій город і прибув до храму Пречистої Богородиці, та прийняв стіл батька, та проголосив перемогу, заткнувши свою хоругву на Німецьких воротах. А ранком наспіла вістка, що Ростислав вирушив був у Галич, але, довідавшись про прийом городян, пігнався в Угорщину дорогою через Борсукову вузину, прибув до бані, що звалась Родна, а звідти пішов в Угорщину. А бояри, прийшовши до князя Данила, стали навколішки та просили зо слізьми помилування: «бо згрішили ми, тримаючи іншого князя». А він відповів

їм: «Ви дістали помилування, і не робіть цього вдруге, а то попадете в гірший стан». А коли Данило довідався про їх новий наступ, послав проти них свої війська і гнав їх в гори, а потім вернувся.

У 1252 р. угорський король прислав послів до Данила з проханням помочі; бо власне мав бій з німцями. Він пішов на поміч та прибув до Пожгу. Король виїхав напроти князя Данила, який прийшов тут, зібравши все своє військо. Німці подивляли оружжя, бо коні мали налобники та були накриті шкуратяними дергами, а люди були в шатах і від його полків ішов блиск, бо блистіла зброя. Він сам їхав поруч короля, за руським звичаєм: сидів на коні, гідному подиву, а сідло горіло від золота, і стріли, і шаблюка були золотом окрашені та іншими оздобами для подиву, а кожух його був обшитий грецькими златоглавами та кружевами, а чоботи із зеленого саф'яну і золота [...]

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ

ПОУЧЕННЯ

(Уривки)

Я, недостойний, дідом своїм Ярославом, благословенним, славним, нареченний у хрещенні Василієм, [а] руським іменем Володимир, отцем улюбленим і матір'ю своєю [з] Мономахів у благочесті наставлений, дітям моїм у доброчесності домогтись успіхів бажаючи, се пишу поучення вам, улюблені, і задля християнських людей, бо скільки оберіг [їх] я по милості Божій і отчою молитвою од усяких бід!

Сидячи на санях, помислив я в душі своїй і воздав хвалу Богові, що Він мене [до] сих днів, грішного, допровадив. Тому, діти мої чи інший хто, слухавши сю грамотку, не посмійтеся, а кому [вона] люба [із] дітей моїх,— нехай прийме він її в серце своє і не лінуватися стане, а так, як і [я], труждатися.

Найперше, задля Бога і душі своєї, страх майте Божий у серці своїм і милостиню чиніть щедру, бо єсть се початок всякому добру [...]

Взявши Псалтир, я в печалі розігнув його, і се мені випало: «Чого печальна єси, душе моя? Чого непокоїш мене? Уповай на Бога, тому що я буду славити Його!»

«Не наслідуй лиходіїв, не завидуй тим, що творять беззаконня, бо лиходії винищені будуть, а ті, що надіються на Господа, заволодіють землею» [...]

Воістину, діти мої, розумійте, як ото єсть Чоловіколюбець-Бог милостив і премилостив. Ми, люди, грішні є і смертні, а коли нам хто зло вчинить, то ми хочем його пожерти і кров його пролити найскоріш [...]

Тож, Бога ради, не лінуйтеся, я благаю вас [...]

Якщо вам Бог зм'якшить серце, то сльози свої пролийте за гріхи свої, кажучи: «Як ото блудницю, і розбійника, і митника ти помилував єси, [Господи], так і нас, грішних, помилуй». І в церкві се дійте, і [спати] лягаючи. Не пропустіте ж ні одної ночі. Якщо ви при силі, [хоч раз] поклонітесь до землі, а коли вам стане немічно — то тричі. І сього не забувайте, не лінуйтеся, бо тим нічним поклоном і співом [молитви] чоловік побіждає диявола,— і що за день людина согрішить, то сим ізбавляється [од гріха] [...]

Усього ж паче — убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступітесь самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте [і] не повелівайте вбити його; не погубляйте ніякої душі християнської [...]

Паче всього — гордості не майте в серці і в умі. А скажімо: «Смерті ми єсмо, нині — живі, а завтра — у гробі» [...]

Старих шануй, як отця, а молодих — як братів.

У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіться [...]

Лжі бережися, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа погибає і тіло.

А куди ви ходите в путь, не дайте отрокам шкоди діяти ні своїм [людям], ні чужим, ні в селах, ні в хлібах, а не то клясти вас начнуть. А куди підете і де станете,— напоїте, нагодуйте краще стороннього; а ще більше вшануйте гостя, звідки він до вас [не] прийде,— чи простий, чи знатний, чи посол,— якщо не можете дарунком, [то] їжею і питвом.

Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому що всі ми смертні єсмо. І чоловіка не миніть, не привітавши, добре слово йому подайте.

Жону свою любіте, але не дайте їм, [жінкам], над собою власті.

А се вам основа всього: страх Божий майте вище над усе [...]

А коли добре щось умієте — того не забувайте, а чого не вмієте — то того учітесь, так же, як отець мій. Удома сидячи, він зумів знати п'ять мов,— а за се почесть єсть од інших країв. Лінощі ж — усьому [лихому] мати...

А добре поводячись, не лінуйтеся ж ні до чого доброго, а насамперед до церкви [ходити]. Хай не застане вас сонце на постелі,— так бо отець мій діяв блаженний і всі добрії люди достойні [...]

ІЛАРІОН КИЇВСЬКИЙ

СЛОВО ПРО ЗАКОН І БЛАГОДАТЬ

(Уривки)

Всі краї, і городи́, і народи почитають і славлять кожний свого учителя, того, що навчив їх православній вірі. Похвалімо ж і ми, по нашій силі, хоч малими похвалами, того, хто велике і дивне діло сотворив, нашого учителя і наставника, великого кагана нашої землі Володимира, онука старого Ігоря, а сина славного Святослава, про мужність і хоробрість якого в літа його володарювання слух пройшов по багатьох сторонах, а звитяги його і могутність поминаються й пам'ятаються ще й нині. Не в худорідній бо і невідомій землі володарював той, а в Руській, про яку відати й чути на всі чотири кінці землі.

Сей каган наш Володимир славним од славних народився, благородним од благородних. І, дійшовши літ і снаги, змужнівши, в моці й силі вдосконалившись, мужністю й умислом дозрівши, єдинодержцем став землі своєї, підкоряючи під себе навколишні сторони — ті миром, а непокірні — мечем. Отак, коли він у дні свої жив і землю свою пас правдою, мужністю і розмислом, навідав його Всевишній, глянуло на нього всемилостиве око благого Бога, і возсіяв розум у серці його. І осяг він суєту ідольської облуди і потребу знайти єдиного Бога, який сотворив усю тварь, видиму і невидиму. А що чув він завжди про благовірні землі грецькі, христолюбиві і сильні вірою, як вони єдиного Бога в Трійці почитають, то, се чуючи, зажадав він серцем, загорівся духом, щоб і собі стати християнином і землю свою до християнства навернути. Що й сталося [...]

Та не було сього досить подвигові благовір'я його. Не тим тільки явив сущу в ньому до Бога любов, подвигнувся ще, заповідаючи по всій землі своїй людям хреститися в ім'я Отця і Сина і Святого Духа і ясно і велегласно в усіх городах славити Святу Трійцю і всім бути християнами, малим і великим, рабам і вільним, юним і старим, боярам і простим, багатим і вбогим [...]

Тоді почав морок ідольський од нас одходити, і зорі благовір'я з'явилися; тоді пітьма бісослужування погибла, і слово євангельське землю нашу осіяло.

Капища рушилися, і церкви ставилися, ідоли крушилися, ікони святих з'являлися, біси розбігалися, хрест городи освячував [...]

Як же тебе не похвалити, о чесний і славний між земних владик премужній Василію? Як твоїй доброті не почудуватися, кріпості і силі? Як тобі дяку не воздати? Адже тобою пізнали ми Господа й облуди ідольської збулися! Адже твоїм повелінням по всій землі твоїй Христос славиться!

Що ж ще додати до сказаного про тебе, христолюбче?

Друже правді, розмислу вмістилище, милосердя гніздо! Як ти увірував, як розгорілась у тобі любов до Христа? Як вселився у тебе розум, вищий од розуму земних мудреців, щоб невидимого возлюбити і до небесних подвигнутися?

Як знайшов ти Христа? Як передався Йому? Повідай нам, рабам твоїм, повідай нам, учителю наш! Звідки ти пройнявся пахощами Святого Духа? Як випив ти пам'яті майбутнього життя солодку чашу? Як розпізнав ти і побачив, що благий Господь? Не бачив єси Христа, не ходив єси з Ним, а став учнем Його? Інші, бачивши Його, не увірували, ти ж, не бачивши, увірував. Воістинно, було на тобі благословіння Господа Ісуса, проречене до Томи: «Блаженні ті, які не бачили, а вірували!» (Іоанн 20, 29).

Тому-то без вагань і сумнівів зовемо тебе блаженним, бо Сам Спас так нарік тебе. Блаженний єси, бо увірував у Нього і не засумнівався в Ньому. За словом Його неложним: «І блаженний той, хто не засумнівається в Мені» (Матфей 11, 6). Ті, що відали Закон і пророків, розп'яли Його. Ти ж, ні Закону, ні пророків не почитаючи, розп'ятому поклонився.

Як тобі серце розкрилося? Як увійшов у тебе страх Божий? Як прилучився ти до любові Його? Не бачив ти

апостола, який би прийшов у землю твою і вбогістю своєю і голизною, голодом і спрагою серце твоє на смиріння схиляв [...]

Він храм великий святий Божій Премудрості воздвиг на святість і освячення городу твоєму і всілякою красою його прикрасив, золотом, і сріблом, і камінням дорогим, і потирами та дискосами дорогоцінними, так що церква та стала дивом і славою на всі навколишні країни, бо іншої такої не знайдеться по всій півночі земній од сходу до заходу.

Він славний город твій Київ величчю, як вінцем, обклав і доручив людей твоїх і город святій всеславній, скорій до помочі християнам Святій Богородиці. Їй він і церкву на великих воротях звів на честь першого Господського празника — Святого Благовіщення [...]

СЛОВО ПРО ПОХІД ІГОРІВ, ІГОРЯ, СИНА СВЯТОСЛАВА, ВНУКА ОЛЕГА

Чи не гоже було б нам, браття,
почати старими словами ратних повістей
про похід Ігорів,
Ігоря Святославича?
Початися ж тій пісні по билицях часу нашого,
а не за вимислом Бояна.
Боян-бо віщий,
якщо кому хотів пісню творити,
то розтікався він мислю по древу,
сірим вовком по землі,
сизим орлом під хмарами.
Споминав він, кажуть, давніх часів усобиці —
тоді напускав десять соколів на стадо лебедів:
котрого сокіл настигає,
той спершу пісню співає
старому Ярославу;
хороброму Мстиславу,
який зарізав Редедю перед полками касозькими;
красному Романові Святославичу.
Боян же, браття,
не десять соколів на стадо лебедів пускає,
а свої віщії персти на живії струни накладає,—
і вони самі князям славу рокотали.

Почнем же, браття, повість оцю
од старого Володимира до нинішнього Ігоря,
який укріпив ум силою своєю
і вигострив серця своєю мужністю;
сповнившись ратного духу,
він навів свої хоробрі полки
на землю Половецькую
за землю Руськую.

О Бояне, соловію години давньої!
Аби ти оці полки ощебетав,
скачучи, соловію, помислом по древу,
літаючи умом під хмарами,
звиваючи славу обаполи часу нашого,
біжачи тропою Трояна через поля на гори!
Співати було б пісню Ігореві, того (Олега) внуку:
«Не буря соколів занесла через поля широкії —
стадами галки біжать до Дону великого».
А чи так заспівати було б, віщий Бояне, Велесів внуче:
«Коні іржуть за Сулою —
дзвенить слава в Києві;
труби трублять в Новгороді —
стоять стяги в Путивлі».

Ігор жде милого брата Всеволода.
І сказав йому буй-тур Всеволод:
«Один брат,
один світ світлий — ти, Ігорю!
Оба ми є Святославичі!
Сідлай, брате, свої борзії коні,
а мої вже готові,
осідлані під Курськом, попереду.
А мої ті куряни — воїни вправні:
під трубами повиті,
під шоломами злеліяні,
кінцем списа згодовані,
путі їм відомі,
яруги їм знайомі,
луки у них напружені,
сайдаки отворені,
шаблі вигострені;
самі скачуть, як ті сірії вовки в полі,
шукаючи собі честі, а князю — слави».

Тоді Ігор глянув на світлеє сонце й побачив,
що воно тьмою всіх його воїв прикрило.
І сказав Ігор до дружини своєї:
«Браття і дружино!
Лучче ж би потятим бути,
аніж полоненим бути.
Тож всядьмо, браття, на свої борзії коні
та на Дін синій поглянем».
Спала князю на ум охота
і жадоба спробувати Дону великого
знамення йому заступила.
«Хочу-бо,— сказав,—
списа приломити кінець поля Половецького;
з вами, русичі,
хочу голову свою положити
або напитися шоломом з Дону!»

Тоді вступив Ігор-князь в золоте стремено
і поїхав по чистому полю.
Сонце йому тьмою путь заступало;
ніч, стогнучи йому грозою, птиць збудила;
лютий свист зблизька встав:
Див кличе з верху дерева —
велить прислухатись землі незнаємій:
Волзі, і Помор'ю, і Посуллю,
і Сурожу, і Корсуню,
і тобі, тмутороканський ідол!
І половці небитими дорогами
побігли до Дону великого;
кричать теліги опівночі,
мов лебеді сполохані.

Ігор на Дін воїв веде!

Уже-бо біди його птахи ждуть по дуб'ю,
вовки страх наводять по яругах,
орли клекотом на кості звірів зовуть,
лисиці брешуть на черленії щити.

О Руська земле, уже за горами єси!
Довго ніч меркне.
Зоря-світ запалала.
Мла поля покрила.
Щебет солов'їв заснув,
говір галок пробудився.

Русичі великії поля черленими щитами перегородили,
шукаючи собі честі, а князю слави.

З зарання в п'ятницю
вони потоптали поганії полки половецькії
і, сипнувшись стрілами по полю,
помчали красних дівчат половецьких,
а з ними злото, і паволоки,
і дорогі оксамити.
Покривалами, і опанчами, і кожухами
почали мости мостити
по болотах і багнистих місцях,—
і всякими узороччями половецькими.
Черлен стяг, біла хоругов,
черлена чілка, сріберне ратище —
хороброму Святославичу.

Дрімає в полі Олегове хоробреє гніздо.
Далеко залетіло!
Не було воно в обиду породжене
ні соколу,
ні кречету,
ні тобі, чорний ворон,
поганий половчине!
Гзак біжить сірим вовком,
Кончак йому вслід править до Дону великого.

Другого дня вельми рано
кривавії зорі світ провіщають;
чорнії тучі з моря йдуть,
хотять прикрити чотири сонця,
а в них трепечуть блискавки синії.
Бути грому великому!
Іти дощу стрілами з Дону великого!
Отут списам поломитись,
отут щаблям пощербитись
об шоломи половецькії
на ріці на Каялі,
близ Дону великого!

О Руськая земле, уже за горами єси!

Ось вітри, Стрибожі внуки,
віють з моря стрілами на хоробрі полки Ігореві.

Земля гуде.
Ріки мутно течуть.
Порохи поля прикривають.
Стяги говорять.
Половці ідуть од Дону,
і од моря,
і зо всіх сторін руські полки обступили.
Діти бісові кликом поля перегородили,
а хоробрі русичі перегородили черленими щитами.

Яр-Туре Всеволоде!
Стоїш ти в обороні,
прищеш ти на воїв стрілами,
гримиш ти об шоломи мечами харалужними.
Куди Тур поскакає, своїм злотим шоломом посвічуючи,
там і лежать поганії голови половецькії.
Поскіпані шаблями гартованими шоломи оварськії
тобою, Яр-Туре Всеволоде!
Що там рани, дороге браття,—
забув він почесть і життя,
і города Чернігова отчий злотий стіл,
і жони своєї милої, красної Глібівни,
звичаї і обичаї!

Були віки Трояна,
минули літа Ярослава;
були походи Олегові,
Олега Святославича.
Той-бо Олег мечем крамолу кував
і стріли по землі сіяв.
Вступає він в злоте стремено в городі Тмуторокані,—
і той дзвін чув давній великий Ярославів син Всеволод,
а Володимир кожен ранок уші закладав у Чернігові.
Бориса ж Вячеславича
хвальба на суд привела
і на Канині зелений постелила покров
за обиду Олегову,
хороброго і молодого князя.
З тієї ж Канини Святополк повелів взяти отця свойого
межи угорськими іноходцями
до святої Софії, до Києва.
Тоді, за Олега Гориславича,
сіялося й виростало усобицями,
гинуло добро Даждьбожого внука,
в княжих крамолах віки вкоротилися людям.

Тоді по Руській землі рідко ратаї гейкали,
та часто ворони каркали,
трупи собі ділячи,
а галки свою річ говорили:
хотять полетіти за поживою.

То було в ті битви і в ті походи,
а такої битви — не чувано!
З зарання до вечора,
з вечора до світу
летять стріли гартовані,
гримлять шаблі об шоломи,
тріщать списи харалужнії
у полі незнаємім,
серед землі Половецької.
Чорна земля під копитьми
кістьми була засіяна,
а кров'ю полита:
тугою зійшло це по Руській землі!

Що там шумить,
що там дзвенить
здалеку рано перед зорями?
Ігор полки завертає:
жаль-бо йому милого брата Всеволода.
Билися день,
билися другий;
третього дня під полудень упали стяги Ігореві.
Тут два брати розлучились на березі бистрої Каяли;
тут кривавого вина недостало;
тут пир докончали хоробрі русичі:
сватів напоїли
і самі полягли
за землю Руськую.
Никне трава жалощами,
а дерево з тугою к землі приклонилось.

Уже-бо, браття, невеселая година настала,
уже пустиня силу прикрила.
Встала обида в силах Даждьбожого внука,
вступила дівою на землю Трояна,
заплескала лебединими крильми на синім морі край Дону;
плещучи, прогнала щедрості часи.
Воювання князям із поганими пропало,
сказав-бо брат брату:

«Се моє, і те — моє теж».
І почали князі про малеє — «се великеє» — мовити
і самі на себе крамолу кувати.
А погані з усіх сторін приходили з побідами
на землю Руськую.

О, далеко зайшов сокіл, птиць б'ючи,— к морю!
А Ігоря хороброго полку — не воскресити!
За ним кликнули Карна і Жля,
поскакали по Руській землі,
вогонь людям мечучи в полум'янім розі.
Жони руськії заплакали, мовлячи:
«Уже нам своїх милих лад
ні мислію помислити,
ні думою здумати,
ні очима оглядіти,
а злота і срібла того не мало загубити».

І застогнав же, браття, Київ тугою,
а Чернігів напастьми.
Тоска розлилася по Руській землі,
печаль буйна тече серед землі Руської.
А князі самі на себе крамолу кували,
а поганії самі, з побідами набігаючи на Руськую землю,
хапали дань — по бранці од двора.

Тії-бо два хоробрі Святославичі,
Ігор і Всеволод,
уже лжу розбудили,
котру ото приспав був отець їх,
Святослав грізний великий київський грозьбою:
він прибив її своїми сильними полками
і харалужними мечами,
наступив на землю Половецькую,
притоптав горби і яруги,
змутив ріки і озера,
висушив потоки і болота.
А поганого Кобяка
із лукомор'я,
од залізних великих полків половецьких,
як вихор, вихопив.
І упав той Кобяк
в граді Києві,
в гридниці Святослава.

Тут німці і венеційці,
тут греки і морава
співають славу Святославу,
корять князя Ігоря,
що потопив добро на дні Каяли,
ріки половецької,—
руського злота насипали.
Тут Ігор-князь висів із сідла злотого
та в сідло невольниче.
Сумні ж в городах заборола,
а веселощі поникли.

А Святослав мутен сон бачив у Києві на горах.
«Сю ніч з вечора одягали мене,— сказав,—
чорним покривалом на кроваті тисовій,
черпали мені синє вино, з горем змішане,
сипали мені з порожніх сайдаків пособників-поган
великий жемчуг на лоно
і ніжили мене.
Уже дошки без князька в моїм теремі злотоверхім.
Всю ніч з вечора сірі ворони каркали під Пліченським
на оболоні,
були в дебрі Кияні
і неслися до синього моря».
І сказали бояри князю:
«Уже, княже, туга ум полонила;
се-бо два соколи злетіли з отчого стола злотого
пошукати града Тмутороканя
або напитися шоломом з Дону.
Уже соколам тим крильця повтинали поганих шаблями,
а їх самих опутали у пута залізні.
Темно-бо було в третій день:
два сонця затемнились,
оба багряніі стовпи погасились
і з ними молоді два місяці,
Олег і Святослав,
тьмою там заволоклися,
і в морі потонули,
і велику зухвалість подали ханові.
На ріці на Каялі тьма світ покрила;
по Руській землі простерлися половці,
наче пардуже гніздо.
Уже упала хула на хвалу,
уже вдарило насилля на волю,
уже кинувся Див на землю.

І от готськії красніі діви
заспівали на березі синього моря:
дзвонять руським золотом,
славлять часи Бусові,
леліють мсту Шарукана.
А нам уже, дружино, жодних веселощів!»

Тоді великий Святослав ізронив злоте слово,
із сльозами змішане,
і пророк:
«О мої синовці,
Ігорю і Всеволоде!
Рано єсте почали Половецькую землю мечами разити,
а собі слави шукати.
Та без честі одоліли,
без честі-бо кров поганую ви пролляли.
Ваші хоробрі серця в жорстокім харалузі ковані,
а в смілості згартовані.
Що ж ви вчинили моїй сріберній сідині?
І уже не бачу влади сильного,
І багатого, і многоратного
брата мойого Ярослава
з чернігівськими вельможами,
з воєводами, і з старшими,
і з боярами, і з топчаками,
і з силачами, і з смільцями.
Тії-бо без щитів
з ножами захалявними
кликом полки побивають,
дзвонячи в прадідівську славу.
Ви ж сказали: «Мужаймося самі —
славу минулу самі візьмемо
і прийдешню ми самі поділимо!»
А чи диво се, браття, старому помолодіти?
Коли сокіл пір'я міняє —
високо птиць не ганяє,
не дасть гнізда свойого в обиду.
Та се зле: князі мені — не пособники,
нінащо ся година обернулась.
Он в Римові кричать під шаблями половецькими,
а Володимир під ранами.
Туга і печаль сину Глібовому!»

Великий княже Всеволоде!
На мислю б тобі прилетіти іздалека —
отчий злотий стіл постерегти!

Ти-бо можеш Волгу веслами розкропити,
а Дін шоломами вилляти!
Коли б ти тут був —
то була б рабиня по ногаті,
а бранець — по різані.
Ти-бо можеш посуху живими самострілами стріляти —
удалими синами Глібовими!

Ти, буй Рюриче, і Давиде!
Чи не ваші золочені шоломи по крові плавали?
Чи не ваша хоробра дружина рикає, яко тури,
ранені шаблями гартованими на полі незнаємім?
Вступіте, господарі, в золоті стремена
за обиду часу нашого,
за землю Руськую,
за рани Ігореві,
смілого Святославича!

Галицький Осмомисле Ярославе!
Високо сидиш ти на своїм злотокованім столі,
підпер гори угорськії своїми залізними полками,
заступив королеві путь,
зачинив Дунаю ворота,
мечеш тягарі через хмари,
суди рядиш до Дунаю.
Грозьби твої по землях течуть,
одчиняєш ти Києву ворота,
стріляєш ти з отчого злотого стола салтанів за землями.
Стріляй, господарю, Кончака,
раба поганого,
за землю Руськую,
за рани Ігореві,
смілого Святославича!

А ти, буй Романе, і Мстиславе!
Хоробра мисль носить ваш ум на подвиг.
Високо пливеш ти на подвиг в сміливості,
як той сокіл, на вітрах ширяючи,
хотя птицю в смілості здолати.
Єсть-бо у вас залізнії молодці
під шоломами латинськими.
Од них гуде земля, і краї многі —
Хинова, Литва, Ятвяги, Деремела,
і половці сулиці свої покидали,

а голови свої підклонили
під тії мечі харалужнії.
Але вже, княже, Ігорю померк сонця світ,
а дерево поронило листя не з добра:
по Росі і по Сулі городи поділили,
А Ігореве військо хоробре не воскресити!
Дін тебе, княже, кличе і зове князів на побіду.
Ольговичі, хоробрі князі, успіли на бій!
Інгвар і Всеволод,
і всі три Мстиславичі,
не злого гнізда шестикрильці!
Ви не правом побідників собі землі розхватали!
Нащо ж ваші золоті шоломи,
і сулиці ляськії, і щити?
Загороділе полю ворота своїми гострими стрілами
за землю Руськую,
за рани Ігореві,
смілого Святославича!

Уже-бо Сула не тече струменями срібними для города Переяславля,
і Двіна болотом тече для тих грізних полочанів
під кликом поганих.
Один лиш Ізяслав,
син Васильків,
подзвонив своїми гострими мечами об шоломи литовськії,
погубив славу діда свойого Всеслава,
а сам під черленими щитами
на кривавій траві
погублений литовськими мечами.
Ізійшла юна кров, і сказав він:
«Дружину твою, княже, птах крильми одягнув,
а звірі кров полизали!»
Не було тут брата Брячислава,
ні другого, Всеволода.
Один же він зронив жемчужну душу з хороброго тіла
крізь злоте ожерелля.
Сумують голоси,
поникли веселощі,
труби трублять городенськії.

Ярославе і всі внуки Всеслава!
Уже понизіте стяги свої,
вкладіте свої мечі пощерблені:
ви-бо вже вискочили з дідівської слави!

Ви-бо своїми крамолами
почали наводити поганих
на землю Руськую,
на добро Всеслава.
З розбрату і постало насилля
од землі Половецької!

На сьомім віці Трояна
кинув Всеслав жереб на дівицю, собі любу.
Той обманом обперся на коней,
і скочив до града Києва,
і діткнувся ратищем злотого стола київського.
Скочив од них лютим звіром опівночі з Білгорода,
окутався в синю млу;
він урвав щастя три рази:
одчинив ворота Новгороду,
розтрощив славу Ярославу,
скочив вовком до Немиги з Дудуток.
На Немизі снопи стелять головами,
молотять ціпами харалужними,
на току життя кладуть,
віють душу од тіла.
Немиги криваві береги не добром були посіяні —
посіяні кістьми руських синів.
Всеслав-князь людям суд чинив,
князям городи рядив,
а сам вночі вовком бігав:
із Києва добігав до півнів у Тмуторокань,
великому Хорсові вовком путь перебігав.
Тому в Полоцьку подзвонили до заутрені рано
у святій Софії у дзвони,
а він в Києві дзвін той чув.
Хоча і віща душа в смілім тілі,
та часто біду терпів він.

Тому віщий Боян і давно ще приспівку, розумний,
сказав:

«Ні хитрому,
ні скритному,
ні чаклуну спритному —
суда Божого не минути».

О, стогнати Руській землі,
спом'янувши давнішню годину і давніх князів!
Того старого Володимира
ніяк було пригвоздити до гір київських;

отож-бо й нині встали стяги Рюрикові,
і другії — Давидові,
та нарізно в них бунчуки мають, співають списи!

На Дунаї Ярославнин голос чути,
вона, чайка незнаєма, рано квилить:
«Полечу,— рече,— я чайкою по Дунаєві,
омочу шовковий рукав у Каялі-ріці,
утру князю кривавії його рани
на дужому його тілі».

Ярославна рано плаче у Путивлі на забороли, мовлячи:
«О вітре, вітрило!
Чому, господине, так сильно вієш ти?
Чому мечеш ти хановськії стрілки
на своїх легесеньких крильцях
на моєї лади воїв?
Мало тобі було вгорі під хмарами віяти,
леліючи кораблі на синім морі?
Чому, господине, мої веселощі по ковилі розвіяв?»

Ярославна рано плаче в Путивлі-городі на забороли,
мовлячи:
«О Дніпре-Словутичу!
Ти пробив єси кам'янії гори через землю Половецькую.
Ти леліяв єси на собі Святослава насади
до полку Кобякового.
Прилелій, господине, мою ладу мені,
щоб я не слала йому сліз на море рано».

Ярославна рано плаче у Путивлі на забороли, мовлячи:
«Світлеє і трисвітлеє сонце!
Всім тепле і красне єси!
Чому, господине, простерло гарячі промені свої
на лади воїв,
в полі безводнім спрагою їм луки звело,
тугою сайдаки стягло?»

Грає море опівночі,
ідуть смерчі млою:
Ігореві-князю Бог путь явить
із землі Половецької
на землю Руськую,
к отчому злотому столу.

Позгасали вечірні зорі.
Ігор спить,
Ігор не спить,
Ігор мислю поля мірить
од великого Дону
до малого Дінця.
Свиснув опівночі Овлур на коня за рікою,
велить князю розуміти:
князю Ігорю не бути кликаним!
Гуде земля,
шумить трава,
вежі половецькії задвигтілися.
А Ігор-князь поскочив горностаєм в очерет
і білим гоголем на воду.
Зметнувсь на борзого коня
і скочив з нього сірим вовком.
І помчав він до лугу Дінця,
і полетів соколом під млою,
забиваючи гусей і лебедів
на сніданок, обід і вечерю.
Коли Ігор соколом полетів,
тоді Влур вовком помчав,
струшуючи собою студену росу:
підірвали-бо своїх борзих коней.

Донець рече:
«Княже Ігорю!
Не мало тобі величі,
а Кончакові — прикрості,
а Руській землі — веселості!»
Ігор рече:
«О Доньче!
Не мало й тобі величі,
бо леліяв ти князя на хвилях,
слав ти йому зелену траву на своїх берегах срібних,
одягав ти його теплою млою під тінню дерев зелених,
стеріг ти його гоголем на воді,
чайками на струмках,
чернядьми на вітрах».

Не така ж, говорять, ріка Стугна;
мало води маючи,
пожерши чужі ручаї і струмки,
розширена в усті,

юнака князя Ростислава погребла
на дні при темнім березі.
Плаче мати Ростиславова
по юнаку князю Ростиславу.
Поникли квіти жалобою,
і дерево з туги к землі приклонилось.

То не сороки заскрекотали —
по сліду Ігоревім їздить Гзак із Кончаком.
Тоді ворони не каркали,
галки позамовкали,
сороки не скрекотали,
полози повзали тільки.
Дятли стукотом путь до ріки вказують,
солов'ї веселими піснями світ провіщають.

Мовить Гзак Кончакові:
«Коли сокіл до гнізда летить —
соколича розстріляємо своїми золоченими стрілами».
Каже Кончак до Гзи:
«Коли сокіл до гнізда летить —
то ми сокільця опутаємо красною дівицею».
І каже Гзак Кончакові:
«Якщо його опутаємо красною дівицею,
не буде нам ні сокільця,
ні красної дівиці,
і почнуть нас птиці бити в полі Половецькім».

Сказав Боян про походи Святослава,
піснетворець часу давнього —
Ярослава, Олега, княжого:
«Хоть і тяжко тій голові бути без пліч —
зле тілу без голови»,—
Руській землі без Ігоря.

«Сонце світиться на небесах —
Ігор-князь в Руській землі»,—
дівчата співають на Дунаї,
в'ються голоси через море до Києва.
Ігор їде по Боричевім до святої Богородиці Пирогощої.
Землі раді, городи веселі.

Співавши пісню старим князям,
потім і молодим співати:
«Слава Ігорю Святославичу,

Буй-туру Всеволоду,
Володимиру Ігоревичу!»

Здоров'я князям і дружині,
що стають за християни на поганії полки!
Князям слава і дружині!
Амінь.

ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ

В Путивлі-граді вранці рано
Співає-плаче Ярославна,
Як та зозуленька кує,
Словами жалю додає:
«Полечу,— каже,— зигзицею,
Тією чайкою-вдовицею,
Та понад Доном полечу,
Рукав бобровий омочу
В ріці Каялі, і на тілі,
На княжім білім, помарнілім
Омию кров суху, отру
Глибокії, тяжкії рани».

І квилить-плаче Ярославна
В Путивлі рано на валу:
«Вітрило, вітре мій єдиний,
Легкий, крилатий господине!
Нащо на дужому крилі
На вої любії мої,
На князя, ладо моє миле,
Ти ханові метаєш стріли?
Не мало неба, і землі,
І моря синього? На морі
Гойдай насади-кораблі!
А ти прелютий,— горе, горе! —
Моє веселіє украв,
В степу на тирсі розібгав!»
Сумує, квилить, плаче рано
В Путивлі-граді Ярославна,
І каже: «Дужий і старий,
Широкий Дніпре, не малий!
Пробив єси великі скали,
Текучи в землю Половчана;
Носив єси на байдаках

На Половчан, на Коб'яка
Дружину тую Святославлю
О мій Словутицю прекрасний!
Моє ти ладо принеси,
Щоб я постіль весела слала,
У море сліз не посилала,
Сльозами моря не долить!»
І плаче-плаче Ярославна
В Путивлі на валу, на брамі.
Святеє сонечко зійшло.
І каже: «Сонце пресвятеє!
На землю радість принесло
І людям, і землі — моєї
Туги-нудьги не розвело.
Святий, огненний господине!
Спалив єси луги, степи,
Спалив і князя, і дружину,
Спали мене на самоті!
Або не грій і не світи!..
Загинув ладо — й я загину!»

(Тарас Шевченко)

Давня українська література епохи Ренесансу і Бароко

ІСТОРИЧНА ПРОЗА

ЛІТОПИС САМОВИДЦЯ

(Уривки)

Року 1663... Як вдарено в бубни на раду, Брюховецький, ведлуг постанови, пішо войсько припровадив к намету своєї сторони на тую раду. І Сомко не зозволився; і сам, і усі козаки, при ньому будучії, яко люди достатнії, на конях добрих, шатно і при оружжю, як до войни, [...] же єжели би ведлуг мислі оних рада становитися би міла, то межи собою битву міти, бо при таборі Сомковом і гармат було немало. Але тоє нічого не помогло, понеже запорожці ласкою його царського величества упевнені (були).

І скоро тая рада стала, і боярин вийшов з намету і почав читати грамоту і указ його царського величества, не дано того скончити, ані слухаючи письма царського величества, зараз крик стався з обох сторон о гетьманство. Одні кричать:

— Брюховецького гетьманом!

А другії кричать:

— Сомка гетьманом!

І на столець обоїх сажають.

А далі і межи собою узялися битися, і бунчук Сомков зламали, заледво Сомко вирвався през намет царський і допав коня. І кінная старшина. А інших позабивано до кілька чоловіка.

І так сторона Сомкова мусила уступати до табору свойого, а сторона Брюховецького на столець всадила Брюховецького, зопхнувши князя, і гетьманом окрикнули, давши оному булаву і бунчук в руки.

[...] І так Брюховецький з тими знаками зойшов до свойого табору, где стояв над Остром у Куті Романовського.

А Сомко в'їхав до свойого табору, юже не маючи бунчука ані булави, бо тоє запорожці видрали оному [...]

Року 1677. Зима барзо великая була так снігами, як теж і морозами. І мало котрий день був без вітру. І три-

вала снігами і морозами великими близько до святого Георгія, же юже людєм на Сіверу не тілько сіна, але й соломи на хатах не ставало [...]

Того ж року, місяця має семогонадцять дня, в четверок в обідньой годині, по службі Божой в повгодині может, занялася церков Рождества Христова, стоячая в ринку, близько комор крамних, в Стародубі. Од которого запалена церква, не відати яким способом, подобно, з неопатрності паламаровой, а особливо гнів Божий за беззаконія наша,— так великоє будування церквей Божиїх чотирьох, стоячих у самом городі, зо всею оздобою їх, которая на усю Україну славна була в мальованню образов, так теж великостію звонов,— зовсім погоріло, яко теж і в будинках дворов зо всіми немаль маєтностями. Так вигоріло усе місто, же жадная не тілько хата не зостала, але ані башта, наветь і самії вали погоріли, нічого не зоставивши, а і за містом, на кілько сот подим'я погоріло.

Так страшний пожар був за скаранням Божьким. Бо в том місті всчалася ненависть. Першая — полковник против гетьмана, священики межи собою, осьм на двох немаль цалий рок турбувались; межи козаками і посполитими свари, позви; а знову зась корчми, шинки немаль в каждом дворі, а при шинках безецності і частії забойства, а за вшетечность жадної карності не чинено [...]

ЛІТОПИС ГАДЯЦЬКОГО ПОЛКОВНИКА ГРИГОРІЯ ГРАБЯНКИ

(Уривок)

Коли Марко Гдешинський розповів гетьману Потоцькому про розгром та загибель війська ляського, описав, як козаки й татари (кого мечем забивши, а кого в неволю взявши) над поляками гору взяли і як, замість булави у руки заступ давши, смерть самого генерала Потоцького, сина його, тріумфують, то жахнувся гетьман Потоцький, і польний Калиновський, а також і всі полководці та воїнство від страху заніміли, поникли, як трава або цвіт на морозі, коли після зимної ночі сонце засіяє. Не знаючи, що діяти, та самі незабаром на таку ж честь сподіваючись, зібралися вони на раду й почали думати, як біду-лихо оминути; і на тій раді порішили йти на Корсунь, щоб ближче до Польського

краю бути і, при потребі, скоріше допомогу зібрати. Відразу ж після ради прийшли на Рось і стали табором за милю від Стеблева. А у вівторок у гості до ляхів наспіли і козаки з татарами й, гукнувши скільки моці «до бою!», розпочали битву, та, оскільки ляхи перебували в окопах, несила було козакам і татарам ляхів подолати (та й не було козаків і татар більше п'ятнадцяти тисяч), тоді вони вийшли на пагорб і почали ляхів на двобій викликати. Якраз отоді і взяли ляхи якогось козака й привели до гетьмана, а той і почав випитувати про силу татарську та козацьку. Бранець, будучи від природи кмітливим та хитрим (а може, й самим Хмельницьким підмовлений), сказав, що татар тільки з Тугай-беєм тисяч п'ятдесят і що скоро й сам хан з усією силою прийде, а козаків багато — без ліку. Вислухали все те ляхи і повірили, й напав на них острах незборимий, всі вони посмутніли, руки в них опустилися і втратили вони голову, бо боялися не лише сили козацької, а й голоду й облоги. Порадились вони й порішили пробиватися усім табором; та і тут взяли козака дорогу показувати і отак по вісім возів уряд усім табором рушили, за возами піхота та капітани, обік табору слуги з мушкетами, а з обох боків гетьмани з летючою кавалерією. Козаки ж влаштували засідку, відкрили вогонь із самопалів, коней у возах перебили і сильно потіснили піхоту польську і, хоч як не хотіли поляки, мусили поголовно всі, і малі й дорослі, зійти з коней і пішо з козаками бій тримати, та посеред того вогню, який вели з самопалів козаки та з своєї зброї татари, пройшли заледве півмилі. Та ще ж на лихо той козак, що вказував дорогу, навмисне завів обоз ляхів у яругу, прямо у хащі й болото; отут, побачивши, що прийшла їхня лиха година та погибель, вони почали свій обоз повертати — одні на гору з'їжджали, інші в болото прямували; Хмельницький же вислав наперед шеститисячний загін козаків, вони перекопали дорогу ляхам, зробили завали, а самі засіли у тих закопах. Нічого не знаючи про засідку, поляки пішки простують собі своєю дорогою, вози позад полишивши — одні на горі, а інші в болоті, а тим часом козаки і татари налетіли і обоз розгромили. Бачачи все те з своїм військом на лівому фланзі, Калиновський сильно розгнівився, та коли і його поранило, змирився з поразкою і запросив миру та молив, щоб йому життя залишили. Всі ж останні кинулися навтьоки, і козаки й татари по полю їх, як снопи, клали, бо ж їхні слуги, що коней тримали та за цілістю панських голів пильнували,

вже тільки про себе дбали, на їхніх коней сідали та чимдуж утікали. Проте і їх селяни у лісі ловили, тут і всі інші польські полководці козаків та татар просили про милість. І воздавши хвалу Господу, козаки забрали багатства польські, а татари забрали бранців, у їх числі два гетьмани — Потоцький та Калиновський-Казановський, Одривольський, Балабан, Бекчановський, Хмелецький, Комаровський, Яскольський, Ковальський та сила інших полковників та капітанів.

Отож прийшли ви, щоб Хмельницького взяти,
А самим довелося в неволю прямувати.
До Криму бундючно простують ридвани,
А в них з радниками обидва гетьмани,
Вози ж із скарбами козакам лишили,
Аби худорбу свою тим скарбом прикрили.
Хотіли ляхи на козаках слави зажити,
Та Господь віддав її тим, хто вміє терпіти,
Він возніс нині смиренних руснаків,
А гордих з престолу низложив поляків,
Всіх тих багатих відрядив до Криму,
Що Русь всю хотіли передати Риму.

САМУЇЛ ВЕЛИЧКО

СКАЗАННЯ ПРО ВІЙНУ КОЗАЦЬКУ З ПОЛЯКАМИ...

(Уривки)

Цікавому норову людському не може нічого бути сподобнішого, ласкавий читальнику, як читати книги й дізнаватися про давні людські діяння та вчинки [...]

Отож гідні похвали подвиги наших козако-руських предків описали не наші ледачі історики, а чужоземні: грецькі, латинські, німецькі та польські [...] У ті роки я проходив через тогобічну Малоросійську Україну, що лежить на захід від Корсуня й Білої Церкви. Перейшов я Волинь та князівство Руське до Львова, Замостя, Бродів і далі, і перед моїми очима постали численні безлюдні міста й замки, порожні вали, колись висипані працею людською, як горби й горби. Всі вони правили тоді за пристановище і поселення диких звірів. Я побачив, що фортеці, які траплялися нам на шляху у військовому поході (у Чорганському, в Константинові, Бердичеві, Збаражі і Сокалі), одні стоять малолюдні, інші зовсім спорожніли — розруйновані, зарослі зем-

лею, заплісняві, обсаджені бур'яном і повні лише червів, і зміїв, й усякого гадля, що там гніздиться. Роздивившися, побачив я покриті мохом, очеретом і зіллям просторі тогобічні україно-малоросійські поля і розлогі долини, ліси і великі сади, красні діброви й річки, стави й занедбані озера. І це був той край, який правдиво колись називали й проголошували поляки раєм світу — він був перед війною Хмельницького немовби друга обітована земля, що кипіла молоком і медом. Бачив я, крім того, в різних місцях багато людських кісток сухих і голих — їх покривало саме тільки небо. Я питав тоді себе: «Хто вони?» Надивився я того всього порожнього й мертвого, повболівав серцем і душею — бо ж зробилася пусткою ця красна колись і переповнена всілякими благами земля, частка вітчизни нашої україно-малоросійської, і впали в незвідь посельці її, славні предки наші!

Попитав я тоді багатьох старих людей, чому це так, через що і через кого спустошено тую землю нашу. Повсякому відповідали мені,— один так, другий інакше, і не міг я з їхніх неоднакових розповідей достеменно довідатись про падіння й занепад тогобічної нашої вітчизни. Тільки заглибившись у козацькі літописання, спізнав я про деякі причини того занепаду [...]

АНОНІМ

ІСТОРІЯ РУСІВ

(Уривки)

Гетьман Хмельницький, чуючи близьку кончину свою, скликав у Чигирин урядників од війська і урядів і товариство з найзначнішими козаками і оголосив стан справ нації. А по тому, зробивши перелік попереднім на отчизну напастям і тяжким війнам, що в них вони так славно й великодушно боролися і перенесли злигодні власною своєю мужністю і достохвальною між собою згодою, завершив тим, що він, відчуваючи близьку смерть свою, з жалем сердечним і скрутою душевною радить їм не занепадати, в разі потреби, на мужності і подвигах військових, тримаючись завше одностайної згоди і братерської дружби, без чого ніяке суспільство стояти не може. «А я,— провадив Хмельницький далі,— дякую вам, братове, і за послух до мене у війнах, і за своє гетьманство! Дякую за ту гідність, якою ви мене

вшанували, і за те довір'я, яке ви до мене завше виявляли! Повертаю вам усі знаки і клейноди, що гідність і владу тую означають, і прошу вас пробачити мені, в чому я, як людина, будь-кому з вас завинив або кого скривдив. Наміри мої про всезагальне добро були чистосердечними й правдивими, і я всього себе посвячував отчизні, не жалуючи здоров'я свого і самого життя. Отож задля загального добра дозвольте ще попросити вас зробити мені останню приємність: оберіть собі гетьмана за мого життя, якому б я міг відкрити потрібні таємниці і дати корисні поради в управлінні. А як у нинішню критичну пору потрібна в гетьмани найбільше вправна, мужня й досвідчена людина, то я рекомендую вам, як саме таких, полковників переяславського Тетерю та полтавського Пушкаренка і писаря генерального Виговського. З них оберіть ви одного, кого по загальній нараді заблагорозсудите».

Урядники і козаки, заридавши гірко на слова гетьманські, що так їх зворушили й вразили, а особливо про близьку смерть його і своє сирітство, залементували: «Кого оберемо на місце твоє? І хто є гідний нагородити батьківські до нас заслуги твої і нашу в тобі втрату? Син твій Юрій нехай наслідує місце і гідність твою!.. [...] Гетьман, дякуючи урядникам і військові за їх до нього признання, заперечував вибір їхній на його сина, переконуючи, що він дуже молодий і, щоб підняти такий великий уряд і в такий критичний час, ще не надійний. Зібрання, заперечивши гетьманові, що молодість його сина можна скріпити добрими порадами та надійними радниками, що їх по знанню своєму вибрати сам може, присудили одноголосно, що «позбавити його батьківської гідності ми ніколи не допустимо».

Гетьман, з упертого наполягання присутніх, погодився на їх волю і, запросивши до себе сина свого Юрія, поручив зборам із словами: «Вручається він під охорону Божу і вашу опіку, і анафемі віддаю того, хто зведе його з путі правдивої і сотворить притчею во язицях і посміховищем у людях! Віддаю й самого його, якщо він піде дорогою незгідливою і віддалиться от правоти, честі і християнських чеснот; і заповідаю йому на все життя його служити отчизні вірно й щиро, пильнувати її, яко зіниці ока, і пролити за неї всю свою кров, якщо буде їй корисна і спасенна!.. А вас прошу і заклинаю скріпляти його добрими порадами і постійною мужністю, яка всьому племені слов'янському є споконвіку властива і спадкова». По тому вручив гетьман синові

своєму клейноди військові і печать національну з усіма документами й справами письмовими; і він, за звичаєм, був привітаний і прикритий од урядників та товариства прапорами й шапками і проголошений гетьманом, з пальбою із гармат та мушкетів і з музикою військовою, що грала в місті на всіх перехрестях і майданах, а до полків і міст вислано гінців з універсалами. Відбувся ж і здійсненний був сей вибір у 7 день серпня 1657 року.

Старий гетьман перед сконом своїм мав ще нараду з урядниками й товариством, і на ній обрано за радників і опікунів до молодого гетьмана писаря генерального Виговського і полковника полтавського Пушкаренка, що бував уже в походах наказним гетьманом. І старий гетьман останнього дня в своєму житті, побувши з сином та його радниками декілька годин наодинці, помер 15 серпня, пополудні. Лемент і плач челяді гетьманської і постріл з домової гармати сповістили в місті про смерть гетьмана. Військо й народ усякого рангу і стану виповнили враз дім гетьманський і його оточили. Плач і ридання роздирали повітря, і журба продовжувалась повсюди і була невимовна. Всі оплакували його, як рідного батька свого, всі кричали: «Хто тепер пожене ворогів наших і захистить нас од них? Згасло сонце наше, і ми зосталися в темряві на поталу вовкам ненажерливим!» [...]

Похорон гетьманові учинено з великим, але сумним тріумфом і з усіма військовими та громадськими почестями. Тіло його в супроводі численного війська й народу перевезено з Чигирина до власного містечка гетьманського Суботова і там поховано в монастирській його церкві, з написами й епітафіями.

ДРАМАТУРГІЯ

ШКІЛЬНА ДРАМА

ФЕОФАН ПРОКОПОВИЧ

ВОЛОДИМИР

(Уривок)

Хор

Андрій-апостол з янголами

Нині день засвітився — о радість премнога,
День прийшов, що засвітився для мене від Бога.
Так, це світло, що духом прислати видимо,
Обіцяв тобі, граде Києве любимий.

Був у тьмі ти раніше, хоча перед миром
Світлим ділом преславний, але ще кумирам
Темним ти покорявся, був чорний в безвір'ї,
Отож світлом себе ти осяй невечірнім!

. . . . . .

Ти-бо, Русіє, небо у прірвах підземних!
Гори київськії, отже, збирають безцінну
Утвар ізвідусюди. Я скрізь доброчинну
Красоту бачу, наче вінці дорогії,
Бісери по всіх горах — це храми святії.

МИЛІСТЬ БОЖА

(Уривки)

Дія І

Богдан Хмельницький оплакує козацьку долю.

Гей вже нашої слави занепад послідній,
Чого в світі живучи, дождав козак бідний!
Уже так козакуєм ми всі під ляхами,
І чого вже не роблять ляхи нам з жидами!
Честь і славу всю нашу в ніщо обертають,
І імення козацьке згубить помишляють.
Чи ж ми, ляше, від тебе такого чекали,
Чи це плата за вірність, що ми показали,
Як на морі та суші — не раз так бувало —
Ворогам твоїм роги усім притирали?

. . . . . .

Дія ІІ

Кошовий

Поки сила наша є, поки духа стане,
Оборонимо себе, вельможний гетьмане.
Туркам ми і татарві ув очі ставали
За плюгавців тих, коли бої починали.
Та хіба ж проти ляхів не візьмемо зброю
І за біди немалі не рушим з тобою!
Добре знаєм: нам усім Вкраїна є мати,
Хто ж не хоче руки їй у поміч подати,
Матері, що гине, той каміння твердіший
І від лева-хижака незмірно лютіший!
Ми не мали і раніш од цього одмови,
То тим більше і тепер служити готові,
Будем матір і себе в бою боронити,
Хоч помремо, а ляхів підемо ми бити!

. . . . . .

Хмельницький

Не бійтеся, надію у Бозі тримаєм
І ворога в надії отій подолаєм,
А що на службу в церкві ви їм присягали,
Умову перед Богом належну поклали,
Скажу: коли не будуть ламать нашу віру
І добру не порушать у тім вони міру,
І дійово віддячать за службу всю нашу,
Ми з ними пити станем добра повну чашу,
Ну, а коли ту віру свою не тримають,
То вірності для себе даремно чекають.

. . . . . .

Дія III

Україна просить про Божу поміч та сприяння Хмельницькому.

В моїх безмірних бідах і в невисказанній
Хворобі та печалі, в невтишнім риданні,
Як серце гірко стогне, вже трохи відради
Від тої є утіхи: в моїй цій загладі
Мої, нарешті, діти од сну вже постали
Важкого і байдужість далеко прогнали
Від себе, а всі разом взялися гадати,
Щоб матері пропасти дорешти не дати.
І страх і малодушшя від серця відклали,
Сміливість і безстрашшя відтак позлучали.

. . . . . .

Богданові моєму з'яви невимірну
Ти ласку і стовпом стань міцним і опірним.
Від ворогів жорстоких його заступивши,
І воїв правовірних моїх захистивши,
Вчини, щоб ті, которі мене хотять вбити,
Залишились у брані ганьбою покриті,
Хай ті зрадіють, которі в тобі сподівання
Кладуть і допомогу візьмуть у стражданнях.

Вість

Не плач, о Україно, не треба тужити,
Печаль пора на радість вже перетворити,
Уздріла тебе з неба горішня зіниця,
Тобі увіч сприяє скрізь Божа десниця.

. . . . . .

О дивнії побіди твої, а всі тії,
Котрих за Віслу страх був в ліси прегустії
Розніс, супроти знову всі разом зібрались

Числом над тридцять тисяч, вони перебрались
Відтак за Константинів, на річку Пиляву,
Хотіли повернути свою, бачте, славу,
З ганьбою та безчестям нечуваним, вічним,
З наругою своєю, стидов'ям незвичним
Безтямно у незвісні місця повтікали,
Як тільки в полі в очі Хмельницькому стали.
Коня хто, а хто шаблі, вуздечки, кульбаки,
Хто воза, хто хомута, а хто і собаки
Чи іншого чого там, аби лиш дістався —
У страсі поза Віслу відтак поспішався,
Покинувши добро все: усі свої рисі,
Соболі, горностаї, вовки, куни, лиси,
Сибірки, ванни, конви, імбрики, намети,
Всі срібнії мідниці, фарини, паштети,
Столи, креденси, цукри і скрині губили.
Окованих возів там сто тисяч лишили.
Всі іншії користі тут не вичисляю,
Були бо незчисленні — напевно це знаю.
Там досить вже грабунки твої відтрудили,
Що старости й жиди їх тобі наробили.
Так їхня тая втеча увіч здивувала
Вождя і вслід за ними в погоню погнала
До Львова, а Небаба, Нечай, Півкожуха
І Тиша, збоку йдучи, щоб їх ані духа
В нас не було, подбали; де їх досягали,
То честі тобі в славу вони додавали.
Та не було під Львовом із ким воювати,
А міста не хотів він даремно псувати,
Тоді сукна на викуп козацтву прислали
І вимовлену суму грошей наскладали.
Вже далі, Україно, Богдан твій ступає,
Від Львова під Замостя нараз досягає,
За ним повсюди слава гучная проходить,
Ім'я його й за море останнє доходить.
Ляхи у ляк упали, аж тільки повіють
Вітри, то вже Хмельницький іде, розуміють.
Такий-то був великий ляхів той воїтель,
Від Бога тобі даний, Вкраїно, збавитель.

Україна

Слова твої чудово мене утішають,
Коли такії великі побіди звіщають;
Нехай же за цим словом добро мені буде,
Нехай Богдан, побідник великий, прибуде!
. . . . . .

Діти українські

Ти, ревністю святої віри надихнувшись,
Вступить у бій дерзаєш, жаху не відчувши,
Від ворога, Богдане, ти її рятуєш
І праведно, достойно з нею торжествуєш.
Ворота бо пекельні, вражії навіти
Не можуть християславців щирих одоліти,
Тож доки буде віра наша пробувати,
То доти буде слава і твоя сіяти.

. . . . . .

ІНТЕРМЕДІЇ

ЯКУБ ГАВАТОВИЧ

ІНТЕРМЕДІЯ ДРУГА ДО «ТРАГЕДІЇ, АБО ОБРАЗУ СМЕРТІ...»

(Уривок)

Тато

Сину, сину, песькая тя мати уховала,
Яко-сь ти тая шкода не засмаковала!
А нащо-сь свині пасав, а не смотриш кеблиці?
А зачни-но мені хоч якої небилиці!

Син

Більш, тату, не хочу я до школи ходити,
Бо я не злюблю, що там схотять бити;
Бо якось не могу язбуки поняти,
Ану ж коли ся прийде літери складати?

Тато

Ба мовчи-но, сину! Добро то буде,
Будуть тобі потім завидувати люди.
От, ледащо, говориш! Куди ти убрався?
От прочитай язбуку та уже не бався!

Син

Та я уже добре, тату, буду я читати,
Але хто мене буде поправувати?

Тато

Ну чого, сину? Тадже знають люди,
Тадже та хтось тебе поправляти буде.

Син

Тату, тату, повідж, бо спершу не знаю,
Та я таки всеї язбуки не прочитаю!

Тато

Тьфу, сину, чи же-сь не чував, що мовлять люди — а б в л?
Гой-гой, сину, нічого доброго з тебе не буде!

Син

От ти, тату, не брідь, ліпше будеш чинити!
Коли мене не можеш письма научити,
То ти мене по святах волиш оженити.

Тато

Ов, песький сину, перепеський, поганський сину!
От коли умотаю руку у твою чуприну!
Та мені, сивцеві, казати лгати?
Прийшлося батькові од тебе лиха діждати!

Син

А чом же-сь мя змалу до школи не давав,
Але-сь ми вівці і телята пасти казав?
А тепер я до науки охоти не маю
І тої язбуки прочитати не знаю.

Тато

Отже, панове, чого се я на старість діждав?
Що мені мій син брехати казав?

Син

Тату, тату! Як тя візьму києм обертати,
Не будеш знав, куди утікати!
А чом же-сь мя змалу до науки не давав?
То би-сь був з мене тепер ліпшую потіху мав,
А тепер росту псу трава, бо пам'яті не маю.
Візьми собі і кеблицю, бо нічого на ній не знаю.

Тут син татові таблицю положить.

Тато

Ав, песький, перепеський, поганський сину!
Бодай-єм тя був не знав, такую дитину!
Так мене, старого сивця, зневажати?!
От тепер же я тебе візьму обертати!

Тут тато костуром на сина махає, а син та йому костуром складає; потім мовить.

Син

Ей, тату, дай покій! Ей! Ґвалт! Тату, дай покій! Гамуйся!

Тут сина б'є, син мовить.

Ей, не буду ти більше тривати,
А юж, Боже, помагай тата обертати!

І буде тата бити, тато кричить.

МИТРОФАН ДОВГАЛЕВСЬКИЙ

ВЛАСТОТВОРНИЙ ОБРАЗ

Третя інтерлюдія

(Уривок)

Виїхав мужик на торг із сином і, залишивши сина, пішов торгувати; прийшли три яриги (гультяї) і обікрали сина. Скоро повертається батько, а згодом і один ярига.

Батько

Не заїздім далеко, станьмо ік дорозі,
Та я піду на місто, а ти сядь на возі!

Син

Добре, татку, будемо на возі сидіти,
Тільки не забудь к святі дещо покупити.

Батько

А я того найбарзе, що сама казала,
Вона і благовісного яйця споминала.
Сиди ж, синку, да й гляди: от на возі міхи!

Син

Казала іще мати, щоб продав оріхи.

Батько

Чи не казала ще чого на місті купити?

Син

К святому воскресенію чи не купиш свити?

Батько

Ото іще казала шахрану на паску.

Син

То, то, татку, купи і запаску.

Б а т ь к о

Добре, синочку, куплю. Ось озьму свитище.

С и н

Уже ж заразом купи Солосі і днище,
Гребінь і веретено, і люльку для Яця,
Черцю, курки, галуну покрасити яйця.
А мені на чоботи, кармазину, тату,
Горщок, макітру, м'яло і солі у хату.

Б а т ь к о

Ну, вже ж піду на місто, щоб нам не баритись.

. . . . . .

От я сього, Пилипку, нічого не знаю,
Що я чиню п'яний — чи б'ю, чи полаю.
Ну, не бійся, дитятко, не буду вже пити.
Коли б тільки додому дещо покупити.

Я р и г а

Ек ана, брат! Какіє очень срядні рагі!
Аврюха, сматрі сзаду! Вот в мєху пирагі!
А ми вот вжо начньом чупруна вбірати.
Ну, брат, Кірпічов, с вала рагі-та снимати!
Е-ех, срядниє рагі, і нам би здалися!
Ну-ста, брат Авруха, за вала берися,
Да вот, брат, оба рагі с вала поздіймаєм,
А снявши да понєсьом, в карман пахаваєм.

С и н

Що ви таке робите? Не руште бичати!
Бо он батько на місті, я буду кричати!

Я р и г а

Нє врі многа, хахол! Рожу растаскаю,
І з галави волоса всє тє позриваю!
Пріймі єво харашо, бл...ово сина,
Штоб он вєдал, скурвой син, каков я дєтіна!

С и н

Я, мосьпанство, п'ятачка не жалую дати,
Тільки, будьте ласкаві, не руште бичати!

Я р и г а

Да вот ми самі дєнєг імієм довольно!
Снімі-та рагі с вала! Ужо болтать полно!

Б а т ь к о

А що, синок, сидиш ти? Чи не змерз у ноги?

С и н

І от замалим з вола не пропали роги!

Б а т ь к о

Що такеє, синочку? З нашого бичати?

С и н

Ет, не що зьомочки хотіли знімати!

Б а т ь к о

Се ж ти, бачу, калачів не встеріг на возі!
Я то казав, щоб самій повезти, небозі!
Я сподівавсь на його, негідного сина,
Аж воно придбало, чортова дитина!
Якби взяв, щоб не влучив, куди утікати,
То б воно пам'ятало, як то доглядати
Отцівського доброго! А йому все сміхи!
А того не зна, блазня, що із воза міхи
Пропали! Та вже сидить, дідьча, собі тихо!
Якби різнув по мурзі, щоб напало лихо!
Ачей би вже тетюха його потрусила,
То б, дідька дитина, так вдруге не чинила!
Батько бідний товчеться всюди головою,
А його воза глядіть покинув з бідою!
Так він того нічичирк, щоб чого доглянув,
Лиш я куди вичакнув, то він к чорту грянув!
То б я кам ся де подів, а воно не дбає,
Щоб худібки доглянув, того не гадає!
Нехай же! Хотів купить ік святі шапчину,—
Ходи ж тепер без шапки, нетецький сину!

Я р и г а

Ека шлика, очень срядна, ізволь покупати,
Ведь такой на базарє не можна сискати!

Б а т ь к о

О, скурвасинська з блазням, щасливе якеє!
Не гадав купить шличка, а тут, як на теє,
Чорт приніс із товаром сюди к мені свата!
Що ж мусить батько стилий! От сердиться в ката!
А що дам, пане капраній, за сюю шапчину?
Коли б не дорожився, то б я купив сину.

Я р и г а

Да нєт, сват, нє дарага, только што полтіна.

М у ж и к

Ну лиш, не калантир, озьми півалтина.

Я р и г а

Да нєт! Што ти врьош, нєвєжа! Да ведь ето шляпа!

М у ж и к

І же б то ми купили, тільки-но почата!

Я р и г а

Как же, чупрун, не купиш ти етой шляпи?

М у ж и к

І піди, бестелюго, не видали шкапи!

Я р и г а

Да што ти, безтолковий, меня здесь ругаєш?
Как пападу за хохол, дак ти меня взнаєш!

М у ж и к

Ось я ж тебе наперед хлудиною гречі,
Як писаночку, спишу помаленьку плечі!

Я р и г а

Как, чупрун, мнє тронєш — глаза растаскаю
І валаса з галави всє повириваю!

М у ж и к

На, коли хоч, з деньгою алтин за шапчину,
А придатку до копи — колякою в спину!

ВЕРТЕП

(Уривки)

Ява третя

Пастухи приносять ягня в дарунок Божественному Дитяті.

П а с т у х п е р ш и й

От се ж і ми, паничу, до вашої-таки мосьці,
Але ж Грицько з Прицьком приплелися в гості;
Ось і ягня вам принесли із сільського стада,
Нехай буде да здорова вся наша громада.

Пастух другий

Як так, то бувай же, паничу, здоров;
Да й нам дай, щоб і ми такі були здорові,
Да із сих чижмаків обулись в сап'янові.
Благослови ж сей подарок від нас прийняти,
А нам дозволь погуляти.

Ява п'ятнадцята

Смерть

Аз єсьм монархиня, всього світу пані,
Я цариця суща на всякії страни.
Князіє і царіє під властю моєю,
Усіх вас я посічу косою своєю.

. . . . . .

Ява сімнадцята

Чорт

Друже мій вірний, друже прелюбезний!
Довго ждав я тебе в глибочайшій бездні.
От так беруть, от так несуть
Розкішників світу!
Понеже дать не могуть
Перед Богом отвіту.

Хор

Не відав же он, що істребиться
І царство його в кінець розориться.
Заслуга його знатна всім і явна,
За то й пекельна бездна ізготованна,
О Іроде преокаянний!

ПОЛЕМІЧНА ЛІТЕРАТУРА

ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ

ТОБІ, КОТРИЙ МЕШКАЄ В ЗЕМЛІ, ЩО ЗВЕТЬСЯ ПОЛЬСЬКА...

(Уривки)

Звіщаю вам, що земля, по якій ходите, і в ній ви у життя, народившись, пущені і нині живете, плаче, стогне і волає на вас перед Господом Богом, про-

сячи Сотворителя, щоб послав погибельної кари і всесвітнього потопу, котрий міг би вас викоренити, щоб не оскверняли більше її антихристовим безбожним невір'ям і несправедливим життям.

Де-бо нині в Лядській землі віра, де надія, де любов, де правда і справедливість суду, де покора, де євангельські заповіді, де апостольська проповідь, де закони святих, де збереження заповідей, де просте благоговійне і благочестиве християнство? [...] І як дерзаєте безсоромно називати себе християнським іменем, коли сили того імені не бережете і не хочете вчитися на ділі осягнути й зберегти суть того імені?

Тепер-бо в Лядській землі священики офіруют черевом, а не духом. Пани починилися над своїми підлеглими підданцями вишими від Бога і від Творця, який пошанував усіх однаково, давши свій образ, через суд безбожний вознеслися і у своїх антихристового закону правах оцінили вищою ціною безсловесних істот над люд Божий, відданий їм дочасно під владу [...]

Замість смирення, простоти й убогості панують гордість, хитрість, махлярство й лиходійство. Замість суду й правди панують брехня, кривда, облудність, суперечки, наклепи, лицемірство, облесність, насильство антихристове. Замість віри, й надії, і любові панують безвір'я, відчай, ненависть, заздрість і мерзота. А замість доброчесного життя конечна розпуста, плюгавство й нечистота гидка панує.

Покайтесь отож, усі жителі тієї землі! Покайтеся, щоб нагло від скорого Божого гніву не загинути подвійною смертю: і вічною, й дочасною [...]

Хай прокляті будуть владики, архімандрити й ігумени, котрі монастирі привели в запустіння і починили собі із святих місць фільварки, а самі зі слугами та приятелями у них перебувають по-скотському; на святих місцях лежачи, гроші збирають, із тих прибутків, що подані для Христових богомольців, дівкам своїм віна готують, синів одягають, жінок прикрашають, слуг множать, барвисті одежі справляють, приятелів збагачують, карети купують, заводять ситих і стрійно одягнених візників,— заживають розкіш [...]

О земле запустіла й заросла терням безвір'я та безбожності...

До тебе, земле Лядська, з плачем мовлю: «Як стало розпусницею місто: було повне воно правосуддя, справедливість у нім пробувала, тепер же — розбійники! [...]

О країно грішна, люди лютії, повні гріхів, плем'я лихеє, синове беззаконнії! Залишили Господа, поверніться назад! [...] Образ Божий огноїли ви! Немає цілого місця від гріховної недуги — все струп, все рана, все пухлина, все гнилизна, все вогонь пекельний, все хворість, все ошуканство, все підступ, все лжа, все мана, все тінь, все пара, все дим, все суєта, все марнота, все привиддя — а сущого нічого нема! Все смертоносний гріх, усе смердить пеклом, адом і вічною геєною!

Покайтеся отож, Бога ради, покайтеся, доки на покаяння маєте ще час: після смерті того учинити не зможете. Чому такі нечутливі стали, одебеліли й окам'яніли серцем та помислом? Хіба не вірите, що помрете? [...] Готуйтеся ж до того, щоб відійти в майбутній вік! Готуйте діла, готуйте чисте життя, готуйте догодження Богу! Отож, коли звелить вам Владика відійти від цього життя, майте все те готове з собою. Хай буде той скарб при вас на смертній постелі, щоб побачили ви те своє зібране, коли душа розлучитися захоче із окаянним тягарем тіла, й утіштеся! Відійде всяка болість, печаль і зітхання і освітить вас світло Троїчного Божества; де життя безконечне, радість невимовна, веселощі неосяжні» [...]

ПОСЛАННЯ ДО ЄПИСКОПІВ

(Уривки)

[...] Покажіть же мені, о ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас, будучи в мирському житті, виконав оті шість заповідей, узаконених Христом: тобто чи голодних нагодував, чи спраглих напоїв, чи мандрівних людей прихистив, чи голих одягнув, чи хворим послужив, чи темничників навідував? Чи не ваші милості ті шість заповідей не тільки потоптали в мирському чині, але й нині, начебто в духовнім перебуваючи, постійно топчете!

Чи не ваші милості голодних оголоднюєте і чините спраглими бідних підданих, котрі носять той самий образ Божий, що й ви; на сиріт церковних і їхнє прогодування, подане від благочестивих християн, грабуєте і з гумна стоги та обороги тягнете, самі з того зі своїми слугами годуєтеся, їхній труд на піт кривавий, лежачи та сидячи, сміючись та граючи, пожираєте, горілки очищені курите, пиво трояковиборне варите і вливаєте у прірву ненаситного черева, самі і з гістьми своїми пересичуєтеся, а сироти церковні голодні і спраглі, а бідні піддані у своїй

неволі річної потреби не можуть задовольнити, з дітьми у скруті, їжу собі уймають, боячись, що їм хліба до наступного врожаю не вистачить [...]

Чи було, що ви одягали голих? Чи не ваші милості самі оголюєте: з обори коні, воли, вівці у бідних підданих забираєте; податки грошові, податки поту й труду від них витягуєте; із них з живого лупите, оголюєте, мучите, морите, не зважаючи на час: взимку і влітку, в негоду, а самі, як ідоли, на одному місці сидите або, коли й трапиться перенести на інше місце того ідолотворного труда, безскорботно переносите його на колисках, так наче ви вдома сидите. А бідні піддані і день і ніч на вас трудяться й мучаться, ви ж бо їхню кров, силу, працю і старання висмоктавши і починивши голими в оборі та коморі, ваших вирванців, що ступають перед вами, фалюндишами одягаєте, щоб красним виглядом тих слуг око наситити, а ті бідні піддані простої доброї серм'яжки не мають, щоб покрити голизну. Ви з їхнього поту мішки повно напихаєте грішми золотими, талярами... а ті бідолахи шеляга, за що солі купити, не мають.

Чи було, що ви хворим послужили? Чи не ваші милості самі чините хворих із здорових: б'єте, мучите і забиваєте? [...] Чи котрийсь із вас покинув дім, села, маєтки, майно, родичів і мирське життя заради Господа? Чи не ваші милості для того й до біскупства докопалися, щоб знайти у Божій церкві більше маєтків, майна, грошових скарбів та прибутків, слуг лічбою подвійною й потрійною, ніж мали їх спершу, славою віку цього коронуєтеся, плаваєте, як у маслі, в безпечальних та розкішних достатках?

МЕЛЕТІЙ СМОТРИЦЬКИЙ

ТРЕНОС, ТОБТО ПЛАЧ ЄДИНОЇ СВЯТОЇ ВСЕЛЕНСЬКОЇ АПОСТОЛЬСЬКОЇ СХІДНОЇ ЦЕРКВИ

(Уривки)

Горе мені, злиденній, ой леле, нещасній, звідусіль в добрах моїх обідраній, ой леле, на ганьбу тіла мого перед світом із шат роздягненій! Біда мені, незносимими ладунками обтяженій! Руки в оковах, ярмо на шиї, пута на ногах, ланцюг на стегнах, меч над головою двосічний, вода під ногами глибока, огонь з боків невгасимий, звідусіль волання,

звідусіль страх, звідусіль переслідування. Біда в містах і селах, біда в полях і дібровах, біда в горах і в земних безоднях. Немає жодного місця спокійного ані житла безпечного. День у болістях і ранах, ніч у стогнанні й зітханні. Влітку спека до млості, взимку мороз до смерті, бо ж голаголісінька і аж на смерть гнана буваю. Колись гарна й багата, тепер споганіла й убога. Колись королева, всьому світові люба, тепер усіма зневажена і спечалена.

Приступіть до мене, усі живі, всі народи, всі жителі землі! Послухайте голосіння мого [...]

Діток народила і зростила, а вони зреклися мене, стали мені посміховиськом і глумом. Бо роздягли мене з шат моїх і голою з дому мого вигнали: одняли оздобу тіла мого і голови моєї окрасу забрали. Що більше! Вдень і вночі зазіхають на бідну душу мою і про згубу мою постійно мислять.

О ви, котрі стоїте передо мною, ви, котрі дивитесь на мене! Де є туга і жаль, подібні до гризот моїх? Діток вродила, пильно їх ростила, а вони мене зреклися і привели до упадку.

Колись пані сходу і заходу сонця, півдня і північних країв, удень і вночі плачу. І сльози по щоках моїх, як потоки річкові, течуть: всі мене покинули, всі мною згордували [...]

Сини і дочки мої, котрих зродила і зростила, зоставивши мене, пішли за тою, котра ними не боліла, аби з набутком із дорідності її насититись. Священиків моїх осліпило, пастирі мої, молодь моя здичавіла, дочки мої до розпусти вдались. І всі одним намислом, Бога і правду його занедбавши, на душу мою заповзялися. Роззявили пащеки свої, шиплять та скрегочуть на мене зубами своїми [...]

Завмерло в стражданні життя моє, і літа мої в зітханні застигли, розвіялись, як дим, дні мої, а кості мої, як вижарені, висохли. Посічено мене, як сіно. І зав'яло серце моє од голосного плачу мого. Присохло тіло моє до костей моїх [...]

Звідусіль сіті, ями скрізь, звідусіль отруйні жала. Там вовки драпіжні, а там леви розлючені. Звідси дракони ядовиті, а звідси василиски люті. Не бачу, куди повернутись, не знаю, куди податись, до кого голову свою прихилити, кому себе в оборону дати [...]

Нещасна ж я мати! Що такого вчинила? За що незносні переслідування од власних своїх синів терплю? Що я смерті гідного скоїла? За що в здоров'ї своїм не чуюсь безпечна?

Одні мені недбальством шкодять, інші тяжкого глуму завдають. Ті переслідують незносно, а ті зрікаються вороже. У глибокому злі погрязнувши і його природі скорившись, мене занедбали [...]

Я змучена і од усіх матерів нещасливіша. Бо куди не обернуся, всюди синів моїх на зради собі знаходжу. Тут бездонні ями копають, там дротяні сіті закидають. Звідти ядовиті жала випускають, а звідси смертельні отрути виливають. Одні явні, інші таємні, декотрі підхлібством, а декотрі погрозою, усі, однак, одностайно на моє життя важать, усім одна мати в ненависті.

Чи ж маю боятися? Аж ніяк! Ось стою! Хай прийде хто і нагостреним залізом зомліле серце моє вразить! Хай приступить і зболіле лоно матері своєї розітне! Нехай терзає тіло згорьованої неньки. Ліпша-бо смерть над життя мізерне, і миліше мені раз нагло вмерти, аніж з нечестивості синів своїх щодня скорботно вмирати [...]

Ти, Царю вічної слави, неба і землі Владико [...]! Не допускай незбожним синам, аби з упадку матері своєї звеселилися. Однак, всемогутній Боже, не зразу навідай палицею пагуби беззакония їхні, а утримай на деякий час заради мене простягнуту для помсти Твою правицю, бо я ще раз піду до них і спробую напутити їх — може, хоч під кінець життя свого отямляться і прийдуть та поклон, мені належний, оддадуть; і будучи з ними в згоді та обопільній любові, я перед лицем Твоїм стану і знову радісно і весело ім'я Твоє святе славити і звеличувати разом із ними буду. Отож, вже йду і Твоєї невимовної доброти прошу, зошли їм дар ласки і милосердності своєї. Розпали в них огонь любові Твоєї, аби, чуючи, зрозуміли, і, зрозумівши, прийняли, і, прийнявши, спокутували [...]

ВІРШОВАНА ЛІТЕРАТУРА

КЛИМЕНТІЙ ЗІНОВІЇВ

Із книги «Вірші. Приповісті посполиті»

ПРО КОЗАКІВ

Всі на світі козаки трудяться багато,
виставляють у бою груди презавзято.
За вітчизну і добро ваше, християни,
щоб подужать не змогли вражі бусурмани.

Та не тільки на війні груди виставляють,
але й голови в бою часто покладають.
Дай спасіння, Господи, за таку відвагу,
грішен той, хто виявля козакам зневагу.
Вдома простий чоловік завше пробуває,
а козак у військо йде, дім свій залишає.
Чи повернеться, йдучи,— впевнитись не може,
тож і ти обережи їх од смерті, Боже.
Не годиться також їм осуд виявляти,
козаків, немов святих, треба шанувати.
Позаяк і кров свою в битвах проливають,
і за віру праведну душі покладають.
Тим з небес подай свою, Господи, корону,
хто для нашої землі чинить оборону.

ПРО РАТАЇВ

Над усі ремесла це — річ кажу відому —
хліборобство, вигідне світові усьому.
Бо хоч би хто срібло міг, золото робити,
а без хліба чи б хотів золото вкусити?
Хліб у змозі, кажуть-бо, й серце укріпити,
як людині живота хлібом наситити.
Без насущного живим годі пробувати,
довелось би всім тоді з голоду вмирати.

ПРО ГОНЧАРІВ

(Уривок)

Був найпершим гончарем, потрудившись ревно,
наш Господь, що сотворив і Адама, й Єву.
Котрий дав людині всі справності уміти
і премудрість не одну вчитись розуміти.
Тож ремесла гончарів можна звать святими,
позаяк Адама Бог сотворив із глини.
Й гончарам людину теж легко ізліпити,
неможливо тільки їй душу сотворити.
Але кухлі для питва вміють виробляти
і, щоб їжу готувать, різнії горнята.

ІВАН ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ

ВІРШІ ДО ІВАНА САМОЙЛОВИЧА

Поети про Дедала звіщають билиці:
Він, засланий за море, терпів у в'язниці,
У хитрім лабіринті, аж вибратись трудно.
Між плутаних проходів сидіть було нудно,
Тож виготовив крила із різних матерій,
А що у лабіринті не знати де двері,
Вдягнув на себе крила, рвонувся з в'язниці
І полетів над морем, як роблять це птиці.
Наш світ також, як море, що широко грає,
Земля — в'язниця темна вигнанцям із раю.
Вітчизна справжня — небо! В палаци небесні
Нелегко завітати натурі тілесній.
Хто ж од землі захоче злетіти до неба,
Дедаловії крила приправити треба.
Ще кажуть: досить віри — і неба доскочать.
Промовлю: усі вірні собі те пророчать,
Але чи труп людини, спитаю, літає?
Ні, без добра і віра порожня буває,
Дає крило нам віра, та звіснеє діло:
Чи на крилі одному летітимеш сміло?
Не лише добродійства самого нам треба,
Не полетиш безпечно, людино, до неба.
І ти отак, Іване [...]
Шість крил собі приправив; тоді, презавзятий,
На серафимів образ став шестикрилатий.
Є Віра та Надія, Любов є праворуч,
Смирення з Чистотою, Убогість — ліворуч.
Отак окрилатівши, літаєш безпечно
І неба досягаєш, живучи статечно.
Там тезоіменинник назустріч ступає,
Русинський наш звитяжцю, і благословляє.

. . . . . .

СЕМЕН ДІВОВИЧ

ІЗ ВЕЛИКОДНІХ ВІРШІВ

(Уривок)

Христос вокрес, щаслива година!
Благословенная ковбаса і солонина!
А порося до сокола би ся рівняло,
Бо коби крила мало, то би попід небеса літало!

Так-єм того дізнав,
Гди-м печеню, і ковбасу, і порося добре затинав.
І так мя тая ковбаса добре розібрала,
Аж мя матуся водою одливала
І мовить: «Синку, іще борщику ізварю!»
А по хребту добре києм, по ребру!
Вчора-м бил пішов тільки під одно окно співати,
А той чоловік почав на мене з собаками гукати:
«А улю, люлю, ловіть катюжного сина!
Коби піймати, добра у нього чуприна!»
А я, неборак, широко ногами ступаю,
А іншим нищим неборакам голос подаю:
«Утікайте подалечку тої хати,
Бо той чоловік псами і києм хоче нас забігати!»
Я кричу, а он мя києм став зогрівати,
Мусил-єм, панове, на дорозі лягти одпочивати.
Ґвалт, ґвалт, люди добрі, рятуйте,
Або мя старого солониною шмаруйте!
Прошу вас, панове, до доктора мя дайте,
Ачей би-м до здоров'я прийшов, каші з молоком присилайте!

КАСІЯН САКОВИЧ

ВІРШІ НА ЖАЛОСНИЙ ПОГРЕБ ШЛЯХЕТНОГО ЛИЦАРЯ ПЕТРА КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО...

(Уривки)

Лиш мужністю на війнах шляхетному роду —
Не грішми, але кров'ю — здобудеш свободу.
Козацтво Запорозьке права заслужило,
Бо пана і отчизну завжди боронило.
Про мужність запорожців хроністи писали,
Щоб їхні перемоги нащадки знали.
На морі і на суші, і пішо, і кінно
Напасників отчизни ті били незмінно.
Походить їхнє плем'я іще од Яфета,
Котрий отця старого прикрив був секрета.
За роського монарха Олега долали
Вони човнами море й Царград штурмували.
Монарх їм Володимир Христову дав віру,
З тих пір вона і сяє для їхнього миру.
При ній вони і досі стоять статечно,
За неї умирати готові конечно.

Бували поміж ними князі і панове,
Виходили з них добрі вожді-гетьманове.
І сей наш Конашевич, Петро Сагайдачний
Такий був, у лицарських справах удачний.
Про Військо Запорозьке усяк має знати,
На користь для отчизни од нього зважати:
Тим військом Україна безпечно триває,
А без тих запорожців татарин впадає.
Се засвідчити можуть міста подольскії,
Країни підгірськії, а також безликії,
Де морем кров поганин розлив християнську,
Живих же у неволю побрав бусурманську.

. . . . . .

Ідеш од нас, гетьмане милий,
Короні тій вельми зичливий.
Поцілений стрілом ворожим,
Вмираєш за вироком Божим.
Стояв за отчизну горою —
За неї наклав головою.
Нащадки тебе не забудуть —
Довічно славити будуть,
Що вів запорожців на штурми,
Жахав неприятелів юрми.

. . . . . .

Не дивно, чесна жоно, що з жалю вмліваєш,
Гарячими сльозами себе обливаєш.
Утратила ж бо мужа свого дорогого,
Державі й королеві завжди зичливого.
Був той знаний у світі як сміливий воїн,
Безліч лиха татарам і туркам накоїв.
За ним же і ти між людьми завжди була славна,
Тепер твоя свічка навіки погасла.
На вік вічний твій товариш тебе покидає,
Тебе Богу в опіку і військову вручає.

. . . . . .

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

ІЗ ЗБІРКИ «САД БОЖЕСТВЕННИХ ПІСЕНЬ»

ПІСНЯ 10-та

Всякому місту — звичай і права,
Всяка тримає свій ум голова;
В серця є власні любов і тепло,
Всякеє горло свій смак віднайшло.

Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.

Панські Петро для чинів тре кутки,
Федір-купець обдурити прудкий,
Той зводить дім свій на модний манір,
Інший гендлює, візьми перевір!
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.

Той безперервно стягає поля,
Сей іноземних заводить телят.
Ті на ловецтво готують собак,
В сих дім, як вулик, гуде від гуляк,
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.

Ладить юриста на смак свій права,
З диспутів учню тріщить голова,
Тих непокоїть Венерин Амур,
Всякому голову крутить свій дур.
В мене ж турботи тільки одні:
Як з ясним розумом вмерти мені.

Знаю, що смерть — як коса замашна,
Навіть царя не обійде вона.
Байдуже смерті, мужик то чи цар,—
Все пожере, як солому пожар.
Хто ж бо зневажить страшну її сталь?
Той, в кого совість, як чистий кришталь...

ПІСНЯ 18-та

Ой пташино жовтобока,
Не клади гнізда високо,
А клади лиш на лужку,
На зеленім моріжку.
Яструб ген над головою
Висить, хоче ухопить,
Вашою живе він кров'ю,
Глянь-но! Пазури сталить!

Стоїть явір над горою,
Все киває головою,
Буйні вітри повівають,
Руки явору ламають.

А вербички шумлять низько,
Заколишуть мене в снах,
Тут тече потічок близько,
Видко воду аж до дна.
Нащо ж думати-гадати,
Що в селі родила мати?
То у тих хай мозок рветься,
Хто високо вгору пнеться.
А я буду собі тихо
Коротати милий вік,
Так мине мені все лихо —
Щасний буду чоловік.

DE LIBERTATE [1]

Що є свобода? Добро в ній якеє?
Кажуть, неначе воно золотеє?
Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,
Проти свободи воно — лиш болото.
О, якби в дурні мені не пошитись,
Щоб без свободи не міг я лишитись.
Слава навіки буде з тобою,
Вольності отче, Богдане-герою!

ІЗ «БАЙОК ХАРКІВСЬКИХ»

БДЖОЛА ТА ШЕРШЕНЬ

— Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна? Чи знаєш ти, що плоди твоєї праці не стільки тобі самій, як людям корисні, а тобі часто і шкодять, приносячи замість нагороди смерть; одначе не перестаєш через дурість свою збирати мед. Багато у вас голів, але всі безмозкі. Видно, що ви без пуття закохані в мед.

— Ти поважний дурень, пане раднику,— відповіла Бджола.— Мед любить їсти й ведмідь, а Шершень теж не проти того. І ми могли б по-злодійському добувати, як часом ваша братія й робить, коли б ми лише їсти любили. Але нам незрівнянно більша радість збирати мед, аніж його споживати. До сього ми народжені і будемо такі, доки не помремо. А без сього жити, навіть купаючись у меду, для нас найлютіша мука.

---

[1] Про свободу *(латин.)*.

Сила:

Шершень — це образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого і народжені на те тільки, щоб їсти, пити і таке інше. А Бджола — се символ мудрої людини, яка у природженому ділі трудиться.

ОЛЕНИЦЯ ТА КАБАН

У польських та угорських горах Олениця, забачивши домашнього Кабана, стала вітатися:

— Доброго здоров'я, пане Кабан. Радію, що вас...

— Що ж ти, негіднице, така непоштива! — крикнув, набурмосившись, Кабан.— Чому звеш мене Кабаном? Хіба не відаєш, що я підвищений у Барани. Маю про це патент, що рід мій походить від найшляхетніших бобрів, а замість опанчі я для характеру ношу на людях здерту з вівці шкуру.

— Перепрошую, ваше благородіє,— сказала Олениця,— я цього не знала! Ми, прості, судимо не по одягу та словах, а по справах. Ви ж так само, як і колись, риєте землю і ламаєте тини. Дай вам Боже бути й конем!

Сила:

Не можна начудуватися з дурнів, які зневажили і зганьбили найчесніший і неоціненний бісер добродійства лише задля того, щоб продертися до чинів, зовсім невідповідних до їхніх нахилів.

РОЗМОВА П'ЯТИ ПОДОРОЖНІХ

Притча

Люди в житті своїм працюють, метушаться, щось від когось утаюють, а нащо — багато хто й сам не тямить. Коли помислити, то з усіх людських діл, скільки їх там тисяч не є, буде один кінець — радість серця. Чи не для сього вибираємо ми за нашим смаком товаришів, аби мати задоволення від спілкування з ними; дістаємо високі чини, аби пиха наша від догідливості інших розпалювалася; вигадуємо всілякі страви, напої, закуски для всолодження смаку; вищукуємо різні музики, створюємо безліч концертів, мінуетів, танців і контратанців для звеселення слуху; споруджуємо гарні будинки, насаджуємо сади, тчемо золототкані парчі, матерії, вишиваємо їх різними шовками і приємними для ока квітками й обвішуємося ними, щоб було приємно оку і ніжно тілу; складаємо запашні спирти, порошки, помади, парфуми і ними задовольняємо свій нюх.

Одне слово, всіма способами, які лише вигадати можемо, намагаємося звеселяти дух наш [...]

Любі друзі, високі посади, веселе місто, всілякі грища та розваги і всі ваші витівки безсилі потішити дух. Ми народилися для справжнього щастя і мандруємо до нього, а життя наше — шлях, що тече, як річка [...] Не можемо знайти щастя. Тому що не знаємо, в чому воно полягає. Початок справі — знаття, звідки йде бажання, від бажання — пошук, потім отримуємо результат, ось і задоволеність, тобто те, що отримуємо і що для людини благо. Сенс премудрості в тому, щоб осмислити, в чому полягає щастя [...]

Чи не легше живитися самим зіллям суворим і мати злагоду й утіху на серці, ніж над розкішним столом сидіти гробом повапненим, повної жеровитої черви, що день і ніч безнастанно гризе душу? Чи не ліпше покрити тіло найзлиденнішою одежиною і з тим мати серце, в ризу спасіння й убрання веселощів одягнуте, ніж носити золототкані шати і тим часом терпіти геєнний вогонь у душі, що бісівською печаллю спопеляє серце? Яка утіха від статків чи від гарної обстави, коли серце занурене в найтемніший морок невдоволення? [...]

КІЛЬЦЕ
ДРУЖНЯ РОЗМОВА ПРО ДУШЕВНИЙ СВІТ
(Уривок)

[...] На землі народжений найшвидше потрапляє в нещастя через своє поспішливе нахабство, і скажу на додаток, що той, хто не радиться, терпить найбільшу біду; міцні-бо для людини її слова, і потрапляє вона в полон глаголів вуст своїх [...]

Не будь нахабою і вискочнем, ступай потихеньку, життя — то шлях небезпечний; привчай себе задовольнятися малим, не наслідуй розтратників свого серця для зовнішніх приваб. Вчись збирати розкидані думки свої і повертати їх усередину себе. Щастя твоє в тобі самому: пізнавши себе, пізнаєш усе, а не пізнаєш себе — ходитимеш у темряві і боятимешся там, де страху й не бувало. Пізнати себе вповні, пізнати і здружитися з собою — се невід'ємний світ, правдешнє щастя і досконала мудрість. О, коли б я міг накреслити в серці твоєму пізнання самого себе! Але се світло починає сяяти в пізні літа, коли хто щасливий... Будь добрий до всіх. Не образиш і ворога свого, коли хоч трохи спроможешся

себе пізнати... Звичайно, пізнаєш самого себе, коли вникатимеш міцно всередину себе,— міцно-міцно... Лише це врятує тебе від щелеп лютого ката [...]

РОЗМОВА, ЗВАНА АЛФАВІТ, ЧИ БУКВАР СВІТУ

(Уривок)

[...] Бути щасливим — пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло і бути з ним у злагоді з загальною потребою. Така потреба — се благодійство і послуга. Не дивно, що в стародавніх римлян як потреба, так і благодійство означалося словом officium, тобто моральний обов'язок.

Найдобріша людина тим неспокійніша і нещасніша, чим більшу посаду вона займає, але до неї не народжена. Та й як їй не бути нещасною, коли загубила той скарб, що дорожчий за все на світі [...]

Природа — всьому початкова причина і рушійна сила. Вона і є матір'ю бажання. Бажання ж — започаткування, схильність і рух. Бажання сильніше неволі. Воно прагне до праці і радіє з неї, як зі свого сина. Праця — живий і невсипущий рух усієї машини, доки не довершиться справа, що сплітає творцеві своєму вінець радості. Коротко кажучи, природа наснажує до діла і зміцнює до праці, роблячи її солодкою...

Скажу тобі: коли бажаєш, щоб син твій охоче й безпомилково виконував свої обов'язки, мусиш сприяти йому під час вибору звання, відповідно до його якостей.

Хіба не знаєш, що маєтність — від чесно виконаних обов'язків, а не обов'язки від маєтності залежать? Чи не бачиш, що низьке звання часто віднаходить маєтність, а високе — губить?

Не дивись, хто вище і хто нижче, хто видніше і незнатніше, багатше і убогіше, але дивись на те, що з тобою споріднене. Вже ми казали, що без спорідненості все ніщо...

Коли володар маєтків живе щасливо, не тому він щасливий, що володіє ними: щастя до маєтків не прив'язане [...]

«Кіт охочий до риби; та води боїться». Се лихо переслідує кожного, хто ласий не на звання, а до прибутків. Чи не нещасне осе судження — люблю від господаря платіж, а виноград копати не охочий? Звичайно, той не охочий, хто не зроджений до сього. Справжньому мисливцеві більше радості дає ловитва та праця, ніж смажений заєць на столі. На вишуканий живопис кожному любо дивитися, але до

малювання охочий той, хто любить день і ніч висловлювати свої думки в картинах, помічаючи пропорції, пишучи і наслідуючи натуру.

Ніхто не пожне твердої слави від будь-якого мистецтва, коли працюватиме без насолоди і натхнення. Той найвірніший приятель званню своєму, коли і прибутків мальство, і злидні, огуда, гоніння не можуть пригасити його любові. Але без природи праця ніяк не може бути солодка.

Багато хто, потоптавши природу, вибирає для себе ремесло наймодніше і найприбутковіше, але сим вони лише ошукують себе. Прибуток не є утіха, але мусить слугувати для задоволення тілесних потреб, а коли се й утіха, то не для серця; утіху для серця матимете у спорідненій праці. Тим ся справа приємніша, чим спорідненіша. Коли б утіха була від розкоші, то чи було б так мало багатих? Але спокійних і бадьорих серед них мало.

Багатством живиться лише тіло, а душу звеселяє споріднена праця. Ось де зала солодкого її банкетування. Тут вона, наче хитра машина, що обертається на повний хід, тішиться і, обходячись лише житнім хлібом та водою, не заздрить на царські хороми.

Коли відняти від людини споріднене діяння, тоді їй — смертельна мука. Сумує і непокоїться, мов бджола, замкнена в світлиці, коли сонячний світлий промінь, який пронизує вікна, кличе її на медоносні луки. Ся мука позбавляє людину здоров'я, тобто злагоди, забирає бадьорість і розслаблює. Тоді людина усім невдоволена, гидує і становищем своїм, і місцем прожиття. Мерзенними здаються їй сусіди, нецікавими — розваги, докучливими — розмови, неприємними — стіни помешкання, немилими — всі домашні; ніч — нудною, а день — осоружним... ганить свій народ і звичаї рідного краю, гудить природу й сама на себе гнівається. Те для неї приємне, що неможливе; бажане те — що проминуло, і завидне — що віддалене. Там лише добро, де її нема і коли її нема. Хворому всякий харч гіркий, послуга — набридлива, а постіль — тверда. Жити не може і вмерти не хоче [...]

ВДЯЧНИЙ ЕРОДІЙ

(Уривок)

[...] Народженого до добра неважко навчити добру,— навчити, чи принатурити, чи призвичаїти. Навчений, принатурений, призвичаєний — се одне і те ж. Від природи, яко від матері, легесенько сама собою розвивається наука. Вона

всерідна, справжня і єдина вчителька. Сокола досить швидко навчиш літати, але не черепаху. Орла за хвилину призвичаїш дивитись на сонце і мати з цього задоволення, але не сову. Оленя легко скеруєш на Кавказькі гори, легко привчиш пити з найчистіших джерел, але не верблюда і не вепра.

Коли все будує премудра природа, чи не єдина вона і вигоює і навчає? Усяка справа має успіх, коли природа сприяє. Не заважай лише природі і, коли можеш, знищуй перепони, очищаючи їй шлях; воістину все вона чисто і вдало зробить. Клубок сам собою покотиться з гори, забери лише камінь, що лежить на перепоні. Не вчи його котитися, а лише допомагай. Не вчи яблуню родити яблука: вже сама природа її навчила. Загороди її лише від свиней, зріж будяки, почисть гусінь, стеж, аби на корінь не потрапляла сеча і т. ін.

Вчитель і лікар не є вчитель та лікар, вони лише служники природи, єдиної справдешньої і лікувальниці, і навчительки. Буде так: хто захоче чомусь навчитися, повинен до того зродитися. Не від людини, а від природи — суть усього. А хто зважиться без природи навчати чи навчатися, хай затямить приказку: «Вовка в плуг, а він у луг»...

Се не виховання і не навчання, а угамування за допомогою людини. Виховання ж іде від природи, що вливає в серце сім'я доброї волі. Вирісши без перепон, самостійно й охоче ми робимо все те, що святе і бажане... Яка користь з янгольської мови, коли в ній нема доброї думки? Чи є плодом тонка наука, коли недобре серце? Хіба не знаряддя злості, меч скаженству, притчею кажучи — «крила та роги свинячі»?

Гляньмо, пані моя, на весь рід людський! Тут науки, як на торжиськах купівля, киплять і бентежаться. Одначе вони хижіші за птиць, нестримніші за худобу, злостивіші за звірів, лукавіші за гадів, неспокійніші за риб, невірніші за моря, небезпечніші за африканські пустелі... Чому так? А тому, що злими народжуються. Природа блага — всьому початок, а без неї ніколи не бувало благості. Дякую ж невимовно природі в образі її святім — в батькові моїм, що від нього я народився. Друга ікона Божа для нас — матір наша.

ВБОГИЙ ЖАЙВОРОНОК

Притча

(Уривок)

[...] Не той правий, хто правий по суті, а той, хто неправий за істиною, але здаватися правим уміє, хитро блудячи і йдучи стежкою такого судження: кінці у воду. Ось тепе-

рішнього світу наймодніша рятівна премудрість! Коротко скажу: той лише щасливий, хто неправий за совістю, але правий за папірцем [...]

Яка користь у читанні багатьох книг, коли ти беззаконник? Єдину книгу читай і доволі. Поглянь на сей світ. Поглянь на рід людський. Він-бо є книга, чорна книга, що тримає в собі різноякі біди, як хвилі, що постійно здіймаються на морі. Читай її завжди і навчайся, наче з високої гавані на буряний океан, поглядай і тішся. Чи всі читають сю книгу? Всі. Всі читають, але безтямно. П'ятку його бережуть, як написано, на ноги дивляться, не на самий світ, тобто не голову й серце його бачать. Тому ніколи його не можуть пізнати. З підошви людини, з хвоста птаха не пізнаєш, хіба що з голови його, тобто з серця його [...]

Се і є остаточна істина — побачити, який у кожному ділі гніздиться дух: чи благий, а чи злий. Не судити за обличчям, як облудники. Часто під недобрим лицем і під негарною маскою притаєне божественне сяєво і блажене серце, в обличчі ж світлім, ангельськім — сатана [...]

АФОРИЗМИ

Ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись — значить, не жити, а бути мертвим.

Надмір породжує пересит, пересит — нудьгу, нудьга ж — душевну тугу, а хто хворіє на се, того не назвеш здоровим.

Любов виникає з любові: коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.

Не все те отрута, що неприємне на смак.

Бери вершину — і матимеш середину.

З усіх утрат втрата часу найтяжча.

Безумцеві властиво жалкувати за втраченим і не радіти з того, що лишилось.

Скільки зла таїться всередині за гарною подобою: гадюка ховається в траві.

Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати — це наполовину завершити.

Уподібнюйся пальмі: чим міцніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здіймається вона догори.

Визначай смак не по шкарлупі, а по ядру.

Немає нічого небезпечнішого за підступного ворога, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга.

Мудрець мусить і з гною вибирати золото.

Чи знаєш ти, яких ліків вживають ужалені скорпіоном? Тим же скорпіоном натирають рану.

Тоді лише пізнається цінність часу, коли він втрачений.

Як нерозумно випрошувати те, чого можеш сам досягти!

Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий.

Коли не зможу нічим любій вітчизні прислужитись, в усякому разі з усієї сили намагатимуся ніколи ні в чому не шкодити.

Всяка їжа і пиття смачні й корисні, але треба знати час, місце і міру.

Демон проти демона не свідчить, вовк вовчого м'яса не їсть.

Краще голий та правдивий, ніж багатий та беззаконний.

Солодке пізнає пізніше той, хто може проковтнути неприємне.

Що вподобав, на те й перетворився.

Не за обличчя судіть, а за серце.

Кожен є той, чиє серце в нім: вовче серце — справдешній вовк, хоч обличчя людське...

Чи може людина, сліпа у себе вдома, стати зрячою на базарі?

Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності багатий?

Тінь яблуні не заважає.

Не розум від книг, а книги від розуму створились.

Нова українська література

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

ЕНЕЇДА

(Скорочено)

Частина перша

Еней був парубок моторний
І хлопець хоть куди козак,
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Но греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав;
Забравши деяких троянців,
Осмалених, як гиря, ланців,
П'ятами з Трої накивав.

Він, швидко поробивши човни,
На синє море поспускав,
Троянців насаджавши повні,
І куди очі почухрав.
Но зла Юнона, суча дочка,
Розкудкудакалась, як квочка,—
Енея не любила — страх;
Давно уже вона хотіла,
Його щоб душка полетіла
К чортам і щоб і дух не пах.
Еней був тяжко не по серцю
Юноні,— все її гнівив:
Здававсь гірчіший їй від перцю,
Ні в чім Юнони не просив;
Но гірш за те їй не любився,
Що, бачиш, в Трої народився
І мамою Венеру звав;
І що його покійний дядько,
Паріс, Пріамове дитятко,
Путивочку Венері дав.

Побачила Юнона з неба,
Що пан Еней на паромах;
А те шепнула сука Геба...
Юнону взяв великий жах!
Впрягла в гринджолята павичку,
Сховала під кибалку мичку,
Щоб не світилася коса;
Взяла спідницю, і шнурівку,
І хліба з сіллю на тарілку,
К Еолу мчалась, як оса.

«Здоров, Еоле, пане-свату!
Ой, як ся маєш, як живеш? —
Сказала, як ввійшла у хату,
Юнона.— Чи гостей ти ждеш?..»
Поставила тарілку з хлібом
Перед старим Еолом-дідом,
Сама же сіла на ослін.
«Будь ласкав, сватоньку-старику!
Ізбий Енея з пантелику,
Тепер пливе на морі він.
Ти знаєш, він який суціга,
Паливода і горлоріз;
По світу як іще побіга,
Чиїхсь багацько вилле сліз.
Пошли на його лихо злеє,
Щоб люди всі, що при Енеї,
Послизли, і щоб він і сам...
За сеє ж дівку чорнобриву,
Смачную, гарну, уродливу
Тобі я, далебі, що дам».

. . . . . .

«Та вже для тебе обіцаюсь
Енеєві я ляпас дать;
Я хутко, миттю постараюсь
В тістя його к чортам загнать.
Прощай же! Швидше убирайся,
Обіцянки не забувайся,
Бо після, чуєш, нічичирк!
Як збрешеш, то хоча надсядься,
На ласку послі не понадься,
Тоді від мене возьмеш чвирк».

Еол, оставшись на господі,
Зібрав всіх вітрів до двора,
Велів поганій буть погоді...

Якраз на морі і гора!
Все море зараз спузирило,
Водою мов в ключі забило,
Еней тут крикнув, як на пуп;
Заплакався і заридався,
Пошарпався, увесь подрався,
На тім'ї начесав аж струп.

Прокляті вітри роздулися,
А море з лиха аж реве;
Слізьми троянці облилися,
Енея за живіт бере;
Всі човники їх розчухрало,
Багацько війська тут пропало;
Тогді набрались всі сто лих!
Еней кричить, що «я Нептуну
Півкопи грошей в руку суну,
Аби на морі штурм утих».

Нептун іздавна був драпічка,
Почув Енеїв голосок;
Шатнувся зараз із запічка,
Півкопи для його кусок!..
І миттю осідлавши рака,
Схватився на його, мов бурлака,
І вирнув з моря, як карась.
Загомонів на вітрів грізно:
«Чого ви гудете так різно?
До моря, знаєте, вам зась!»

От тут-то вітри схаменулись
І ну всі драла до нори;
До ляса мов ляхи шатнулись,
Або од їжака тхори.
Нептун же зараз взяв мітелку
І вимів море, як світелку,
То сонце глянуло на світ.
Еней тогді як народився,
Разів із п'ять перехрестився,
Звелів готовити обід.

Поклали шальовки соснові,
Кругом наставили мисок;
І страву всякую, без мови,
В голодний пхали все куток.

Тут з салом галушки лигали,
Лемішку і куліш глитали
І брагу кухликом тягли;
Та і горілочку хлистали,—
Насилу із-за столу встали
І спати послі всі лягли.

. . . . . .

Зевес тогді кружав сивуху
І оселедцем заїдав;
Він, сьому випивши восьмуху,
Послідки з кварти виливав.
Прийшла Венера, іскривившись,
Заплакавшись і завіскрившись,
І стала хлипать перед ним:
«Чим пред тобою, милий тату,
Син заслужив таку мій плату?
Ійон, мов в свинки, грають їм.

. . . . . .

Юпітер, все допивши з кубка,
Погладив свій рукою чуб:
«Ох, доцю, ти моя голубка!
Я в правді твердий так, як дуб.
Еней збудує сильне царство
І заведе своє там панство:
Не малий буде він панок.
На панщину весь світ погонить,
Багацько хлопців там наплодить
І всім їм буде ватажок.

Заїде до Дідони в гості
І буде там бенкетовать;
Полюбиться їй він мосці
І буде бісики пускать.
Іди, небого, не журися,
Попонеділкуй, помолися,
Все буде так, як я сказав».
Венера низько поклонилась
І з панотцем своїм простилась,
А він її поцілував.

Еней прочумався, проспався
І голодранців позбирав,
Зо всім зібрався і уклався,
І, скільки видно, почухрав.

Плив-плив, плив-плив, що аж обридло,
І море так йому огидло,
Що бісом на його дививсь:
«Коли б,— каже,— умер я в Трої,
Уже б не пив сеї гіркої
І марно так не волочивсь».

Потім, до берега приставши
З троянством голим всім своїм,
На землю з човнів повстававши,
Спитавсь, чи є що їсти їм.
І зараз чогось попоїли,
Щоб на путі не ослабіли;
Пішли, куди хто запопав.
Еней по берегу попхався
І сам не знав, куди слонявся,
Аж гульк — і в город причвалав.

В тім городі жила Дідона,
А город звався Карфаген,
Розумна пані і моторна,
Для неї трохи сих імен:
Трудяща, дуже працьовита,
Весела, гарна, сановита,
Бідняжка — що була вдова;
По городу тогді гуляла,
Коли троянців повстрічала,
Такі сказала їм слова:

«Відкіль такі се гольтіпаки?
Чи рибу з Дону везете?
Чи, може, виходці-бурлаки?
Куди, прочани, ви йдете?
Який вас враг сюди направив?
І хто до города причалив?
Яка ж ватага розбишак!»
Троянці всі замурмотали,
Дідоні низько в ноги впали
А вставши, їй мовляли так:
«Ми всі, як бач, народ хрещений,
Волочимся без талану,
Ми в Трої, знаєш, порождені,
Еней пустив на насману;
Дали нам греки прочухана
І самого Енея-пана

В три вирви вирвали відтіль;
Звелів покинути нам Трою,
Підмовив плавати з собою,
Тепер ти знаєш, ми відкіль.

Помилуй, пані благородна!
Не дай загинуть головам,
Будь милостива, будь незлобна,
Еней спасибі скаже сам.
Чи бачиш, як ми обідрались!
Убрання, постоли порвались,
Охляли, ніби в дощ щеня!
Кожухи, свити погубили
І з голоду в кулак трубили,
Така нам лучилась пеня».

Дідона гірко заридала
І з білого свого лиця
Платочком сльози обтирала:
«Коли б,— сказала,— молодця
Енея вашого злапала,
Уже б тогді весела стала,
Тогді Великдень був би нам!»
Тут плюсь — Еней, як будто з неба:
«Ось, ось де я, коли вам треба!
Дідоні поклонюся сам».

Потім, з Дідоною обнявшись,
Поцілувались гарно всмак;
За рученьки біленькі взявшись,
Балакали то сяк, то так.
Пішли к Дідоні до господи
Через великі переходи,
Ввійшли в світлицю та й на піл.
Пили на радощах сивуху
І їли сім'яну макуху,
Покіль кликнули їх за стіл.

Тут їли рознії потрави,
І все з полив'яних мисок,
І самі гарнії приправи
З нових кленових тарілок:
Свинячу голову до хріну
І локшину на переміну,
Потім з підливою індик;

На закуску куліш і кашу,
Лемішку, зубці, путрю, квашу
І з маком медовий шулик.
І кубками пили слив'янку,
Мед, пиво, брагу, сирівець,
Горілку просту і калганку,
Курився для духу яловець.
Бандура горлиці бриньчала,
Сопілка зуба затинала,
А дудка грала по балках;
Санжарівки на скрипці грали,
Кругом дівчата танцьовали
В дробушках, в чоботах, в свитках.

Сестру Дідона мала Ганну,
Насправжки дівку хоть куди,
Проворну, чепурну і гарну;
Приходила і ся сюди
В червоній юпочці баєвій,
В запасці гарній фаналевій,
В стьонжках, в намисті і в ковтках,
Тут танцьовала викрутасом
І пред Енеєм вихилясом
Під дудку била третяка.

Еней і сам так розходився,
Як на аркані жеребець,
Що трохи не увередився,
Пішовши з Гандзею в танець.
В обох підківки забряжчали,
Жижки од танців задрижали,
Вистрибовавши гоцака.
Еней, матню в кулак прибравши
І не до солі примовлявши,
Садив крутенько гайдука.

. . . . . .

Еней на піч забрався спати,
Зарився в просо, там і ліг;
А хто схотів, побрів до хати,
А хто в хлівець, а хто під стіл.
А деякі так так хлиснули,
Що де упали — там заснули,
Сопли, харчали і хропли;
А добрі молодці кружали,
Поки аж півні заспівали,—
Що здужали, то все тягли.

Дідона рано ісхопилась,
Пила з похмілля сирівець;
А послі гарно нарядилась,
Якби в оренду на танець.
Взяла кораблик бархатовий,
Спідницю і корсет шовковий
І начепила ланцюжок;
Червоні чоботи обула,
Та і запаски не забула,
А в руки з вибійки платок.
. . . . . .
Дідона вигадала грище,
Еней щоб веселіший був,
І щоб вертівся з нею ближче,
І лиха щоб свого забув:
Собі очиці зав'язала
І у панаса грати стала,
Енея б тілько уловить;
Еней же зараз догадався,
Коло Дідони терся, м'явся,
Її щоб тільки вдовольнить.

Тут всяку всячину іграли,
Хто як і в віщо захотів;
Тут інші журавля скакали,
А хто од дудочки потів,
І в хрещика, і в горюдуба,
Не раз доходило до чуба,
Як загулялися в джгута;
В хлюстка, в пари, в візка іграли
І дамки по столу совали;
Чорт мав порожнього кута.
Щодень було у них похмілля,
Пилась горілка, як вода;
Щодень бенкети, мов весілля,
Всі п'яні, хоть посунсь куда.
Енеєві так, як болячці
Або лихій осінній трясці,
Годила пані всякий день.
Були троянці п'яні, ситі,
Кругом обуті і обшиті,
Хоть голі прибрели, як пень.

Троянці добре там курили,
Дали приманку всім жінкам,

По вечорницях всі ходили,
Просвітку не було дівкам.
Та й сам Еней, сподар, і паню
Підмовив паритися в баню...
Уже ж було не без гріха!
Бо страх вона його любила,
Аж розум весь свій погубила,
А бачся, не була плоха.

От так Еней жив у Дідони,
Забув і в Рим щоб мандровать.
Тут не боявся і Юнони,
Пустився все бенкетовать;
Дідону мав він мов за жінку,
Убивши добру в неї грінку,
Мутив, як на селі москаль!
Бо — хрін його не взяв — моторний,
Ласкавий, гарний, і проворний,
І гострий, як на бритві сталь.

Еней з Дідоною возились,
Як з оселедцем сірий кіт;
Ганяли, бігали, казились,
Аж лився деколи і піт.
Дідона ж мала раз роботу,
Як з ним побігла на охоту,
Та грім загнав їх в темний льох...
Лихий їх зна, що там робили,
Було не видно з-за могили,
В льоху ж сиділи тільки вдвох.
Не так-то робиться все хутко,
Як швидко оком ізморгнеш;
Або як казку кажеш прудко,
Пером в папері як писнеш.
Еней в гостях прожив немало,—
Що з голови його пропало,
Куди його Зевес послав.
Він годів зо два там просидів,
А мабуть би, і більш пронидів,
Якби його враг не спіткав.

Колись Юпітер ненароком
З Олімпа глянув і на нас
І кинув в Карфагену оком —
Аж там троянський мартопляс...

Розсердився і розкричався,
Аж цілий світ поколихався;
Енея лаяв на ввесь рот:
«Чи так-то, гадів син, він слуха?
Убрався в патоку, мов муха,
Засів, буцім в болоті чорт».
. . . . . .
Прибіг Меркурій засапавшись,
В три ряди піт з його котив;
Ввесь ремінцями обв'язавшись,
На голову бриль наложив;
На грудях з бляхою ладунка,
А ззаду з сухарями сумка,
В руках нагайський малахай.
В такім наряді влізши в хату,
Сказав: «Готов уже я, тату,
Куди ти хочеш, посилай».

«Біжи лиш швидше в Карфагену,—
Зевес гінцеві так сказав,—
І пару розлучи скажену,
Еней Дідону б забував.
Нехай лиш відтіль уплітає
І Рима строїти чухрає,—
А то заліг, мов в грубі пес.
Коли ж він буде йще гуляти,
То дам йому себе я знати,—
От так сказав, скажи, Зевес».

Меркурій низько поклонився,
Перед Зевесом бриль ізняв,
Через поріг перевалився,
До стайні швидше тягу дав.
Покинувши із рук нагайку,
Запряг він миттю чортопхайку,
Черкнув із неба, аж курить!
І все кобилок поганяє,
Що оглобелька аж брикає,
Помчала, аж візок скрипить!
Еней тоді купався в бразі
І на полу укрившись ліг;
Йому не снилось о приказі,
Як ось Меркурій в хату вбіг.
Смикнув із полу, мов псяюху.
«А що ти робиш, п'єш сивуху? —

Зо всього горла закричав.—
Ану лиш, швидше убирайся,
З Дідоною не женихайся,
Зевес поход тобі сказав».

. . . . . .

Еней піджав хвіст, мов собака,
Мов Каїн, затрусивсь увесь;
Із носа потекла кабака:
Уже він знав, який Зевес.
Шатнувся миттю сам із хати
Своїх троянців позбирати;
Зібравши, дав такий приказ:
«Як можна швидше укладайтесь,
Зо всіма клунками збирайтесь,
До моря швендяйте якраз!»

А сам, вернувшися в будинки,
Своє лахміття позбирав;
Мізерії наклав дві скриньки,
На човен зараз одіслав
І дожидався тільки ночі,
Що як Дідона зімкне очі,
Щоб не прощавшись тягу дать.
Хоть він за нею і журився
І світом цілий день нудився;
Та ба! бач, треба покидать.

Дідона зараз одгадала,
Чому сумує пан Еней,
І все на ус собі мотала,
Щоб умудритися і їй;
З-за печі часто виглядала,
Прикинувшись, буцім куняла
І мов вона хотіла спать.
Еней же думав, що вже спала,
І тільки що хотів дать драла,
Аж ось Дідона за чуб хвать.
«Поганий, мерзький, скверний, бридкий,
Нікчемний, ланець, католик!
Гульвіса, пакосний, престидкий,
Негідний, злодій, єретик!
За кучму сю твою велику
Як дам ляща тобі я в пику,
То тут тебе лизне і чорт!

І очі видеру із лоба
Тобі, диявольська худоба.
Трясешся, мов зимою хорт!»
. . . . . .
Еней від неї одступався,
Поки зайшов через поріг,
А далі аж не оглядався,
З двора в собачу ристь побіг.
Прибіг к троянцям, засапався,
Обмок в поту, як би купався,
Мов з торгу в школу курохват;
Потім, в човен хутенько сівши
І їхати своїм велівши,
Не оглядався сам назад.
Дідона тяжко зажурилась,
Ввесь день не їла, не пила;
Все тосковала, все нудилась,
Кричала, плакала, ревла.
То бігала, як би шалена,
Стояла довго тороплена,
Кусала ногті на руках;
А далі сіла на порозі,
Аж занудило їй, небозі,
І не встояла на ногах.
. . . . . .
Довгенько так посумовавши,
Пішла в будинки на постіль;
Подумавши там, погадавши,
Проворно скочила на піл.
І, взявши з запічка кресало
І клоччя в пазуху чимало,
Тихенько вийшла на город.
Ночною се було добою
І самой тихою порою,
Як спав хрещений ввесь народ.
. . . . . .
Кругом костер той запаливши,
Зо всей одежі роздяглась,
В огонь лахміття все зложивши,
Сама в огні тім простяглась.
Вкруг неї полум'я палало,
Покійниці не видно стало,
Пішов од неї дим і чад! —
Енея так вона любила,
Що аж сама себе спалила,
Послала душу к чорту в ад.

Частина друга

Еней, попливши синім морем,
На Карфагену оглядавсь;
Боровсь з своїм, сердега, горем,
Слізьми, бідняжка, обливавсь.
Хоть од Дідони плив поспішно,
Та плакав гірко, неутішно.
Почувши ж, що в огні спеклась,
Сказав: «Нехай їй вічне царство,
Мені же довголітнє панство
І щоб друга вдова найшлась!»

. . . . . .

Один з троянської ватаги
По їх він звався Палінур;
Сей більше мав других одваги,
Сміленький був і балагур;
Що наперед сей схаменувся
І до Нептуна окликнувся:
«А що ти робиш, пан Нептун!
Чи се і ти пустивсь в ледащо,
Що хочеш нас звести нінащо?
Хіба півкопи і забув?»

А далі після сеї мови
Троянцям так він всім сказав: —
Бувайте, братця, ви здорові!
Оце Нептун замудрував.
Куди тепер ми, братця, підем?
В Італію ми не доїдем,
Бо море дуже щось шпує,
Італія відсіль не близько,
А морем в бурю їхать слизько,
Човнів ніхто не підкує.

От тут земелька єсть, хлоп'ята,
Відсіль вона невдалеку:
Сицилія, земля багата,
Вона мені щось по знаку.
Дмухнім лиш, братця, ми до неї
Збувати горесті своєї,
Там добрий цар живе Ацест.
Всього у нього вдоволь єсть».

Троянці разом прийнялися
І стали веслами гребти,
Як стрілки, човники неслися,
Мов ззаду пхали їх чорти.
Їх сицилійці як уздріли,
То з города, мов подуріли,
До моря бігли всі встрічать,
Тут між собою розпитались,
Чоломкались і обнімались,
Пішли до короля гулять.

Ацест Енею, як би брату,
Велику ласку показав
І, зараз попросивши в хату,
Горілкою почастував;
На закуску наклали сала,
Лежала ковбаса чимала
І хліба повне решето.
Троянцям всім дали тетері
І відпустили на кватері:
Щоб йшли, куди потрапить хто.

. . . . . .

Еней хоть трохи був підпилий,
Та з розумом не потерявсь;
Він син був богобоязливий,
По смерті батька не цурався.

. . . . . .

Зібрав троянську всю громаду
І сам пішов на двір до них,
Просить у їх собі пораду,
Сказав їм річ в словах таких:
«Панове, знаєте, трояни
І всі хрещенії миряни,
Що мій отець бував Анхіз,
Його сивуха запалила
І живота укоротила,
І він, як муха в зиму, зслиз.

Зробити поминки я хочу,
Поставити обід старцям.

. . . . . .

На другий день раненько встали,
Огонь надворі розвели
І м'яса в казани наклали,
Варили страву і пекли.

П'ять казанів стояло юшки,
А в чотирьох були галушки,
Борщу трохи було не з шість;
Баранів тьма була варених,
Курей, гусей, качок печених,
Досита щоб було всім їсть.
. . . . . .
Зібравшися, всі паненята
Ізнов кружати начали,
Пили, як брагу поросята,
Горілку так вони тягли;
Тягли тут пінненьку троянці,
Не вомпили сициліанці,
Черкали добре назахват.
Хто пив тут більш од всіх сивухи
І хто пив разом три осьмухи,
То той Енеєві був брат.
. . . . . .
Послухавши Еней Охріма,
Укрившись, на полу ліг спать;
Но лупав тілько все очима,
Не міг ні крихти задрімать.
На всі боки перевертався,
До люльки разів три приймався,
Знемігся ж, мов і задрімав.
Як ось Анхіз йому приснився,
Із пекла батечко явився
І синові таке сказав:
«Прокинься, милеє дитятко!
Пробуркайся і проходись,
Се твій прийшов до тебе батько,
То не сполохайсь, не жахнись.
Мене боги к тобі послали
І так сказати приказали:
Щоб ти нітрохи не журивсь,
Пошлють тобі щасливу долю,
Щоб учинив ти божу волю
І швидше в Рим переселивсь.

Збери всі човни, що остались,
І гарно зараз їх оправ;
Придерж своїх, щоб не впивались,
І сю Сицилію остав.
Пливи і не журись, небоже!
Уже тобі скрізь буде гоже.

Та ще, послухай, щось скажу:
Щоб в пекло ти зайшов до мене,
Бо діло єсть мені до тебе.
Я все тобі там покажу».

Частина третя

А вітри ззаду все трубили
В потилицю його човнам,
Що мчалися зо всеї сили
По чорним пінявим водам.
Гребці і весла положили
Та сидя люлечки курили
І кургикали пісеньок:
Козацьких, гарних, запорозьких,
А які знали, то московських
Вигадовали бриденьок.

Про Сагайдачного співали,
Либонь, співали і про Січ,
Як в пікінери набирали,
Як мандрував козак всю ніч;
Полтавську славили шведчину,
І неня як свою дитину
З двора провадила в похід;
Як під Бендер'ю воювали,
Без галушок як помирали,
Колись як був голодний год.

Не так то діється все хутко,
Як швидко кажуть нам казок;
Еней наш плив хоч дуже прудко,
Та вже ж він плавав не деньок:
Довгенько по морю щось шлялись
І сами о світі не знались,
Не знав троянець ні один,
Куди, про що і як швендають,
Куди се так вони мандрують,
Куди їх мчить Анхізів син.

От так поплававши немало
І поблудивши по морям,
Як ось і землю видно стало,
Побачили кінець бідам!
До берега якраз пристали,
На землю з човнів повставали

І стали тута оддихать.
Ся Кумською земелька звалась,
Вона троянцям сподобалась,
Далось і їй троянців знать.
. . . . . .
Були бурлаки сі моторні,
Тут познакомились той час,
З диявола швидкі, проворні,
Підпустять москаля якраз.
Зо всіми миттю побратались,
Посватались і покумались,
Мов зроду тутечки жили;
Хто мав к чому яку кебету,
Такого той шукав бенкету,
Всі веремію підняли.
. . . . . .
Де досвітки, де вечорниці,
Або весілля де було,
Дівчата де і молодиці,
Кому родини надало,
То тут троянці і вродились;
І лиш гляди, то й заходились
Коло жінок там ворожить,
І, чоловіків підпоївши,
Жінок, куди хто знав, повівши,
Давай по чарці з ними пить.
Які ж були до карт охочі,
То не сиділи дурно тут;
Гуляли часто до півночі
В ніска, в пари, у лави, в джгут,
У памфиля, в візка і в кепа,
Кому ж із них була дотепа,
То в гроші грали в сім листів,
Тут всі по волі забавлялись,
Пили, іграли, женихались.
Ніхто без діла не сидів.

Еней один не веселився,
Йому немиле все було;
Йому Плутон та батько снився,
І пекло в голову ввійшло.
Оставивши своїх гуляти,
Пішов скрізь по полям шукати,
Щоб хто дорогу показав:

Куди до пекла мандровати,
Щоб розізнати, розпитати,
Бо в пекло стежки він не знав.
. . . . . .
Еней стояв і дожидався,
Щоб вийшов з хати хто-небудь,
У двері стукав, добувався,
Хотів був хатку з ніжки спхнуть,
Як вийшла бабище старая,
Крива, горбатая, сухая,
Заплісняві́ла, вся в шрамах;
Сіда, ряба, беззуба, коса,
Розхристана, простоволоса,
І, як в намисті, вся в жовнах.
. . . . . .
«Я кумська́я зовусь Сівілла,
Ясного Феба попадя,
При його храмі посіділа,
Давно живу на світі я!
При Шведчині я дівовала,
А татарва як набігала,
То вже я замужем була;
І першу сарану зазнаю;
Коли ж був трус, як ізгадаю,
То вся здригнусь, мовби мала.
. . . . . .
Коли ж сю маєш ти охоту
У батька в пеклі побувать,
Мені дай зараз за роботу,
То я приймуся мусовать,
Як нам до пекла довалитись
І там на мертвих подивитись:
Ти знаєш — дурень не бере:
У нас хоть трохи хто тямущий,
Уміє жить по правді сущій,
То той, хоть з батька, то здере.
. . . . . .
Не йди в дорогу без запасу,
Бо хвіст од голоду намнеш;
І де-де іншого ти часу
І крихти хліба не найдеш.
Я в пекло стежку протоптала,
Я там не раз, не два бувала,
Я знаю тамошній народ;
Дорожки всі, всі уголочки,

Всі закоморочки, куточки
Уже не первий знаю год».
. . . . . .
Вергілій же, нехай царствує,
Розумненький був чоловік,
Нехай не вадить, як не чує,
Та в давній дуже жив він вік.
Не так тепер і в пеклі стало,
Як в старину колись бувало
І як покійник написав;
Я, може, що-небудь прибавлю,
Переміню і щось оставлю,
Писну — як од старих чував.
. . . . . .
Якіїсь злидні ще стояли,
Жовали все в зубах папір,
В руках каламарі держали,
За вуха настромляли пір.
Се все десяцькі та соцькії,
Начальники, п'явки людськії,
І всі прокляті писарі;
Ісправники все ваканцьові,
Судді і стряпчі безтолкові,
Повірені, секретарі.
За сими йшли святі понури,
Що не дивились і на світ,
Смиренної були натури,
Складали руки на живіт;
Умильно Богу все молились,
На тиждень дні по три постились
І вслух не лаяли людей;
На чотках мир пересуждали
І вдень ніколи не гуляли,
Вночі ж було не без гостей.

Насупротив сих окаянниць
Квартал був цілий волоцюг,
Моргух, мандрьох, ярижниць, п'яниць
І бахурів на цілий плуг;
З обстриженими головами,
З підрізаними пеленами
Стояли хльорки наголо,
І панночок фільтифікетних,
Лакеїв гарних і дотепних
Багацько дуже щось було.

І молодиці молоденькі,
Що вийшли заміж за старих,
Що всякий час були раденькі
Потішить парнів молодих;
І ті тут молодці стояли,
Що недотепним помагали
Для них сімейку розплодить;
А діти гуртові кричали,
Своїх паньматок проклинали,
Що не дали на світі жить.
. . . . . .
І перевізчик тут явився,
Як циган, смуглой цери був,
Од сонця ввесь він попалився
І губи, як арап, оддув;
Очища в лоб позападали,
Сметаною позапливали,
А голова вся в ковтунах;
Із рота слина все котилась,
Як повстка, борода скомшилась,
Всім задавав собою страх.

Сорочка, зв'язана узлами,
Держалась всилу на плечах,
Попричепляна мотузками,
Як решето, була в дірках;
Замазана була на палець,
Засалена, аж капав смалець,
Обутий в драні постоли;
Із дір онучі волочились,
Зовсім, хоть вижми, помочились,
Пошарпані штани були.

За пояс лико одвічало,
На йому висів гаманець;
Тютюн, і люлька, і кресало,
Лежали губка, кремінець.
Хароном перевізчик звався,
Собою дуже величався,
Бо і не в шутку був божок:
З крючком весельцем погрібався,
По Стіксові, як стрілка, мчався,
Був човен легкий, як пушок.
. . . . . .

Тепер Еней убрався в пекло,
Прийшов зовсім на інший світ;
Там все поблідло і поблекло,
Нема ні місяця, ні звізд,
Там тільки тумани великі,
Там чутні жалобнії крики,
Там мука грішним не мала.
Еней з Сівіллою гляділи,
Якії муки тут терпіли,
Якая кара всім була.

Смола там в пеклі клекотіла
І грілася все в казанах,
Живиця, сірка, нефть кипіла;
Палав огонь, великий страх!
В смолі сій грішники сиділи
І на огні пеклись, горіли,
Хто, як, за віщо заслужив.
Пером не можна написати,
Не можна і в казках сказати,
Яких було багацько див!
Панів за те там мордовали
І жарили зо всіх боків,
Що людям льготи не давали
І ставили їх за скотів.
За те вони дрова возили,
В болотах очерет косили,
Носили в пекло на підпал.
Чорти за ними приглядали,
Залізним пруттям підганяли,
Коли який з них приставав.

Огненним пруттям оддирали
Кругом на спину і живіт,
Себе що сами убивали,
Яким остив наш білий світ,
Гарячим дьогтем заливали,
Ножами під боки штрикали,
Щоб не хапались умирать.
Робили рознії їм муки,
Товкли у мужчирях їх руки,
Не важились щоб убивать.
Багатим та скупим вливали
Розтопленес срібло в рот,
А брехунів там заставляли

Лизать гарячих сковород;
Які із роду не женились
Та по чужим куткам живились,
Такі повішані на крюк,
Зачеплені за теє тіло,
На світі що грішило сміло
І не боялося сих мук.

Всім старшинам тут без розбору,
Панам, підпанкам і слугам
Давали в пеклі добру хльору
Всім по заслузі, як котам.
Тут всякії були цехмістри,
І ратмани, і бургомістри,
Судді, підсудки, писарі,
Які по правді не судили
Та тілько грошики лупили
І одбирали хабарі.

І всі розумні филозопи,
Що в світі вчились мудровать;
Ченці, попи і крутопопи,
Мирян щоб знали научать;
Щоб не ганялись за гривнями,
Щоб не возились з попадями
Та знали церков щоб одну;
Ксьондзи до баб щоб не іржали,
А мудрі звізд щоб не знімали,—
Були в огні на самім дну.

Жінок своїх що не держали
В руках, а волю їм давали,
По весіллях їх одпускали,
Щоб часто в приданках були,
І до півночі там гуляли,
І в гречку деколи скакали,
Такі сиділи всі в шапках,
І з превеликими рогами,
З зажмуреними всі очами,
В кип'ячих сіркой казанах.
Що через їх синки в ледащо
Пустилися, пішли в нінащо,
А послі чубили батьків
І всею силою бажали,
Батьки щоб швидше умирали,
Щоб їм прийнятись до замків.

І ті були там лигоминці,
Піддурювали що дівок,
Що в вікна дрались по драбинці
Під темний, тихий вечерок;
Що будуть сватать їх, брехали,
Підманювали, улещали,
Поки добрались до кінця;
Поки дівки од перечосу
До самого товстіли носу,
Що сором послі до вінця.

Були там купчики проворні,
Що їздили по ярмаркам
І на аршинець на підборний
Поганий продавали крам.
Тут всякії були пронози,
Перекупки і шмаровози,
Жиди, міняйли, шинкарі,
І ті, що фиги-миги возять,
Що в баклагах гарячий носять,
Там всі пеклися крамарі.

Паливоди і волоцюги,
Всі зводники і всі плути;
Ярижники і всі п'янюги,
Обманщики і всі моти,
Всі ворожбити, чародії,
Всі гайдамаки, всі злодії,
Шевці, кравці і ковалі;
Цехи: різницький, коновальський,
Кушнірський, ткацький, шаповальський —
Кипіли в пеклі всі в смолі.

. . . . . .

Дівки, баби і молодиці
Кляли себе і ввесь свій рід.
Кляли всі жарти, вечорниці,
Кляли і жизнь, і білий світ;
За те їм так там задавали,
Що через міру мудровали
І верховодили над всім;
Хоть чоловік і не онеє,
Коли же жінці, бачиш, теє,
Так треба угодити їй.

Були там чесні пустомолки,
Що знали весь святий закон,
Молилися без остановки
І били сто по п'ять поклон,
Як в церкві між людьми стояли
І головами все хитали;
Як же були на самоті,
То молитовники ховали,
Казились, бігали, скакали
І гірше дещо в темноті.

Були і тії там панянки,
Що наряджались на показ:
Мандрьохи, хльорки і діптянки,
Що продають себе на час.
Сі в сірці і в смолі кипіли
За те, що жирно дуже їли
І що їх не страшив і піст;
Що все прикушовали губи,
І скалили біленькі зуби,
І дуже волочили хвіст.

Пеклись тут гарні молодиці,
Аж жаль було на них глядіть,
Чорняві, повні, милолиці;
І сі тут мусили кипіть,
Що замуж за старих ходили
І мишаком їх поморили,
Щоб послі гарно погулять
І з парубками поводитись,
На світі весело нажитись
І не голодним умирать.

. . . . . .

Бо щоки терли манією,
А блейвасом і ніс, і лоб,
Щоб краскою, хоч не своєю,
Причаровать к собі кого б;
Із ріпи підставляли зуби,
Ялозили все смальцем губи,
Щоб підвести на гріх людей;
Пиндючили якіїсь бочки,
Мостили в пазусі платочки,
В которих не було грудей.

За сими по ряду шкварчали
В розпалених сковородах
Старі баби, що все ворчали,
Базікали о всіх ділах;
Все тілько старину хвалили,
А молодих товкли та били,
Не думали ж, які були,
Іще як сами дівували
Та з хлопцями як гарцювали.
Та й по дитинці привели.

. . . . . .

А зводницям таке робили,
Що цур йому вже і казать,
На гріх дівок що підводили
І сим учились промишлять;
Жінок од чоловіків крали
І волоцюгам помагали
Рогами людський лоб квітчать;
Щоб не своїм не торговали,
Того б на одкуп не давали,
Що треба про запас держать.

. . . . . .

Велике тут було роздолля
Тому, хто праведно живе,
Так, як велике безголов'я
Тому, хто грішну жизнь веде;
Хто мав к чому яку охоту,
Тут утішався тим до поту;
Тут чистий був розгардіяш:
Лежи, спи, їж, пий, веселися,
Кричи, мовчи, співай, крутися;
Рубайсь — так і дадуть палаш.

Ні чванились, ні величались,
Ніхто не знав тут мудровать,
Крий Боже, щоб не догадались
Брат з брата в чім покепковать;
Ні сердилися, ні гнівились,
Ні лаялися, і не бились,
А всі жили тут люб'язно;
Тут всякий гласно женихався,
Ревнивих ябед не боявся,
Було вобще все за одно.

Ні холодно було, ні душно,
А саме так, як в сіряках,
І весело, і так не скучно,
На великодних як святках;
Кому коли що захотілось,
То тут як з неба і вродилось;
От так-то добрі тут жили.
Еней, се зрівши, дивувався
І тут яги своєй спитався,
Які се праведні були.
«Не думай, що були чиновні,—
Сивілла сей дала одвіт,—
Або що грошей скрині повні,
Або в яких товстий живіт;
Не ті се, що в цвітних жупанах,
В кармазинах або сап'янах;
Не ті ж, що з книгами в руках,
Не рицарі, не розбишаки;
Не ті се, що кричать «І паки»,
Не ті, що в золотих шапках.

Се бідні нищі, навіжені,
Що дурнями зчисляли їх,
Старці, хромі, сліпорожденні,
З яких був людський глум і сміх:
Се що з порожніми сумками
Жили голодні під тинами,
Собак дражнили по дворах;
Се ті, що Біг дасть получали,
Се ті, яких випроводжали
В потилицю і по плечах.

Се вдови бідні, безпомощні,
Яким приюту не було;
Се діви чесні, непорочні,
Яким спідниці не було;
Се що без родичів остались...
І сиротами називались,
А послі вбгались і в оклад,
Се що проценту не лупили,
Що людям помагать любили,
Хоч чим багат, то тим і рад.

Тут также старшина правдива,—
Бувають всякії пани;

Но тільки трохи сього дива,
Не квапляться на се вони!
Бувають військові, значкові,
І сотники, і бунчукові,
Які правдиву жизнь вели;
Тут люде всякого завіту,
По білому єсть кілько світу,
Которі праведно жили».

. . . . . .

Тогді-то в пеклі вечорниці
Лучились, бачиш, як на те,
Були дівки та молодиці
І там робили не пусте;
У ворона собі іграли,
Весільних пісеньок співали,
Співали тут і колядок;
Палили клоччя, ворожили,
По спині лещатами били,
Загадовали загадок.

Тут заплітали джерегелі,
Дробушечки на головах;
Скакали по полу вегері,
В тісної баби по лавках:
А в комин суджених питали,
У хатніх вікон підслухали,
Ходили в північ по пусткам;
До свічки ложечки палили,
Щетину із свині шмалили
Або жмурились по куткам.

. . . . . .

Еней з Сивіллою старою
Із пекла бігли навпростець;
Синок ворочав головою,
Поки аж не сховавсь отець;
Прийшов к троянцям помаленьку
І крався нишком, потихеньку,
Де їм велів себе пождать.
Троянці покотом лежали
І на дозвіллі добре спали —
Еней і сам уклався спать.

Частина четверта

Еней, ізбувши сучу бабу,
Якмога швидше на човни,

Щоб не дала Юнона швабу,
Що опинився б в сатани.
Троянці, в човни посідавши
І швидко їх поодпихавши,
По вітру гарно попливли;
Гребли з диявола всі дружно,
Що деяким аж стало душно,
По хвилі веселыця гули.

Пливуть — аж вітри забурчали
І закрутили не шутя,
Завили різно, засвистали,
Нема Енеєві пуття!
І зачало човни бурхати,
То сторч, то набік колихати,
Що враг устоїть на ногах;
Троянці з ляку задрижали,
Як лиху помогти — не знали;
Іграли тілько на зубах.

Як ось став вітер ущухати,
І хвилі трохи улягліеь;
Став місяць з хмари виглядати,
І звізди на небі блись-блись!
Агу! Троянцям легше стало,
І тяжке горе з серця спало,
Уже бо думали пропасть.
З людьми на світі так буває:
Коли кого міх налякає,
То послі торба спать не дасть.

Уже троянці вгамовались,
Могоричу всі потягли;
І, мов меньки, повивертались,
Безпечно спати залягли;
Аж ось поромщик їх, проноза,
На землю впав, як міх із воза,
І, мов на пуп, репетовав:
«Пропали всі ми з головами,
Прощаймось з тілом і душами,
Остатній наш народ пропав.

Заклятий острів перед нами,
І ми його не минемо,
Не пропливем нігде човнами,

А на йому пропадемо;
Живе на острові цариця
Цірцея, люта чарівниця
І дуже злая до людей;
Які лиш не остережуться,
А їй на острів попадуться,
Тих переверне на звірей.

Не будеш тут ходить на парі,
А підеш зараз чотирма.
Пропали! Як сірко в базарі!
Готовте шиї до ярма!
По нашому хохлацьку строю
Не будеш цапом, ні козою,
А вже запевне що волом:
І будеш в плузі походжати,
До броваря дрова таскати,
А може, підеш бовкуном».

. . . . . .

Еней, по човну походжая,
Роменський тютюнець курив;
На всі чотири розглядая,
Коли б чого не пропустив.
«Хваліте,— крикнув,— братця, Бога!
Гребіте дужче якомога,
От Тібр перед носом у нас;
Ся річка Зевсом обіщана
І з берегами нам оддана.
Греби! — от закричу шабас!»

. . . . . .

Земелька ся була латинська,
Завзятий цар в ній був Латин;
Старий скупиндя — скурвасинська,
Дрижав, як Каїн, за алтин.
А также всі його підданці
Носили латані галанці,
Дивившись на свого царя;
На гроші там не козиряли,
А в кітьки крашанками грали,
Не візьмеш даром сухаря.

. . . . . .

Дочка була зальотна птиця
І ззаду, спереду, кругом;
Червона, свіжа, як кислиця,
І все ходила павичом.
Дородна, росла і красива,

Приступна, добра, не спесива,
Гнучка, юрлива, молода;
Хоть хто на неї ненароком
Закине молодецьким оком,
То так її і вподоба.
. . . . . .
Сусідні хлопці женихались
На гарну дівчину таку,
І сватать деякі питались,
Які хотіли, щоб смаку
В Латиновій дочці добиться,
Царя приданим поживиться,
Геть-геть — і царство за чуб взять.
Но ненечка її Амата
В душі своїй була строката,
Не всякий їй любився зять.

Один був Турн, царьок нешпетний,
З Латином у сусідстві жив,
Дочці і матері прикметний,
І батько дуже з ним дружив.
Не в шутку молодець був жвавий,
Товстий, високий, кучерявий,
Обточений, як огірок;
І війська мав свого чимало,
І грошиків таки бряжчало,
Куди не кинь, був Турн царьок.

Пан Турн щось дуже підсипався
Царя Латина до дочки,
Як з нею був, то виправлявся
І піднімавсь на каблучки.
Латин, дочка, стара Амата
Щодень від Турна ждали свата,
Уже нашили рушників
І всяких всячин напридбали,
Які на сватанні давали,
Все сподівались старостів.

Коли чого в руках не маєш,
То не хвалися, що твоє;
Що буде, ти того не знаєш,
Утратиш, може, і своє.
Не розглядівши, кажуть, броду,
Не лізь прожогом перший в воду,

Бо щоб не насмішив людей,
І перше в волок подивися,
Тоді і рибою хвалися,
Бо будеш йолоп, дуралей.
. . . . . .
Ходили там чи не ходили,
Як ось вернулись і назад
І чепухи нагородили,
Що пан Еней був і не рад.
Сказали: «Люди тут бормочуть,
Язиком дивним нам сокочуть.
І ми їх мови не втнемо;
Слова свої на ус кончають,
Як ми що кажем їм,— не знають,
Між ними ми пропадемо».

Еней тут зараз взяв догадку,
Велів побігти до дяків,
Купить піярську граматку,
Полуставців, октоїхів;
І всіх зачав сам мордовати,
Поверху, по словам складати
Латинську тму, мну, здо, тло.
Троянське плем'я все засіло
Коло книжок, що аж потіло,
І по-латинському гуло.

Еней від них не відступався,
Тройчаткою всіх приганяв,
І хто хоть трохи ліновався,
Тому субітки і давав.
За тиждень так лацину взнали,
Що вже з Енеєм розмовляли
І говорили все на ус:
Енея звали Енеусом,
Уже не паном — домінусом,
Себе ж то звали — троянус.
. . . . . .
Латину тільки що сказали,
Що од Енея єсть посли,
Із хлібом, з сіллю причвалали,
Та і подарки принесли,
Хотять Латину поклониться,
Знакомитись і подружиться,
Як тут Латин і закричав:

«Впусти! Я хліба не цураюсь
І з добрими людьми братаюсь.
От на ловця звір наскакав!»
. . . . . .
Латин, як цар, в своїм наряді
Ішов в кругу своїх вельмож,
Которі всі були в параді,
Надувшись всякий з них, як йорж.
Царя на дзиглик посадили,
А сами мовчки одступили
Від покуття аж до дверей.
Цариця ж сіла на ослоні,
В єдамашковому шушоні,
В кораблику із соболей.
. . . . . .
Послів ввели к царю з пихою,
Як водилося у латин;
Несли подарки пред собою:
Пиріг завдовжки із аршин,
І солі кримки і бахмутки,
Лахміття розного три жмутки,
Еней Латину що прислав.
Посли к Латину приступились,
Три рази низько поклонились,
А старший рацію сказав.

«Енеус ностер магнус панус
І славний троянорум князь,
Шмигляв по морю, як циганус,
Ад те, о рекс! прислав нунк нас.
Рогамус, доміне Латине,
Нехай наш капут не загине
Пермітте жить в землі своєй,
Хоть за пекунії, хоть гратіс,
Ми дякувати будем сатіс
Бенефіценції твоєй.
. . . . . .
Се килим-самольот чудесний,
За Хмеля виткався царя,
Літа під облака небесні,
До місяця і де зоря;
Но можна стіл їм застилати,
І перед ліжком простилати,
І тарадайку закривать.
Царівні буде він в пригоду,

І то найбільш для того году,
Як замуж прийдеться давать.

Ось скатерть шльонська нешпетна,
Її у Липську добули;
Найбільше в тім вона прикметна,
На стіл як тілько настели
І загадай якої страви,
То всякі вродяться потрави,
Які на світі тілько єсть:
Пивце, винце, медок, горілка,
Рушник, ніж, ложка і тарілка,
Цариці мусим сю піднесть».
. . . . . .
Цариця, цар, дочка Лавина
Зглядалися поміж себе.
Із рота покотилась слина,
До себе всякий і гребе,
Які достались їм подарки,
Насилу обійшлось без сварки;
Як ось Латин сказав послам:
«Скажіте вашому Енею,
Латин із цілою сім'єю,
Крий Боже, як всі раді вам.
. . . . . .
І зараз попросив до столу
Латин Енеєвих бояр,
Пили горілку до ізволу
І їли бублики, кав'яр;
Був борщ до шпундрів з буряками,
А в юшці потрух з галушками,
Потім до соку каплуни;
З отрібки баба-шарпанина,
Печена з часником свинина,
Крохналь, який їдять пани.

В обід пили заморські вина,
Не можна всіх їх розказать,
Бо потече із рота слина
У декого, як описать:
Пили сикизку, деренівку
І кримську вкусную дулівку,
Що то айвовкою зовуть.
На віват — з мущирів стріляли,
Туш — грімко трубачі іграли,

А многоліт — дяки ревуть.
Латин по царському звичаю
Енею дари одрядив:
Лубенського шмат короваю,
Корито опішнянських слив,
Горіхів київських смажених,
Полтавських пундиків пряжених
І гусячих п'ять кіп яєць;
Рогатого скота з Лип'янки,
Сивухи відер з п'ять Будянки,
Сто решетилівських овець.
. . . . . .
Ірися, цьохля проклятуща,
Завзятійша од всіх брехух,
Олімпська мчалка невсипуща,
Крикливійша із щебетух,
Прийшла, Юноні розказала,
Енея як Латинь приймала,
Який між ними єсть уклад:
Еней за тестя мав Латина,
А сей Енея як за сина,
І у дочки з Енеєм лад.

«Еге! — Юнона закричала.—
Поганець, як же розібрав!
Я нарошно йому спускала,
А він і ноги розіклав!
Ого! провчу я висікаку,
І перцю дам йому, і маку,
Потямить, якова-то я.
Проллю троянську кров, латинську,
Вмішаю Турна скурвасинську,
Я наварю їм киселя».
. . . . . .
Як виглянув в вікно зненацька,
Прийшов Латин в великий страх;
Побачив люду скрізь багацько
По улицях і всіх кутках.
Латинці перлися товпами,
Шпурляли вгору всі шапками,
Кричали вголос на ввесь рот:
«Війна! Війна! против троянців,
Ми всіх Енеєвих поганців
Поб'єм — іскореним їх род».

Латин старий був не рубака
І воюватись не любив.
Од слова «смерть» він, неборака,
Був без душі і мов не жив.
Він стичку тільки мав на ліжку,
Аматі як не грав під ніжку,
І то тогді, як підтоптавсь;
Без того ж завжди був тихенький,
Як всякий дід старий, слабенький,
В чужеє діло не мішавсь.

. . . . . .

Бояри вмиг скомпоновали
На аркуш маніхвест, кругом,
По всіх повітах розіслали,
Щоб військо йшло під коругов;
Щоб голови всі обголяли,
Чуприни довгі оставляли,
А ус в півлокоть би тирчав;
Щоб сала і пшона набрали,
Щоб сухарів понапікали,
Щоб ложку, казанок всяк мав.

Все військо зараз розписали
По різним сотням, по полкам,
Полковників понаставляли,
Дали патенти сотникам.
По городам всяк полк назвався,
По шапці всякий розличався,
Вписали військо під ранжир;
Пошили сині всім жупани,
На спід же білії каптани,—
Щоб був козак, а не мугир.

. . . . . .

Так вічной пам'яті бувало
У нас в Гетьманщині колись,
Так просто військо шиковало,
Не знавши: стій, не шевелись;
Так славнії полки козацькі
Лубенський, Гадяцький, Полтавський
В шапках, було, як мак, цвітуть.
Як грянуть, сотнями ударять,
Перед себе списи наставлять,
То мов мітлою все метуть.

. . . . . .

Для сильной армії своєї
Рушниць, мушкетів, оружжин
Наклали повні гамазеї,
Гвинтівок, фузій без пружин,
Булдимок, флинт і яничарок.
А в особливий закамарок
Списів, пік, ратиш, гаківниць.
Були тут страшнії гармати,
Од вистрілу дрижали хати,
А пушкарі то клались ниць.

. . . . . .

Держась воєнного обряду,
Готовили заздалегідь
Багацько всякого снаряду,
Що сумно аж було глядіть.
Для куль — то галушки сушили,
А бомб — то з глини наліпили,
А слив солоних — для картеч;
Для щитів ночви припасали,
І дна із діжок вибивали,
І приправляли всім до плеч.

Не мали палашів ні шабель,
У них, бач, Тули не було;
Не шаблею ж убит і Авель —
Поліно смерть йому дало.
Соснові копистки стругали
І до боків поначепляли
На валяних вірьовочках;
Із лик плетені козубеньки,
З якими ходять по опеньки,
Були, мов суми, на плечах.

Як амуницю спорядили
І насушили сухарів,
На сало кабанів набили,
Взяли подимне од дворів...

. . . . . .

Не хмара сонце заступила,
Не вихор порохом вертить,
Не галич чорна поле вкрила,
На буйний вітер се шумить:
Се військо йде всіма шляхами,
Се ратне брязкотить збруями,
В Ардею-город поспіша.

Стовп пороху під небо в'ється,
Сама земля, здається, гнеться.
Енею! де тепер душа?
. . . . . .
Цекул, пренестський коваленко,
В Латію з військом также пхавсь,
Так Сагайдачний з Дорошенком
Козацьким військом величавсь.
Один з бунчуком перед раттю,
Позаду другий п'яну браттю
Донським нагаєм підганяв.
Рядочком їхали гарненько,
З люльок тютюн тягли смачненько,
А хто на конику куняв.
. . . . . .

Частина п'ята

Як ніч покрила пеленою
Тверезих, п'яних — всіх людей,
Як хріп Еней од перепою,
Забувши о біді своєй,
Венера без спідниці, боса,
В халатику, простоволоса,
К Вулкану підтюпцем ішла;
Вона тайком к Вулкану кралась,
Неначе з ним і не вінчалась,
Мов жінкой не його була.

А все то хитрость є жіноча,
Новинкою щоб підмануть;
Хоть гарна як, а все охоча
Іще гарнійшою щоб буть.
Венера пазуху порвала
І так себе підперезала,
Що вся на виставці була;
Косинку нарошно згубила,
Груднину так собі одкрила,
Що всякого б з ума звела.

Вулкан-коваль тогді трудився,
Зевесу блискавку ковав.
Уздрів Венеру, затрусився,
Із рук і молоток упав.

Венера зараз одгадала,
Що в добрий час сюди попала,
Вулкана в губи зараз черк;
На шию вскочила, повисла,
Вся опустилась, мов окисла,
Білки під лоб — і світ померк.

Уже Вулкан розм'як, як кваша,
Венера те собі на ус.
За діло, ну! — бере, бач, наша!
Тепер під його підоб'юсь:
«Вулкасю милий, уродливий!
Мій друже вірний, справедливий!
Чи дуже любиш ти мене?»
«Люблю, люблю, божусь кліщами,
Ковадлом, молотом, міхами,
Все рад робити для тебе».
. . . . . .
Венера зачала благати
І за Енеєчка прохати,
Вулкан йому щоб допоміг:
Енеєві зробив би збрую
Із сталі, міді, золотую,—
Такую, щоб ніхто не зміг.

«Для тебе? — ох, моя ти плітко! —
Вулкан задихавшись сказав.—
Зроблю не збрую, чудо рідке,
Ніхто якого не видав.
. . . . . .
Вулкан, до кузні дочвалавши,
Будить зачав всіх ковалів;
Свинець, залізо, мідь зібравши,
Все гріти зараз ізвелів.
Міхи престрашні надимають,
Огонь великий розпаляють,
Пішов тріск, стук од молотів.
Вулкан потіє і трудиться,
Всіх лає, б'є, пужа, яриться,
К роботі приганя майстрів.
. . . . . .
Сказала: «Милий, на, Енею,
Ту збрую, що ковав Вулкан;
Коли себе устроїш нею,
То струсить Турн, Бова, Полкан;

До збруї що не доторкнеться,
Все зараз ламнеться і гнеться,
Її і куля не бере;
Устройсь, храбруй, коли, рубайся
І на Зевеса полагайся,
То носа вже ніхто не втре».

Сказавши, аромат пустила:
Васильки, м'яту і амбре,
На хмарі в Пафос покотила.
Еней же збрую і бере,
Її очима пожирає,
На себе панцир натягає,
Палаш до бока прив'язав;
Насилу щит підняв чудесний,
Не легкий був презент небесний;
Еней роботу розглядав:

На щиті, в самій середині,
Під чернь, з насічкой золотой,
Конала муха в павутинні,
Павук торкав її ногой.
Поодаль був малий Телешик.
Він плакав і лигав кулешик,
До його кралася змія
Крилатая, з сім'ю главами,
З хвостом з верству, страшна, з рогами,
А звалася Жеретія.
. . . . . .
У главной башти на сторожі
Стояли Евріал і Низ;
Хоть молоді були, та гожі
І кріпкі, храбрі, як харциз.
В них кров текла хоть не троянська,
Якась чужая — бусурманська,
Та в службі вірні козаки,
Для бою їх спіткав прасунок;
Пішли к Енею на вербунок;
Були ж обидва земляки.

«А що, як, викравшись помалу,
Забратися в рутульський стан? —
Шептав Низ в ухо Евріалу.—
То каші наварили б там;
Тепер вони сплять з перепою,

Не дригне ні один ногою,
Хоть всім їм горла переріж.
Я думаю туди пуститься,
Перед Енеєм заслужиться
І сотню посадить на ніж».

«Як? Сам? Мене оставиш? —
Спитався Низа Евріал.—
Ні! Перше ти мене удавиш,
Щоб я од земляка одстав.
Від тебе не одстану зроду.
З тобою рад в огонь і в воду.
На сто смертей піду з тобой.
Мій батько був сердюк опрічний,
Мовляв (нехай покой му вічний):
Умри на полі, як герой».
«Пожди і пальцем в лоб торкнися,—
Товаришеві Низ сказав,—
Не все вперед — назад дивися,
Ти з лицарства глузд потеряв.
У тебе мати єсть старая,
Без сил і в бідності, слабая,
То і повинен жить для ней,
Одна оставшись без приюту,
Яку потерпить муку люту,
Таскавшись між чужих людей!

От я так чисто сиротина,
Росту, як при шляху горох:
Без нені, без отця дитина,
Еней — отець, а неня — Бог.
Іду хоть за чужу отчизну,
Не жаль нікому, хоть ізлизну,
А пам'ять вічну заслужу.
Тебе ж до жизні рідна в'яже,
Уб'ють тебе, вона в гріб ляже;
Живи для неї, я прошу».

«Розумно, Низ, ти розсуждаєш,
А о повинності мовчиш,
Которую сам добре знаєш,
Мені ж зовсім другу твердиш;
Де общеє добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку,
Лети повинность ісправлять;

Як ми Енею присягали,
Для його служби жизнь оддали,
Тепер не вільна в жизні мать».
. . . . . .
Сей Евріал був молоденький:
Так годів з дев'ятнадцять мав,
Де усу буть, пушок м'якенький
Біленьку шкуру пробивав;
Та був одвага і завзятий,
Силач, козак лицарковатий,
Но пред Іулом прослізивсь.
Бо з матір'ю він розставався,
Ішов на смерть і не прощався.
Козак природі покорився.
. . . . . .
І так, одважна наша пара
Пустилася в рутульський стан.
На те і місяць вкрила хмара,
І поле вкрив густий туман.
Було се саме опівночі;
Рутульці спали скілько мочі,
Сивуха сну їм піддала;
Роздігшися, порозкладались,
В безпечності не сподівались
Ні од кого ніяка зла.
. . . . . .
І Евріал, як Низ возився,
То не гулявши простояв;
Він также к сонним докосився,
Врагів на той світ одправляв.
Колов і різав без розбору,
І як ніхто не мав з ним спору,
То поравсь, мов в кошарі вовк;
І виборних, і підпомошних,
І простих, і старших вельможних,
Хто ні попавсь, того і товк.
. . . . . .

Частина шоста

Зевес моргнув, як кріль усами,
Олімп, мов листик, затрусивсь;
Мигнула блискавка з громами,
Олімпський потрух взворушивсь.
Боги, богині і півбоги,

Простоволосі, босоногі,
Біжать в олімпську карвасар.
Юпітер, гнівом розпалений,
Влетів до них мов навіжений
І крикнув, як на гончих псар:
«Чи довго будете казитись
І стид Олімпові робить?
Щодень проміж себе сваритись
І смертних з смертними травить?
Поступки ваші всі не божі;
Ви на сутяжників похожі
І раді мордовать людей;
Я вас із неба поспихаю
І до того вас укараю,
Що пасти будете свиней.

А вам, олімпські зубоскалки,
Моргухи, дзиги, фіглярки,
Березової дам припарки,
Що довго буде вам втямки.
Ох, ви на смертних дуже ласі!
Як грек на ніжинські ковбаси,
Все лихо на землі од вас.
Чрез ваші зводні, женихання
Не маю я ушанування;
Я намочу вас в шевський квас».
. . . . . .
Венера молодиця сміла,
Бо все з воєнними жила,
І бите з ними м'ясо їла,
І по трахтирах пунш пила;
Частенько на соломі спала,
В шинелі сірій щеголяла,
Походом на візку тряслась;
Манишки офіцерські прала,
З стрючком горілку продавала
І мерзла вніч, а вдень пеклась.

Венера по-драгунськи сміло
К Зевесу в витяжку іде,
Начавши говорити діло,
Очей з Зевеса не зведе:
«О тату сильний, величавий!
Ти всякий помисл зриш лукавий,
Тебе ніхто не проведе;

Ти оком землю назираєш,
Другим за нами приглядаєш,
Ти знаєш, що, і як, і де.

Ти знаєш, для чого троянців
Злим грекам попустив побить;
Енея з пригорщею ланців
Велів судьбам не потопить;
Ти знаєш лучче всіх причину,
Чого Еней приплив к Латину
І біля Тібра поселивсь.
Ти ж словом що определяєш,
Того вовік не одміняєш;
Відкіль же Турн тут притуливсь?
. . . . . .
О Зевс! О батечку мій рідний!
Огляньсь на плач дочки своєй;
Спаси народ фрігійський бідний,
Він діло єсть руки твоєй.
Як маєш ти кого карати,
Карай мене,— карай! Я мати,
Я все стерплю ради дітей!
Услиш Венеру многогрішну!
Скажи мні річ твою утішну:
Щоб жив Іул, щоб жив Еней!»

«Мовчать! Прескверна пащекухо! —
Юнона злобно порошить.—
Фіндюрко, ящірко, брехухо!
Як дам — очіпок ізлетить!
Ти смієш, кошеня мерзенне,
Зевесу доносить на мене,
Щоб тим нас привести в розлад.
За кого ти мене приймаєш?
Хіба ж ти, сучище, не знаєш,
Що Зевс мій чоловік і брат?»
. . . . . .
Венера лайки не стерпіла,
Юнону стала кобенить;
І перепалка закипіла,
Одна другу хотіла бить.
Богині в гніві также баби
І также на утори слабі,
З досади часом і брехнуть,

І, як перекупки, горланять,
Одна другу безчестять, ганять
І рід ввесь з потрухом кленуть.

«Та цитьте, чортові сороки! —
Юпітер грізно закричав.—
Обом вам обіб'ю я щоки;
Щоб вас, бублейниць, враг побрав!
. . . . . .
Проміж латинців і троянців
І всяких Турнових поганців
Не сікайся ніхто в війну;
Ніхто ніяк не помагайте,
Князьків їх также не займайте,
Побачим, здасться хто кому».
. . . . . .
Еней один не роздягався,
Еней один за всіх не спав;
Він думав, мислив, умудрявся
(Бо сам за всіх і одвічав).
Як Турна-ворога побити,
Царя Латина ускромити
І успокоїти народ.
В сій думці, смутно походжая
І мислю бог зна де літая,
Під носом бачить коровод.
. . . . . .
Еней од радості не стямивсь,
Що Турн виходить битись з ним;
Оскалив зуб, на всіх оглянувсь
І списом помахав своїм.
Прямий, як сосна, величавий,
Бувалий, здатний, тертий, жвавий,
Такий, як був Нечеса-князь.
На нього всі баньки п'ялили,
І сами вороги хвалили,
Його любив всяк — не боявсь.

Як тільки виступила к бою
Завзята пара ватажків,
То, зглянувшися між собою,
Зубами всякий заскрипів.
Тут хвись! — і іскри полетіли;
Один другого полосять!
Турн перший зацідив Енея,

Що з плеч упала і керея,
Еней був поточивсь назад.
. . . . . .
Біжить пан Турн і репетує,
І просить у своїх меча;
Ніхто сердеги не рятує
Од рук троянська силача!
Як ось іще перерядилась
Сестриця і пред ним явилась,
І в руку сунула палаш;
Оп'ять шабельки заблищали,
Оп'ять панцири забряжчали,
Оп'ять пан Турн оправивсь наш.
. . . . . .
В таку щасливую годину
Еней чимдуж спис розмахав
І Турну, гадовому сину,
На вічний поминок послав;
Гуде, свистить, несеться піка,
Як зверху за курчам шульпіка,
Торох рутульця в лівий бік!
Простягся Турн, як щогла, долі,
Качається од гіркой болі,
Кляне олімпських єретик.
Латинці од сього жахнулись,
Рутульці галас підняли,
Троянці глумно осміхнулись,
В Олімпі ж могорич пили.
Турн тяжку боль одоліває,
К Енею руки простягає
І мову слезную рече:
«Не жизні хочу я подарка;
Твоя, Анхізович, припарка
За Стікс мене поволоче.

Но єсть у мене батько рідний,
Старий і дуже ветхих сил;
Без мене він хоть буде бідний,
Та світ мені сей став не мил;
Тебе о тім я умоляю,
Прошу, як козака, благаю,
Коли мені смерть задаси,
Одправ до батька труп дублений;
Ти будеш за сіє спасенний,
На викуп же, що хоч, проси».

Еней од речі сей зм'ягчився
І меч піднятий опустив:
Трохи-трохи не прослезився
І Турна ряст топтать пустив.
Аж зирк — Паллантова ладунка
І золота на ній карунка
У Турна висить на плечі.
Енея очі запалали,
Уста од гніву задрижали,
Ввесь зашарівсь, мов жар в печі.

І вмиг, вхопивши за чуприну,
Шкереберть Турна повернув,
Насів коліном злу личину
І басом громовим гукнув:
«Так ти троянцям нам для сміха
Глумиш з Паллантова доспіха
І думку маєш буть живим?
Паллант тебе тут убиває,
Тебе він в пеклі дожидає,
Іди к чортам, дядькам своїм».

З сим словом меч свій устромляє
В роззявлений рутульця рот
І тричі в рані повертає,
Щоб більше не було хлопот.
Душа рутульська полетіла
До пекла, хоть і не хотіла,
К пану Плутону на бенкет.
Живе хто в світі необачно,
Тому нігде не буде смачно,
А більш, коли і совість жметь.

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

(Скорочено)

Дія перша

Картина перша

Село над рікою Ворсклою. Упродовж сцени вулиця, що веде до річки; тут між хатами і Терпилишина хата.

I

Наталка *(виходить з хати з відрами на коромислі; дійшовши до річки, ставить відра на березі, ходить задумавшись, потім співає)*:

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться.
О, як болить моє серце, а сльози не ллються!..
Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу,
Тільки тоді і полегша, як нишком поплачу.

. . . . . .

Що на полі, на пісочку, без роси на сонці?
Тяжко жити без милого і в своїй сторонці!
Де ти, милий чорнобривий? Де ти? озовися!..
Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися!..

Полетіла б я до тебе, та крилець не маю,
Щоб побачив, як без тебе з горя висихаю...
До кого ж я пригорнуся, і хто приголубить,
Коли тепер нема того, який мене любить...

Петре, Петре!.. Де ти тепер? Може, де скитаєшся у нужді і горі і проклинаєш свою долю, проклинаєш Наталку, що через неї утеряв пристанище, а може... *(плаче)* може, й забув, що я живу на світі!.. Ти був бідний, любив мене, і за те потерпів і мусив мене оставити; я тебе любила і тепер люблю... Ми тепер рівня з тобою: і я стала така бідна, як і ти,— вернися ж до мого серця!.. Нехай глянуть очі мої на тебе іще раз і навіки закриються...

II

Возний *(ідучи повз Наталку, підходить до неї)*. Благоденственного і мирного пребиванія!.. *(Набік.)* Удобная оказія предстала зділати о собі предложеніє на самоті...

Наталка *(кланяючись)*. Здорові були, добродію, пане возний!..

Возний. Добродію... добродію!.. Я хотів би, щоб ти звала мене — теє-то як його — не вишеупомянутим іменем.

Наталка. Я вас зову так, як все село наше величає, шануючи ваше письменство і розум...

Возний. Не о сем, галочко — теє-то, як його — хлопочу я; но желаю із медових уст твоїх слишати умилительноє названіє, сообразноє моєму чувствію. Послушай:

От юних літ не знал я любові,
Не ощущал возженія в крові.
Как вдруг предстал Наталки вид ясний.
Как райський крин душистий, прекрасний.
Утробу всю потряс...
Кров взволновалась,
Душа смішалась,—
Настал мой час!
. . . . . .

Не в состоянії поставить на вид тобі сили любові моєй!.. Когда б я іміл — тее-то, як його — стілько язиків, скілько артикулов в статуті ілі скілько зап'ятих в Магдебурському праві, то і сих недовліло би на восхваленіє ліпоти твоєї!.. Єй-єй! Люблю тебе... до безконечності...

Наталка. Бог з вами, добродію!.. Що ви говорите! Я річі вашої в толк собі не візьму...

Возний. Лукавиш — тее-то, як його — моя галочко!.. і добре все розумієш. Ну, коли так — я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу.

Наталка. Гріх вам над бідною дівкою глумитись! Чи я вам рівня? Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду. Та й по всьому я вам не пара...

Возний. Ізложеннії в ответних річах твоїх резони суть — тее-то, як його — для любові нічтожни... Рци одно слово: «люблю вас, пане возний» — і аз, вишеупомянутий, виконаю присягу о вірнім і вічнім союзі з тобою.

Наталка. У нас є пословиця: «знайся кінь з конем, а віл з волом»... Шукайте собі, добродію, в городі панночки.

Возний. Бачив я многих — і ліпообразних, і багатих. Но серце моє не імієть — тее-то, як його — к ним поползновенія. Ти одна заложила йому позов на вічнії роки, і душа моя єжечасно волаєть тебе і послі нишпорной даже години.

Наталка. Воля ваша, добродію, а ви так з-письменна говорите, шо я того не розумію. Та й не вірю, щоб так швидко і дуже залюбитись можна було.

Возний. Не віриш? Так знай же, шо я тебе давно вже — тее-то, як його — полюбив, як тільки ви перейшли жити в наше село. Моїх діл околичності, возникающії із неудобних обстоятельств, удерживали соділати признаніє пред тобою; тепер же читаю — тее-то, як його — благость в очах твоїх... До формального опреділенія о моєй участі открой мні, хотя в термині, патикулярно, резолюцію: могу лі — тее-то, як його — без отсрочок, волокити, проторов і убитків получити во вічноє і потомственноє владініє тебе — движимоє і недвижимоє імініє для душі моєй — з правом

владіти тобою спокойно, безпрекословно і по своєй волі — тее-то, як його — розпоряжать? Скажи, говорю!.. Отвічай, ответствуй: могу лі бить — тее-то, як його — мужем пристойним і угодливим душі твоєй і тілу?

Наталка *(співає)*.

Видно шляхи полтавськії і славну Полтаву.
Пошануйте сиротину і не вводьте в славу.
Не багата я і проста, та чесного роду,
Не стиджуся прясти, шити і носити воду.

Ти в жупанах і письменний, і рівня з панами,
Як же можеш ти дружиться з простими дівками?
Єсть багацько городянок, вибирай любую;
Ти пан возний: тобі треба не мене, сільськую.

Так, добродію, пане возний! Перестаньте жартувати надо мною, безпомощною сиротою. Моє все багатство єсть моє добре ім'я: через вас люди почнуть шептати про мене; а для дівки, коли об ній люди зашепочуть...

Музика починає грати прелюдію. Возний міркує собі на думці і смішні міни перебігають йому на обличчі. Наталка задумується.

III

Виборний *(з'являється на вулиці, іде й співає)*:

Дід рудий, баба руда,
Батько рудий, мати руда,
Дядько рудий, тітка руда,
Брат рудий, сестра руда,
І я рудий, руду взяв,
Бо рудую сподобав.
. . . . . .

Возний. Даже і в повітовому суді і по всіх присутственних містах унинє воспослідувало; малійшая проволочка або прижимочка просителю, як водилось перше, почитається за уголовноє преступленіє; а взяточек, сиріч — вимужденний подарок, весьма-очень іскусно у істця ілі ответчика треба виканючити... Та що й говорить! Тепер і при некрутських наборах вовся не той порядок ведеться... Трудно становиться жити на світі.

Виборний. Зате нам, простому народові, буде добре, коли старшина буде богобоязлива і справедлива, не допускатиме письменним п'явкам кров із нас смоктати... Та куди ви, добродію, налагодились?..

Возний. Я наміревав — теє-то, як його — посітити нашу вдовствующую дьякониху, та, побачивши тут Наталку *(зітхає)*, остановився побалакати з нею...

Виборний. Наталку? А де ж вона?.. *(Оглядається.)*

Возний. Може, пішла додому.

Виборний. Золото — не дівка! Наградив бог Терпилиху дочкою. Окрім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна — яке в неї добре серце, як вона поважає матір свою, шанує всіх старших за себе, яка трудяща, яка рукодільниця, що й себе, і матір свою на світі держить!..

Возний. Нічого сказати — тоє-то, як його — хороша, хороша, і вже в такім возрасті!..

Виборний. Та й давно б час, так що ж!.. Сирота, та ще й бідна — ніхто і не квапиться...

Возний. Однако ж я чув, що Наталці траплялись женихи, і весьма пристойнії. Наприклад, Тахтаулівський дячок, чоловік, знаменитий басом своїм, ізучен ярмолоя і даже знаєть печерський лаврський напів; другий волосний — теє-то, як його — писар із Восьмачок, молодець не убогий і продолжавший службу свою безпорочно скоро год; третій — підканцелярист із суда, по імені Скоробреха... і многії другії... Но Наталка...

Виборний. Що? Одказала? Добре зробила... Тахтаулівський дяк п'є горілки багато і вже спада з голосу; волосний писар і підканцелярист Скоробреха, як кажуть, жевжики обидва і голі, вашеці проше, як хлистики; а Наталці треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів хліб робити і щоб жінку свою з матір'ю годував і зодягав.

Возний. Для чого ж неписьменного? Наука — теє-то, як його — в ліс не веде; письменство не єсть преткновеніє ілі поміха ко вступленію в законний брак [...]

Виборний. Та чом же ви не одружитеся? Уже ж, здається, пора... Хіба в ченці постригатись хочете? Чи ще, може, суджена на очі не нависла?.. Хіба хочете, щоб вам на весіллі цю пісню співали?..

Ось слухайте *(співає)*:

Ой, під вишнею, під черешнею,
Стояв старий з молодою, як із ягодою.
І просилася, і молилася:
«Пусти, мене, старий діду, на вулицю погулять!»

«Ой, я й сам не піду і тебе не пущу:
Хочеш мене старенького та покинути.
Ой, не кидай мене, моя голубочку!

Куплю тобі хатку і ще й сіножатку,
І ставок, і млинок, і вишневий садок!»

«Ой, не хочу хатки, ані сіножатки,
Ні ставка, ні млинка, ні вишневого садка.
Ой, ти, старий дідуга, ізігнувся, як дуга,
А я, молоденька, гуляти раденька».

Возний. Коли другії облизня піймали, то і ми остерігаємося. Наталка многим женихам піднесла печеного кабака; глядя на сіє, і я собі на умі.

Виборний. А вам що до Наталки — будто всі дівки на неї похожі? Не тільки світу, що в вікні: цього дива повно в світі. Та до такого пана, як ви, у іншої аж жижки задрижать!..

Возний *(набік)*. Признаюсь йому в моїй любові к Наталці!.. Послухай, пане виборний!.. Нігде — тее-то, як його — правди діти: я люблю Наталку всею душею, всею мислію і всім серцем моїм; не могу без неї жити, так її образ — тее-то, як його — за мною слідить... Як ти думаєш? Як совітуєш в таковом моєм припадці?..

Виборний. А що тут довго думати? Старостів посилати за рушниками, та й кінець! Стара Терпилиха не зсунулась ще з глузду, щоб вам одказати.

Возний. Ох, ох, ох!.. Стара не страшна, так молода — кирпу гне!.. Я вже їй говорив, як то кажуть, надогад буряків,— тее-то, як його,— так де? — ні приступу!..

Виборний. Що ж вона говорить? Чим одговорюється і що каже?

Возний. Вона ізлагаєть нерезоннії — тее-то, як його — причини; вона приводить в довод знакомство вола з волом, коня з конем; нарицаєть себе сиротою, а мене паном, себе бідною, а мене багатим, себе простою — тее-то, як його — а мене возним, і рішительний приговор учинила — що я їй, а вона мені не рівня — тее-то, як його.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Я їй пояснив, що любов усе рівняєть.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Що для мене благопристойніша панночка, ніж проста селянка.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Що вона — тее-то, як його — одна моя госпожа.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Що вона не вірить, щоб так дуже — теє-то, як його — можна полюбити.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Що я її давно люблю.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Щоб я одв'язався од неї.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний *(сердито)*. Що? — Нічого!.. Тебе чорт приніс — теє-то, як його — Наталка утекла, а я з тобою зостався.

Виборний. Ой ви, письменні!.. Вгору дереться, а під носом нічого не бачите!.. Наталка обманювала вас, коли казала, що ви їй не рівня. У неї не те на серці...

Возний. Не те? А що ж такеє?

Виборний. Уже ж не що!.. Другого любить! Ви, може, чували, що як вони ще жили в Полтаві, і покійний Терпило живий був, то прийняв був до себе якогось сироту Петра за годованця. Хлопець виріс славний, гарний, добрий, проворний і роботящий,— він од Наталки старший був годів на три або на чотири, з нею вигодувався і зріс вкупі. Терпило і Терпилиха любили годованця, як рідного сина — та було й за що! А Наталка любилась з Петром як брат із сестрою. От Терпило, понадіявшись на своє багатство, зачав знакомитись не з рівнею: зачав, бач, заводити банкети з повитчиками, з канцеляристами, купцями і цехмістрами — пив, гуляв, шахрував гроші, покинув свій промисел, помалу розточив своє добро, розпився... зачав гримати за Наталку на доброго Петра і вигнав його із свого дому; і після, як не стало і посліднього цього робітника, Терпило зовсім ізвівся — в бідності вмер і без куска хліба оставив жінку й дочку.

Возний. Яким же побитом — теє-то, як його — Терпилиха опинилася в нашім селі?

Виборний. У Терпила в городі на Мазурівці був двір — гарний з рубленою хатою, коморою, льохом і садком. Терпилиха по смерті свого старого все те продала, перейшла в наше село, купила собі хатку і тепер живе, як ви знаєте.

Возний. А вищереченний Петро де — теє-то, як його — обрітається?

Виборний. Бог же його зна. Як пішов з двору — мов у воду впав: чутки нема. Наталка без душі його любить, через його всім женихам одказує, та й Терпилиха без сліз Петра не згадує...

Возний. Наталка неблагоразумна: любить такого чоловіка, которого — теє-то, як його — може й кістки погнили. Лучче синиця в жмені, як журавель в небі.

Виборний. Або, як той грек мовив: «Лучче живий хорунжий, як мертвий сотник...» А я все-таки думаю, коли б чоловік добрий найшовся, то б Наталка вийшла заміж, бо убожество їх таке велике, що невмоготу становиться.

Возний. Сердечний приятелю, возьмися у Наталки і матері хожденіє іміти по моєму сердечному ділу. Єжелі виїграєш — тее-то, як його — любов к мені Наталки і убідиш її доводами сильними довести її до брачного моєго ложа на законном основанії, то не пожалію — тее-то, як його — нічого для тебе. Вір — без дані, без пошлини, кому хочеш, позов заложу і контроверсії сочиню,— божусь в тім: єй-же-єй!

Виборний *(подумавши трохи)*. Що ж? Спрос не біда. Тут зла ніякого нема. Тільки Наталка не промах!.. О, розумна і догадлива дівка!

Возний. Осмілься!.. Ти умієш увернутись — тее-то, як його — хитро, мудро, недорогим коштом. Коли ж що, то можна і брехнути для обману, приязні ради.

Виборний. Для обману? Спасибі за це!.. Брехати і обманювати других — од Бога гріх, а од людей сором.

Возний. О, простота, простота!.. Хто тепер — тее-то, як його — не бреше і хто не обманюєть? Мню, єжелі би здесь зібралось много народу і зненацька ангел з неба з огненною різкою злетів і воскликнув: «Брехуни й обманщики!.. ховайтесь, а то я поражу вас!..» Єй-єй, всі присіли б до землі совісті ради!.. Блаженна ложь, єгда бываєть в пользу ближніх... а то біда — тее-то, як його — що часто лжемо ілі ради своєя вигоди, ілі на упад других.

Виборний. Воно так, конешно: всі люди грішні; однако ж...

Возний. Що однако ж? Всі грішні, та ще й як!.. І один другого обманюєть, як того треба!.. І як не верти, а виходить — кругова порука. Слухай:

Всякому городу нрав і права,
Всяка імієть свій ум голова;
Всякого прихоті водять за ніс;
Всякого манить к наживі свій біс.
Лев роздираєть там вовка в куски.
Тут же вовк цапа скубе за виски;
Цап у городі капусту псує:
Всякий з другого бере за своє.
Всякий, хто вище, то нижчого гне;
Дужий безсильного давить і жме.
Бідний багатого — повний слуга,
Корчиться, гнеться пред ним, як дуга.

Всяк, хто не маже, то дуже скрипить;
Хто не лукавить, то ззаду сидить.
Всякого рот дере ложка суха —
Хто ж єсть на світі, щоб був без гріха?..

Виборний. Воно то так!.. Тільки великим грішникам часто і даром проходить, а маленьким грішникам такого завдають бешкету, що й на старість буде в пам'ятку! [...]

Картина друга

IV

Терпилишина хата. Мати пряде, а дочка шиє.

Терпилиха. Ти ізнов чогось сумуєш, Наталко... ізнов щось тобі на думку спало?..

Наталка. Мені з думки не виходить наше безталання.

Терпилиха. Що ж робити? Три роки вже, як ми по убожеству своєму продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву і перейшли сюди жити; покійний твій батько довів нас до цього.

Наталка. І, мамо!.. Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старості, а вмерти бідним... він не винуватий.

Терпилиха. Лучче б була я вмерла: не терпіла б такої біди, а більш — через твою непокірність.

Наталка *(кладе работу)*. Через мою непокірність ви біду терпите, мамо?

Терпилиха. Аякже? Скільки хороших людей сваталось за тебе — розумних і зажиточних, і чесних, а ти всім одказала,— скажи, в яку надію?

Наталка. В надію на Бога. Лучче посивію дівкою, як піду заміж за тих женихів, які на мені сватались. Уже нічого сказати — хороші люди!..

Терпилиха. А чому й ні? Дяк Тахтаулівський чом не чоловік? Він письменний, розумний і не без копійки. А волосний писар і підканцелярист Скоробрещенко — чому не люди? Кого ж ти думаєш діждатись — може пана якого або губернського панича? Лучче б всього, якби вийшла за дяка,— мала б вічний хліб: була б перше дячихою, а після і попадею.

Наталка. Хоч би й протопопшею, то Бог з ним! Нехай вони будуть розумні, багаті і письменніші од нашого возного, та коли серце моє не лежить до їх і коли вони мені осоружні!.. Та і всі письменні — нехай вони собі тямляться!

Терпилиха. Знаю, чом тобі всі нелюб'язні: Петро нав'яз тобі в зуби. Дурниця все те, що ти думаєш: чотири годи об нім ні слуху нема, ні послушання.

Наталка. Так що ж? Адже і він об нас нічого не чує, та ми живемо; то й він жив і так же пам'ятає об нас та боїться вернутись.

Терпилиха. Ти не забула, як покійний твій батько напослідок незлюбив Петра і, умираючи, не дав свого благословення на твоє з ним замужество; так і мого ніколи не буде!

Наталка *(підбіга до матері, хапа її за руку й співає)*:

Ой, мати, мати! Серце не вважає:
Кого раз полюбить, з тим і помирає.

Лучче умерти, як з немилим жити,
Сохнуть з печалі, щодень сльози лити.

О, мамо, мамо!.. Не погуби дочки своєї! *(Плаче.)*

Терпилиха *(чуло)*. Наталко, схаменись!.. Ти в мене одна, ти кров моя: чи ж захочу я тебе погубити? Убожество моє і старість силують мене швидше заміж тебе оддати... Не плач!.. Я тобі не ворог. Правда, Петро добрий парубок, та де ж він?.. Нехай же прийде, вернеться до нас. Він не лежень, трудящий; з ним обідніти до злиднів не можна... Але що ж! Хто відає — може де запропастився, а може й одружився де, може і забув тебе! Тепер так буває, що одну нібито любить, а про другу думає.

Наталка. Петро не такий: серце моє за його ручається і воно мені віщує, що він до нас вернеться. Якби він знав, що ми тепер бідні — о, з кінця світу прилинув би до нас на поміч!..

Терпилиха. Не дуже довіряй своєму серцю: сей віщун часто обманює. Придивися, як тепер робиться на світі, та й о Петрі так думай... А лучче, якби ти була покірна і мене слухала.

Чи я тобі, дочко, добра не желаю,
Коли кого зятем собі вибираю?

Ой, дочко, дочко! що ж мені почати,
Де ж люб'язного зятя дістати?

Петро десь блукає, може оженився,
Може, за тобою довго не журився.

Ти на те ведеш, щоб я не діждала бачити тебе замужем; щоб через твоє упрямство не дожила я віку: бідність, сльози і перебори твої положать мене в домовину... *(Плаче.)*

Наталка. Не плачте, мамо! Я покорюсь вашій волі і для вас за первого жениха, вам угодного, піду заміж... перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати...

Терпилиха. Наталко, дочко моя! Ти все для мене на світі! Прошу тебе, викинь Петра з голови і ти будеш щасливою... Але хтось мелькнув мимо вікна... Чи не йде хто до нас?.. *(Виходить.)*

V

Наталка *(сама)*. Трудно, мамо, викинути Петра з голови, а ще трудніше із серця. Та що робить!.. Дала слово за первого вийти заміж: для покою матері треба все перенести... Скріплю серце своє, перестану журитись, осушу сльози свої — і буду весела. Женихи, яким я одказала, в другий раз не прив'яжуться. Возному так одрізала, що мусить одчепитися; більше, здається, нема на приміті... А там — ох!..— Серце моє чогось щемить... *(Почувши, що хтось наближається до дверей, береться до роботи.)*

VI

Увіходить виборний, а за ним Терпилиха.

Виборний. Помагай-бі, Наталко!.. Як ся маєш, як поживаєш?

Наталка. От живемо і маємося, як горох при дорозі: хто не схоче, той не вскубне!..

Терпилиха. На нас, бідних і безпомощних, як на те похиле дерево, і кози скачуть.

Виборний. Хто ж тобі виноват, стара? Якби оддала дочку заміж, то й мала б, хто вас обороняв би.

Терпилиха. Я цього тільки й хочу, так що ж...

Виборний. А що такеє? Може, женихів нема, або що? А може, Наталка?..

Терпилиха. То-бо й горе! Скільки не траплялось — і хороші людці — так: «не хочу та й не хочу!»

Виборний. Дивно мені та чудно, що Наталка так говорить: я ніколи б од її розуму цього не ждав.

Наталка. Так то вам здається, а ніхто не віда, хто як обіда.

Терпилиха. Отак все вона — приговорками та одговорками і вивертається; а до того, як іще придасть охання та сліз, то я і руки опущу.

Виборний. Час би, Наталко, взятись за розум: ти вже дівка, не дитя. Кого ж ти дожидаєшся? Чи не з города ти таку примху принесла з собою? О, там панночки дуже собою чваняться і вередують женихами: той не гарний, той не багатий, той не меткий; другий дуже сумирний, інший дуже бистрий; той кирпатий, той носатий, та чом не воєнний, то щоб гусарин... А од такого перебору досидяться до того, що опісля на їх ніхто і не гляне...

Наталка. Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками: я не вередую і не перебираю женихами. Ви знаєте, хто за мене сватався. Чи вже ж ви хочете спхнути мене з мосту та в воду?

Виборний. Правда, заміж вийти — не дощову годину пересидіти; але мені здається, якби чоловік надежний трапився, то б не треба ні для себе, ні для матері йому одказувати; ви люди не багаті...

Терпилиха. Не багаті... Та така бідність, таке убожество, що я й не знаю, як дальше на світі жить!

Наталка. Мамо! Бог нас не оставить: єсть і бідніші од нас, а живуть же...

Терпилиха. Запевне, що живуть, але яка жизнь їх?

Наталка. Хто живе чесно і гордується трудами своїми, тому й кусок черствого хліба смачніший од м'якої булки, неправдою нажитої.

Терпилиха. Говори, говори! А на старості гірко терпіти нужду і во всьому недостаток... *(До виборного.)* Хоч і не годиться своєї дочки вихваляти, та скажу вам, що вона добра у мене дитина: вона обіщала для мого покою за первого жениха, аби б добрий, вийти заміж.

Виборний. Об розуму і доброму серцю Наталки нічого говорити,— всі матері приміром ставлять її своїм дочкам; тільки — нігде правди діти — без приданого, хоч будь вона мудріша од царя Соломона, а краща од прекрасного Іосифа, то може умерти сідою панною.

Терпилиха. Наталко! Чуєш, що говорять? Жалій після на себе, а не на другого кого.

Наталка *(зітхає)*. Я й так терплю горе.

Виборний. Та можна вашому горю пособити... *(Лукаво.)* У мене єсть на приміті чолов'яга — і поважний, і багатий, і Наталку дуже собі уподобав.

Наталка *(набік)*. От і біда мені!

Терпилиха. Жартуєте, пане виборний!

Виборний. Без жартів, знаю вашого жениха для Наталки... А коли правду сказати, то я і прийшов за його поговорити з вами, пані Терпилихо.

Наталка *(нетерпляче)*. А хто такий той жених?

Виборний. Наш возний, Тетерваковський. Ви його знаєте... Чим же не чоловік?

Наталка. Возний? Чи він же мені рівня? Ви глумитеся надо мною, пане виборний!

Терпилиха. Я так привикла к своєму безталанню, що боюся і вірить, щоб була цьому правда.

Виборний. З якого ж побиту мені вас обманювати? Возний Наталку полюбив і хоче на їй женитись — що ж тут дивного? Ну, скажіть же хутенько, як ви думаєте?

Терпилиха. Я душею рада такому зятеві.

Виборний. А ти, Наталко?

Наталка. Бога бійтесь, пане виборний! Мені страшно й подумати, щоб такий пан — письменний, розумний і поважний — хотів на мені женитись... Скажіть мені перше, для чого люди женяться?

Виборний. Для чого?.. Для того... А ти буцім і не знаєш!

Наталка. Мені здається, для того, щоб завести хазяйство і сімейство, жити люб'язно і дружно, бути вірними до смерті і помагати одно другому. А пан, котрий жениться на простій дівці, чи буде їй щирим другом до смерті? Йому в голові й буде все роїтись, що він її виручив з бідності, вивів в люди і що вона йому не рівня. Буде на неї дивитись з презирством і обходитись з неповагою,— і у пана така жінка буде гірше наймички... буде кріпачкою...

Терпилиха. Отак вона всякий раз занесе, та й справляйся з нею!.. Коли на те пішло, то я тобі скажу: якби не годованець наш Петро, то й Наталка була б як шовкова.

Виборний. Петро? Де ж він? А скільки років, як він пропада?

Терпилиха. Уже років трохи не з чотири.

Виборний. І Наталка так обезглузділа, що любить запропастившогося Петра!.. І Наталка, кажеш, добра дитина, коли бачить рідну матір при старості, в убожестві, всякий час з заплаканими очима і туж-туж умираючу од голодної смерті — і не зжалиться над матір'ю? А ради кого? Ради пройдисвіта, ланця, що може, де в острозі сидить, може, вмер або в москалі завербували! [...]

Виборний, а за ним Терпилиха і Наталка *(разом)*:

Де згода в сімействі, де мир і тишина,
Щасливі там люди, блаженна сторона:

Їх Бог благословляє,
Добро їм посилає,
І з ними вік живе.

Терпилиха. Дочко моя! Голубко моя... Пригорнись до мого серця! Покірність твоя жизні і здоров'я мені придасть. За твою повагу й любов до мене Бог тебе не оставить, моє дитятко!..

Наталка. Мамо, мамо!.. Все для тебе стерплю, все для тебе зроблю, і коли мені Бог поможе осушити твої сльози, то я найщасливіша буду на світі, тільки...

Виборний. А все-таки «тільки»?!. Вже куди не кинь, то клин. Викинь лиш дур з голови; удар лихом об землю,— мовчи та диш!..

Терпилиха. Так, дочко моя! Коли тобі що і наверзеться на ум, то подумай, для кого і для чого виходиш за возного заміж.

Наталка. Так я сказала вже, що все зроблю для тебе, тільки щоб не спішили з весіллям [...]

VII

Наталка *(сама)*. Не минула мене лиха година!.. Возний гірше реп'яха причепився. А здається, що Макогоненко до всеї біди привідця... Боже милосердний! Що зо мною буде? Страшно й подумати, як з немилим чоловіком увесь вік жити... як нелюба милувати, як осоружного любити!.. Куди мені діватись? Де помочі шукати? Кого просити? Горе мені... Добрі люди, поможіть мені, пожалійте мене!.. А я од всього серця жалію об дівках, які в такій біді, як я тепер... *(Падає навколішки й здіймає догори руки.)* Боже! Коли вже воля твоя єсть, щоб я була за возним, то вижени любов до Петра із мого серця і наверни любов і душу мою до возного! Без цього чуда я пропаду навіки... *(встає і співає)*:

Чого ж вода каламутна? Чи не хвиля збила?
Чого ж і я смутна тепер? Чи не мати била?
Мене ж мати та не била — самі сльози ллються.
Од милого людей нема, од нелюба шлються.

Прийди, милий, подивися, яку терплю муку!
Ти хоч в серці, та од тебе беруть мою руку.
Спіши, милий! Спаси мене од лютой напасти!
За нелюбим коли буду, то мушу пропасти.

Дія друга

Картина перша

І

Микола *(сам)*. Один собі живу на світі, як билинка на полі! Сирота — без роду, без племені, без талану і без приюту... Що робить — і сам не знаю. Був у городі, шукав місця — але скрізь опізнився. *(Думає.)* Одважусь у пекло на три дні. Піду на Тамань, пристану до чорноморців. Хоч із мене і непоказний козак буде, то єсть же і негідніші від мене. Люблю я козаків за їх звичай: вони коли не п'ють, то людей б'ють, а все не гуляють. Заспіваю лишень пісню їх, що мене старий запорожець Сторчогляд вивчив...

Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина, мати сина,
Мати сина проганяє:

«Іди, сину, іди, сину,
Іди, сину, пріч від мене!
Нехай тебе, нехай тебе,
Нехай тебе орда візьме!»

«Мене, мати, мене, мати,
Мене, мати, орда знає:
В чистім полі, в чистім полі,
В чистім полі об'їжджає».

. . . . . .

Петро виходить; він не бачить Миколи,— співає:

Сонце низенько,
Вечір близенько —
Спішу до тебе,
Лечу до тебе,
Моє серденько!

Ти обіщалась
Мене вік любити,
Ні з ким не знаться
І всіх цураться,
А для мене жити!

. . . . . .

Ой, як я прийду,
Тебе не застану,—

Згорну я рученьки,
Згорну я біленькі
Та й нежив я стану [...]

Микола. Та що ж ти за чоловік?

Петро. Як бачиш — бурлака на світі... Тиняюсь од села до села, а тепер іду в Полтаву.

Микола. Може, в тебе родичі єсть в Полтаві або знакомі?

Петро. Нема у мене ні родичів, ні знакомих. Які будуть знакомі або родичі у сироти?

Микола. Так ти, бачу, як і я — безприютний.

Петро. Нема у мене ні кола, ні двора: весь тут.

Микола. О, братіку! Знаю добре, як тяжко бути сиротою і не мати містечка, де б голову приклонити.

Петро. Правда твоя, брате; та я, благодареніє Богу, до цього часу прожив так на світі, що нічим мене не уразить. Не знаю, чи моя однакова доля з тобою, чи од того, що й ти чесний парубок, серце моє до тебе склоняється, як до рідного брата... Будь моїм приятелем!..

III

Возний і виборний виходять з Терпилишиної хати. У возного рука пов'язана шовковою хусткою, у виборного через плече старостинський рушник. Микола й Петро одходять на бік. Возний з задоволеним лицем походжає.

Виборний *(до Миколи)*. Чом ти, йолопе, не кланяєшся пану возному та не поздоровиш його? Адже бачиш — він заручився.

Возний. З найкращою зо всього села і всіх прикосновенних околиць дівицею...

Виборний. Не скажемо, нехай кортить! *(Одходить.)* А це що за парубок?

Микола. Це мій знайомий; іде із Коломака в Полтаву на заробіток.

IV

Петро. Це старший у вашім селі?

Микола. Який чорт! Він живе тільки тут. Бач, возний — так і бундячиться, що помазався паном. Юриста завзятий і хапун такий, що і з рідного батька злупить!

Петро. А той, другий?

Микола. То виборний Макогоненко — чоловік і добрий був би, так біда — хитрий як лисиця, і на всі сторони

мотається: де не посій, там і вродиться. І вже де й чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже.

Петро. Так він штука! Кого ж вони висватали?

Микола. Я догадуюсь. Тут живе одна бідна вдова з дочкою; то, мабуть, на Наталці возний засватався, бо до неї багато женихів залицялось.

Петро. На Наталці?.. Та Наталка ж не одна на світі... Так, видно, Наталка — багата, хороша і розумна?

Микола. Правда, хороша і розумна, а до того і добра; тільки не багата; вони недавно тут поселились і дуже бідно живуть. Я далекий їх родич і знаю їх бідне поживання.

Петро. Де ж вони перше жили?

Микола. В Полтаві.

Петро *(жахається)*. В Полтаві?..

Микола. Чого ж ти не своїм голосом крикнув?

Петро. Миколо, братіку мій рідний!.. Скажи по правді: чи давно вже Наталка з матір'ю тут живуть і як вони прозиваються?

Микола. Як тут вони живуть... *(Говорить, розтягуючи, немов собі на думці розважає час)*. Четвертий уже год. Вони оставили Полтаву зараз по смерті Наталчиного батька.

Петро *(скрикнув)*. Так він умер?!

Микола. Що з тобою робиться?

Петро. Нічого, нічого... Скажи, будь ласка, як вони прозиваються?

Микола. Стара прозивається Терпилиха Горпина, а дочка — Наталка. Я не знаю, хто ти, і тепер не питаюсь, а тільки послухай:

Віє вітер горою,
Любивсь Петрусь зо мною,
Ой, лихо — не Петрусь,
Лице біле, чорний вус!

Полюбила Петруся,
Та сказати боюся,
Ой, лихо...
А за того Петруся
Била мене матуся,
Ой, лихо...

. . . . . .

А що, може, не одгадав? *(Обнімає Петра.)*

Петро. Так, угадав!.. Я — той нещасний Петро, якому Наталка приспівувала цю пісню, якого вона любила і обіцала до смерті не забути, а тепер...

Микола. Що ж тепер? Іще ми нічого не знаємо. Може, й не її засватали.

Петро. Та серце моє замирає: чує для себе великого горя. Братіку Миколо! ти говорив мені, що ти їх родич: чи не можна тобі довідаться про сватання Наталки? Нехай буду знати свою долю!

Микола. Чом не можна? Коли хочеш, я зараз піду і все розвідаю. Ти скажи мені, чи говорити Наталці, що ти тут?

Петро. Коли вона свободна, то скажи за мене, а коли заручена, то лучче не говори. Нехай буду один горювати і сохнути з печалі. На що їй споминати про того, кого так легко забула!

Микола. Стережись, Петре, нарікати на Наталку. Скільки я знаю її, то вона не од того йде за возного, що тебе забула... Підожди ж мене тут. *(Іде до Терпилихи.)*

V

Петро *(сам)*. Чотири годи вже, як розлучили мене з Наталкою. Я бідний був тоді, любив Наталку без усякої надії. Тепер, наживши кривавим потом копійку, поспішав, щоб багатому Терпилові показатись гідним його дочки; а вміcто багатого батька — найшов матір і дочку в бідності і без помочі... Все, здається, близило мене до щастя — і, як на те, треба ж опізнитись одним днем, щоб горювати всю жизнь! Кого безталання нападе, тому нема ні в чім удачі. Правду в тій пісні сказано, що сусідові удається, всі його люблять, всі до його липнуть, а другому все як одрізано.

У сусіда хата біла,
У сусіда жінка мила:
А у мене ні хатинки,
Нема щастя, нема жінки.

За сусідом молодиці,
За сусідом і вдовиці,
І дівчата поглядають,—
Всі сусіда полюбляють.
. . . . . .
Всі сусіда вихваляють,
Всі сусіда поважають;
А я марно часи трачу,
Один в світі тільки плачу...

IX

Микола вертається.

Петро. А що, Миколо,— яка чутка?

Микола. Не успів нічого й спитати. Лихий приніс возного з виборним. Та тобі б треба притаїтись де-небудь. Наталка обіщалась на час сюди вийти.

Петро. Як же я удержусь не показатись, коли побачу свою милу?

Микола. Я кликну тебе, коли треба буде.

X

Наталка виходить. Петро ховається.

Наталка *(швиденько виходить)*. Що ти хотів сказати мені, Миколо? Говори швидше, бо за мною зараз збігаються.

Микола. Нічого. Я хотів спитати тебе, чи ти справді посватана за возного?

Наталка *(сумно)*. Посватана... Що ж робити: не можна більше сопротивлятися матері! Я і так скільки одвилювалася і всякий раз убивала її своїм одказом.

Микола. Ну що ж?.. Возний — не взяв його враг — завидний жених. Не бійсь, полюбиться, а може, і полюбивсь уже?

Наталка *(докірливо)*. Миколо, Миколо!.. Не гріх тобі тепер надо мною сміятись!.. Чи можна мені полюбити возного або кого другого, коли я люблю Петра. О, коли б ти знав його, пожалів би і мене, і його.

Микола. Петра?..

Що за того Петруся
Била мене матуся.

Ой, лихо — не Петрусь,
Лице біле, чорний ус.

Наталка *(заплакавши)*. Що ти мені згадав! Ти роздираєш моє серце... О, я бідна... *(Мовчить, потім показує на річку.)* Бачиш Ворсклу?.. Або там, або ні за ким...

Микола *(показує в той бік, де Петро сховався)*. Бачиш ту сторону? Отже і в Ворсклі не будеш, і журитись перестанеш.

Наталка. Ти, мені здається, побувавши довго в городі, ошалів і зовсім не тим став, що був.

Микола. Коли хочеш, то я так зроблю, що і ти не та будеш, що тепер.

Наталка. Ти чортзна-що верзеш. Піду лучче додому *(йде)*.

Микола *(не пуска її)*. Підожди. Одно слово вислухай та й одв'яжись од мене.

Наталка. Говори ж — що таке?

Микола. Хочеш бачити Петра?

Наталка. Що ти? перехрестись! Де б то він узявся?

Микола. Він тут, та боїться показатись тобі за тим, що ти посватана за возного.

Наталка. Чого йому боятись? Нам не гріх побачитись, я ще не вінчана... Та ти обманюєш!..

Микола. Не обманюю, приглядайсь... Петре, явись!

Наталка *(побачила Петра, скрикнула)*. Петро!..

Петро. Наталко!.. *(Обнімаються.)* Наталко! в який час я тебе стрічаю!.. Для того тільки побачились, щоб навіки розлучитись...

Наталка. О Петре!.. Скільки сліз вилила я за тобою! Я знаю тебе і затим не питаюся, чи ти любиш мене, а за себе — божусь...

Микола. Об любові поговорите другим разом, іншим часом; а тепер поговоріть, як з возним розв'язаться.

Наталка. Недовго з ним розв'язатися: не хочу, не піду — та й кінці в воду!

Петро. Чи добре так буде?.. Твоя мати...

Наталка *(перебиває)*. Моя мати хотіла, щоб я за возного вийшла заміж затим, що тебе не було; а коли ти прийшов, то возний мусить одступитись.

Петро. Возний — пан, чиновний і багатий; а я не маю нічого. Вам з матір'ю треба підпори й защити, а я через себе ворогів вам прибавлю, а не поміч подам [...]

Наталка. Я давно вже поклялась і тепер клянусь, що окрім Петра ні за ким не буду. У мене рідна мати — не мачуха, не схоче своєї дитини погубити.

Петро. Дай Боже, щоб її природня доброта взяла верх над приманою багатого зятя.

Наталка. Петре! Любиш ти мене?

Петро. Ти все-таки не довіряєш?.. Люблю тебе більше, як самого себе.

Наталка. Дай же мені свою руку!.. Будь же добрим і мені вірним, а я навік твоя.

Микола. Ай, Наталка! Ай, Полтавка! От дівка, що й на краю пропасті не тільки не здригнулась, а й другого піддержує! [...]

XI

Виходять возний, виборний і Терпилиха.

Виборний. Що ви тут так довго роздобарюєте?

Возний. О чом ви — теє-то, як його — бесідуєте?

Терпилиха *(побачивши Петра)*. Ох, мені лихо!

Наталка. Чого ви лякаєтесь, мамо? Це Петро.

Терпилиха. Це Петро? Свят, свят, свят!.. Відкіля він узявся? Це мара.

Петро. Ні, це не мара, а це я — Петро, і тілом, і душею.

Возний. Що це за Петро?

Виборний. Це, мабуть, той, що я вам говорив, Наталчин любезний, пройдисвіт, ланець...

Возний. Так ти, вашець, Петро? Чи не можна б — теє-то, як його — убиратись своєю дорогою? Бо ти, кажеться-бачиться-здається, між нами лишній.

Наталка. Чого ж це він лишній?

Терпилиха. І відомо — лишній, коли не в час прийшов хати холодити.

Петро. Я вам ні в чім не помішаю. Кінчайте з Богом те, що зачали.

Наталка. Не так-то легко можна скінчить те, що вони почали.

Возний. А по какой би то такой причині?

Наталка. А по такій причині: коли Петро мій вернувсь, то я не ваша, добродію.

Возний. Однако ж, вашець проше, ви рушники подавали, сиріч — теє-то, як його — ти одружилася зо мною.

Наталка. Далеко ще до того, щоб я з вами одружилася! Рушники нічого не значать.

Возний. Не прогнівайся, стара. Дочка твоя — теє-то, як його — нарушаєть узаконений порядок. А понєже рушники і шовковая хустка суть доказательства добровольного і непринужденного єя согласія бить моєю сожительницею, то в таковом припадці станете пред суд і заплатите пеню і посидите на вежі.

Виборний. О, так! О, так! Зараз до волосного правленія та і в колоду.

Терпилиха. Батечки мої, умилосердьтесь! Я не одступлю од свого слова... Що хочете, робіть з Петром, а Наталку, про мене, зв'яжіть і до вінця ведіть.

Наталка. Не докажуть вони цього. Петро нічого не виноват, а я сама не хочу за пана возного: до цього силою

ніхто мене не принудить... І коли на те йде, так знайте, що я навічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду.

М и к о л а. Що тепер скажуть?

В и б о р н и й. От вам і Полтавка! Люблю за обичай!..

Т е р п и л и х а. Вислухайте мене, мої рідні! Дочка моя до цього часу не була такою упрямою і смілою; а як прийшов (*показує на Петра*) цей шибеник, пройдисвіт, то й Наталка збожеволіла і зробилась такою, як бачите. Коли ви не випровадите відсіля цього голодранця, то я не ручаюсь, щоб вона й мене послухала.

В о з н и й і в и б о р н и й (*разом*). Вон, розбишако, із нашого села зараз!.. І щоб і дух твій не пах! А коли волею не підеш, то туди запроторимо, де козам роги правлять.

П е т р о. Утихомиртесь на час і слухайте мене... Що ми з Наталкою любилися, про те і Богу, і людям звісно; а щоб я Наталку одговорював іти заміж за пана возного, навчав дочку не слухати матері і поселяв несогласіє в сім'ї — нехай Бог накаже! Наталко, покорися своїй долі: послухай матері, полюби пана возного і забудь мене навіки!.. (*Обертається і утирає сльози.*)

Т е р п и л и х а (*набік*). Добрий Петро! Серце моє проти волі за його вступається!..

Наталка плаче, возний замислюється.

В и б о р н и й. Що не говори, а мені жаль його.

М и к о л а. На чім то все це окошиться?

В о з н и й (*до Петра*). Ти, вашець — теє-то, як його — куди тепер помандруєш?

П е т р о. Я йшов у Полтаву, а тепер піду так, щоб ніколи сюди не вертатись... Іще пару слів скажу Наталці... Наталко! Я для тебе оставив Полтаву і для тебе в дальніх сторонах трудився чотири годи; ми з тобою виросли і згодувалися вкупі у твоєї матері: ніхто не воспретить мені почитати тебе своєю сестрою. Що я нажив — усе твоє: на, візьми! (*Виймає з-за пазухи завинені в лубок гроші*). Щоб пан возний ніколи не попрікнув тебе, що взяв бідну і на тебе іздержався. Прощай! Шануй матір нашу, люби свого судженого, а за мене одправ панахиду...

Н а т а л к а. Петре! Нещастя моє не таке, щоб грішми можна од його одкупитись: воно (*показує на серце*) тут! Не треба мені грошей твоїх. Вони мені не поможуть... Та бідою нашою не потішаться вороги наші... І моєї жизні кінець недалеко. (*Схиляється на плече Петрові.*)

Т е р п и л и х а (*підбігає й обнімає Петра*). Петре!

Н а т а л к а (*обнімаючи Петра*). Мамо, кого ми теряємо!..

М и к о л а (*до виборного*). А тобі як він здається?

Виборний. Такого чоловіка, як Петро, я зроду не бачив!

Возний *(виходячи наперед)*. Розмишляв я предовольно і нашел, що великодушний поступок всякії страсті в нас пересиливаєть. Я — возний і признаюсь, що од рожденія моєго разположен к добрим ділам; но, за недосужностью по должності і за другими клопотами, доселі ні одного не зділав. Поступок Петра, толико усердний і без примісу ухищренія, подвигаєть мене на нижеслідующее... *(До Терпилихи.)* Ветха деньми! благословите лі на благоє діло?

Терпилиха. Воля ваша, добродію! Що ні зробите, все буде хороше: ви у нас письменний.

Возний. Добрий Петре і бойкая Наталко!.. Приступіте до мене! *(Бере їх за руки, підводить до матері і говорить.)* Благослови дітей своїх щастям і здоров'ям. Я одказуюсь од Наталки і уступаю Петру во вічноє і потомственноє владініє з тим, щоб зробив її благополучною. *(До глядачів.)* Поєлику же я — возний, то по привілегії, статутом мені наданной, заповідаю всім: «де два б'ються — третій не мішайсь!» і твердо пам'ятовать, що насильно милим не будеш.

Петро і Наталка *(обнімають матір)*. Мати наша рідна, благослови нас!

Терпилиха. Бог з'єдиняє вас чудом, нехай вас і благословить своєю благостію...

Микола. Оттакові-то наші полтавці! Коли діло піде, щоб добро зробити, то один перед другим хапаються.

Виборний. Наталка — по всьому полтавка, Петро — полтавець, та й возний, здається, не з другої губернії.

Петро. Наталко! Тепер ми ніколи не розлучимось. Бог нам поміг перенести біди і напасті. Він поможе нам вірною любовію і порядочною жизнію бути приміром для других і заслужити прізвище добрих полтавців. Заспівай же, коли не забула свою пісню, що я найбільше люблю.

Наталка. Коли кого любиш, того не забудеш. *(Цілує Петра й співа.)*

Ой, я дівчина Полтавка,
А зовуть мене Наталка,—
Дівка проста, не красива,
З добрим серцем, не спесива.

Коло мене хлопці в'ються
І за мене часом б'ються,
А я люблю Петра дуже,—
До других мені байдуже.
. . . . . .

Я з Петром моїм щаслива,
І весела, і жартлива,
Я Петра люблю душею,
Він один владіє нею.

ЄВГЕН СВЕРСТЮК

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ СМІЄТЬСЯ

(Скорочено)

На витоптаному пустирі нашої історії — раптом сміх Котляревського. Саме в той час, коли начебто й нічого було сміятись. Але сміх заразливий — він відгукнувся в народних глибинах. Ми знову сміялись, і це завжди було добрим початком [...]

Здавалось, уже ніякий вільний і живий голос не залунає. Але тут повіяло рятівним вітром з Заходу. То була епоха великих зрушень, епоха пробудження розкутого розуму. І саме в той час, коли Франція була звільнена і розкріпачена, Україну остаточно поневолено і закріпачено. Коли в Німеччині один за одним виникали нові університети й академії, на Україні гасили останні вогники освіти й культури. На колишню козацьку республіку насувалася глуха ніч.

І все ж таки якась сила, якась незрима духовна енергія тягла в українську культуру — своїх і навіть чужих. Не інакше, як сама сила обірваного життя, сама вага історичної спадщини пробудила до творчої праці людей, водила їх помислами.

Котляревський був першим полоненим народної культури і весело, з юнацьким захватом потягся до неї. Тоді ще не було романтичної моди на український фольклор. Він покорився, як писав Панько Куліш,— несвідомому велінню народного духа, був знаряддям українського світогляду.

«Енеїда» мала чарівну силу духовно єднати порізнених і духовно відчужених земляків щирою людською усмішкою, спонукала заглядати один одному в вічі і впізнавати себе справжнього під чужим казенним мундиром.

Крім загального національного духу, була в «Енеїді», свідомо чи підсвідомо, закодована вже з перших рядків,— запорозька історія.

Стихійне у Котляревського почуття українського патріотизму ставало дедалі більше усвідомленим і виразним.

У міру того в «Енеїді» з'являлись героїчні ноти, а ватага троянців щораз більше перетворювалася на Запорозьке Військо. За характером сюжетних ситуацій автор впадає в різкий тон, але усе ж таки утримується на грані. Тільки великим талантам властиве таке чуття міри й такту. В авторові «Енеїди» скрізь присутній співець Наталки Полтавки, часом трохи легковажно безтурботний, але завжди шляхетний. Обличчя Івана Котляревського світиться веселим сміхом, за яким скрізь відчувається органічно високе почуття гідності людської і національної, без чого не можна було б і думати про відродження культури пригнобленого й колонізованого краю.

Це розвинене почуття стало хребтом нової української літератури, що завжди послідовно обстоювала добру славу і честь українського імені. Вона боронила це ім'я від безкарно-самовладного чиновництва, що задавало хамський тон і офіційну моду ставитися до українського народу як до тяглової сили, угноєння і ферменту для побудови російської імперії.

Тим-то й потяглося до слова Івана Котляревського все живе, що принишкло і наче тільки чекало такого слова. Струмувала в цьому слові жива рабська кров і жива сила, що не знає мертвих пут.

Котляревський був щедрим батьком, що оддає дитині найкращі свої соки й оберігає її життя. Зі своїм запорозьким бурлацтвом він самовільно влетів у метушливий світ олімпійських маскарадів, його сміх розітнувся голосною луною і наче задихнувся без повітря.

Коли «на важких терезах вже хиталась доля Вкраїни» (М. Вороний), ці твори утвердили наше право жити саме своєю народною українською мовою. Вона так заясніла своєю неповторною вродою, що самоствердження було самозрозумілим. Народною мовою відкрилась нова історична грань і головне, досі не займане джерело нашого культурного розвитку.

«Енеїда» визначила одну з найхарактерніших артерій нашої літератури — двозначний гумор, що дедалі підноситься до сатиричного осмислення та духовного подолання грубих нездоланних сил, що стоять над українським народом і проти нього. Добра, здорова галузь цієї артерії виливається в Шевченкову соціальну сатиру — сміх безоглядної боротьби.

У веселій стихії нашого національного самовисміювання, переплетеного з самовозвеличуванням і, зрештою, бурлацького розважання, в «Енеїді» такі моменти раптом зву-

чать, як натягнута струна, як голос вартового на січовій вежі.

Незалежно від того, коли і як це робилося, від його імені завжди віяло тихим теплом і особливою симпатією, і життєдайну силу випромінювали його ненабридливі три твори, варті тридцятьох [...]

Широким селянським морем розлилась Україна, безсмертну душу якої так по-синівському згадав і так голосно оспівав поет.

Крізь товщу століть задивляється у ту глибінь поет, що був дитям запорозького сміху, здатного попри всі нещастя на руїнах рідної Трої утверджувати волю до життя. Море підіймає й окрилює. В ньому невичерпні життєві сили. Іван Котляревський сміється.

ПЕТРО ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ

ПАН ТА СОБАКА

Казка

(Скорочено)

На землю злізла ніч... Нігде ані шиширхне;
Хіба то декуди скрізь сон що-небудь пирхне,
Хоч в око стрель тобі, так темно надворі.
Уклався місяць спать, нема ані зорі,
І ледве, крадькома, яка маленька зірка
З-за хмари вигляне, неначе миш з засіка.
І небо, і земля — усе одпочива,
Все ніч під чорною запаскою хова.
Один Рябко, один, як палець, не дрімає,
Худобу панську, мов брат рідний, доглядає,
Бо дарма їсти хліб Рябко наш не любив:
Їв за п'ятьох, але те їв, що заробив.
Рябко на панському дворі не спить всю нічку.
Коли б тобі на сміх було де видно свічку.
Або в селі де на опічку
Маячив каганець.
Всі сплять, хропуть,
А деякі сопуть;
Уже і панотець,
Прилізши із хрестин, до утрені попхався...
А наш Рябко, кажу, все спатки не вкладався.
Знай, неборак, ганя то в той, то в сей куток:
То зазирне в курник, то дейко до свинок,

Спита, чи всі таки живенькі поросятка,
Індики та качки, курчатка й гусенятка:
То звідтіль навпростець
Махає до овець,
До клуні, до стіжків, до стайні, до обори:
То знов назад чимдуж,— щоб часом москалі
(А їх тоді було до хріна на селі),
Щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори.
Не спить Рябко...
Як гав, так гав,— поки свінуло надворі;
Тоді Рябко простягсь, захріп в своїй норі.
Чому ж Рябку не спать? чи знав він, що з ним буде?
Заснув він смачно так, як сплять всі добрі люде,
Що щиро стережуть добра своїх панів...
Як ось — трус, галас, крик!.. весь двір загомонів:
«Цу-цу, Рябко!.. на-на!.. сюди Рябка кликніте!..»
«Ось-ось я, батечки!.. Чого ви там, скажіте?»
Стриба Рябко, вертить хвостом,
Неначе помелом,
І знай, дурненький, скалить зуби
Та лиже губи.

. . . . . .

«Мабуть, сам пан звелів віддать Рябку печене
І що осталося варене,
За те, що бач, Рябко всю Божу ніч не спав
Та гавкав на весь рот, злодіїв одганяв».
«Цу-цу, Рябко!» — ще раз сказав один псяюха,
Та й хап Рябка за уха!
«Кладіть Рябка»,— гукнув... Аж ось і пан прибіг.
«Лупіть Рябка,— сказав,— чухрайте! ось батіг!»
«За що?..— спитав Рябко, а пан кричить: «Чухрайте!»
«Ой, йой! йой! йой!» — А пан їм каже: «Не вважайте!..»
«Не буду, батечку!.. За що ж це честь така?..»
«Не слухай,— пан кричить,— лупіть, деріть Рябка!..»
Деруть Рябка, мов пір'я,
На галас збіглась двірня;
«Що?.. як?.. за що?.. про що?..» — не знає ні один.
«Пустіть!..— кричить Рябко: — не будь я песький син,
Коли вже вдержу більш!..» Рябко наш хоч не бреше,
Так що ж? Явтух Рябка знай все по жижках чеше.

. . . . . .

«Чим, люди добрі, так оце я провинився?..
За що глузуєте?..— сказав наш неборак.—
За що знущаєтесь ви надо мною так?»

«За те»,— сказав один Рябкові з наймитів,—
Щоб не колошкав ти вночі своїх панів;
. . . . . «Се те пусте,—
Сказав Явтух Рябку; — оце тебе за те
По жижках, бра Рябко, так гарно пошмагали,
Що пан із панею сю цілу ніч не спали».
«Чи винен я сьому?.. Чи ти, Явтух, здурів?»
«Гай, гай!..» — сказав Явтух: «Рябко! ти знавіснів;
Ти винен, бра Рябко, що ніччю розбрехався;
Ти ж знав, що вчора наш у карти пан програвся;
. . . . . .
Тепер ти бачиш сам, що мокрим він рядном
Напався на тебе — і, знай, верзе притьмом:
Що грошей вчора він проциндрив щось не трохи,
Що паню через те всю ніч кусали блохи,
Що буцім вчора він грать в карти б не сідав,
Коли б сьогоднішню був ніч хоч закуняв.
Що буцім ти, Рябко, так гавкав,— як собака,
Що буцім по тобі походить ще й ломака;
Що, бачся, ти йому остив, надосолив,
І, бачся, він тебе за те й прохворостив.
А бач, Рябко, а бач!.. не гавкай, не ганяйсь;
Ляж, хирний, та й мовчи і з паном не рівняйсь!
Чого брехать? нехай наш пан здоровий буде:
Він сам і без собак сю панщину одбуде».
Послухав наш Рябко поради Явтуха.
«Нехай тяжка йому година та лиха»,—
Сказав,— «щоб за моє, як кажуть люди, жито
Та ще й мене і бито!
Коли моє не в лад,
То я з своїм назад.
Чи баба з воза,— що ж? велика дуже вада!..
Кобилі легший віз, сьому кобила й рада».
Отак сердега наш Рябко поміркувавсь,
Та й спать на цілий день і цілу ніч попхавсь;
Заснув Рябко, аж ожеред трясеться.
Рябку й не сниться, не верзеться,
Що вже москалики в коморі й на дворі —
Скрізь нишпорять, мов тут вони й господарі,
Що вовк ягнят, а тхір курчаток убирає.
Аж тут і надворі туж-туж уже світає.
«Цу-цу, Рябко!..— тут всі, повибігавши з хат:
Цу-цу, Рябко!.. на-на!..» — гукнули, як на ґвалт.
А наш Рябко тобі і усом не моргає;
Хоч чує, та мов спить, і мов недочуває;

«Тепер-то»,— дума він,— «мій пан всю нічку спав,
Бо не будив його Рябко і не брехав;
Тепер-то він мені свою покаже дяку,
Тепер не втре мені, як вчора, маку...»

. . . . . .

«Цу-цу!..— сказав іще Рябкові тут Явтух,—
Цу-цу! — задихавшись, мов з його перло дух,—
Ходім, Рябко!..» — «Еге? Ходім!.. Не дуже квапся,
Сам принеси сюди...» — «Іди ж хутчій, не бався!..»
«Ба, не піду, Явтух!» — «Іди, бо кличе пан!..»
Сказав та й зашморгнув на шиї він аркан.
«Чешіть Рябка!» — гукнув. Аж тут їх щось з десяток
Вліпили з сотеньку київ Рябку в завдаток.
«Лупіть Рябка!» — кричить тут пан, як навісний;
Рябко ж наш тільки вже що теплий та живий.
Разів із шість Рябка водою одливали,
І стільки ж раз його, одливши, знов шмагали,
А потім перестали.
Рябко спитать хотів, але Рябків язик
Був в роті спутаний, неначе путом з лик,
І герготав щось, як на сідалі індик.
«Постій,— сказав Явтух Рябкові,— не турбуйся,
Я правду всю скажу. Ото, Рябку, шануйся,
Добра своїх панів, як ока, стережи,
Зарання спать не квапсь, в солому не біжи,
Злодіїв одганяй та гавкай на звірюку.
Не гавкав ти, Рябко! — За те ж ми, бач, в науку,
Із ласки, з милості панів,
Вліпили сотеньок із п'ять тобі київ».

. . . . . .

Сказав Рябко тут наодріз:
«Нехай їм служить більш рябий в болоті біс!
Той дурень, хто дурним іде панам служити,
А більший дурень, хто їм дума угодити!
Годив Рябко їм, мов болячці й чиряку,
А що за те Рябку?
Сяку мать та таку!
А до того іще спороли батогами,
А за вислугу палюгами,
Чи гавкає Рябко, чи мовчки ніччю спить,
Все випада таки Рябка притьмом побить.
З ледачим все біда: хоч верть-круть, хоч круть-верть,
Він найде все тобі хоч в черепочку смерть».

РИБАЛКА

Українська балада

Вода шумить!.. вода гуля!..
На березі Рибалка молоденький
На поплавець глядить і промовля:
«Ловіться, рибочки, великі і маленькі!»
Що рибка смик — то серце тьох!
Серденько щось Рибалочці віщує:
Чи то тугу, чи то переполох,
Чи то коханнячко?.. не зна він — а сумує!
Сумує він,— аж ось реве,
Аж ось гуде,— і хвиля утікає!..
Аж — гульк!.. з води Дівчинонька пливе.
І косу зчісує, і брівками моргає!..
Вона й морга, вона й співа:
«Гей, гей! не надь, Рибалко молоденький,
На зрадний гак ні щуки, ні лина!..
На що ти нівечиш мій рід і плід любенький?
Коли б ти знав, як Рибалкам
У морі жить із рибками гарненько,
Ти б сам пірнув на дно к линам
І парубоцькеє оддав би нам серденько.
Ти ж бачиш сам,— не скажеш: *ні*,—
Як сонечко і місяць червоненький,
Хлюпощуться у нас в воді на дні
І із води на світ виходять веселенькі!
Ти ж бачив сам, як в темну ніч
Блищать у нас зіроньки під водою;
Ходи ж до нас, покинь ти удку пріч,—
Зо мною будеш жить, як брат живе з сестрою!
Зирни сюди!.. чи се ж вода?..
Се дзеркало,— глянь на свою уроду!..
Ой, я не з тим прийшла сюда,
Щоб намовлять з води на парубка невзгоду!»
Вода шумить!.. вода гуде...
І ніженьки по кісточки займає!..
Рибалка встав, Рибалка йде,
То спиниться, то вп'ять все глибшенько пірнає!..
Вона морга, вона й співа...
Гульк!.. приснули на синім морі скалки!..
Рибалка хлюп!.. За ним шубовсть вона!..
І більше вже нігде не бачили Рибалки!

ЛЕВКО БОРОВИКОВСЬКИЙ

КОЗАК

Наслідування народної пісні

(Скорочено)

Не стаями ворон літає в полях,
Не хліб сарана витинає,
Не дикий татарин, не зрадливий лях,
Не ворог-москаль набігає;
То турок, то нехрист з-за моря летить
І коней в Дунаї купає:
Йде в город — в чумі мов весь город лежить,
Селом — і село западає.
Він хоче весь світ під коліно зломить,
Побить, потопить у Дунаї...
Нехай лиш виводить на поле шайки,
Поміряємсь силами в полі!
Уже ж не без Бога християнські полки
І вольний козак не без долі.
Широкую гриву на вітер пускай,
Неси мене, коню, за бистрий Дунай!

Неси мене, коню,— заграй під сідлом,
За мною ніхто не жаліє.
Ніхто не заплаче, ніхто з козаком
Туги по степу не розсіє.
Чужий мені край свій, чужий мені світ,
За мною сім'я не заниє —
Хіба тільки пес мій, оставшись в воріт,
Голодний, як рідний, завиє!

За море, за море — вітри спережай,
Неси мене, коню, за синій Дунай!

Не треба на полі вожатого нам;
Вожатий нам — звізди; за мною
Товариші — хмари; а буйним вітрам
Дорогу дамо за собою.
За синій Дунай — по степах розгуляй;
Нам поле трави не закриє...
Постіль мені буде — широкі поля;
А чорная хмара покриє...

Умиюсь — дощами; утрусь — чапраком;
А вичеше — терен колючий;
А висушить — сонце; в спеку під дубком
Напоїть рівчак говорючий...
. . . . . .
Під турка, мій коню,— і время не гай —
Неси, де глибокий розлився Дунай!

Не гай мене, коню, бо турок не жде,
Бо турок все палить, плюндрує;
Там слід вигоряє, де з ордами йде,—
Він дума, що світ завоює.
Розсію, розвію я сам ворогів,
В дунайській їх витоплю хвилі,
А сам відпочину посеред степів,
З конем на високій могилі...
А може поляжу й сам серед степів
З тобою, ти, вірний мій коню?
Широким я тілом згодую орлів,
А кровію моря доповню;
Курчавим я чубом поля застелю,
Дам збрую я краю чужому;
А білії кості в свій край відішлю —
Дунай занесе їх додому.

Прощай же, отчизно, ти, рідний мій край!
Неси мене, коню, за бистрий Дунай!

ЄВГЕН ГРЕБІНКА

УКРАЇНСЬКА МЕЛОДІЯ

«Ні, мамо, не можна нелюба любить!
Нещасная доля із нелюбом жить.
Ох, тяжко, ох, важко з ним річ розмовляти!
Хай лучче я буду ввесь вік дівувати!»
«Хіба ти не бачиш, яка я стара?
Мені в домовину лягати пора,
Як очі закрию, що буде з тобою?
Останешся, доню, одна, сиротою.
А в світі якеє життя сироті?
І горе, і нужду терпітимеш ти.
Я дочку, пустивши, мовляв, на поталу,
Стогнать під землею, як горлиця, стану».

«О, мамо, голубко, не плач, не ридай,
Готуй рушники і хустки вишивай,
Нехай за нелюбом я щастя утрачу;
Ти будеш весела, одна я заплачу!»
Ген там, на могилі, хрест Божий стоїть,
Під ним рано й вечір матуся квилить:
«О Боже мій милий! що я наробила!
Дочку, як схотіла, із світа згубила!»

ЧОВЕН

Заграло, запінилось синєє море,
І буйнії вітри по морю шумлять,
І хвиля гуляє, мов чорнії гори
Одна за другою біжать.
Як темная нічка, насупились хмари,
В тих хмарах, мов голос небесної кари,
За громом громи гуркотять.
І грає, і піниться синєє море,
Хтось човен на море пустив,
Бурхнув він по хвилі, ниряє на волі,
Од берега геть покотив;
Качається, бідний, один без весельця.
Ох, жаль мені човна, ох, жаль мого серця!
Чого він під бурю поплив!
Ущухнуло море, і хвилі вляглися,
Пустують по піні мавки,
Опять забіліли, опять простяглися
По морю кругом байдаки;
Де ж човен дівався, де плавле мій милий?
Мабуть, він не плавле, бо онде по хвилі
Біліють із його тріски.
Як човнові море, для мене світ білий
Ізмалку здавався страшним;
Да як заховатись? не можна ж вік цілий
Пробути з собою одним.
Прощай, мій покою, пускаюсь у море!
І може недоля і лютеє горе
Погрaються з човном моїм.

ЧЕРНЫЕ ОЧИ

Очи черные, очи страстные,
Очи жгучие и прекрасные!
Как люблю я вас! Как боюсь я вас!
Знать, увидел вас я в недобрый час.

Ох, не даром вы глубины темней!
Вижу траур в вас по душе моей,
Вижу пламя в вас я победное:
Сожжено на нем сердце бедное.
Но не грустен я, не печален я,
Утешительна мне судьба моя:
Все, что лучшего в жизни Бог дал нам,
В жертву отдал я огневым глазам.

АМВРОСІЙ МЕТЛИНСЬКИЙ

СМЕРТЬ БАНДУРИСТА

Буря виє, завиває,
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грякотить.
Ніч то углем вся зчорніє,
То як кров зачервоніє!

Дніпр клекоче, стогне, плаче
Й гриву сивую трясе;
Він реве й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе...
Грім, що гримне, в берег гряне —
З пущі полум'я прогляне.

Те не дивно, що так шумно,
Що раз по раз блись та гряк!
Те дивніш: співає сумно
Над Дніпром старий козак;
Пісня з вітром розлітає,
Мов той вітер братом має...

«Грім напусти на нас, Боже, спали нас в пожарі,
Бо і в мені, і в бандурі вже глас замирає!
Вже не гримітиме, вже не горітиме, як в хмарі,
Пісня в народі, бо вже наша мова конає!
Хай же грім нас почує, що в хмарах кочує;
Хай наш голос далеко по вітру несе,
Поки вітром, як лист, нас з землі не стрясе;
Хай і Дніпр стародавній д'нас пісню почує,
Поки він нас в море не внесе, не вкине,

Поки мова й голос в нас дотла не згине!
Хай луною по степові голос іде
І по пущах дніпровських між звір'ям гуде!
Може, звір, може, й бір,
Степ та вітер, море й Дніпр,
Може, хмара,
Грім і кара
І бандуру, і мене
Козакові спом'яне!
Як сивий степ білітиме,
Як чорний бір шумітиме,
Як звір в пущах ревітиме,
Як блискавка в хмарах-хмарах
Кров'ю заснується,
Грім додолу в карах-карах
Грякне — й все займеться,
І старий Дніпр в чварах-чварах
Встане й озоветься...
Може, і пісня з вітром ходитиме,
Дійде до серця, серце палитиме:
Може, й бандуру ще хто учує,
Й серце заниє і затоскує...
І бандуру, і мене
Козаченько спом'яне!»
Буря виє, завиває
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грякотить.
Ніч то углем вся зчорніє,
То як кров зачервоніє!

Дніпр клекоче, стогне, плаче
Й гриву сивую трясе;
Він реве й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе.
Грім що гримне, в берег гряне —
З хвилі бандура прогляне!
Запалало — і стемніло...
Застогнало в небесах...
Хлинув дощ... Загомоніло
На горах, полях, в борах...
Старця й бандури немає,
Пісня по миру літає!

МИКОЛА КОСТОМАРОВ

СПІВЕЦЬ МИТУСА

Гине сила Дажбожого внука: татари плюндрують,
Князі кують коромóли, не дбають об вірі і людях.
Куриться Галицька волость, дим до Бескидів простягся,
Впав Володимир-Волинський, Києва вже не підняти.
Князь Ростислав із Данилом не мúлують землю
Дністрянську;
Угри і ляхи бідú додають; в Перемишль набігає
Князь Костянтин, коромолує з ним на Данила владика.
Кріпший за всіх в Перемишлі співець словутний Митуса.
Шаблі не носить співець і грудей щитом не вкриває —
Піснями сипле на князя, гострими, ніби стрілами,
Піснями люд стурбував і хіть до війни підливає.
Красних не хвалить дівиць Митусина пісня шалена,
Мирного людям життя не пророчить, не гріє одваги
На супостата: усобиці й смути та пісня виводить.
От уже град Перемишль Андрій облягає полками,
Ласкаво згоду дає — не радить на згоду Митуса.
Рано в неділю ступають полки княженецькі до штурму,
Спершу гарцюють стрільці, а там подаються *пороки*.
Ввечері князь з Перемишль уступа; закували владику,
Силу взяли на поток непокірного люду; подрали
Тули боброві у їх і барсучі і вовчі прилбиці,
Інші біжать по чужинах; не втік словутний Митуса.
Він, що колись не схотів заспівати Данилові, бранцем
Став тепер перед князем Данилом словутний, а буйсть
Давня у серці... Не впав на коліна, лице не поблідло,
Грізно поглянув на його Данило і мовив словами:
— Гордий співаче, славний співаче! Бунтовниче клятий!
Що, солов'їний голос зміняв на гадюче сичання?
Бог дарував тобі силу, то одмінив її бісу!..
Чом, як Боян стародавній, ти не співав нам про славу
Предків великих? Чом не навчав нас добру і согласці?
Чом од гріхів не впиняв нерозумних óгненним словом?
— Княже,— одвітив Митуса,— ось заспіваю вам пісню:
Ріжтесь, кусайтеся, бийтесь, попелом Русь посипайте,
Пийте братернюю кров, умивайтесь сльозами народу.
От до вас добрана пісня! Іншої вам не почути!
Що вас спиняти? Що вам співати? Шкода, опізнúлись!
Помста за помсту, кара за кару, лихо за лихо!
Кóнчились віки, спóвнилась чаша, грім розпалився.
Суд неминущий, суд невмолимий,— напúсана доля!

Кончились віки! Зілля сухеє огонь поїдає.
Хай поїдає! Хай пропадає Русь із князями!
Боже прокляття чорними хмарами вйсить над нею;
Хмари згустіють, віки пролйнуть, і знов, хоч не скоро,
Знову розгонить яснеє сонце туман віковічний.
В той час-годину інших пісень співці заспівають
Іншим князям, та не вам,— іншому руському люду.

ЗАКОН БОЖИЙ

Книга буття українського народу

(Скорочено)

61. Племено слов'янське ще до принятія віри не йміло ані царів, ані панів, і всі були рівні, і не було у них ідолів, і кланялись слов'яне одному Богу — Вседержителю, ще Його й не знаючи.

66. І панів у слов'ян не було, а були старшини: хто старший літами і до того розумніший, того на раді слухають, а то вже стали пани, а у їх невольники.

73. І одурів народ московський і попав у ідолопоклонство, бо царя своєго нарік Богом, і усе, що цар скаже, те уважав за добре, так що цар Іван в Новгороді душив та топив по десятку тисяч народу, а літописці, розказуючи те, звали його христолюбивим.

75. І поєдналась Україна з Польщею як сестра з сестрою, як єдиний люд слов'янський до другого люду слов'янського нерозділимо.

76. І не любила Україна ні царя, ні пана, а скомпонувала собі козацтво, єсть то істеє братство, куди кожний, пристаючи, був братом других — чи був він преж того паном чи невольником аби християнин, і були козаки між собою всі рівні, і старшини вибирались на раді [...]

78. І постановило козацтво: віру святую обороняти і визволяти ближніх своїх з неволі. Сагайдачний ходив Кафу руйнувати і визволив кільканадцять тисяч невольників з вічної темниці.

80. І день ото дня росло, умножалося козацтво і незабаром були б на Вкраїні усі козаки, усі вільні і рівні, і не мала б Україна над собою ні царя, ні пана, опріч Бога єдиного, і, дивлячись на Україну, так би зробилось і в Польщі, а там і у других слов'янських краях.

81. Бо не хотіла Україна іти услід язиков, а держалась закону Божого, і всякий чужестранець, заїхавши на Украї-

ну, дивувався, що ні в одній стороні на світі так щиро не моляться Богу, ніде муж не любив так своєй жони, а діти своїх родителей.

88. Тоді Україна пристала до Московщини і поєдналась з нею.

89. Але скоро побачила Україна, що поєдналась у неволю, бо вона по своєй простоті не пізнала, що там був цар московський, а цар московський усе рівно було, що ідол і мучитель.

90. І одбилась Україна од Московщини, і не знала, бідна, куди прихилить голову.

91. Бо вона любила і поляків, і москалів як братів своїх і не хотіла з ними розбрататися, вона хотіла, щоб всі жили вкупі, поєднавшись як один народ слов'янський з другим народом слов'янським, а ті два з третім [...]

92. Але сього не второпали ні ляхи, ні москалі.

І бачуть ляцькі пани і московський цар, що нічого не зробить з Україною, і сказали поміж собою: не буде України ні тобі, ні мені, роздеремо її по половині, як Дніпр її розполовинив, лівий бік буде московському царю на поживу, а правий бік — польським панам на поталу.

93. І билась Україна літ п'ятдесят, і єсть то найсвятіша і славніша война за свободу, яка тільки єсть в історії, а розділ України єсть найпоганіше діло, яке тільки можна знайти в історії.

94. І вибилась з сил Україна, і вигнали ляхи козацтво з правого боку Дніпрового.

95. А на лівім боці ще держалось козацтво, але час од часу попадало в неключиму неволю московському цареві, а потім петербурзькому імператорові.

96. А німка цариця Катерина, курва всесвітня, безбожниця, убійниця мужа свого, востанне доконала козацтво і волю.

100. Лежить в могилі Україна, але не вмерла.

101. Бо голос її, голос, що звав усю Слов'янщину на свободу і братерство, розійшовся по світу слов'янському.

108. Голос України не затих. І встане Україна з своєї Могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа — ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар.

109. Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янськім.

Тоді скажуть всі язики, показуючи на те місто рукою, де на карті буде намальована Україна: «От камєнь, єго же нє брєгоша зиждущии, той бисть во главу».

ВІКТОР ЗАБІЛА

СОЛОВЕЙ

Не щебечи, соловейку,
Під вікном близенько;
Не щебечи, малюсенький,
На зорі раненько.
Як затьохкаєш, як свиснеш,
Неначе заграєш;
Так і б'ється в грудях серце,
Душу роздираєш.
Як засвищеш голосніше,
А далі тихенько,—
Аж у душі похолоне,
Аж замре серденько.
Зовсім трошки перестанеш —
Лунь усюди піде;
Ти в темну ніч веселишся,
І як сонце зійде.
Твоя пісня дуже гарна,
Ти гарно й співаєш,
Ти щасливий: спарувався
І гніздечко маєш!
А я бідний, безталанний,
Без пари, без хати:
Не досталось мені в світі
Весело співати.
Сонце зійде — я нуджуся,
І заходить — плачу:
Котру люблю дівчиноньку,
Тієї не бачу.
Довго й чутки вже не маю
Про милу дівчину;
Цілий вік свій усе плачусь
На лиху годину.
Не щебечи, соловейку,
Як сонце пригріє,
Не щебечи, малюсенький,
І як звечоріє.

Ти лети, співай тим людям,
Котрі веселяться;
Вони піснею твоєю
Будуть забавляться.
А мені такая пісня
Душу роздирає,
Гірше б'ється моє серце,
Аж дух завмирає.
Пугач мені так годиться:
Стогне, не співає;
Нехай стогне коло мене,
Да смерть возвіщає!

ГУДЕ ВІТЕР ВЕЛЬМИ В ПОЛІ

Гуде вітер вельми в полі,
Реве, ліс ламає;
Плаче козак молоденький,
Долю проклинає.
Гуде вітер вельми в полі,
Реве, ліс ламає;
Козак нудиться, сердешний,
Що робить, не знає.
Гуде вітер вельми в полі!
Реве, ліс ламає;
Козак стогне, бідолаха,
Сам собі гадає:
«Ревеш, вітре, да не плачеш,
Бо тобі не тяжко;
Ти не знаєш в світі горя,
Так тобі й не важко.
Тобі все одно, чи в полі,
Чи де ліс ламаєш,
Чи по морю хвилю гониш,
Чи криші здираєш
Солом'яні і залізні —
Яку де зустрінеш,
Снігом людей замітаєш,
В полі як застигнеш.
Одірви ж од серця тугу,
Рознеси по полю!..
Щоб не плакався я, бідний,
На нещасну долю.

А коли цього не зробиш,
Кинь мене у море!
Нехай зі мною потоне
Нехай моє горе».

МИХАЙЛО ПЕТРЕНКО

НЕБО

Дивлюся на небо та й думку гадаю,
Чому я не сокіл, чому не літаю?
Чому мені, Боже, ти крильців не дав?
Я б землю покинув і в небо злітав!
Далеко за хмари, подальше од світу,
Шукать собі долі, на горе привіту
І ласки у зірок і сонця просить,
У світі їх яснім все горе втопить;
Бо долі ще змалку здаюся нелюбий,
Я наймит у неї, хлопцюга приблудний;
Чужий я у долі, чужий у людей:
Хіба ж хто кохає нерідних дітей?
Кохаюся лихом, привіту не знаю,
І гірко, і марно свій вік коротаю,
І в горі спізнав я, що тільки одна,—
Далекеє небо,— моя сторона.
І на́ світі гірко; як стане ще гірше,
Я очі на небо, мені веселіше!
І в думках забуду, що я сирота,
І думка далеко, високо літа.
Коли б мені крилля, орлячі ті крилля,
Я землю б покинув і на новосілля
Орлом бистрокрилим у небо польнув,
І в хмарах навіки од світа втонув!

МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ

СЛОВО ДО ЧТИТЕЛЕЙ РУСЬКОГО ЯЗИКА

Дайте руки, юні други,
Серце к серцю най припаде,
Най щезають тяжкі туги,
Ум охота най засяде.

Разом, разом, хто сил має,
Гоніть з Русі мраки тьмаві,
Завись най нас не спиняє,—
Разом к світлу, други жваві!

О НАЛИВАЙКУ

Що ся степом за димове густо закурили?
Чи то мрячка осідає, стеляться тумани?
Не мрячка то осідає, не туман лягає,
Гей, то ляхів сорок тисяч в похід виступає.
А в неділю на розсвіті полк козацький скорить,
Тоді молод Наливайко до коня говорить:
«Ступай, ступай, ворон коню, бистрими ногами,
Недалеко Біла Церков, йдуть ляхи за нами».
Гей, по степу віє вітер по густих бур'янах,
Гей, там блищать довгі списи в сивеньких туманах!
У Гумані дзвонять дзвони і мир б'є поклони,
Надлетіли з чужих сторон чорнії ворони.
Збиралися козаченьки, радитися стали,
По далекій Україні посли розсилали.
А у місті Білій Церкві лиш звізди згасали,
Ударили з самопалів, і коні заграли.
Тоді постиг Наливайко, під ним кінь іграє.
«Гей, молодці, за свободу!» — до них промовляє.
Вздовж списами городили зелені байраки —
Уставляються по степу молодці-козаки.
Гей, там ляхів сорок тисяч,— дим в'ється по болоні,
Від розсвіту аж до смерку ржуть бистрії коні.
Гей, там гримлять з самопалів, орють копитами,
Та степ кровця сполокала, зволочен трупами.
Гей, на степу густа трава, степом вітер віє,
Не по однім козаченьку стара неня мліє.
Гей, на степу сивий туман, кургани курились,
Не по однім козаченьку вдовиці лишились.
Тоді молод Наливайко зачав утікати,
За ним в погонь вражі ляхи — не могли здогнати.
А на Дніпрі на порогах плине чайок триста...
Вертайтеся, вражі ляхи, з соромом до міста!

* * *

Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,

Руська мати нас любила:
Чому ж мова ей немила?
Чом ся нев встидати маєм?
Чом чужую полюбляєм?..

ВЕСНІВКА

Цвітка дрібная
Молила неньку —
Весну раненьку:
«Нене рідная!
Вволи ми волю —
Дай мені долю;
Щоб я зацвіла,
Весь луг скрасила,
Щоби я була,
Як сонце, ясна,
Як зоря, красна,
Щоби-м згорнула
Весь світ до себе!»
«Доню, голубко!
Жаль мені тебе,
Гарная любко;
Бо вихор свисне,
Мороз потисне,
Буря загуде —
Краса змарніє,
Личко зчорніє,
Головоньку склониш,
Листоньки зрониш,—
Жаль серцю буде».

ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

МАРУСЯ

(Скорочено)

Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви? Так хоч би і маленький празник, тільки піп у дзвін — він вже й там: свічечку обмінить, старцям грошенят роздасть і приньметься за діло; коли прочує яку бідність, наділить по своїй силі і совіт добрий дасть. За його правду не оставив же його і Бог милосердний: що б то ні задумав, усе йому Господь і посилав. Нагородив його жінкою доброю, роботящою, хазяйкою слухняною; і що, було, Наум ні забажа, що ні задума, Настя (так її звали) ночі не поспить, усюди старається, б'ється, достає і вже зробить і достане, чого мужикові хотілось. Поважав же і він її, скільки міг, і любив її, як свою душу. Не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки. Щодень хвалили Бога за Його милість.

Ув однім тільки була в них журба: не давав їм Бог діточок. Та що ж? Настя як задума про се, то зараз у сльози та вголос; а Наум перехреститься, прочита «Отче наш» — то йому і стане на серці веселіш, і пішов за своїм ділом чи в поле, чи на тік, чи у загороду, або до батраків, бо був собі заможненький: було й воликів пар з п'ять, була й шкапа; було чим і панщину відбувати; була ж і нивка, одна і друга, ще дідівська, а третю він сам вже купив...

Отим-то Настя, дивлячись на худобу, та й журилась: що кому-то воно, каже, після нас дістанеться? Не буде нам ні слави, ні пам'яті; хто нас поховає, хто нас пом'яне? Розтратять, що ми зібрали, а нам і спасибі не скажуть. А Наум їй, було, і каже: «Чоловікові треба трудитися до самої смерті; дасть Бог діточок — діткам зостанеться, а не дасть — Його воля святая! Він зна, для чого що робиться. Ніщо не наше, усе Боже. Достанеться наше добреє доброму — він за нас і на часточку подасть, і мисочку поставить, і старцям роздасть. А коли буде наслідувати недобрий — йому гріх буде, а нас усе-таки Бог милосердний пом'яне, коли ми те заслужимо. Не журися, Насте, об худобі: вона наша, а не ми її. Стережись, щоб вона тобі не перепинила дороги до царства небесного. Сатана зна, чим підштрикнути; молися Богу, читай «Ізбави нас од лукавого», то усе гаразд буде».

Аж ось за отцевські і материнські молитви дав їм Бог і дочечку. Та й раді ж були обоє — і Наум, і Настя; таки з рук її не спускали. Коли ж, було, куди дитина побіжить — чи до сусідів, чи на вулицю,— то вже котрий-небудь, або батько, або мати, так слідком за нею і ходять. Та й що то за дитина була! Ще маленьке було, а знала і «Отче наш», і «Богородицю», і «Святий Боже», і половину «Вірую». А тільки, було, зачує дзвін, то вже ні заграється, ні засидиться дома і каже: «Мамо! піду до церкви, бач, дзвонять; тату, дай шажок на свічечку, а другий — старцю Божому подати». І в церкві вже не запустує і ні до кого не заговорить, та все молиться, та поклони б'є.

От і виросла їм на втіху. Та що ж то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці — як тернові ягідки, бровоньки — як на шнурочку, личком червона, як паńська рожа, що у саду цвіте, носочок так собі пряменький, з горбочком, а губоньки — як цвіточки розцвітають, і меж ними зубоньки — неначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані. Коли, було, заговорить, то усе так розумно, так неначе сопілочка заграє стиха, що тільки б її й слухав; а як усміхнеться та очицями поведе, а сама зачервоніється, так от неначе шовковою хусточкою обітреть смажнії уста.

Коси у неї як смоль чорні та довгі-довгі, аж за коліно; у празник або хоч і в недільку так гарно їх повбира, дрібушка за дрібушку, та все сама собі позаплітала; та як покладе їх на голову поверх скиндячок вінком та заквітча квітками, кінці у ленти аж геть порозпуска; усі груди так і обнизані добрим намистом з червонцями, так що разків двадцять буде, коли й не більш, а на шиї... та й шия білесенька-білесенька, от як би з крейди вистругана чепурненько... Та як вирядиться у баєву червону юпку, застебнеться під саму душу, щоб нічогісінько не видно було, що незвичайно... вже ж пак не так, як городянські дівчата, що у панів понавчались; цур їм! Зогрішиш тільки, дивлячись на таких!..

Сорочка на ній біленька, тоненька, сама пряла і пишні рукава сама вишивала червоними нитками. Плахта на ній картацька. Запаска шовкова, каламайковий пояс, та як підпережеться, так так рукою і обхватиш. Хусточка у пояса мережкована і з вишитими орлами, і ляхівка з-під плахти тож вимережована й з китичками; панчішки сині, суконні, і червоні черевички. От така як вийде, то що і твоя панночка! Іде як павичка, не дуже по усім усюдам розгляда, а тільки дивиться під ноги. Коли з старшим себе зострілась, зараз низенько поклонилась. І таки хоч би то мала дитина була, то вже усякому поклониться і ласкаво заговорить. А щоб який парубок та посмів би її зайняти?.. Вона й не лаятиметься, і ні слова й не скаже, а тільки подивиться на нього так пильно, жалібно, і сердитенько, так хоч би який був, то зараз шапку з голови схопе, поклонивсь звичайненько, і ні пари з уст... О, там вже на все село була і красива, і розумна, і багата, звичайна, та ще ж к тому тиха, і смирна, і усякому покірна.

На вулицю і не кажи, щоб коли з подругами пішла. Було мати стане їй казати: «Пішла б, доцю, на вулицю: бач, тепер весна, вона раз красна. Погралa б з подруженьками у хрещика, пісеньок би поспівала». Так де ж! «Лучче я,— каже,— на те місце, упоравшись, та ляжу спати, раніше устану, заміню твою старість: обідати наварю і батькові у поле понесу. А на вулиці що я забула? Іграшки та пустота...» А про вечорниці так і не вспоминай! Було, і других дівчат відводить та аж плаче та просить: «Будьте ласкаві, сестрички, голубочки, не ходіте на теє проклятеє зборище! Та там нема ніякогісінького добра; там усе зле та лихеє!..»

Отак, було, говорить-говорить, то, гляди, одна перестане ходити, далі друга, третя; а далі і зовсім мода перестане, щоб ходити. То й дякують добрі люди, а найбільш матері.

А там опісля нечистий таки вп'ять силу озьме, підцюкне й потягне низку добру на погибель.

Тільки, було, наша Маруся уряди-годи збереться до подруженьки на весілля у дружечки. Та й то не буде вона у суботу бігати з ними по вулиці та горло драти, мов скажена, як усі роблять; а прийде вже у неділеньку, посидить, пообіда, а як виведуть молодих надвір танцювати, вона тут чи побула, чи не побула, мерщій додому: розібралась, роздяглась, давай піч топити і вечерять наставляти...

Отак раз на клечальній неділі була Маруся у своєї подруги у дружках на весіллі і сиділа за столом. Проти дружечок, звичайно, сиділи бояри. Старшим боярином був з города парубок, свитник Василь. Хлопець гарний, русявий, чисто підголений; чуб чепурний, уси козацькі, очі веселенькі, як зірочки; на виду рум'яний, моторний, звичайний; жупан на ньому синій і китаєва юпка, поясом з аглицької каламайки підперезаний, у тяжинових штанях, чоботи добрі, шкапові, з підковами. Як пришивали боярам до шапок квіти, то усі клали по шагу, хто-хто два, а Василь витяг капшучок, а там-таки дещо бряжчало, засунув пальці, достав та й положив на викуп шапки, за квітку, цілісінький гривеник! Як брязнув, так усі, хто був на весіллі, так і вжахнулись, а дружки аж співати перестали. А він собі й дарма: потряс патлами, та за ложку, і став локшину доїдати, буцім тільки копійку дав.

От, сидячи за столом, як вже поприньмали страву, давай тогді Василь дівчат розглядать, що були у дружках. Зирк! І вздрів Марусю...

Став наш Василь і сам не свій і, як там кажуть, як опарений. То був жартовливий, на вигадки, на прикладки — попереду усіх: тільки його й чути, від нього весь регіт іде; тепер же тобі хоч би півслова промовив: голову посупив, руки поклав на стіл і ні до кого нічичирк; усе тільки погляне на Марусю, тяжко здихне і пустить очі під лоб.

Познімали страву і поставили горіхи на стіл. Дружечки зараз кинулись з боярами цятаться; щебечуть, регочуться, вигадують дещо проміж весільних пісеньок, а наш Василь сидить, мов у лісі, сам собі один: ні до кого не заговорить і нікуди не гляне, тільки на Марусю; тільки вона йому і бачиться, тільки об ній і дума; неначе увесь світ пропав, а тільки він з Марусею і зостався: ні до чого і ні до кого нема йому ніякого діла.

Що ж Маруся? І вона, сердешна, щось ізмінилась: то була невесела, а тут вже притьмом хоч додому йти. Чогось їй стало млосно і нудно, і, як подивиться на Василя, так

так їй його жаль стане! А чого, сама не зна. Хіба тим, що він сидить такий невеселий. А ще найпуще, як один на одного разом зглянуть, так Марусю мов лихорадка так із-за плечей і озьме, і все б вона плакала, а Василь — мов у самій душній хаті, неначе його хто трьома кожухами вкрив... Василь тільки рукою поведе або головою мотне, то вже Маруся і почервоніла...

Думає сердешна Маруся, що, мабуть, се з очей їй стало, та й каже собі: «Піду лишень додому»; так думка така нападе: «От той боярин, що у синім жупані, чи він недуж, чи що? Та як піду, то щоб він ще гірш не занедужав, і ніхто йому не поможеть: бач, як жалібно дивиться на мене і буцімто й просить: будь ласкава, Марусю, не втікай відсіля! Добре, добре, зостанусь!»

А Василь собі нудить світом і не зна, на яку ступити. Розчумав трохи, що бояри цятаються, та й дума: «Ке лишень поцятаюсь я он з тою дівчиною, що сидить смутна, невесела». Тільки, сердека, протягнув руку, так неначе йому хто шепнув: «Не заньмай її, ще розсердиться; бач, яка вона одягна та пишна! Се, мабуть, міщанка; вона з тобою і говорити не захоче». Поблідніє наш Василь та вп'ять і похмуриться. Далі збиравсь-збиравсь, та як дружечки дуже почали співати, а весільний батько з матір'ю частіш стали горілочкою поштувати і піднявсь гомін по хаті, він таки хватив у жменю горіхів та до Марусі: «Чи чіт, чи лишка?» Та як се промовив, так аж трохи не впав із ослона на спину: голова йому закрутилась, в очах потемніло...

Та й Марусі ж добре було! Як заговорив з нею Василь, так вона так злякалась; якби можна, скрізь землю б провалилась або збігла куди, щоб і не дивитись на свого боярина. «Та й що йому казати? Як скажу «нечіт», то він подума, що я чванна і не хочу більш з ним цятатись, а він так чи смутний, чи сердитий, а тільки жалко на нього дивитись. Скажу «чіт». Що ж? Як стала силуватись, щоб промовити слово, так ні жодною мірою не може сказать: губи злиплись, язик мов дерев'яний, а дух так і захватило. Дивиться, що й Василь з неї очей не спускає, і горіхи у жмені держить, і жде, що вона йому скаже: от їй його жалко стало, на велику силу та тихесенько, так що ніхто й не чув, промовила: «Чіт!» — та ззирнулась з ним. І сама вже нестямилась, як узяла з Василевої жмені горіхи, та як схаменулась, як засоромилась!..

Троїста музика гра, що є духу: риплять скрипки, бряжчать цимбали, а замість баса сам скрипник скрізь зуби гуде та прицмокує. От і розколихались наші дівчата: вийшла пара, а там друга, пішли у дрібушки. Ніжками тупотять,

підківками бряжчать, побравшись за рученьки, виворочуються, то вп'ять розійдуться та, як утінки, плавно пливуть, тільки головками поводжують...

«Ану, горлиці!» — гукнув Денис Деканенко. Як же вдарив навприсядку, так ногами до землі не доторкується — то повзе навколішки, то через голову перекинеться, скакне, у долошки плесне, свисне, що аж у вухах залящить, та вп'ять в боки, та тропака, що аж земля гуде; та около Пазьки так кругом і в'ється, та приговорює:

Ой дівчина горлиця
До козака горнеться;
А козак, як орел,
Як побачив, так і вмер...

Добре було Денисові так бришкати без Василя; а той би його у молодецтві заткнув за пояс чи у танцях, чи так у речах, бо він собі був на те уродливий. Коли, було, озметься за танці, перетанцює яку хоч музику; коли ж підвернеться до дівчат, то вже ні на кого більш не дивляться, тільки на нього і його одного слухають; коли ж підсяде до старіших та стане загинати їм свої баляндраси, так усі, і старі і молоді, сидять та, пороззявлявши роти, слухають хоч до пізньої ночі.

Такий-то був наш Василь до сього часу. Тепер же він мов остуджений. Вийшовши з хати, де б то йти до гурту та, взявши дівчину, туди б і собі танцювати; ні, пішов собі, сердека, стороною від людей, схилився на пліт та й дума: «Що се мені сталось? Таки нічого не чую, нічого й не бачу, тільки одну сю чорняву дівчину! Вона в мене і перед очима, і на думці!.. Чому ж не займу її? Але! Бачиться, і не смію або й боюсь, щоб і не розсердилась... Сам не знаю, що з собою робити!.. Пішов би й додому, так отут неначе прикований [...]

— Чого так зажурився, Семенович? — сказав йому Левко Цьомкал, підстарший боярин.— На лиш потягни люльки, то повеселішаєш, та й ходім танцювать.

— Не хочу люльки,— каже Василь,— трохи не вона мені і завадила. Так щось нездорово! Або оце додому утікати, абощо?

— Цур йому,— каже Левко,— ще погуляймо. Йди подивись, як дівчата танцюють. Ну, що вже Курбаківна вдрала, так там вже за всіх. Що за танцюра! Та й дівка, брат, важна! Коли б до осені не втекла, то не мине моїх рук.

Мов лихоманка стрепенула Василя: поблід як полотно, та аж руками схопився за коляку, щоб не впасти від журби. Він-бо думав, що се його дівчину Левко вихваля; бо, звісно, коли хто котру любить, то й дума, що вона і усім така

хороша і люб'язна здається, як і йому. Послухав трохи чмелів, далі схаменувсь і на хитрощі піднявсь, давай його випитувати.

— Де Курбаківна? — каже.— Чи не та чорнява, що повна шия намиста з хрестами? (Себто Маруся.)

— Ні,— каже Левко,— нам до тієї далеко. Моя он, бач, русява, що трошки кирпатенька, у свиті та рушником підперезана.

Полегшало нашому Василеві: аж здохнув, і очиці, як ясочки, заграли, як почув, що не його дівчину Левко любить.

— А то про яку ти кажеш, що до неї тобі далеко? Хіба тут є попівна або прикажчиківна?

— Ні,— каже Левко,— тут усе наші рівні; а я кажу про нашу Марусю.

— А що ж то за Маруся? — спитавсь Василь та й очі понурив у землю, буцім йому і дарма, а у самого не тільки що вуха, та що то, усяка жилочка неначе слуха; а він, сердешний, і дух притаїв, і боїться, щоб ні жодного словечка не прослухати, що йому буде Левко розказувати.

От і почав йому Левко про Марусю казати усе, що знав: і чия вона дочка, і який її батько багатий, і як він свою дочку кохає; а далі про Марусину натуру: як вона усіх жахається, що ніхто її не бачив не тільки щоб на вечорницях або у колядці, та й на вулицю, і на Купала, і ні на які ігри не ходить; чи така вже собі пишна або, може, несмілива; а що роботяща! І на батька, і на матір, і на себе пряде, шиє, миє, і сама усе одна, без наньмички, і варить, і пече; а мати сидить ручки склавши.

Не пішла ж і Маруся до танців, а сіла собі сумуючи на призпі біля хати та ті горішки, що узяла у Василя, усе у жмені перемина та назирцем за Василем погляда. Що ж у неї на думці, того й сама не розбере. То часом стане їй весело так, що зараз бігла б до матері та й приголубилась би до неї, то вп'ять засумує, і слізоньки хусточкою обітре, і бажа батенька, щоб розвів її тугу; то всміхнеться; і дума, щоб то й додому іти (так, було, попереду усе робила: чи посидить, чи не посидить на весіллі з дружками, та мерщій додому), та як розглядить, що треба побіля Василя іти, та й передума. А сього вона й сама не знала, що в неї на думці було: «Коли б отой парубок прийшов та поговорив би зо мною, то неначеб мені на душі легше стало». Як же тільки подумала об сім, та як засоромиться! Почервоніла, як калина, закрилась рученьками і голову похилила.

Ото й прийшла до неї Олена Курбаківна, перетанцювавши, та й сіла біля неї віддихати.

— Перетанцювалась, собі на лихо,— каже Олена.— Як попав мене он той боярин, так усе крутив, крутив, а тут ще, на лихо, музика не перестає; так не тільки що ноги, та й руки болять, і голова крутиться. Та вже ж і танцюра! У нас такого і на усій слободі нема.

От Маруся трошки й зрадувалась, що, може, Олена зна того парубка, що їй так у душу запав, бо й вона на свій пай думала, що вже краще її парубка і на світі нема і що се його вона так вихваля. От і давай про нього випитувать:

— А який же боярин, чи не старший?

— І вже старший,— забормотала Олена,— сидить собі як понура, ні на кого і не дивиться, і дівчат нікоторої не заньме.

— А може, він і не вміє? — спитала Маруся, а сама закривалась рукою, щоб не побачила Олена, як вона від сього соромиться.

— Хто? Василь не вміє? — аж скрикнула Олена.

— Та я й не знаю, чи він Василь, чи він хто; і відкіля він тут узявся? І з якої слободи забрів сюди?

— Він з города, він свитник, коли чула. Та що вже за завзятий! Вже де появиться, то усі дівчата коло нього. І танцювати, і жартувати, не узяв його біс. Та й красивий же! Бач, як вихиляється, за тин держачись! Спина так і гнеться, неначе молодий ясенок, а з виду як намальований: очі йому як зірочки [...]

Зосталася Маруся сама. Узяли її думки та гадки; а як згадала, що Олена казала, що його хазяїн та бере його у прийми і що оддає дочку і красиву, і багату, та й зажурилась! Схилила головоньку на білую ручку, а слізоньки з очиць так і капотять! От обтерла їх хусточкою, закрилася рученькою та й дума: «Ох, лихо мені тяжке! Лучче б я його не бачила!.. Як то мені його забувати? Тим-то городянські дівчата... у них парубки свої, не такі, як у нас, що ні на що дивитись... Піду швидше додому (а сама ні з місця), стану поратись, робити, то, може, й забуду! Так-то й забуду! Ох, доленько моя лихая!.. Тепер сих горішків ніде не подіваю, так при собі й носитиму, більш ні на що, тільки на пам'ять. Хоч би на сміх вони мені сказали...» Та, сеє думавши, потрясла у жмені горішки та голосно й промовила:

— Чи він мене любить? Чіт чи лишка?

— Чіт! І любить тебе від щирого серця! — обізвавсь Василь, що вже давно стояв біля неї і дивився на її смуту, та не знав, як зайняти.

— Ох, лишенько мені! — скрикнула Маруся і стрепенулась, як тая рибонька, ускочивши ув ятір.— Хто

такий? Про кого ви говорите? — пита й сама не зна, для чого і об чім.

— Той тебе любить... про кого... ти думала...— казав Василь, задихаючись від несмілості і з ляку, як почув, що вона ма когось на думці.

— Та я... ні про кого... не думала... я так...— сказала бідна дівка та й злякалася гріха, що зроду вперше збрехала; а опісля й каже: — Хто б то мене й полюбив?..

— Марусю, Марусю! — каже Василь, тяжко, від серця здохнувши; та й вп'ять насилу дух перевів і каже: — Я знаю такого...

— Марусю, Марусю! А ходи ке сюди! — так кликнула її та ж Олена. Маруся ні жива ні мертва! Злякалась того, що Василь став з нею говорити, та ще так голосно; а тут ще й то, що Олена бачить, що вона з чужим парубком розговорює, а опісля сміятиметься їй; а що найбільш те їй було страшно, і жалко, і ніби досадно, що Василь каже про когось другого, що її любить; а їй би хотілось, щоб він сказав, що він сам її любить. От як злякалась, скочила з місця та й не може ступить; а Олена, знай, її кличе: «Та йди сюди, ось-осьде я». А Василь теж став як укопаний і не зна більш, що й казати... От і стоять вони обоє, сердешні, і не знають, на яку ступити, і чи йти їм куди, чи що робити?

Вже сама Олена прийшла до Марусі й питається: чи вона тутечки довго буде?

— Ні,— каже Маруся,— уже мені пора й додому. Нічого більш тут дожидатись.— Та, сеє кажучи, так важко здохнула, що крий Мати Божа!

— І я отсе йду додому,— каже їй Олена,— мати прислала за мною. Чи знаєш що? Ходім завтра укупі на місто, мати казала дещо купувати, так ходім зо мною; ти таки усе лучче знаєш.

— Добре, ходім. Моя матуся щось нездужа, так що нам треба, я й куплю, заходь тільки за мною,— сказала їй Маруся.

— Зайду, зайду. Жди мене до сход сонця. Ходім же тепер укупі додому та в перекупки купим кисличок.

От подруженьки, побравшись за руки, і пішли собі.

Зостався Василь і стоїть сам не свій. По його думці, він, бачиться, закинув Марусі наздогад, що се він її любить, і дума: «Коли б вона не мала кого на приметі та щоб його хоч трохи любила, то більш би йому нічого і не треба; не хотів би ні грошей, ні панства. Так-бо почервоніла, як я їй став закидати, що її полюбив, і очиці опустила у землю, а рученятами усе хусточку крутила, вже, вірно, з серця;

а як пішла з Оленою, то не тільки йому і словця не сказала, та і не глянула на нього».

Сумувавши, пішов він назирцем за Марусею і бачив, що вона аж поки ввійшла в другу вулицю, то аж тричі оглядалась,— а чого? Хто її зна! Дівчачу натуру трудно розгадати, бо вони часто буцім-то і не люблять, хто їх займає, і буцім-то й сердяться, а самі собі нишком так його люблять, що й сказати не можна!..

Смутна прийшла додому наша Маруся... Вона думала, що Василь її не любить, а коли б любив, то зараз прямо й сказав би, а то про когось другого казав, а об собі ні півслова. «Та й Олена ж казала, що хазяїн бере його у прийми, та се вже певно, що він любить хазяйську дочку. Та й як її і не любити? Вона собі городянка, міщанка, та, кажуть, хороша. А, думаю, як убереться, так намиста ще більш, чим у мене; а скриня з добром мала? Та ще, думаю, і не одна; там, може, такі великі, та розмальовані, та на колесах; а подушок, подушок! Так, може, під саму стелю... Так куди вже йому до мене! Він на таких і не подивиться». Ось так думала Маруся, прийшовши додому і сівши у хаті на лаві.

Дивилася стара Настя, мати її, лежачи на полу та стогнучи від недуги, що дочка її сидить смутна і невесела, і нічого про весілля не розказує, і за діло не приньмається; дивилася довго, а далі стала питати:

— Чого ти, доню, така невесела, мов у воду опущена? Чи не занедужала, нехай Бог боронить? Глянь лиш, як ще й ти звалишся, що батько з нами буде робити? Кажи-бо, що в тебе болить?

— Нічого, мамо! — каже Маруся.

— Чи не порвала намиста, жартуючи на весіллі? — пита Настя.

— Ні, мамо!

— Чи не зобидив тебе хто? То батькові скажи, він зараз уступиться.

— Ні, мамо.

— Так коли ж нема нічого, так чого так сидіти? Ішла б по воду: пора наставляти вечеряти.

— Зараз, мамо! — сказала Маруся [...]

Маруся, упоравшись і прибравши, розпитувала матір, чого треба на місті купити, і узяла у батька скільки треба грошей, послалась на лаві, помолилась Богу і зверх усього ударила три поклони, щоб вже більш не думати про Василя. Її так батько вчив. «Коли,— каже,— тобі чого треба або журба тебе озьме,— зараз до Бога. Вдар три поклони й проси, об чому тобі нужда, і жди певно від нього милості...»

От з такою думкою лягла Маруся. Та що ж? І сон її не бере. Те й діло, що дума [...]

Бідна Маруся, не хотівши й споминати про Василя, тільки об нім однім і думала, і хоч би тобі на часиночку очицями звела; плакала та журилась цілісіньку ніч. А й довга ніч у нас на клечальній неділі!

[...] Соловейко стих біля своєї самочки, щоб виспалась хорошенько, не жахаючись; вітерець заснув, і гілочки по садкам, дрімаючи, ледве-ледве колишуться; тільки й чути, що через греблю на лотоках водиця цідиться і, мов хто нищечком казку каже, що так і дрімається, а то усюди тихесенько... Аж ось — недовго: зірочка покотилась... далі друга... третя — і поховались у синьому небі, мов у море канули... І прокинувся вітерець та й поколихав тихесенько гілочки по садкам та по ліскам... От і попрокидались птичі самочки, лупнули очицями, зацмокали носиками... тут зараз їх самчики, що біля них дрімали, попробуркувались і з радощів,— що настає вп'ять Божий день і вони будуть з своїми самочками літати, гратись, любитись, заспівали своїх пісеньок... А не хто вже виспівувать, як соловейко! Защебетав, залящав, зачиркав, засвистів, затріщав... то стихне, ніби пошепче своїй самочці, як її любить, а вона йому, мабуть, скаже, що й вона його любить, і похваля його пісеньки, то з радощів і гукне на весь садок... а як промеж того ще й носичками поцілуються... тут він уже і нестямиться... зажмуриться, защебече, затерчить, що аж неначе охрипне, та знову ще дужче лясне. Задрібоче, що аж дух йому запирається... Та усе ж то так гарно, так гарно, що розказати не можна, а на душі весело!

От на березах і листя зашупотіли промеж себе, що й вони, по ласці Божій, будуть красуватись на ясному сонечку. Схаменулась травонька, як скропила її небесна росочка; піднялись стеблинки, розпукались цвіточки і, порозівавши ріточки свої, надихали на усю долину таким запахом, що, почувши його, забудеш про усе і тільки, здихнувши, подумаєш: «Боже милосердний! Отець наш небесний! І усе се, що тільки є на землі, у воді, під небесами, се усе Ти тільки по одному милосердію своєму для чоловіка створив єси?..»

Ось і рідесенький туманець пав на річеньку, мов парубок приголубивсь до дівчиноньки і укупі з нею побігли ховатись меж крутими берегами. Далі і хмарочки стали розходитись, порідшали й стали звертатись купками, мов клубочки, розступатись, щоб дати дорогу для якогось пишного, важного гостя... Зазолотились і верхів'я дерева по лісам... і ось золотий по них пісок сиплеться по дереву нижче, усе

нижче... нижче... Усе стихло... Чогось жде!.. Стало виринять з-за землі... що? І світ, і огонь, і краса... І вже і на крайок його не можна зирнути оком, що ж буде, як усе явиться миру?.. І золоті промені від нього обсипали всю землю, і самії небеса стали ніби ще краще. Усе мовчить, жада, щоб швидше явилася у повноті краса миру!..

Ось вийшов і Василь із садка. Він добре чув, що Маруся з Оленою змовились укупі йти на місто, так він і не пішов вже додому у город, а у тім же селі скитався усю ніч, і як стало світати, то він вже і беріг їх. Визиравши із садочка, побачив, що дві дівчини тихенько ідуть собі і розговорюють; він зараз відгадав, що хто то йде, бо серце у нього тьохнуло й подало звістку; то він і пішов, буцімто у город, тихою ступою, похиливши голову, мов задумався; а у самого аж жижки трусяться, і дух йому захвачує від радощів, що ще побачить Марусю і поговорить з нею.

От ідуть дівчата: Олена, як та сорока, скрегоче, що на ум збреде, а Маруся буцімто і слуха, та усе про своє гада... аж зирк!.. І пізнала свого Василя!.. Руки й ноги затрусилися, у животі похолонуло, і дух зайнявся, і сама ні з місця.

— Та йди-бо швидше! — крикнула на неї Олена.— Чого ти зопиняєшся? І так опізнились.

— Та хто його зна, чи спіткнулась, чи що,— каже Маруся, сама ж ні з місця, хоч так би і летіла до Василя, як та голубка до голуба; бо вже й забула, що, мабуть, він її не любить, що він вже посватаний на хазяйській дочці... усе забула, а тільки того й бажа, щоб бути укупці з своїм Василем.

От як почув Василь, що дівчата вже за ним гомонять, озирнувсь до них, зняв шапочку, поклонивсь і каже:

— Добридень, дівчата. Боже вам помагай!

— Спасибі! Нехай і вам Бог помага! — сказали йому ув один голос дівчата [...]

А сердешна ж то Маруся [...] іде, не йде, і ноги не служать; і сердиться на себе, чого вона на торг пішла; сердиться на Василя, чого він їм назустріч попався, сердиться і на Олену, чого вона така весела, чого так із засватаним парубком пащекує; сердиться на усіх і за все, а сама не зна, на кого і за що.

От прийшли у город, походили по базару; Олена зараз скупила все, що треба їй було, а Маруся тільки ходить за нею та світом нудить і усе нападається на Олену, що притьмом пора додому. А Василь усе за ними ходить, та — як той міхоноша у колядці — носить Марусин кошик та

склада, що Олена купує. Далі осміливсь якось-то спитати Марусю:

— А ти, Марусю, чом нічого не купуєш?

— Та мені небагацько... дечого й купувати...— каже Маруся та й відвернулась від нього, щоб не дивитись на чужого жениха,— тільки й треба купити матері... кресало на люльку... а батькові... ниток красних... на мережки до хусток...

Отак наварнякала наша Маруся, що трохи й сам Василь їй у вічі не насміявсь: ще то добре, що не чула сього Олена, торгуючи у перекупки шпильки.

Василь тільки собі тихесенько усміхнувсь, бо догадавсь, що щось не так воно є, та й узявсь, що треба було Марусі, купити. Покупивши і поскладавши у кошик усе докупи, каже:

— Вже ж як хочете, дівчатка, а я вас опроводжу аж додому, щоб оборонити вас від собаки; та й мені таки у вашім селі є до чоловіка діло [...]

От і пішли вони собі укупці з города. Тільки що вийшли з улиць на степок, от Олена як крикне:

— Ох, я дурна та божевільна! Забула зайти до шевця по батькові чоботи. Що тут мені на світі робити?

Потолкувавшись, порадились, щоб Олена сама вернулась у город за чоботами, а Василь щоб зостався біля Марусі і щоб тут же дожидали Олени, а вона мусила швиденько вернутись.

От як зосталися удвох Василь з Марусею, то й посідали собі на горбику; зараз Василь їй і каже:

— Марусю! Хоч ти розсердишся на мене, хоч проженеш від себе, хоч не звелиш ніколи на очі попадатись, а я таки тобі тепер договорю, що учора хотів сказати...

— Що там таке? — спиталась Маруся, а сама злякалася так, що не можна й розказати...

— Марусю!.. Люблю я тебе усім серцем моїм, люблю я тебе більш усього на світі!.. Не сердься на мене, не відворочуйся, не затуляй очиць твоїх білою рученькою; дай мені її сюди, нехай пригорну її до свого серденька та тогді хоч і вмру, коли тобі невгодна щирая моя любов!.. Що ж ти мовчиш? Чом не глянеш на мене?.. Промов до мене хоч півсловечка; скажи, що ти не сердишся за мою любов. Розznавай мене, розпитуй про мене, може-таки про мене що-небудь і добре почуєш.

Тільки що став так Василь говорити, то Маруся і нестямилась, серденько в неї так і б'ється, а сама як у лихоманці, так і труситься; боїться — і сама не зна чого; коли б земля

розступилася, так би вона і кинулась туди та й... Василя потягнула б за собою; коли б їй крила, полетіла б на край світу... та не сама, а усе б таки з Василем. Що ж їй робити? Земля не розступається, крил у неї нема, ноги наче не її, одну руку вхватив Василь та й держить біля свого серця, а воно так же колотиться, як і в неї; очицями зовсім світу не бачить, а ще таки другою рукою закрила їх та й питається Василя тихесенько, що й сама гаразд не чула:

— Адже ж ти просватаний?

— Ні, Марусю, ні на кому я не сватаний і ні об одній дівчині до сієї пори і не думав. Побачивши тебе учора, світ мені повернувся; без тебе не хочу жити, та бачу й сам, що не можна мені без тебе й дихати...

— А хазяйська дочка? Адже він тебе бере у прийми? — сказала Маруся вже трошки сміліш, бо на серці їй не так важко стало.

— Не тільки хазяйська дочка, та хоч би королівна, хоч княгиня,— не подивлюсь ні на кого... Одна моя втіха, одно моє щастя, коли ти мене будеш хоч трошечки любити! Розпитай про мене; цілий год ждатиму, тільки...

— Е, годі!.. Так довго-бо...

— Скільки хоч, що хоч роби зо мною, тільки не проганяй мене від себе, не сердься...

— Та я й не серджусь...

— Чого ж ти закриваєшся, чого відвертаєшся від мене! Може, любиш кого другого? Кажи, не соромся; нехай я се почую від тебе та й піду світ за очима!

— Ні-бо... я другого не люблю...

— Так заглянь же на мене, не закривайся!

— Але! Ще б і не закриватись... Мені-бо стидно.

— Чого ж тобі стидно, скажи?..

— А то ж і не стидно сказати... що я тебе... люблю? Ні за що в світі не скажу...— так, сеє сказавши, як заплаче гірко, і стала його прохати: — Василечку, голубчику, соколику мій! Не випитуй же в мене, чи люблю я тебе; я сього тобі зроду не скажу, щоб ти не посміявся надо мною... Я й сама не знаю, що зо мною сталося: я ще нікого не любила, нікого не хотіла любити, цуралася парубків, а як побачила тебе, світ мені незмилився [...]

— Марусенько, моя лебідочко, зірочко моя, рибочко, перепілочко! — приговорював Василь, обнімаючи свою Марусю.— Я ж землі під собою не чую — я мов у раю! Чи не сплю лишень я? Так се правда, що ти любиш мене, Марусенько? Скажи мені, правда?

— Не скажу, Василечку, єй-богу, не скажу!

— Чом же ти не хочеш завірити об моїм щасті?

— Стидно-бо.

— Марусю! отже поцілую, коли не скажеш.

— Та хоч десять раз цілуй, аби не я тебе; а усе-таки не скажу...

— Отак же... отак... отак же!..— приговорював Василь, цілуючи її раз по п'ять не віддихаючи, та вп'ять знову за те ж... та аж вже не зміг і слово промовити... А Маруся лежить у нього на руках і сама себе не тямить, чи вона у раю, чи вона де? Так їй хороше було! Хоче щось сказати — і слова не промовить, хоче вона від нього вирватися, так неначе прикована до Василевої шиї; хоче заплющитись, так очі, против її волі, так і зазирають у Василеві очі, що, як угілля на вогні, палають; хоче від нього відвернутись, а й сама не зна, як горнеться до нього... А він?.. Він тільки розгляда її, неначе їсть її очима; забув увесь світ; хоч би йому тут з пушок палили, хоч би хто його кликав,— нічим би не вважив, тільки що розгляда свою Марусеньку, держачи її на своїх руках.

Далі схаменулася вона, здохнула тяжко і скрізь сльози сказала:

— Василечку, що се зо мною сталось? Нічого не тямлю, не знаю сама себе; тільки у мене й на думці, що ти мене любиш, що ти мій... та більш мені нічого і не треба!.. Боюсь тільки, чи нема мені за те гріха?

— За що, моя Марусенько? — сказав Василь, пригорнувши її до свого серденька, і поцілував щиро.

— Ох, не цілуй мене, мій сизий голубонько! Мені усе здається, що гріх нам за се... Боюсь прогнівити Бога!

— Так я ж тобі, моя Марусенько, тим же Богом божуся, що нема у сьому ніякого гріха. Він повелів бути мужу й жоні; заповідав, щоб вони любили один одного і щоб до смерті не розлучалися. Тепер ми любимося; дасть Бог, сповним святий закон, тогді і не розлучимося на вік наш, а до того часу як зійдемося, нам можна без гріха і любитися, і голубитися...

— А не дай Боже, я...— сказала Маруся та й притулилася до Василевого плеча; і не доказала...

— Не доведи до того Боже! — аж скрикнув Василь і аж злякавсь, подумавши, про що Маруся йому тільки нагадувати стала.— Буду,— каже,— тебе, моя зозуленько, як ока, берегти. Ніяка скверная, бісовська думка і на серці не буде. Не бійсь мене [...]

— Братику мій милесенький! — скрикнула Маруся і обняла його рученятами; довго дивилася йому у вічі, як тая

ясочка, а далі й каже: — Тепер я сама тебе поцілую аж тричі, бо знаю, що й в тебе на думці нема ніякого худа.— Та й припала йому на плече, зазираючи йому у вічі, та так пильно, ніби баранчик, що його хотять різати, а він жалібно дивиться на неї, так і вона зирнула на Василя, а сльозинка, неначе тая рісочка на цвіточку, так у неї в очицях засяла; та так жалібно, як тая сопілочка заграла, так вона його спитала: — Як же ти мене після сього покинеш?

— Не говори мені сього, Маню! І не думай об сім, моя кришечко! Гріх божитись, а я от смертельною клятвою побожуся, коли мені не віриш...

— Вірю, вірю, мій соколику, мій лебедику! І що б ти мені не сказав, усьому вірити буду...

Багато розказувати, що там Василь з Марусею розмовляли; забули про увесь світ, і де вони є, і що кругом них, і якби не гукнула ще здалека на них Олена, то б, підкравшись тихенько, бачила б усе, як вони поговорять-поговорять та й знова цілуються. Як же почули Олену, так зараз і розрізнилися, неначе і не вони: Василь став, буцім мала дитина, пісочком пересипатись, а Маруся тут же знайшла черепочки та давай у креймахи грати, а самі і не зирнуться меж собою.

От пішли усі укупі додому. Олена подумала: «Що се сталося з нашою Марусею? Ніколи не була така весела і говорлива, та ще з парубком, що, було, їх жахається, як не знать чого, а тепер сама заговорює, жартує, вигадує і, знай, сміється з Василем, а мене буцім і нема з нею. Уранці як ішли, так пари з уст не пустила, а тепер не замовчить ні на часинку; уранці насилу йшла і на мене нападалась, чого я спішу, а тут поперед усіх біжить, землі під собою не чує та, знай, кида на Василя то пісочком, то скіпочками, а він її ловить, а піймавши... аж руки крутить. Се щось недаром!..

Стали доходити до села, от Василь і каже:

— Тепер же прощайте, дівчатка. Мені так весело було з вами; спасибі вам і дуже спасибі за все, за все, за все. Не знаю, коли-то з вами побачусь? (А у Марусі аж сльозоньки покотились; обтерла швидше хусточкою, щоб Олена не бачила, та й стала буцімто пісеньку мугикати, і неначе підтанцює під неї, а сама пильно дивиться у вічі Василю). Нате ж усе,— каже Василь,— ваше добро; вибирайте з кошика. А я вже піду своєю дорогою.

От дівчата стали вибирати. Олена усе забрала й поклала за пазуху, а Маруся, переглядівши, поскладала у кошик, і пішли собі. Тільки що відійшов від них Василь чимало, аж Маруся, буцімто схаменулась і згадала, і каже:

— Отак же! Усе позабирала, а синій камінець, що батько звелів купити, я й не взяла у Василя. Побіжу, дожену його! — Доганя, а сама, знай, кричить, щоб він підождав. Вже ж щоб то Василь та не почув Марусиного голосу?.. Стоїть як на шпичках і дожида, щоб Маруся підбігла до нього, і що вона йому скаже?

Ось вона, догнавши його, сказала:

— Я знарошне, буцімто забула у тебе синій камінець, щоб тобі нишком сказати: приходь сьогодні на озера, що у нашому бору, я там буду; то що поговоримо. Пусти ж, не заньмай мене, щоб Олена не догадалась. Ке сюди камінець і прощай, мій соколику милий! Приходь же!

Прийшла Маруся додому; батечку! весела, моторна, і говорить, і розказує, і порається за трьох, так що мати, дивлячись на неї, аж повеселішала, і їй полегшало. Хотіла було сваритись на дочку, зачим довго проходила, так та ж як узяла коло неї леститись, і приговорювати, і розважати її, а сама піч топити, зілля кришити, горшки наставляти, так що горить у неї діло.

Не вспіла мати оглянутись, вже у Марусі і готов обід; сіла, ручки зложила і, знай, матері розказує, як то їй добре було йти на базар холодком, що бачила на місті, як торгувалась, як купувала; і кого бачила, і з ким говорила, і яка проява лучалась,— усе-усе до посліднього раз по п'ять розказувала, тільки про Василя ні чичирк! Вона б то й хотіла матері розказати, та не знала, з якого кінця узятись, та й подумала: «Нехай же спитаюсь у Василя; він мене навчить, як про се розказати».

Прийшов і старий Наум; обіда і дума: «Зроду Маруся такого мудрого борщу не варила, як сьогодні; і мнясо добре спечене, і усе-таки гаразд, а лучче всього, що сама така веселенька, і усе вигадує і жартує».

Після обід, чи прибрала Маруся, чи не прибрала, мерщій вхопила глечик та й каже:

— Піду ж я, мамо, назбираю вам суниць...

Ще мати їй нічого на се і не сказала, а вона вже і за воротами, і прямо поспішала у бір на озера. Хоч і бачить по дорозі суниці, та не збира, а дума: «Василь мене вже, мабуть, жде; піду швидше до нього; а як посиджу з ним та вертатимусь додому, тогді і ягідок назбираю».

Недовго шукала вона свого Василя: тут зараз і є. Як же зійшлись, так дарма, що тільки, може, часів три не бачились, а так неначе десять год розно були. Обнімаються, цілують один одного, розговорюють, розказують; то, побравшись за рученьки, ходять, то вп'ять посідають... І незчулись, як

стало вже вечоріти. І то ж бо правда, що коли ідеш укупі з тим, кого любиш, то день пробіжить так швидко, як часиночка.

От Маруся перша крикнула:

— Ох, мені лишенько! Чи бач, де вже сонце?

— Так що ж? — питає Василь.

— А те,— каже Маруся,— як я додому піду?

— Не бійсь нічого, я тебе опроводжу.

— Не те щоб я боялась, а те, що ягідок не назбирала: а я за ними просилась у матері. Що мені тут на світі робити? Розкажу матері, що заговорилась з тобою та й забула.

— Ні, Марусенько, постривай ще матері об мені говорити.

— А чому ж?

— Ще, моє серденько, не урем'я. Треба підождати.

— А як се можна? Матері і батькові треба усе зараз розказати й ніколи перед ними не брехати. Що ж я тепер скажу, що я не набрала суничок?

— Що хоч, Маню, те й кажи, тільки не говори про мене: я сам, як прийде пора, я сам скажу.

— Та гріх же брехати...

— Се не буде брехня, і їм треба усе розказати; тільки як скажеш тепер, а вони, мене не знавши, подумають, що я який-небудь ледащо, що тільки зводжу тебе з ума, тебе будуть лаяти, мене стануть цуратись і будуть нас розлучати. Потерпи, моя рибонько, хоч через петрівку; я так наведу, що вони про мене будуть знати і чути що-небудь непогане; тогді пришлю людей, тоді їм усе і розкажеш...

— Може, воно і так,— довго подумавши, Маруся сказала.— Я вже нічого не знаю, а усе робитиму, що мені скажеш. Тільки вже, Василечку, мій козаченьку, як собі хочеш, а я вже більш до тебе не вийду ні сюди, ні на вулицю, ні на базар, нікуди.

— А се ж то чому? — спитавсь Василь злякавшись.

— Як собі хоч, а тільки, по моїй думці, се вже гріх, коли чого не можна матері сказати та теє і робити нишком від неї. Хоч розсердись зовсім, тільки вже я не прийду, і не дожидай мене, і не шукай мене. Інше діло, якби я посватана була, тоді б і нічого; а то хто-небудь побачить, та про мене ще й слава піде! Не хочу, не хочу! Нехай Бог боронить! Прощай же, мій соколику, мій Василечку! Не сердься ж бо на мене; адже ти кажеш, що скоро пришлеш старостів? От ми ненадовго розлучаємось.

Скільки не просив, як то не молив її Василь, щоб таки виходила сюда хоч через день або через два, так ні за що

на світі не захотіла і з тим пішла додому, не звелівши йому йти за собою [...]

Прийшовши додому, тяжко їй було відбрехуватись перед матір'ю, що не принесла ягідок; бо, зроду не брехавши ні в чім, не знала, як і викрутитись і що сказати. Сяк-так, то чередою, то Оленою затерла, зам'яла діло — і кінці у воду.

Поки поралась та прибирала і була з матір'ю, так їй і весело було, а тим більш, що матері стало легше і вже піднялась з постелі; батько таж веселий і ласкавий був до неї; от вона не тільки не журилась, та ще сама собі дякувала, що так з Василем зробила; і, ходячи і пораючись, усе думала: «Коли б швидше можна було їм розказати про Василя, то як би гріх з душі».

Як же лягла на постіль, так і не подумала, щоб спати. Зараз прийшов їй на думку Василь, як то він, мабуть, журиться, що не скоро з нею побачиться, та як і їй бути? Як, не бачившись з Василем неділю або, може — нехай Бог боронить! — і дві, як і жити на світі... «Іще таки учора,— дума собі,— ще я не так його любила, як сьогодні, після того часу, як він сказав, що мене любить, та ще... як поцілував!» Та, здумавши се, як засоромилась! і поночі чує, що вид у неї як жар горить! «Що ж отсе я наробила? — дума собі.— Чи се ж я, що і слухати не хотіла об хлопцях? Скрізь землю б пішла від стида й сорому! А що, як ще Василь надо мною сміється...» Тут їй ще душніш стало; а далі, як роздумала, що Василь зовсім не такий, щоб йому сміятись, і що він божився, що її кріпко любить, то і утихомирилась, і тільки того соромилась, що... цілувалася з ним і у бору довго з ним сиділа. «Та се ж вже,— так дума,— і вперше, і востаннє. Се на мене любов напала, а матуся казала, що любов — як сон: не заїси, не заспиш і що робиш, не знаєш, мов вві сні. Борони Мати Божа, щоб я гіршого чого не зробила! Та як не буду з ним бачитись, то і жартувати ні з ким буде. Добре ж я зробила і сама собі дякую, що не звеліла йому до себе ходити».

Так собі порадившись, устала (бо вже і розсвіло) і зараз прийнялась поратись. Що ж? Тут корову доїть, а сама озирається, чи не йде Василь. По воду пішла, оглядається на Василя; у хаті сало товче, а на двері погляда, чи не Василь їх відчиня. За стіл сіла обідати, а сама у віконце усе зирк та зирк, чи не йде Василь. І жде його і не жде, і хоче, щоб прийшов, і боїться, щоб не прийшов.

Після обід, у хаті сидячи, дума: «Коли б не ввійшов! Піду на подвір'я». Надвір вийде: «Коли б не йшов вулицею та щоб мене не побачив, піду лучче у хату». І так, знай, світом

нудить удень, а ніччю мало чого й спить, усе їй те на думці, що коли-то вона побачить Василя і коли-то не буде з ним розлучатись.

І Василь не луччий був її. Не тільки роботу, покинув хазяїна і город; знай, блука круг села, де жила Маруся. Ходить, ходить, у бір піде, над озерами, де з нею сидів, сяде — нема Марусі, не йде Маруся. По селу вулицями ходить та не зна, де її хата, не зна, як і батька її звуть і прозивають. Маруся та й Маруся, більш йому нічого не треба було знати; і він її не питав, затим що ніколи було: усе їй розказував, як її любить, або слухав, як вона розказувала, що як вона його любить.

От вже і пущання пройшло, тиждень петрівки минається; ходить наш Василь і не зна, що вже йому і робити. Аж ось іде своєю дорогою, бачить, чоловік віз мішки від вітряка, та вісь йому і уломилась. Чоловік той хоче щоб підв'язати як-небудь, так шкапа не стоїть; і той чоловік мучиться з нею, а друге й те, що воза не підніме, бо вже собі старенький був.

От Василь, парень-друзяка, побачивши сеє, підійшов до нього, поздоровкався і каже:

— Ке лишень, дядьку, я тобі поможу, а то не з твоєю силою справитись з мішками і з шкапою.

Чоловік той подякував і попросив помогти. Василь як прийнявся, разом справили віз, і сяк-так, на трьох колесах, можна було доїхати. Чоловік ще більш дякував Василеві й просив, коли по дорозі, проводити його до двора, щоб часом не порозв'язувалося...

Василь пішов за ним помалу і нічого не розпитував, бо йому до всього було байдуже, тільки, знай, об Марусі й дума. От іде та іде за возом,— бачить, чоловік, у тім селі, де Маруся живе, та повернув у вулицю. Василь зрадувався. «От,— дума,— тут пробуду, то, може, що-небудь прочую про Марусю, як-то вона, моя галочка, поживає».

Аж от заїжджає чоловік на двір. Василь зирк! Біжить його Маруся назустріч до чоловіка і кричить:

— Де се ви, тату, були? Ми вже вас...— та й замовкла, як уздріла свого лебедика, та з радощів уже не зна, що й робити: вернулась у хату та аж труситься, і не зна, що й казати.

Наум (се то він і був), позносивши мішки у комору, розпрягши кобилу й упоравши все з Василем, ввійшли у хату, посідали, поговорили. Василь вже не мовчав, то про се, то про те розпитував; про себе розказував, як живе, де служить; а на Марусю, що тут микалась то в кімнату,

то в хату, то з хати у сіни, то з сіней вп'ять у хату, і не дивився зовсім... І вона собі дарма, неначе його зроду вперше бачить.

Посидівши Василь і наговорившись, став збиратись додому. Наум і каже:

— Приходь, Василю, коли хоч, до нас завтра обідати: неділенька свята, іще наговоримось.

Василь сказав, що прийде, поклонився і пішов з хати, а Наум кликнув:

— А де ти, Марусю? Проведи Василя від собаки за ворота.

Марусі на руку ковінька: мерщій з хати, і ще Василь не вийшов із сіней, вона вже й біля нього, і зчепились рученьками. Вона йому й каже:

— Василечку! Якби ще тебе не побачила хоч день, то б і вмерла.

— Завтра, Маню, і я тобі розкажу, як страждав без тебе. Тепер прислухайся, що старі про мене казатимуть: чи будуть хвалити, чи корити? Та й розкажеш мені, щоб я знав, як наше діло начинати.

— А ось що я зроблю, Василечку: коли мої старі будуть тебе хвалити, то я пов'яжу на голову червону скиндячку і коси покладу; коли ж, не дай Боже, що ні, то пов'яжу чорну стрічку, без кіс. Ти тільки приїдеш, так на мене і дивись, то й знатимеш. Прощай же, мій лебедику, до завтрього.

Увесь вечір Маруся, хоч ложки, миски перемивала, мисники змивала, піч мазала, милася, та все так тихесенько робила, що її не чути було вовсі: боялась-бо вона, щоб через свій шелест не пропустити якого слова, що батько й мати казатимуть про Василя; а ті, знай, його хвалять. Настя те й діло розказує, який собою красивий; а Наум хвалить, який-то він розумний, неначе письменний.

— Я,— каже,— знаю його весь рід: чесний, дядьки заможненькі, хоч він собі сирота...

Маруся не пропустила ні жодного словечка і ще звечора наготовила червону скиндячку, щоб завтра на голову положити, і з радістю лягла спати...

Уранці вирядилась щонайкраще: поплела коси у самі маленькі дрібушки і вінком на голову поклала, пов'язала, які були луччі, скиндячки, а зверх усіх положила червону й квіточками заквітчалась. Чи шатнулась там, чи як, а вже і обідати у неї поспіло: борщик з живою рибкою (бігала сама звечора до сусіда-рибалки та й випрохала),

каша пшоняна до олії, солона тараня з пшеничними галушечками та вареники з сім'яною макухою. Упоравшись, ще з батьком до церкви сходила.

Тільки що вернулись з церкви, Маруся зирк у вікно, аж Василь уже і йде; зараз вибігла, буцім боронити його від собаки, а більш за тим, щоб подививсь, що на ній червона скиндячка. От вибігла та мерщій і кричить: «Не бійсь, не бійсь!» — а рукою поводить по лобові, неначе каже: «Не бійсь, ось бач, що червона скиндячка!»

Ну, як там було, пообідали, гарненько і наговорились. Після обід Наум заснув, а далі і Настя схилилась та й собі заснула. А молоді, знай, собі голубляться та милуються. Далі, як старі проснулися, та й сиділи то в хаті, то під коморою у холодку, аж поки зовсім увечері Василь пішов додому.

Уналився ж наш Василь до старого Наума що Божий день: то діло було до коваля, то до бондаря, то так до чоловіка приходив за ділом, та усякий раз і зайде до Наума: коли застане, то з ним, а коли не застане, то з Настею посидить, поговорить; і так вони вже до нього привикли, що коли який день хоч трохи забариться, то вже вони й скучають, і той, і та кажуть: «Нема ж нашого Василя! Не йде обідати». Бо усякий раз вони його зоставляли у себе обідати. А Маруся? Маруся себе не тямила від радощів. Василь прийде, то вона вже знайде місцечко, де з ним обо всім тихенько переговорить і намилується; а коли і без нього, то тільки чує, що старі його вихваляють.

От дождались і Петра, розговілись.

На самого полу-Петра, так вже перед вечором, вбігла Настя в хату, аж задихалась, та й кричить:

— Науме, Науме! Либонь, старости йдуть!

— До кого?

— Та до нас, до нас; от вже у дворі. Сідай швидше на лаву; а ти, Марусю, біжи хутко у кімнату та вбирайся.

Маруся як тільки почула про старостів, то що було у руках, усе попускала і нестямиться, що й робити; тільки дивиться на матір, а очиці, як жар, так і горять; а сама була рум'яна, а то почервоніла, як калина. От мати мерщій пхнула її у кімнату і стала її убирати у нову плахту і усе, що треба, по-дівчачи.

Затим ось стукнуло під двер'ю палицею тричі.

Наум хутко достав нову свиту, новий пояс, одягається, підперізується, а сам труситься, неначе з переляку, і каже собі нишечком:

— Господи милосердний, дай моїй дочечці доброго чоловіка; не за мої гріхи, а за її добрість пошли їй щастя.

От вже стукнули і вдруге, теж тричі, палицею.

Наум, одягшись зовсім, ізмів із скатерті, що на столі, і, посунувши хліб, що завсегда лежав на столі, к покуттю (а затим Настя засвітила свічечку перед богами), сів на лавку в кінці стола й дожидається.

Аж ось стукнули під дверима і втрете, теж тричі.

Тогді Наум перехрестився і каже до них:

— Коли добрі люди та з добрим словом, то просимо до господи! Насте! Іди ж сідай і ти!

От Настя, затим упоравши Марусю, вийшла і, перехрестившись тричі, сіла біля Наума.

За Наумовим словом ввійшли в хату двоє старостів, люди хороші, міщани, у синіх жупанах аглицької каламайки, поясами попідперізувані, з паличками, і у старшого старости хліб святий у руках. За ним ввійшов Василь... крий Матір Божа! — ні живий, ні мертвий: білий як стіна.

Пришедши в хату, старости помолились Богу святому і поклонились хазяїну і хазяйці.

Зараз Наум (хоч і знав їх дуже добре) пита:

— Що ви за люди й відкіля, і за чим вас Бог приніс?

Старший староста й каже:

— Прежде усього подозвольте вам поклонитись і добрим словом прислужитись. Не позгнушайтесь вислухать нас; і коли буде теє, то ми і онеє; коли ж наше слово буде невлад, то ми і підемо назад. А що ми люди чесні і без худої науки, то от вам хліб святий у руки.

Наум, узявши хліб, поцілував і, положивши на стіл край свого хліба, каже:

— Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо. Сідайте, добрі люди! До чого ще дійдеться, а ви своїх ніг не турбуйте, може, й так здалека йшли. А з якого царства, з якого государства?

Старший староста і каже:

— Ми є люди німецькії, а йдемо з землі турецької. Ми собі ловці, удалії молодці. Раз дома, у нашій землі, випала пороша... Я і кажу товаришу: «Чого нам дивитись на таку шквирю, ходім ськать усякого звіра».— і пішли. Їздили, слідили — і нічого не получили. Назустріч нам якраз їде на вороному коню отсей князь (а Василь устав та й кланяється, бо се про нього говорили). От після зустрічі він каже-говорить нам такії речі: «Ей ви, ловці, добрі молодці! Услужіте мені службу, покажіте дружбу:

ось якраз попалась мені лисиця або куниця, а трохи чи не красна дівиця. Їсти-пити не жалаю, достати її жалаю. Поможіте, піймайте; чого душа ваша захоче, усього від мене бажайте. Десять городів вам дам і скирту хліба». От ловцям-молодцям того і треба. Пішли ми по слідам, по усім городам. Перш слід пішов у Німеччину, а далі у Туреччину: ходимо, шукаємо, а її не піймаємо. Усі царства-государства пройшли, а її не знайшли; от і кажемо князю: «Не тільки звіра в полі, що куниця; пошукаємо деінде, найдеться й красная дівиця». Так наш князь затявсь, при своїй думці зостався. «Скільки,— каже-говорить,— по світу їжджав, у яких царствах-государствах не бував, а такої куниці, ніби красної дівиці, не видав». От ми усе по сліду йшли та в село се — як зоветься, не знаємо,— прийшли. Тут вп'ять пала пороша, ми, ловці-молодці, давай ходить, давай с'їдить; сьогодні рано устали й зараз на слід напали. Пішов наш звір та до вас у двір і з двора до хати; тепер жалаємо його піймати. Певно, вже наша куниця — у вас у хаті красна дівиця. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу вінець. Віддайте нашому князю куницю, вашу красную дівицю! Чи віддасте, чи нехай підросте?

Поки староста се законне слово казав, Маруся у кімнаті усе поклони била, щоб тільки батько віддав її за Василя, а він, сидячи на лаві, скрізь двері дивився на неї та теж то здихне, то з нею переглянеться. Як же усе староста розказав і прийшлося батькові одвітне слово казати, вона так і припала до дверей, і слуха.

От Наум усе, насупившись, слухав; помовчав, а далі і каже:

— Не вмію я до прикладу у сім ділі сказати... Спасибі вам за вашу працю. Ідете ви з дальної дороги, то, може б, випили по чарці?

Маруся, як се почула, та в голос; Настя аж об поли руками вдарила та й крикнула:

— Ой, мені лихо! А чому ж се так?

А Василь так об землю і кинувся, та аж приповз навколішках до Наумових ніг, та цілує їх, та гірко плаче і просить:

— Будьте мені батеньком рідненьким! Не гнушайтесь бідним сиротою!.. За що в мене душу віднімаєте?.. Не можу без вашої Марусі жити! Буду вам за батрака вічно служити... Буду усяку вашу волю сполняти... Що хотіть, те й робіть зо мною! Дайте сиротиночці ще на світі прожити!..

Тут і Маруся, забувши, що їй гоже і що ні, вибігла тож собі і впала до ніг отцевських, і просить, і плаче, то кинеться до матері, і руки їх цілує, і приговорює:

— Таточку, голубчику, соколику, лебедику! Матінко моя ріднесенька! Утінко моя, перепілочко, голубочко! Не погубляйте свого дитяти; дайте мені, бідненькій, ще на світі пожити! Не розлучайте мене з моїм Василечком. Не держіть мене як дочку, нехай я буду вам замість наньмички: усяку роботу, що скажете, буду робити і не охну. Не давайте мені ніякої худобоньки: буду сама на себе заробляти, буду вас доглядати і шанувати, аж поки жива. Хоч один годочок дайте мені з Василечком пожити, щоб і я знала, що то за радість на світі!..

Отак і Маруся, і Василь один перед одним усе просили своїх старих, та так жалібно, що старости обидва повставали і, знай, полами сльози утирають. Далі старший староста не втерпів і каже:

— Ох, панове сватове! Не слід мені, бувши у сьому важному чину, лишнє слово говорить; моє діло таке: сказав, що закон велить, та й жди одвіту; що почуєш, з тим назад іди. Сказано дать нам по чарці, так вже тут нічого доброго ждати. Одначе, видячи їх сльози і убивство, якось-то моторошно й нам не сказати чого-небудь. А що пак, Олексійовичу? Ніде дітись: благослови діток, нехай Маруся нас пов'яже.

Наум тільки покрутив головою, обтер слізку рукавом, та й вп'ять понурив голову, і мовчить.

Староста каже:

— Може, стара мати сеє усе вередує?

— О батечки мої! — зараз каже стара Настя.— Чи я ж би не хотіла щастя своєму дитяті? Адже вона моя утроба. Та де ж нам луччого Василя ськати? Він дитина розумна, покірна; усяк би нам позавидував. Та хіба ж я не жона своєму мужу, щоб не мала його слухати? У нас іде по-Божому та по-старосвітськи: він мені закон, а не я йому. А чому він не віддає, я не знаю; він Василя завсегда любив. Кажи-бо, Науме, що се ти робиш?

Тут знову приступили і діти плачучи, і стара Настя голосячи, і старости кланяючись, та, знай, просять Наума. Мовчав він, мовчав, тільки, знай, сльози ковта, далі устав, здохнув жалібно, перехрестивсь перед Господом милосердним та й каже:

— Одна в мене на світі радість — моя Марусенька! Що Божий день молюсь, щоб вона була щаслива; так як же, молившись об однім, буду сам робити друге; молившись об

її щастії, сам буду її топити? Прощайте, панове сватове! [...] Мені дуже жалко, що рішаюся Василя, та нігде дітись! Прощайте, люди добрі, ідіть собі, не здивуйте.

Тут вп'ять усі приступили до нього, що коли, кажуть, любиш Василя, так чом не віддаєш за нього Марусі? Маруся ж так і повисла йому на шию і обмива його слізоньками, а Василь теж припав навколішки, та гірко плаче, та, знай, просить.

— Але чому не віддаю? — сказав Наум, здохнувши.— Бо жаль свого рожденія. Не той час: при такому важному ділі, як є сватання, не можна усього говорити. Прийди, Василю, завтра, та сам, без людей; отут я усе тобі розкажу. Більш нічого і говорити, прощавайте! От вам ваш і хліб святий.

Чи хотіли, чи не хотіли старости, узявши хліб назад, пішли з хати з Василем; або так сказати, що повели його, бо він сам не здужав і йти.

Зостався Наум із своєю сім'єю, сів собі і сумує. Маруся аж звалилася на піл від сліз, і Настя, плачучи, сиділа над нею і дивувалася, що се старому сталося, що разом загудив Василя? Об вечері ніхто й не думав: нікому було поратись і ніхто не хотів нічого їсти.

От сидів Наум, сидів, думав та думав, а далі й обізвався:

— Годі плакати, Марусю! Устань та слухай, чого я питатиму... Ти, бачу, Василя знала ще перш, чим я його привів?

— Знала, панотченьку! — І затрусилася, як осиковий листочок, і опустила свої довгі вії на очах, щоб не бачив батько, як їй стало стидно.

— Як же се було? — спитав він грізно.

Тут Маруся, хоч і запинаючись, а розказала йому усе: як побачила його уперш на весіллі, як їй стало його жалко, як він цятався горішками, як вона його соромилась, і усе-усе розказала: як і на базар ідучи зійшлися, як з базару вертались, що говорили і — нігде було правди діти! — як і цілувалися...

— Ну-ну, що дальш, а почни хороший,— каже Наум, а сам і видно, що як на ножах сидить.

От Маруся, сплакнувши, веселіше стала було розказувати, як змовилася з ним зійтися у бір на озеро, і як зійшлися, і як...

— Годі, годі! — закричав не своїм голосом з серця Наум.— То вже розказуй матері, що не вміла тебе берегти і від худа відводити.— А сам, схопивши шапку, хотів було втікати надвір, так Маруся так і вчепилася йому за шию і каже:

— Ні, таточку, ні, мій сизий голубчику! Не погубила себе твоя дочка і не погубить. Матіночко моя ріднесенька! Лучче мені усяку муку прийняти, на смерть піду... а не принесу тобі ніякого безчестя; я пам'ятую ваші молитви, я знаю, що я ваша дочка, так чи можна, щоб я на свою погибель ішла? А ось як у нас було...— Тут вона й розказала, що собі з Василем говорили, і як у них там було, і як вона запретила Василеві ходити до себе і для чого. Розказала й те, як скучала і журилась без нього, усе розказала до посліднього часу, як що було.

Наум ще таки спитався:

— Гляди лишень, чи все сьому правда і чи не потаїла ти чого?

— Усю правду вам сказала, і що нічого не потаїла, так, коли велиш, тату, щоб побожилась, то, як хоч, так і побожусь.

— Гріх великий,— каже Наум,— божитись, я ж тобі і без божби вірю. Тепер слухай мене. Марусю: не раз тобі казав, що дівкою тобі зоставатись не можна, треба заміж іти. Приказував тобі, що тільки кого любиш, зараз мені скажи прямо, а я, побачивши, що воно таке є, так би діло і кінчав; коли б мені не годився, то я б тобі сказав: не треба, не знай його; а коли ж би годився, то б йому поперед усього сказав би, щоб і ти не знала: присилай, козаче, за рушниками; затим, що поки до сватання, так щоб не було у вас ніякого женихання, бо воно до добра не доводить. Щастя і твоє, і наше з Настею, що Василь такий чесний і богобоязний; а другий, і незчулася б, як би нав'язав тобі камінь на шию, що й повік не зняла, хіба б з мосту та у воду. Якби я знав з самого першу об Василеві, то я б тоді сказав, зачим не віддам за нього; і ти б так не пристала до нього, і тобі легше було б його забувати. А тепер як хоч, так і терпи, бо не віддам [...]

Ні світ ні зоря, а вже Василь і в Наума. То сяк, то так пробули до обід. І варивши обід, і подававши на стіл, Маруся заливалася слізоньками, відгадувавши, певно, що востаннє бачить свого Василечка. Та, правду сказати, так і всі невеселі сиділи, а за обідом до страви ніхто й не приймавсь.

От як позбирали з стола, Наум і каже жінці і дочці:

— Ідіть собі або в кімнату, або під комору на простор шити, а нам тут з Василем не мішайте.

От, як повиходили вони, Наум і каже:

— Василю, сядь лишень біля мене та слухай не перебиваючи, що я тобі скажу... За отцевські і материнські молитви

наградив мене Бог милосердний жінкою доброю, роботящою, покірною і несварливою... Щонайбільша милость Божая до нас грішних у тім, що нагородив нас дочкою; та ще якою? Се не чоловік, се янгол святий...

— Ох, правда, дядечку...— перебив його Василь, а він його зараз зопинив і каже:

— Цить-бо, Василю, мовчи та слухай і не перебивай мене. Се ти, бачивши її очі або щоки і що вона во всім собою красивенька, та й хвалиш її; а я не про її тіло, я кажу про її душу. Яка-то вона тихая, слухняная; Бога небесного зна, і любить, і боїться прогнівить Його; нас шанує і бережеться якомога, щоб ні в чім нас не прогнівити. Жалослива не то що до чоловіка, та аж до манісінької комашечки... Яка сама добра і незлобна, так і про усіх дума, усякому повірить: і Бог її сохранив, що вона тебе, а не кого ледачого полюбила; з другим би пропала на віки вічнії. Та й ти її, сердешну, збив було з пантелику; знаю усе. Ох! Гріх так робити!

— Дядьку! — обізвавсь було Василь.

— Мовчи, племінникуі ти розкажеш опісля. Такую-то дитину нам Бог милосердний дав... А за її добрість, за її смирноту, покірність треба їй такого мужика, щоб їй був як отець; щоб він її кохав, жалував, вчив би її на усе добре, не давав би її кому зря зобижати... Чим нас Бог благословив у сім світі, чи худобинкою, чи скотинкою, усе тут би зосталося зятеві затим, що я хочу зятя, коли Бог благословить, узять до себе у прийми, щоб він був хазяїн добрий, щоб не розтратив, що од нас прийме, і щоб і її не довів ні до якої нужди; а коли Бог благословить діточками, так щоб і їх до пуття через науку довести, і дещо їм зоставить. Тепер скажи мені, Василю, не правду я кажу?

— Правду, паночче, святу правду ви говорите. Коли б ваша милість, щоб мене наградили Марусею, я б усе те сповнив, що ви тепер розказуєте.

— Не можна, Василю: не будеш ти їй таким мужем і хазяїном, як хочеш, бо се не від тебе... Вона тепер рада за тобою хоч на край світу... Покинь її, забудь, не ходи до нас і не знай її, хоч би вона тобі де і повстрічалась. Не погубляй її і душі її, та й нас не пхай живих у яму, прошу тебе об сім... (Сказав і гірко заплакав). Дай нам спокійно віку доживати...

— Та чом же ви, Наум Семенович, думаєте, що я не буду добрим їй мужем і хорошим хазяїном?

— Ти сирота... Як прийде набор, то певно тобі лоб забриють, бо ти сирота, за тебе нікому заступитись; і дя-

дьки скажуть: «Ми тебе поїли, зодягали і до розуму довели, служи за нашу чергу». А що тоді буде з Марусею? Ні жінка, ні удова; звісно, як салдаток шанують: як саму послідню паплюгу, і ніхто не вірить, щоб була салдатка чесна [...] Худобу розтаскають, хто її защитить? Діточки без доглядіння у бідності, у нищеті, без науки [...] Так я тебе полюбив, так мені тебе жалко, як рідного сина! — а не хочу загубити своєї дочки, і такої, як наша Маруся. Тепер сам здоров бачиш, почому не можу тебе зятем прийняти.

Як ударить Василь, вислухавши усе, руками об груди, як припаде на стіл, як заплаче, а далі, сказавши: «Усьому кінець»,— кинувся на шию, обняв Наума кріпко і каже:

— Прощай, мій!.. Коли ж тобі хоч трохи жаль бідного Василя, будь ласкав, будь жаліслив: поклич сюди Марусю, нехай я при тобі попрощаюся з нею!

От ввійшла Маруся, а за нею і Настя.

Василь, узявши Марусю за руку, і каже:

— Марусенько! Правду, велику правду сказав мені твій батько. Треба нам розлучитись.

— І навіки? — через велику силу спитала Маруся.

— Побачимося... і будеш ти моєю, коли не на сім світі, так на тім! Прощай, моя Ма...— і не договорив, як вона зомліла й покотилась йому на руки. Він її пригорнув до серця кріпко, поцілував, віддав її нечувственну батькові на руки, поцілував руку йому і Насті... і пішов швидко, не оглядаючись...

Не будемо розказувати, як кріпко і як довго Маруся за ним журилася. Ледве-ледве, сердешна, з журби не вмерла. Скільки вже батько з матір'ю її не розважали, усе нічого; а тим іще пуще, що не знала вона, зачим і куди Василь її дівався; чи надовго він скрився, чи вернеться і коли ще то буде? Питалася не раз батька,— що ж? — не знаю та й не знаю. Бо й справді він не знав, з якою думкою і куди він скрився.

Що Божий день перебере горішки, що ще на весіллі, як побачились уперше, та він їй дав, перебере, перецілує та вп'ять до серця і положить. Або коли, гулящим днем, піде у бір на озера, де з ним раз гуляла; там посидить, поплаче і з тим і додому вернеться. Мати не дуже заставляла її поратись і робити, так сама бралась за все. «Мені,— каже,— не так серденьку тяжко, як я що-небудь роблю». З подругами ніколи не грала і вже овсі до них і не виходила.

Одробилися в полі, стали від Семена звечора сидіти, Маруся прийнялася прясти; а з Покрови удосвіта встає,

пряде, шиє, порається і все журиться, і частенько, як забереться куди-небудь сама собі, то плаче-плаче, так що й Господи! Бо об Василеві ні чутки, ні вісточки, як у воду впав.

От і пилипівка; от і Ганнино зачатіє, зачали парубки засилати старостів до дівчат. Знай, люди швендяють по вулицям з паличками в руках. То гляди: ідуть двоє поперев'язувані рушниками, бодряться, вихваляються: от там і там таку-то за такого просватали. А інші свинячою стежкою, попід плотами, мовчки собі ідуть, і під плечем, замість хліба святого, несуть... гарбуз! Ere! Нігде дітись: як заробили, так і відвічають.

Не одні старости заходили і до старого Дрота сватати Марусю,— та що ж?

— Таточку мій ріднесенький! Я їм,— каже,— піднесу по чарці!

Старий було гримне на неї:

— Чи ти дурна та божевільна? Чом ти не йдеш? Люди хороші, чесного роду, парень бойкий; чи тобі поповича, чи купця треба?

— Василя, а коли не Василя, то й нікого!..— каже, було, Маруся. Мати її у сльози, а батько, було, аж розсердиться та й крикне:

— Та де того Василя озьмемо? Тепер ти людей цураєшся, а там стануть і тебе люди цуратись, і досидишся до сідої коси.

— Дарма, таточку! Без Василя не страшна мені і домовина, не то сідая коса.

Здвигне тільки плечима Наум, подума: «Нехай ще до того году»,— та й замовчить. І йому жалко було, що про Василя не було ніякої чутки: бо він його дуже любив і усе надіявсь, що він з собою що-небудь до пуття зробить.

От і м'ясниці пройшли, і усюди пішла слава, що Дротівна Маруся і горда, і пишна: за тутешніх парубків не хоче, а жде собі панича із-за моря. Вона про сю славу знала, сміялась і каже гордо, було: «Дарма! І підожду». Парубкам же хоч і кріпко досадно було, що така красива і багата дівка у лад не дається, та нічого було робити: силою не озьмеш.

Пройшов і піст, відговілись і — слава Тобі, Господи! — дождались воскресенія. Маруся у великодню суботу сама учинила паску, положила туди яєчок, імберю, бібків, шапрану, і спеклася паска і висока, і жовта, і ще у печі зарум'янилась. Полагодила усе, що треба, а на самий Великдень уранці з батраками понесла до церкви на повсященіє

паску, баранця печеного, порося, ковбасу, крашанок з десяток, сало і грудку солі і, розіславши на цвинтарі у ряду з другими хустку, розложила усе гарненько, як її мати вчила, бо Настя після недуги не пішла з двора. Наум же став у церкві Божій і молиться.

Коли Наум приходив до церкви молитись, то вже справді молився, а не ловив вітрів, не розглядав і сюди і туди, а стояв як треба, неначе перед самим Господом, Царем небесним, і тільки слухав, що читають і співають. А сьогодні, у такий великий празник, він ще більш молився, і на серці так йому було весело, як і усякому богобоязному, кого приведе Бог дождатись Великодня.

От, як він стоїть і молиться, служба Божая співається, вийшов насеред церкви читати Апостола... І хто ж? Василь!.. Наум дивиться — і сам собі не вірить, чи се він, чи не він? Розглядів хорошенько — аж зовсім він! «Та він же овсі неписьменний! Як же він буде читати? Може, навмання, без книжки; може, витвердив напам'ять? Побачим!»

От Василь вже і «Павла-чтеніє» сказав та й почав... та що за голос важний! Чистий голосний підбасок! От Наум і дума: «Бачив я сліпорожденного, що читав Псалтир так же без книжки; а Василь так у книжку дивиться. Може, напам'ять від дяка перейняв, та буцімто й письменний? Ні! Якби неписьменний, то не зумів би Апостола, та ще й на самий Великдень, прочитати!»

Прислухається Наум; Василь співа. Як же почав херувимську, так таку, що й сам дяк не умів у лад взяти, а Василь без запинки так усі голоси і покрива, і переводи виводить [...]

Як вийшов панотець зо хрести паску свяченую почитувати і народ рушив з церкви, Наум зопинив Василя та зараз і каже:

— Христос воскресе!

От, похристосувавшись з ним, як довг велить, і каже йому Наум:

— Чи ще ти нас, Василю, не забув?

— Нехай мене Бог забуде, коли...

— Добре ж, добре, сину! Тепер не до того. Приходь до нас розговітись [...]

Аж ось двері — рип! — і Василь у хату. Маруся так і нестямилась і крикнула не своїм голосом: «Ох, мій Василечку!» — та й стала як укопана. Стара Настя тож зрадувалась, неначе Бог зна чому, і кинулась до Василя і похристосувалась. От Наум бачить, що Василь з Марусею

стоять і тільки поглядають, він на неї, а вона на нього, неначе зроду вперше бачаться, от і каже їм:

— Чом же ви не христосуєтесь?

А Василь і каже:

— Не смію, панотче!

— Чом не сміти? — каже Наум.— Закон повеліва христосуватися зо всяким, і хоч би з смертельним ворогом. Похристосуйтесь же по закону тричі, та нехай вас Бог боронить від усякої поганої думки! [...]

Стара Настя сіла за столом на лаві, а Маруся біля неї скраю, щоб ближче поратись, Василь сів на ослоні, старий на покуті, а батраки в кінці столу. От, перехрестившись і прочитавши тричі «Христос воскрес з мертвих», Наум зараз відрізав паски свяченої і положив перед усяким по куску. Покуштувавши її бережно, щоб крихот не розсипати під стіл, усяк перехрестивсь і сказав: «Спасибі Богу милосердному! Дай Боже і на той год діждати!» Тут же прийнялись за печене: поїли баранця, поросятини. Далі їли ковбасу, сала кусочками нарізали і крашанок облупили і порізали на тарілочці. От сіє скінчивши, Маруся усе прибрала і з стола теж бережно змела, і усі крихти, і кісточки, і лушпиння з яєць повкидала у піч, та тогді вже стала подавати страву.

Старий Наум випив чарку горілки перед обідом, а Василь не став, бо, каже, ще не починав її пити. От і подали борщ, а далі яловичину, покришили на дерев'яній тарілочці, посолили та й їли — вже звісно, що не по-панськи, бо виделок не водиться — пальцями. Опісля подали юшку з хляками, печене було баранина, а там молошна каша...

Маруся чи їла, чи не їла: їй лучче усяких розговин — опріч празника святого — те, що Василь вернувся і жив, і здоров. Захилившись за матір, щоб батько не бачив, як ясочка, дивилась на свого Василечка, а сама будто ложкою достає з миски, аби то неначе і вона їсть. Куди їй вже їсти! У неї одно на думці, як і у Василя! Так той вже через силу їв, то біля Наума сидів, і не можна було йому злукавнувати, щоб хорошенько подивитись на свою Марусю.

Пообідавши і подякувавши Богу і батькові з матір'ю, як поприбирала усе Маруся, от Наум і каже:

— А в нас новий дяк сьогодні Апостола читав.

Настя зараз і питається:

— А хто такий і відкіля?

— Осьде він, пан Василь,— сказав Наум та й всміхнувся.

— Хіба ж Василь письменний, щоб йому Апостола читати? — спитала Настя; а Маруся так уха і насторошила, щоб усе чути, що будуть говорити.

— Був неписьменний, а тепер Бог йому розум послав. Розкажи, Василю, як се тобі світ відкрився? Се мені навдивовижу: ще й году нема, як ти пішов від нас, а навчився письма і співати вмієш, як і сам дяк. Де ти побував?

— Я, дядьку, не був дуже далеко,— став розказувати Василь.— От як ви мені відкрили світ і розтолкували мені, що й я буду пропащий, і чужий вік заїм, коли не знайду за себе найомщика, то думав-думав і трохи з ума не зійшов. Правду ви казали, що за гроші вісімдесят рублів, що я від хазяїна брав? Тільки що на одежу. Що ж тут мені було робити? Як то Бог послав на думку: піти до купців, у них хороший заробіток. Прийшов я до залізняка: він мене трохи знав, розказав йому все своє лихо. Він, подумавши, прийняв мене за п'ятсот рублів на год з тим, що, коли буду у своїм ділі справний, то він мені і більш прибавить, і усе буде прибавляти, бачивши моє стараніє. Я зрадувався, почувши, що більш нічого не треба, щоб гроші заробити, як тільки бути чесним і своє діло не лінуючись справляти. З товаришами, хоч усе й москалі були, зараз поладнав. Тільки бачу, що вони усі письменні і хто більш чого зна, більш получа жалування. От як сів, як сів... і правду вам, дядюшка, скажу, що ніч і день вчився... От я від Спасівки та до Різдва вивчився читати і церковне, і гражданське, писати потроху вмію, цихвіру знаю і на щотах хоч тисяч десять пудів уроздріб на хвунти, не помиляючись, положу; хурщиків розщитаю і хазяйського добра гляджу як ока, щоб і копійка нігде даром не дівалась. Товариші, знаєте, охотники на криласі співати замість півческої; от і мене, як побачили, що голос є, то й привчили трохи. Поки себе не поставив на путь, не йшов до вас, дядюшка; і як не тяжко мені було, не бачивши Марусі, та, пам'ятаючи ваше слово, сам себе морив і не ходив сюди...

Наум, вислухавши його, не стерпів та аж поцілував його у голову і дума: «Що за мила дитина! Недаром я його люблю! Такий не пропаде». Далі і пита:

— Скільки ж ти жалування получаєш тепер?

— Жалування не щот,— каже Василь,— аби б стало на одежу, а те важніш усього, що хазяїн, знавши мою нужду, чого я боюся і через що ви не віддасте за мене Марусі, сам хлопоче об мені: тепер посила мене з хурою ув Одесу, і відтіля піду у Москву і на заводи, і тільки вернусь сюди ік Пречистій, а він мені сискає найомщика, каже,

хоч п'ятсот рублів потеряю; увосени, як скажуть набор, сам і віддасть, а гроші, каже, будеш одслужувати.

— Нехай тобі Бог помага! — сказав Наум, а далі, подумавши, й каже: — Чого ж більше думати? Присилай у вівторок, післязавтра, людей, бери рушники; і тобі веселіше буде у дорозі, і Маруся тут світом не нудитиме. Тепер нічого боятись. Се вже певно, що ти найомщика поставиш. Дасть Бог, вернешся — увосени і весілля.

Не можна й розказати, як зрадощіли і Василь, і Маруся! Зараз кинулися аж до ніг батькових, і цілують їх, і руки йому цілують, і самі обнімуться, і знов до нього кинуться, і дякують йому, то до матері [...]

Як вже той день у Василя та в Марусі було, нам нужди мало, бо, звісно, чи ходили, чи сиділи, а усе об однім говорили: як один без одного скучав, коли, що і як думав; як ні думано ні гадано вони побачились; яка ще радость буде, як уже посватаються — отаке усе говорили, та голубилися, та милувалися.

Отже, і вівторок настав. І к вечору стали дожидатись старостів: прибрали хату, засвітили свічечку перед богами; старі нарядилися, як довг велить, а що Маруся прибралася, так вже нічого й казати. От постукали і раз, і вдруге, і утретє, і ввійшли старости, і подали хліб, і говорили старости законні речі про куницю, як і поперед сього було.

Зараз Наум — а раденький же такий! — і каже, буцімто з серцем:

— Та що се за напасть така? Жінко! Що будемо робити? Дочко, а ходи-ке сюди на пораду!

Маруся, вийшовши із кімнати, засоромилась — Господи! — почервоніла, що твій мак, і, не поклонившись, зараз стала біля печі та й колупа її пальцем.

От Наум і каже:

— Бачте, ловці-молодці, що ви наробили? Мене з жінкою смутили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить, мабуть, дума тут більш не жити! Гай, гай! Так ось що ми зробимо: хліб святий приньмаємо, доброго слова не цураємося, а щоб ви нас не порочили, що ми передержуєм куниці та красні дівиці, так ми вас пов'яжемо і тогді усе добре вам скажемо. Дочко! прийшла і наша черга до прикладу казати: годі лишень піч колупати, а чи нема чим сих ловців-молодців пов'язати?

Іще не час було Марусі послухати — знай, колупа.

От вже мати їй каже:

— Ти чуєш, Марусю, що батько каже? Іди ж, іди та давай чим людей пов'язати. Або, може, нічого не придбала та

з сорому піч колупаєш? Не вміла матері слухати, не вчилася прясти, не заробила рушників, так в'яжи хоч валом, коли і той ще є.

Пішла Маруся у кімнату і винесла на дерев'яній тарілочці два рушники довгих та мудро вишитих, хрест-навхрест покладених, і положила на хлібові святому, а сама стала перед образом та й вдарила три поклони, далі отцю тричі поклонилася у ноги і поцілувала у руку, неньці так же: і, узявши рушники, піднесла на тарілочці перше старшому старості, а там і другому. Вони, уставши, поклонилися, узяли рушники й кажуть:

— Спасибі батькові й матері, що своє дитя рано будили і доброму ділу навчили. Спасибі і дівочці, що рано уставала, тонко пряла і хорошенькі рушники придбала.

Пов'язавши собі один одному рушника, от староста і каже:

— Робіть же діло з кінцем, розвідайтесь з князем-молодцем: ми, приведені, не з-так винуваті; в'яжіте приводця, щоб не втік з хати.

От мати й каже:

— Ану, доню! Ти ж мені казала, що на те по п'ятінках заробляла, щоб шовкову хустку придбати та нею пеню зв'язати.

Винесла Маруся замість хустки шовковий платок, красний та хороший, як сама. Наум їй і каже:

— Сьому, дочко, сама чіпляй, за пояс хустку затикай, та до себе притягай, та слухай його, та шануй; а тепер його й поцілуй.

От вони і поцілувались, а Василь і викинув Марусі на тарілку цілкового.

Після сього староста звелів посватаним, щоб кланялись перш батькові у ноги тричі; а як поклонились утретє та й лежать, а батько їм і каже:

— Гляди ж, зятю! Жінку свою бий і уранці і увечері, і встаючи і лягаючи, і за діло і без діла, а сварись з нею поусякчас. Не справляй їй ні плаття, ні одежі, дома не сиди, таскайся по шинкам та по чужим жінкам; то з жінкою у парочці і з діточками якраз підете у старці. А ти, дочко, мужику не спускай і ні у чім йому не поважай; коли дурний буде, то поїде у поле до хліба, а ти йди у шинок, пропивай останній шматок; пий, гуляй, а він нехай голодує; та і в печі ніколи не клопочи; нехай паутинням застелеться піч, от вам і уся річ. Ви не маленькі вже, самі розум маєте, і що я вам кажу і як вам жити, знаєте.

А староста і крикнув:

— За таку навуку цілуйте, діти, батька в руку!

Поцілувавши, покланялись матері теж тричі. Мати не казала їм нічого; їй закон велить, благословляючи діточок, тільки плакати.

Далі староста сів і каже тричі:

— Христос воскрес!

А старі йому ув одвіт теж тричі:

— Воістину воскрес!

Старости кажуть:

— Панове сватове!

А свати кажуть:

— А ми раді слухати!

Старости кажуть:

— Що ви жалали, то ми зділали; а за сії речі дайте нам горілки гречи.

А старі кажуть:

— Просим милості на хліб, на сіль і на сватання.

Після сього посватаних і посадили, звичайно, на покуть, на посад. Батько сів біля зятя, а мати, звісно, поралась, сама і страву на стіл подавала, бо вже Марусі не годилося з посаду уставати. Старости сіли на ослоні біля столу.

Поки мати страву носила, батько став частувати старостів. Перший староста покуштував, поцмокав і каже:

— Скільки ми по світу не їжджали, а таких напитків і не чували, і не видали, і не куштували.

— Се ми таке для любезних сватів з-за моря придбали,— каже Наум і просить: — Ось нуте ж, усю покуштуйте. Зверху хороша, а насподі самий гарний смак!

Випив староста, зморщився, закректав та й каже:

— Від сього зразу почервонієш, як рак!

Випив і другий староста, теж прицмокуючи, і теж примовляв, похваляючи.

Поговоривши усі законнії речі, стали частуватись попросту, з своїми вигадками, а далі, тільки що стали вечеряти, і обізвались дівчата, що Маруся ще завидна просила до себе на сватання, і співали, уходячи у хату, сюю пісеньку:

Та ти, душечко, наша Мар'єчко!
Обмітайте двори,
Застилайте столи,
Кладіть ложечки,
Срібнії блюдечки,
Золоті мисочки:
От ідуть дружечки!

От як переспівали, та й поклонились низенько, та й кажуть:

— Дай, Боже, вам вечір добрий; помагайбі вам на усе добре!

Стара Настя така вже радісінька, що Бог привів її дождати одним одну донечку просватати за хорошого чоловіка, та ще їй люб'язного: землі під собою не чує, порається хутко, і де та сила узялася, аж біга від стола до печі, і страву носить, і порядок дає. Кинулась зараз до дружечок і каже:

— Спасибі! Просимо на хліб, на сіль і на сватання.— Та й усадила їх по чину, від Марусі скрізь по лаві, та й каже: — Сідайте, дружечки, мої голубочки!

Так дівчатам вже не до їжі: одно те, що стидно при людях їсти, щоб не сказали люди: «Ото голодна! Мабуть, дома нічого їсти, так біга по чужим людям та й поживляється; он, бач, як запихається»,— а друге й те, що треба своє діло справляти; та, не бравшись за ложечки, і заспівали:

Ой чому, чому
У сім новім дому
Так рано засвічено?
Мар'єчка встала,
Косу чесала,
Батенька пораджала:
«Порадь мене,
Мій батеньку,
Кого в дружечки брати?»
«Бери, доненько,
Собі рівненьку,
Щоб не було гнівненько.
Садови, доненько,
І вище, і нижче,
А свою родиноньку ближче».

Як же побачили, що стара Настя від такої жалібної пісні, покинувши поратись, стала тяжко плакати, вони заспівали інших:

Де ж був селезень,
Де ж була утінка?
Селезень на ставку,
Утінка на плавку,
А тепер же вони
На однім плавку,
Та їдять же вони
Дрібную ряску,

Ой п'ють же вони
Холодную воду.
Де ж був Василько?
Де ж була Мар'єчка?
Василько у батенька,
Мар'єчка у свого.
А тепер же вони
Ув одній світлоньці.
Ой п'ють же вони
Зелене вино,
Та їдять же вони
Дрібні калачі,
У мед умокаючи,
Маком обсипаючи.

Далі дівчата, бачачи, що просватані собі сидять і, опріч себе, нікого не бачать і нічого, що біля них робиться, не чують, захотіли їх зачепити і повеселити та й заспівали:

Та в саду соловейко не щебетав,
Тим Василь Марусі не цілував;
Як же соловейко защебетав,
Василько Марусю поцілував.

Тут усі зареготались на усю хату, і Наум напавсь, щоб таки діти поцілувались, а їм те на руку ковінька!.. Далі дівчата, буцімто жартуючи, і заспівали:

Та ти, душечко, наша Мар'єчко!
Ламліте роженьку,
Стеліть дороженьку,
Щоб м'яко ступати,
Надвір танцювати,
З скрипками, з цимбалами,
З хорошими боярами.

Як же вслухався у се Наум та як розходився! Притьмом: давай музику та й давай! Нігде дітись: побігла моторніша із усіх, от-таки Домаха Третяківна, до скрипника та й прикликала його. Батечки, піднялися танці та скоки так що ну! Набігла повна хата людей, як почули, що старий Дрот та просватав свою дочку. То ще мало, що у хаті, а то й около вікон було багацько, так і зазирають; а біля хати дівчата з парубками носяться: дівчата дрібушки вибивають, парубоцтво гопака гарцює, батько з матір'ю, знай, людей частують... Така гульня була, що крий Боже! Троха чи не до світу гуляли. Тільки Василь та Маруся нікого

не бачили і дивувалися, що так швидко народ розійшовся. За голубленням та за милуванням незчулися, як і ніч минулася.

Не дай, Боже, чоловікові печалі або якої напасті, то урем'я іде — не йде, мов рак повзе. А як же у радості, то і незчуєшся, як воно біжить: як ластівка, пропливе. Думаєш, один день пройшов, аж, гляди, вже й тижня нема. Так було з Василем і з Марусею: усе укупці та вкупці, як голуб з голубкою. І у город, і на місто, і до колисок, і на вгород, усе укупі собі ходять. І у монастир на богомолля укупці ходили, і молебень наньмали, що Маруся обіцялася, коли буде посватана за Василя.

Тіки-притіки, аж ось і проводи! У сеє урем'я хазяїн його висила хуру, і Василеві з нею треба виступати.

— Ох, нам лишенько,— крізь сльози кажуть обоє.— Ми ж і не наговорились, ми й не надивились один на одного... неначе сьогодні тільки зійшлися.

— Не плач, Василечку,— каже йому Маруся.— Ти у дорозі й незчуєшся, як і спасівка настигне, тоді вернешся сюди і будемо укупці. Гляди тільки, щоб ти був здоровий; не скучай і не удавайся у тугу без мене; а я, оставшися без тебе, рано й вечір буду слізоньками вмиватися...

— Годі ж, годі, моя перепілочко! Не плач, моя лебідочко! — каже їй Василь, пригортаючи до свого серденька.— Нехай я на чужій стороні один буду горе знати, а ти, тут зоставшись, будь здорова і весела та дожидай мене. А щоб нам одрадніш було, так прошу тебе: вечірня зірочка як зійде, то ти, споминаючи мене, поглядай на неї; у ту пору я стану зорювати, гляну на тую зірочку й знатиму, що ти на неї дивишся, то мені одрадніш буде, неначе я дивлюся на твої очиці, що, як зірочки, сяють. Не плач же, не плач!

Отак-то вони у останні часи розмовляли і обоє плакали безперестанно! А як же прийшло зовсім прощатись, так що там було!.. Коли вже і старий Наум так і хлипа, як мала дитина, а мати, глядячи на сльози та на тугу Марусину, аж злягла; так що про молодих і казати!.. На прощанні випрохала Маруся у Василя сватаний платок, що замість хустки йому дала, затим, щоб часом дорогою не загубив і що вона на неї, мов на нього, дивитиметься. Поважив їй Василь, віддав, а вона положила у той платок горішки ще ті, що сперва-наперва Василь дав їй на весіллі, зав'язала, та й положила до серденька, та й каже:

— Тут воно лежатиме, аж поки ти вернешся і сам озьмеш.

Сяк-так Василь насилу вирвався від старих, а Маруся пішла його проводжати. То було на самі проводи, і треба було через кладовище йти, де на гробах у той день усі поминають своїх родичів. От Маруся узяла й мисочку, щоб і своїх пом'янути. Положила курку варену, три в'язки бубликів, буханець, два книша та зверху п'ятаковий медяник та узяла материну калитку з грішми, щоб старцям подати; а Василь тож з нею ніс у хустці аж три десятки крашанок.

Прийшли на гроби, аж панотець вже й там, і збирається правити панахиду. Маруся поставила до гурту і свою мисочку, і граматку батюшці подала, щоб пом'янув її родичів.

Маруся, смутна й невесела, усе молилася та, знай, поклони била; як же заспівали дяки «ні печалі, ні воздиханія», так вона і захлипала, та й каже:

— Як ти вернешся, Василечку, то, може, мене на сім кладовищі будеш так поминати.

Василь аж здригнувся після такого слова і хотів її зопинити, щоб викинула таку думку з голови, так і у самого сльоза так і б'є, а на серці туга така пала, що йому дух так і захватує; і сам не зна, від чого йому так є.

Одслужили панахиду, подала Маруся мисочку панотцеві, а старців Божих обділила крашанками і грішми за царство небесне померших. Посідали люди на гробах трапезувати і поминати родичів, а Марусі вже не до того: Василь ледве промовив, що вже пора йому йти до хазяйства.

Батечки! як заголосить Маруся, та так і повисла йому на шию! Вицілувала його і в вічі, і у лоб, і у щоки, і у шию... далі, наче хто її направив, разом покинула його, очиці засяяли, то була блідна, а тутечки почервоніла, та так голосно, ніби не вона, сказала Василеві, не зопиняючись:

— Василю! На кладовищі мене покидаєш, на кладовищі мене й знайдеш! Поминай мене, не удавайся у тугу... прощай на віки вічні!.. *Там* побачимось!

Сеє сказавши, не озираючись, пішла додому швидко, ступаючи так легесенько, неначе і землі не доторкається. А Василь? Неначе грім біля його вдарив! Стоїть як укопаний... Далі дуже тяжко здохнув, підняв очі до Бога, перехрестився, вдарив поклон і, припавши на те місце, де стояла Маруся, цілував землю замість її, боячись самої думки об тім, що сказала йому Маруся, а далі промовив:

— Господи милосердний! Нехай я один усі біди перетерплю, нехай я вмру, тільки помилуй мою Марусю! Дай нам пожити на сім світі, а втім — як Твоя воля свята! — та й пішов тихою ступою до господи.

Чи давно наша Маруся була веселенька, як весіння зоренька, говорлива, як горобчик, проворна і жартовлива, як ластівочка, а тепер точнісінько як у воду опущена. Говорити — мало й говорить; сяде шити, чи то стібнула голкою, чи ні, чи веде нитку, чи ні, а зараз і задумається, і рученята посклада; піде ув огород полоти, стане над грядкою та хоч цілий день стоятиметь, нічого не зробивши, поки мати її не покличе; приставить обідати, то або у нетоплену піч, або забуде чого положити, або усе у неї перекипить, що й їсти не можна... Часто гримав на неї батько і ласкою уговорював, щоб не журилася, щоб у тугу не вдавалася, що туга з'їсть її здоров'я, зачахне, занедужа. Тільки її і речей:

— Таточку, батечку, і ти, матінко ріднесенька! Що ж мені робити, коли не можу забути свого горя! Не можу не думати об своєму Василечкові! Світ мені немилий, і ніщо не розвеселяє. Серце моє розривається, дивлячись на вас, що ви об мені убиваєтесь, та що буду робити! Я й сама своїй тузі не рада; тільки у мене й думки: де тепер мій Василь? Знаю, що час, що день, він від мене — усе дальш; от мене туга й душить! Не воруште мене, не заньмайте мене, неначе ви й не бачите нічого; не розважайте мене; мені неначе легше, як я журюся уволю і ніхто мені не міша!

Порадившись меж собою, старі дали їй волю; нехай, кажуть, як собі зна, так з собою і робить. Наділив її Бог розумом, вона й богобоязлива, і богомільна, так її Отець милосердний не оставить. Нехай поступа як зна!

Тільки ж що начне вечоріти, вона вже й сидить на призпі й вигляда вечірньої зірониьки... Блисне вона... тут Маруся зараз і стане така рада, така рада, що не то що! «Онде мій Василь! — сама собі розмовля.— Він дивиться на свою зірочку й зна, що й я дивлюсь!.. Отак блистять й його очиці, як, було, біжу йому назустріч...» І вже тут її хоч клич — не клич, хоч що роби, а вже ні з місця не піде і очей від зірки не зведе, аж поки вона зовсім не зайде; тоді тяжко зітхне й скаже: «Прощай же, мій Василечку! Ночуй з Богом та вертайсь швидше до твоєї бідної Марусі». Увійшовши ж у хату, перецілує усякий горішок і платок разів сто поцілує та, згорнувши, приложить до серця та так і заночує [...]

Сяк-так, то з журбою, то з тугою, промаячила Маруся до спасівки; а у спасівку, ік Пречистій, казав Василь, буде неодмінно. Хоч і не зовсім Маруся повеселішала, та усетаки неначе стала потроху оживати.

Вона й дома порається, вона й з батьком у полі чи громадити, чи жати; бо вже й Наум, дивлячись на неї, що вона

стала розважатись, і собі повеселішав, і дума: «Слава Тобі, Господи!» [...]

Раз у спасівку, на третій день після Спаса вона пішла у бір за грибами. Напала на рижики, та так же їх багацько було; і хоч і побродила по воді, та назбирала їх повнісіньке відро і ще й кошик. От ще б то їх брала, та як же пішов дощ, та престрашний, як з відра, та з холодним вітром; а вона була ув одній тяжиновій юпці і свитини не брала. Що їй тут на світі робити? До села було далеченько, а дощ так і полива! Нігде дітись — треба бігти додому. Ішла, а де і підбігцем, та поки прийшла додому, так одне те, що утомилась, а друге — змокла як хлюща, так з неї і тече; а змерзла ж то так, що зуб з зубом не зведе, так і труситься.

З лихом пополам прибігла додому. А дома ж то мати старенька і усе собі немощна, не здужа піднятись і у печі затопити. Лихо, та й годі, нашій Марусі! Нитки сухої на ній нема, а нігде обсушитись; змерзла неначе зимою, а нігде обігрітись. Злізла на піч, та як не на топлену, так ще пуще змерзла. Укрилась і кожухом,— нічого! Так лихорадка її і б'є.

Прийшов Наум, назирнув Марусю та аж злякавсь: Господи, Твоя воля! Сама як вогонь гаряча, а її трусить так, що й сказати не можна!

Подумав-подумав та й став Богу молитись. Се вже у нього була така натура: чи хоч трохи біда, чи радість є йому яка, зараз до Бога; так і тут. Помолившсь, перехрестив тричі Марусю і ліг собі. Прислухається троха: Маруся не заснула? «Дай, Господи, щоб заснула і щоб завтра здорова була!» — сказавши сеє, ліг і... заснув.

Тільки що у саму глупу північ будить його Настя якомога і каже:

— Подивись, Науме, що з Марусею діється? Стогне час від часу дужче... от усе дужче... аж кричить...

Наум вже біля недужої:

— Що тобі, Марусю? Чого ти стогнеш? Що в тебе болить?

— Таточку... батечку... Ох, не дайте пропасти... коле... ох, тяжко мені!.. Робіть що знаєте... колеть мене!..

— Де саме колеть, Машечко?

— Ох! ох! У лівім боці... Поможіть мені!.. Не стерплю...

Кинувся Наум, викресав вогню, засвітив світло, аж і Настя вже встала; де та й сила узялась? До Марусі... а вона усе дужче стогне...

Що робити — і самі не знають... Сяк-так старі удвох затопили піч, укрили її кожухами... так кричить.

— Душно! Не влежу на печі... положіть мене на лаві... Ох, душно мені! Ох, важко мені! Болить же бік... ох!

Послали мерщій на лаві; узялись обоє старі зводити Марусю... Вона не здужа йти, старі не здужають її вести... спотикаються... Маруся стогне, плаче, а старі, дивлячись на неї, собі плачуть...

Через превелику силу дотаскали Марусю, положили на лаві, вкрили рядном, бо усе каже, що їй душно; а самі стали радитись, що з нею робити. Настя — пробі бігти до знахурки, щоб вмила або злизала; бо се їй, мабуть, з очей; або нехай переполох вилива, або трясцю відшептує; нехай що зна, те й робить. Так Наум же не тії, бо дуже не любив ні знахурок, ні ворожок... От він зараз дістав іорданської води та й звелів Насті, щоб нею натерла Марусі бік, де болить, і дав тієї ж води трошки напитись, а сам підкурював її херувимським великоднім ладаном, помолившсь з Настею Богу... аж ось і Маруся притихла, стала б то засипати. Старі вже хотіли з радості гасити й самі лягати... Як тут вп'ять Маруся не своїм голосом закричала:

— Ох, лишечко! Коле мене, коле у бік, пече... Ох, трудно мені! Батіночку рідненький, матіночко моя, голубочко! Рятуйте! Поможіть мені!.. Смерть моя!.. Не дає... мені дихати!..

Бачить Наум, що зовсім біда, треба що-небудь і робити, схопив шапку, побіг до сусіди, розбудив, попрохав її, щоб йшла швидше на поміч до Насті. Не заходячи додому, пішов у город. [...]

Так-то старому швидко й дійти! Сонечко піднялось, тогді Наум дотюпав до цилюрика. Поки його збудили [...]

Як оглядів цилюрик Марусю, та аж зацмокав.

— Худо діло!

Довго того розказувати, як вона три дня так страждала! Що таки цилюрик лічив, а то він і німця привозив; і той і масть до боку прикладав, і чого то вже не робив!.. Так нема легше та й нема! І що далі, то усе гірш було.

Наум дав їм волю, що хотіли, робили; а сам, запершись, усе Богу молився: впаде навколішки, руки лама; як вдарить поклон, та з півчаса лежить і усе молиться: «Господи милосердний, не сироти нас! Не віднімай від нас нашої радості! Ріши мене усії худоби; озьми мене, старого, немощного, озьми мене до себе; нехай вона поживе на світі...» Далі закінча: «Да будеть воля Твоя святая зо мною, грішним! Ти усе знаєш, Ти лучче зробиш, чим ми, грішнії, думаємо!»

Підійде до німця, просить, руки йому цілує... виніс скриньку з грошима, а, мабуть, було у ній сот три рублів, і просить:

— Бери,— каже,— скільки хоч, усі озьми, усю худобу озьми, усього рішусь, у старці піду, тільки вилічи моє дитя; вона в мене однісінька... Без неї нащо мені жити? Не буде мені ніякої радості... хто мене догляне... хто...— та так і заголосить. Дарма що німець, та й він заплакав, і хоч би тобі копієчку узяв. У останній раз як був, і вп'ять чого-то не робив, а далі сказав:

— Нічого не можна зробити! — З тим і поїхав.

Молився Наум, молився... і що то вже плакав! Так і підплива сльозами. Далі вийшов із кімнати, подивився на Марусю, бачить, що вона, як тая свічечка, догоряє, перехрестився і на думці каже собі: «Господи! Твоя воля святая! Прости нас, грішних, і навчи, що нам робити і як Тебе слухати?» Та з сим словом і пішов.

Іде і за сльозами світу не бачить. Позвав панотця, той аж здивувався, що така здорова дівка у три дні як занедужала, а вже й на Божій дорозі. Поки панотець прийшов з святостю, Наум вернувсь і, кріплячись, щоб не плакати, через велику силу каже Марусі:

— Доню, запричастимо тебе! Чи не дасть Бог швидше здоров'я?

— Я сього хотіла прохати... та боялась вас потурбувати. І вже здоров'я!.. Хіба спасення душі, коли б тільки швидше...— ледве промовила сеє Маруся.

Маруся прийняла тайни Христові, як янгол Божий; потім лягла, перехрестилась, підвела очиці угору і веселенько проговорила:

— Коли мені... така радість тут... після святого причастя... що ж то буде у царстві небеснім? Прийми і мене, Господи, у царство Твоє святе!

Панотець, посидівши і поговоривши дечого з Письма, пішов додому.

Як ось Маруся таки дуженько промовила:

— Таточку!.. матінко!.. а підійдіть до мене.

Он вони й підійшли. Наум бачить, що Маруся зовсім змінилась на лиці: стала собі рум'яненька, як зоренька перед сход сонця: очиці, як ясочки, грають; веселенька, і від неї неначе сяє. Він знав, до чого се приходиться, здригнув увесь, скріпив серце, а сльози, знай, глита, та думкою тільки так помолився: «Час прийшов... Господи, не остав мене!..»

Маруся їм і каже:

— Батеньку, матінко, мої ріднесенькі! Простіть мене, грішную! Попрощаймося на сім світі... поки Бог зведе нас докупи у Своїм царстві.

Тут стала їм руки цілувати; а вони так і розливаються, плачуть і її цілують. От вона їм і каже вп'ять, та так веселенько й усе усміхаючись:

— Спасибі вам, мої ріднесенькі, що ви мене любили!.. І кохали мене... Простіть мене, може, коли вас не послухала... або сердила... Мені Бог гріхи простив... простіть і ви!.. Не вбивайтесь дуже за мною, бо се гріх... та пом'яніть мою грішну душу... Годі ж, годі, не плачте... Бачите, яка я весела... там мені буде прехороше!.. Коли ж небудь треба і вмерти... Ми недовго будемо різно: там год — як часиночка... Бачите, я не жалкую за вами... бо скоро побачимось... Васи.. ох! Василечка мого як побачите, скажіть, щоб не вбивавсь... скоро побачимось... Я його дуже, дуже любила!.. Горішки мої положіть мені у руку, як помру, а платок верніте йому... А де ви? Я щось вас не бачу... Таточку! Читай мені... голосно молитви... а ти, матіночко... хрести мене... По-бла-го-словіть же... мене...

Наум став читати молитви, а Маруся силкувалася, та не здужала за ним і слова сказати; а він що скаже слово та й заллється сльозами, переплаче та вп'ять чита. Настя чи перехрестила двічі, та й знемогла і тут же впала. Сусіда подала Марусі у руку свічку і вже насилу руку розправила, бо вже стала застивати... От вже і гласу її не стало чути... Наум нахилився та над ухом її голосно чита «Вірую во єдиного Бога» та «Богородицю»... а се вона — зирк очима та й сказала голосно:

— Чи ви чуєте?.. Що се таке?

Наум впав навколішки і каже:

— Моліться усі! Янголи прилетіли по її душу!

Далі Маруся ще спитала:

— Чи ви бачите? — та й замовкла... здохнула важко... тільки й промовила: — Мати Божа!.. прийми...— і упокоїлась навіки!

Наум кинувся до Марусі, припав до неї, вицілував їй руки, щоки, шию, лоб і усе приговорює:

— Прощай, моя донечко, утіха, радість моя! Зав'яла ти, як садовий цвіток, засохла, як билинка! Що я без тебе тепер зостався? Сирота! Пуще малої дитини. Об дитині жалкують, дитину приглядають, а мене хто тепер пригляне?.. Тепер ти у новім світі, меж янголами святими, знаєш, як мені тяжко, як мені гірко без тебе: молись, щоб і мене Бог до тебе узяв! Закриваю твої оченьки до страшного суду!

Не побачу у них своєї радості більш! Складаю твої рученьки, що мене годували, опарували, обнімали...

Він би й довго коло неї вбивався, так тут сусіда підійшла та й каже:

— Пусти, дядьку, вже ти її не піднімеш; а ось прийшли дівчата убирати Марусю; ти йди та давай порядок, бо, бач, Настя безчувственна теж лежить.

Наум став над Настею, вп'ять гірко заплакав та й каже:

— Уставай, мати! Дружечки прийшли, нехай убирають до вінця нашу молоду... а я піду лагодити весілля!

Пришедши він до панотця, не зміг і слова сказати, а тільки що плаче так щой Господи!

Пішли у церкву, піп став служити панахиду, а по душі звелів дзвонити.

Увішедши Наум у церкву, так і пав перед образами, та й молився, що таки за впокой душі свого дитяти, а то таки, знай, узивав:

— Господи милосердний! Дай мені розум, щоб я, при такій тяжкій біді, не прогнівив би тебе не тільки словом, та ніже думкою!

Як же заспівали вічную пам'ять, так і сам почувся, що йому якось-то стало легше на душі, і хоч і жаль йому дочки,— що то вже і казати, кріпко жаль! — та зараз і подумав: «Воля Божа! Вона теперечки у царстві; а за такеє горе, що ми тепер терпимо, Бог і нас сподобить з нею бути!»

Бодро дійшов додому. Вже Марусю нарядили і положили на лаві, біля вікна. Став Наум над нею, помоливсь, заложив руки нахрест та й став приговорювати:

— Донечко моя милая! Марусенько моя незабутняя! Що ж ти не глянеш каренькими своїми оченятами на свого батенька рідного? Що ж не кинешся рученьками обняти його?.. Що не проговориш до нього ні словечка?.. На кого ж ти нас покинула?.. Узяла наші радощі з собою... Хто нас, сиріт, на старості буде жалувати?.. Хто нас, як билиночок у полі, буде доглядати?.. Хто зопинить наші горючії сльози?.. Хто обітре нам смажнії уста?.. Хто у болісті промочить нам запеклий язик?.. Не повеселила ти нас, живучи з своїм Василем! Не порадувала нас своїм весіллячком!.. Береш своє дівування у сиру землю!.. Зате подруженьки убрали твою русу косу, як до вінця.

Який зібрався народ,— а вже таки повнісінька була хата і в вікно багато дивилося,— так усі навзрид плачуть!.. Та й як можна було утерпіти. І хто й знав її, хто й не знав, то усяк любив і поважав, і як почули, що вона вмерла, то всі

ж то, і старі, і молоді, та й мала дитина, усі за нею жалкували і збіглися дивитись на неї і по ній журитись.

Об старій Насті вже нічого й говорити; не здужала не то що порядку давати, та й з місця не вставала; усе сиділа біля покійниці, і вже не плакала, бо і сліз не стало.

Стало надвечір. Під коморою знакомий Наумові маляр малює труну... Як разом — крик! Хтось дуже застогнав, аж закричав... Народ за вікном тож крикнув: «Василь, Василь!» — і розступився. Наум, почувши сеє, скочив, зирк у вікно... лежить бідний Василь біля вікна, мов мертвий зовсім.

Так от яке весілля знайшов Василь! А як побачив свою Марусю — замість щоб на посаді сидіть, лежить на лаві під церковним сукном, хоч і убрана, і заквітчана, та не до вінця з ним, а у яму від нього іти! Як се побачив, закричав жалібно, застогнав, поблід як смерть та тут же і впав, мов неживий!..

Насилу та на превелику силу його відволодали. Вже й водою обливали, і трусили... аж ось зирнув, повів кругом очима та й сказав тихесенько:

— Марусю!.. Де моя Маруся?

— І вже, сину, Маруся ні твоя, ні наша,— Божа! — став йому Наум казати.— Покинула нас!

Отак було усе до вечора. Народ помаленьку розійшовсь, і вже ніччю Наум, знемігшись зовсім, трошки задрімав. Прокинувсь, дивиться, що Василь і не дума відійти від вмершої: стоїть біля неї навколішках та, знай, руки їй цілує, та щось і приговорює з горючими сльозами.

Як обвидніло трохи надворі, зараз зібралися нужні люди у двір до Наума; розложили середу двору вогонь; жінки стали поратись, попристановляли казанки та горшки і варять борщі, локшину, квасок, печене кришать шматками, а там кутю у миски накладають та ситою розводять, горілку по пляшках розливають, щоб частувати, ложки перемивають, миски лагодять, дошки кладуть і усе готують як треба, щоб і людям пообідати, і старців Божих нагодувати.

Став день, задзвонили у старший дзвін повагом, звичайно, як на збір. Господи! Як повалить народ — так видимо-невидимо! Що свої селяни, а то із города понаходило і понаїжджало; та були-таки й пани, щоб подивитись, як по старовині, що вже тепер виводиться з моди, будуть дівку ховати.

Як передзвонили на збір, ось і несуть від церкви святий хрест і корогви, за ними мари, а там ідуть аж три попи

і четвертий диякон, та усе у чорних ризах, а дяків — так з десятка два. А за народом так насилу протовпились до хати.

Наум, побачивши, що вже усе готово, став одбирати людей: кого дружком, кого у піддружжі, кого у старости, жінок у свашки, і усе по двоє, дівочку у світилки, парубків аж дванадцять у бояри, а молодого не треба було вибирати, бо Василь, її посватаний жених, був тутечки. От як відібрав усіх, та й став їм кланятись і просити:

— Люди добрі, сусіди любезнії! Панове старики, жіночки-паньматки, і ви, парубоцтво чесне, і ти, дівча молоденьке! Не зогнушайтесь послухати мене, старого, батька нещасного! (А сам так і рида). Не привів мене Бог — воля Його свята! — заміж дочки віддати і з вами, приятелями, хліба-солі розділити й повеселитись, а сподобив мене, грішного, віддати йому одну-однісіньку дочечку, чисту і непорочну, як голуба білого. Збираюсь тепер поховати її дівуваннячко, як закон велить, і як її слава заслужила. Потрудітесь піти за нею у почоті, проводіте її дівування на вічную жизнь, не у нову хату і не до милого мужа, а у сиру землю і темну домовину! Потіште своїм послухняством і мене, старика, батька скорбящого, що свою утробу...

Та хотів поклонитись, та аж впав до землі і гірко-гірко заплакав, а увесь народ за ним.

Далі, уставши і віддохнувши, каже:

— А де стара мати? Нехай подарки сватам та поїзд знаряджа.

Не сама вийшла Настя, а вивели її до почоту, бо вже зовсім нездужала. За нею винесли хлопці скриню з подарками і відчинили. От Настя зараз покликала до себе дівчат та й каже:

— Не порадувалася моя душа, щоб побачити, як моя мила Марусенька, по вулоньці ходячи, та збирала б вас, дружечки, на радість свою; а привів мене Господь самій у старості, гіркими слізоньками обливаючись, просити, щоб ви її проводили дівуваннячко до темної ями. Не вдалося мені чути ваших весільних пісеньок до моєї Марусі, а замість того побачу ваші слізоньки, що зо мною проливатимете, як заспівають їй вічную пам'ять; не прогнівайтеся, що замість весільних медяничків або коровайних шишечок дає вам мати, нещасная, горкая, дає воскові свічечки. Засвітіте їх, проводіте мою Марусеньку і відайте: як горять ваші свічечки, так горить моє серденько від журби великої, ховаючи одним одну дочечку, утіху мою... а сама зостаюся при старості, як билиночка у полі і слізоньками умиваючись.

Тут їм роздавала гривенні свічечки і усе зеленого воску. Далі достала той рушник, широкий та довгий, та що то вже гарно вишитий був! і що мався підіслатись при вінці під ноги молодим, та й пов'язала на хрест святий, великий, що попереду носять.

А там поперев'язувала дружка і піддружного раз рушниками довгими-довгими, з плеча аж до долівки, та усе повишивані заполоччю орлами та квіточками; а далі і по другому навхрест, білого полотна, довгі, так що аршинів по чотири, і усе пообшивані заснівками. Такими ж рушниками поперев'язували і свашок, та ще їм і по квітці прикололи до очіпків. Старост теж поперев'язували по одному рушнику, по одному, та хорошому. Світилочці зробили меч, як таки водиться на весіллі: нав'язали ласкавців, чорнобривців, васильків і позолоченою шумихою калини, і свічечку ярого воску засвітили; і меч обв'язали, і світилочку перев'язали рушниками, тож гарними і усе вишиваними. Боярам понашивали на шапки шовкові квітки і праві руки поперев'язували платками. Ту хустку, що малося молодим руки під вінцем зв'язати, ту подали на срібний хрест, що піп у руках несе, а таки окремо кожному попові і диякону на свічечку подали платки бумажні, сині, і усякому дяку дали по хусточці. Килим великий та хороший положили на кришу у труні, а коць важкий, з розводами і посередині великий орел, так той послали на мари під труну, і щоб усе те пішло на церков Божу за душу померщої.

Далі Настя стала роздавати із скрині усе добро, яке було: що дівоче — чи плахточку, чи запасочку, чи сорочечку, чи хусточку, чи що-небудь — роздавала вбогим дівчатам та сиротам, що ні батька, ні матері і що їм нігде узяти; жіноче,— то серпанки, то очіпочки біленькі, то платки на голову, що було наготовлене її дочечці,— таким же жіночкам та удовам, усе вбогим; так що яка-то велика скриня була повнісінька, а тут тобі хоч би що зосталося; усе пороздавала за царство небесне Марусі і за душу свою і Наумову; а далі і каже, перехрестившись:

— Слава Тобі, Господи, що було що роздати за душу своєї милої Марусеньки і обділити добрих людей. Нащо мені теє придане її, коли я і її рішилась...— А переплакавши, і каже: — Де ж наш ще молодий?

От його і привели до неї. Обняла вона його кріпко, цілує, плаче і приговорює:

— Зятечку мій милий!.. синочку мій коханий... Як порох ув оці так ти мені зостався. От же твоя хусточка сватаная! Маруся без тебе усе її біля серця носила, а вмира-

ючи, заповідала причепити її тобі, як будуть її ховати... Не забувай нашої з батьком старості!.. Не покинь нас... приглянь нас у немощах!.. Нікому ж нам буде і очей закрити, і пом'янути нас!..

Василь блідий-блідий, як тая настояща смерть, волосся йому розкудовчене, очі, мов у мертвого, дивляться і не бачать нічого; руки неначе судороги покорчили, а сам, як лист, труситься; і незчувся, як тую хустку йому почепили за пояс.

Насилу промовив до Насті:

— Матінко рідненька!..

Та більш нічого не зміг сказати.

От, причепивши хустку, Настя перехрестила його та й каже:

— Бог тебе, мій синочку, сиротиночко, удовець без вінця, благословить і Матір Його Божа на усе добреє, тільки не покидай нас!..— Сказавши сеє, пішла голосити над дочкою.

От як зовсім управились, попи почали правити, що треба, покропили домовину святою водою, бояри положили Марусю у труну, а дружечки поправили на ній коси та цвіточки і на голову положили ще вінок (бо ще не була вінчана), що самі зв'язали то з жовтих гвоздиків, то з ромену, то з різних цвітків.

Сердешний Наум ледве ноги переставляв, а ще таки хотів закон сполнити: підійшов до труни, перехрестив Марусю і каже:

— Поздоровляю тебе, Марусенько, на новосіллі... Бог послав тобі сей дом; почивай у нім; нехай ні один злий чоловік не поворушить твоїх кісточок ні руками, ні язиком; щоб так тихо, як тепер лежиш, пролежала до страшного суду і з радістю устала з сим святим хрестом.

Після сього бояри й понесли з хати труну, а Наум таки ще услід, хоч гірко плаче, а ще таки посилкувався сказати:

— Прощай, Марусю, з мого дому! Недовго ти в мене гостила, та з тобою усегда радість була.

От і понесли: поперед усього хрест святий з корогвами, далі кришка з мар, сукном мертвим покрита, несли чотири хлопчика, як янголи, і в них хусточки. Затим криша з труни, килимом покрита, а несуть її чотири боярина; за ними попи з свічками і диякон з кадилом, а там дяки, та так прехороше та жалібно співають, що хоч-не-хоч, так заплачеш. От тут пішли дружечки по парці, усі у свитах, і тільки самі чорні ленти покладені на головах, без усякого наряду, і у кожної у руках зелена свічечка пала. За дружечками ішла сама

собі світилочка з мечем, за нею свашки, далі дружко і піддружний, а за ними вже несли труну на марах бояри; а Василь, як молодий, ішов з правого боку; на превелику силу іде і неначе й не він; ні до чого йому діла нема, що йому скажуть, те й робе і туди йде, й очей не зведе з своєї Марусі... А вона, моя сердешна, лежить, мов голубочка, тим серпанком, що мався її на весіллі покривати, покрита уся, тільки вид незакритий; і здається, що вона, лежачи, звисока усюди погляда; та ще як вона хороше вмирала, то так і усмішечка у неї на виду зосталася, і вона ніби усміхається і потішається, що її так хороше ховають.

Василь би то, може б, і не зійшов би з місця, бо в нього і пам'яті не було, так його вели два старости у рушниках під руку.

За домовиною ішли або вели сусіди й приятелі Наума і Настю, що так і розливаються, як тая річка. А дзвони? Так Господи! не перестають і усе дзвонять. А народу, народу! І за домовиною, і побіля домовини, і по вулиці наперед, і по воротям, і по плотам... що то і сказати не можна, скільки їх там було. Поки донесли до церкви, то аж дванадцять разів зостановлялися читати Євангелія і усякий раз підстилали бумажний платок. Який піп прочита, тому й платок.

Відслуживши у церкві і службу Божу і похорони як слідує, понесли тим же чином і на кладовище. Як стали опускати труну у яму, то від Насті подали двадцять аршинів нерозрізаних рушників та на них і впустили домовину... Увесь народ так і голосить! А Наум кинувсь навколішки, підняв руки догори та й молиться:

— Господи праведний! Твоєю волею осиротів я, старець немощний! Тіло моєї дочечки віддаю матері нашій землі, а душу прийми у царство Своє... і не остав мене, грішного!

Далі став читати «Отче наш», аж поки зовсім опустили труну і попи молитвою запечатали яму. Тут Наум устав, узяв землі жменю... труситься, сердешний, та плаче-плаче! Кинув землю і каже:

— Дай нам, Господи, ув однім царстві бути з нею!.. Прощай, Марусю, ув останній раз! Нехай над тобою земля пером!

Тож і Настя так зробила. Як же прийшлось Василеві кидати, схватив землі у жменю, як зарида... затруситься, пальці йому звело, і руки не може розправити, щоб сипнути землю у яму... трясся-трясся — так і впав нечувственний...

Тут увесь народ, кожний хоч по жменьці, кидали землю у яму, щоб бути з нею ув однім царстві, а далі бояри

засипали лопатами, і зовсім докінчили, і верх вивели, і у головах поставили хрест високий та товстий і зеленою краскою обмальований...

От і уся Марусі пам'ять!..

Пришедши додому, і попи, і увесь народ, і трудящі стали лагодитися обідати. Настя перша кинулась:

— Де ж наш Василь? Нехай мій голубчик, мій женихудовець нехай сіда на посад сам собі.

Василя нема! Сюди-туди, де Василь?.. Нема нігде...

Послав Наум у город до Василевого хазяїна, чи не там він? Не було й нема! Послав до родичів — не чули і не бачили!

Справляли Наум і Настя вп'ять і третини, і дев'ятини, і полусорочини, і сорочини, як треба по-християньски... І що то за обіди були! На усе село. Багато і старцям милостині подавали. Василя же не було та й не було! І слух об нім запав!

Найбільш журився за ним Наум, боячись, щоб він сам собі не заподіяв смерті. Сумуючи об сім, частенько плакав, а рано і вечір молився за нього Богу, щоб його сохранив і на розум навів, і привів би його до нього, щоб було кому їх доглядати.

Вже й год минув після Марусі. Старі відпоминали її як треба.

Минув вже і другий год. На третьому прийшов до них чоловік з города, а він того літа ходив у Київ, та й каже:

— Кланявся вам ваш Василь!

Наум так і скрикнув від радості:

— Де ти його бачив? — Та й гукнув на Настю, щоб ішла ближче слухати про Василя. Зрадувалась і Настя.

От чоловік і каже:

— Бачив його у Києві, і вже він не Василь, а... отець Венедихт...

— Як се так? — закричали обоє старі.

— А так,— каже чоловік,— що він там пішов у ченці.

— У ченці? — сказали вп'ять обоє та й стали Богу молитись і дякувати, що довів його до спасенного пуття.

— Він у Печерському монастиреві, і вже дияконом, і при мені,— так-то розказував той чоловік,— служив службу Божу. А як розпитав мене, що я з сих міст і вас знаю, так закликав до себе і казав: «Кланяйся їм, я їх,— каже,— як отця і матір почитую і щодня, як служу, то і їх, і вмершу дочку їх на Божій службі поминаю, і, скільки дасть Бог віку прожить, щодня буду їх поминати».

Обіщався Наум із старою у Київ їхати. Бог їх туди й приніс. Пішли по монастирям, зараз у Печерському спиталися про диякона, отця Венедихта. От їм чернець і каже:

— І вже пом'яніте його за впокой! Він і прийшов немощний, та таки себе не поберігав: не слухав нікого... і заморив себе зовсім. Далі чах-чах та от неділь зо дві як і помер. Та ще таки від сусти не збавився: вмираючи, просив якомога, щоб йому у труну положили якоїсь землі, що у нього у платку була зав'язана, а платок шовковий, красний, хороший платок, просив положити йому під голови...

Тяжко здохнув Наум, далі доськався його гроба...

Довго, довго стояв над гробом його... Далі здихнув, перехрестивсь і каже:

— Дай, Господи милосердний, щоб ти там знайшов свою Марусю!

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ПРИЧИННА

(Скорочено)

Реве те стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.
В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає —
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна)

Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькії очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли, —
Така його доля.
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає.
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжко — в домовину
Сиротою ляже!
Така її доля... О Боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькії очі?.. Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки;
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли ж ти їй долю, — вона молоденька,
Бо люде чужії її засміють.
Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питать.
Кого ж сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто теє знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напува,
Чи, може, з другою, другую кохає,
Її, чорнобриву, уже забува?

Якби-то далися орлинії крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла.
Не так серце любить, щоб з ким поділиться,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
«Журись»,— каже думка, жалю завдає.
О Боже мій милий! така Твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!
Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши, вітер, чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить,
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в ýсі, все мовчить.
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
«Ходімо гріться! — закричали.—
Зійшло вже сонце!» (Голі скрізь;
З осоки коси, бо дівчата).
. . . . . .
«Чи всі ви тута? — кличе мати.—
Ходім шукати вечерять.
Пограймось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо.
. . . . . .
Зареготались нехрещені...
Гай обізвався; галас, зик,
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... нічичирк...
Схаменулись нехрещені,
Дивляться — мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Ото ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку-то їй причину
Ворожка зробила!
На самий верх на гіллячці
Стала... в серце коле!
Подивилась на всі боки
Та й лізе додолу.

Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали:
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивувались
На її уроду...
Треті півні: кукуріку! —
Шелеснули в воду.

. . . . . .

А тим часом із діброви
Козак виїжджає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
«Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може, вже одчинила
Не мені, другому...
Швидше, коню, швидше, коню,
Поспішай додому!»
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться,—
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
«Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши,
Моя сизокрила!»
Кинув коня та до неї:
«Боже ти мій, Боже!»
Кличе її та цілує...
Ні, вже не поможе!
«За що ж вони розлучили
Мене із тобою?»
Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи:
Як проводжала сина мати,
Як бився татарин уночі.
Ідуть — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.

. . . . . .

Збиралися подруженьки.
Слізоньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають:
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони.
Поховали громадою
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могилі в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито?
Посадили над козаком
Явір та ялину.
А в головах у дівчини
Червону калину.
. . . . . .

КАТЕРИНА

(Скорочено)

1

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...
. . . . . .
Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Там занапастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує;
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.

Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі тії люде
Що хотять говорять:
Вона любить, то й не чує,
Що вкралося горе.
Прийшли вісті недобрії —
В поход затрубили.
Пішов москаль в Туреччину;
Катрусю накрили.
Незчулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити.
Обіцявся чорнобривий,
Коли не загине,
Обіцявся вернутися.
Тойді Катерина
Буде собі московкою,
Забудеться горе;
А поки що, нехай люде
Що хотять говорять.
Не журиться Катерина —
Слізоньки втирає,
Бо дівчата на улиці
Без неї співають.
Не журиться Катерина —
Вмиється сльозою,
Возьме відра, опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває Г р и ц я,
Виспівує, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася — і раденька,
Що ніхто не бачив.
Не журиться Катерина
І гадки не має —
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина...

Минуло півроку;
Занудило коло серця,
Закололо в боку.
Нездужає Катерина,
Ледве-ледве дише...
Вичуняла та в запічку
Дитину колише.
А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують...

. . . . . .

Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
Хто спитає, привітає
Без милого в світі?
Батько, мати — чужі люде,
Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина,
Одсуне кватирку,
Поглядає на улицю,
Колише дитинку;
Поглядає — нема, нема...
Чи то ж і не буде?
Пішла б в садок поплакати,
Так дивляться люде.
Зайде сонце — Катерина
По садочку ходить,
На рученьках носить сина,
Очиці поводить:
«Отут з муштри виглядала,
Отут розмовляла,
А там... а там... сину, сину!» —
Та й не доказала.
Зеленіють по садочку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила,
Катерина вийшла.
Вийшла, та вже не співає,
Як перше співала,
Як москаля молодого
В вишник дожидала.

. . . . . .

II

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився;
Не дивиться на світ Божий:
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве-ледве
Вимовляє доні:
«Що весілля, доню моя?
А де ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояре?
В Московщині, доню моя!
Іди ж їх шукати,
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинонька,
Що ти народилась!
Якби знала, до схід сонця
Була б утопила...
Здалась тоді б ти гадині,
Тепер — москалеві...
Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягідку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя,
Що ти наробила?..
Оддячила!.. Іди ж, шукай
У Москві свекрухи,
Не слухала моїх речей,
То її послухай.
Іди, доню, найди її,
Найди, привітайся,
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю...
А хто ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі

Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе!
Іди од нас...»
Ледве-ледве
Поблагословила:
«Бог з тобою!» — та, як мертва,
На діл повалилась...

Обізвався старий батько:
«Чого ждеш, небого?»
Заридала Катерина
Та бух йому в ноги:
«Прости мені, мій батечку,
Що я наробила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!»
«Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люде;
Молись Богу та йди собі —
Мені легше буде».

Ледве встала, поклонилась,
Вийшла мовчки з хати;
Осталися сиротами
Старий батько й мати.
Пійшла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила;
Промовила: «Не вернуся!
В далекому краю,
В чужу землю, чужі люде
Мене заховають;
А своєї ся крихотка
Надо мною ляже
Та про долю, моє горе,
Чужим людям скаже...
Не розказуй, голубонько!
Де б не заховали,
Щоб грішної на сім світі
Люди не займали.
Ти не скажеш... ось хто скаже,

Що я його мати!
Боже ти мій!.. лихо моє!
Де мені сховатись?
Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатченком!..»

Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села — серце мліє:
Назад подивилась,
Покивала головою
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози,
За сльозами за гіркими
І світа не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як ангелятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.
Сіло сонце, з-за діброви
Небо червоніє;
Утерлася, повернулась,
Пішла... тільки мріє.
В селі довго говорили
Дечого багато,
Та не чули вже тих річей
Ні батько, ні мати...

Отаке-то на сім світі
Роблять людям люде!
Того в'яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за віщо? Святий знає.
Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись

В світі одиноким.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховають.
Де ж ті люде, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Єсть на світі доля,
А хто її знає?
Єсть на світі воля,
А хто її має?
Єсть люде на світі —
Сріблом-злотом сяють,
Здається, панують,
А долі не знають,—
Ні долі, ні волі!
. . . . . .

III

Кричать сови, спить діброва.
Зіроньки сіяють,
Понад шляхом, щирицею,
Ховрашки гуляють.
Спочивають добрі люде,
Що кого втомило:
Кого — щастя, кого — сльози,
Все нічка покрила.
Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати;
Де ж Катрусю пригорнула:
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сина забавляє,
Чи в діброві з-під колоди
Вовка виглядає?
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що дальше спіткається?
Буде лихо, буде!

Зустрінуться жовті піски
І чужії люди;
Зустрінеться зима люта...
А той чи зустріне.
Чи пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула б чорнобрива
Шляхи, піски, горе:
Він, як мати, привітає,
Як брат, заговорить...

. . . . . .

За Києвом та за Дніпром,
Попід темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
П у г а ч а співають.
Іде шляхом молодиця,
Мусить бути, з прощі.
Чого ж сумна, невесела,
Заплакані очі?
У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій
Заснула дитина.
Зустрілася з чумаками,
Закрила дитину.
Питається: «Люде добрі,
Де шлях в Московщину?»
«В Московщину? оцей самий.
Далеко, небого?»
«В саму Москву, Христа ради,
Дайте на дорогу!»
Бере шага, аж труситься:
Тяжко його брати!..
Та й навіщо?.. А дитина?
Вона ж його мати!
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила
Та синові за гіркого
Медяник купила.
Довго, довго, сердешная,
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...
Бач, на що здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином сльози виливать!

Отож-то дивіться та кайтесь, дівчата,
Щоб не довелося москаля шукать,
Щоб не довелося, як Катря шукає...
Тоді не питайте, за що люде лають,
За що не пускають в хату ночувать.
. . . . . .
Отаке-то лихо, бачите, дівчата.
Жартуючи, кинув Катрусю москаль.
Недоля не бачить, з ким їй жартувати,
А люде хоч бачать, та людям не жаль:
«Нехай,— кажуть,— гине ледача дитина,
Коли не зуміла себе шанувать».
Шануйтеся ж, любі, в недобру годину,
Щоб не довелося москаля шукать.

Де ж Катруся блудить?
Попідтинню ночувала,
Раненько вставала,
Поспішала в Московщину;
Аж гульк — зима впала.
Свище полем заверюха,
Іде Катерина
У личаках — лихо тяжке! —
І в одній свитині.
Іде Катря, шкандибає;
Дивиться — щось мріє...
Либонь, ідуть москалики...
Лихо!.. серце мліє...
Полетіла, зустрілася,
Пита: «Чи немає
Мого Йвана чорнявого?»
А ті: «Мы не знаем».
І, звичайно, як москалі,
Сміються, жартують:
«Ай да баба! ай да наши!
Кого не надують!»
Подивилась Катерина:
«І ви, бачу, люде!
Не плач, сину, мое лихо!
Що буде, то й буде.
Піду дальше — більш ходила...
А може, й зустріну;
Оддам тебе, мій голубе,
А сама загину».

Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
Дала сльозам волю.
Утомилась заверюха,
Де-де позіхає;
Ще б плакала Катерина,
Та сліз більш немає.
Подивилась на дитину:
Умите сльозою,
Червоніє, як квіточка
Вранці під росою.
Усміхнулась Катерина,
Тяжко усміхнулась:
Коло серця — як гадина
Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась:
Бачить — ліс чорніє,
А під лісом, край дороги,
Либонь, курінь мріє.
«Ходім, сину, смеркається,
Коли пустять в хату;
А не пустять, то й надворі
Будем ночувати.
Під хатою заночуєм,
Сину мій Іване!
Де ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохайся надворі!
Собаки злі, покусають,
Та не заговорять,
Не розкажуть сміючися...
З псами їсти й пити...
Бідна моя головонько!
Що мені робити?»

Сирота-собака має свою долю,
Має добре слово в світі сирота;
Його б'ють і лають, закують в неволю,
Та ніхто про матір на сміх не спита.
А Йвася спитають, зараннє спитають,
Не дадуть до мови дитині дожить.
На кого собаки на улиці лають?
Хто голий, голодний під тином сидить?

Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...
Одна його доля — чорні бровенята,
Та й тих люде заздрі не дають носить.

IV

. . . . . .

Реве, свище заверюха.
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! таке лихо,
Що не видно й світа.
«Еге, бачу, яка фуга!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
От їх достобіса!
Недобра їх розносила,
Мов справді за ділом.
Ничипоре! дивись лишень,
Які побілілі!»
«Що, москалі?.. Де москалі?»
«Що ти? схаменися!»
«Де москалі, лебедики?»
«Та он, подивися».
Полетіла Катерина
І не одяглася.
«Мабуть, добре Московщина
Втямку їй далася!
Бо уночі тільки й знає,
Що москаля кличе».
Через пеньки, заметами
Летить, ледве дише,
Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.
А москалі їй назустріч,
Як один, верхами.
«Лихо моє! доле моя!»
До їх... коли гляне —
Попереду старший їде.
«Любий мій Іване!
Серце моє коханеє!
Де ти так барився?»

Та до його... за стремена...
А він подивився,
Та шпорами коня в боки.
«Чого ж утікаєш?
Хіба забув Катерину?
Хіба не пізнаєш?
Подивися, мій голубе,
Подивись на мене:
Я Катруся твоя люба.
Нащо рвеш стремена?»
А він коня поганяє,
Нібито й не бачить,
«Постривай же, мій голубе!
Дивись — я не плачу.
Ти не пізнав мене, Іване?
Серце, подивися,
Їй же Богу, я Катруся!»
«Дура, отвяжися!
Возьмите прочь безумную!»
«Боже мій! Іване!
І ти мене покидаєш?
А ти ж присягався!»
«Возьмите прочь! Что ж вы стали?»
«Кого? мене взяти?
За що ж, скажи, мій голубе?
Кому хоч оддати
Свою Катрю, що до тебе
В садочок ходила?
Свою Катрю, що для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братику!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся...
З цілим світом... Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
Покриткою стала...
Покриткою... який сором!
І за що я гину!
Покинь мене, забудь мене,
Та не кидай сина.
Не покинеш?.. Серце моє,
Не втікай од мене...
Я винесу тобі сина».

Кинула стремена,
Та в хатину. Вертається,
Несе йому сина.
Несповита, заплакана
Сердешна дитина.
«Осьде воно, подивися!
Де ж ти? заховався?
Утік!.. нема!.. Сина, сина
Батько одцурався!
Боже ти мій!.. Дитя моє!
Де дінусь з тобою?
Москалики! голубчики!
Возьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедики:
Воно сиротина;
Возьміть його та оддайте
Старшому за сина,
Возьміть його... бо покину,
Як батько покинув,—
Бодай його не кидала
Лихая година!
Гріхом тебе на світ Божий
Мати породила;
Виростай же на сміх людям! —
На шлях положила.—
Оставайся шукать батька,
А я вже шукала».
Та в ліс з шляху, як навісна!
А дитя осталось,
Плаче бідне... А москалям
Байдуже; минули.
Воно й добре; та на лихо
Лісничі почули.
Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
Та проклина свого Йвана,
То плаче, то просить.
Вибігає на возлісся;
Кругом подивилась
Та в яр... біжить... серед ставу
Мовчки опинилась.
«Прийми, Боже, мою душу,
А ти — моє тіло!»
Шубовсь в воду!.. Попід льодом
Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
Найшла, що шукала.
Дунув вітер понад ставом —
І сліду не стало.
. . . . . .

V

Ішов Кобзар до Києва
Та сів спочивати,
Торбинками обвішаний
Його провожатий.
Мале дитя коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзар
І с у с а співає.
Хто йде, їде — не минає:
Хто бублик, хто гроші;
Хто старому, а дівчата
Шажок міхоноші.
Задивляться чорноброві —
І босе, і голе.
«Дала,— кажуть,— бровенята,
Та не дала долі!»

Їде шляхом до Києва
Берлин шестернею,
А в берлині господиня
З паном і сім'єю.
Опинився против старців —
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивується пані.
А пан глянув... одвернувся...
Пізнав, препоганий,
Пізнав тії карі очі,
Чорні бровенята...
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зоветься?
«Івась».— «Какой милый!»
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила...

Полічили, що достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли понад шляхом.

ТАРАСОВА НІЧ

(Скорочено)

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата —
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспівує,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці;
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспівує —
Аж лихо сміється...
Була колись гетьманщина,
Та вже не вернеться.
Було колись — панували,
Та більше не будем!
Тії слави козацької
Повік не забудем!

Встає хмара з-за Лиману,
А другая з поля;
Зажурилась Україна —
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує...
Козачество гине;
Гине слава, батьківщина;
Немає де дітись;
Виростають нехрещені
Козацькії діти;
Кохаються невінчані;
Без попа ховають;
Запродана жидам віра,

В церкву не пускають!
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніати
Налітають,— нема кому
Порадоньки дати.
Обізвався Наливайко —
Не стало Кравчини!
Обізвавсь козак Павлюга —
За нею полинув!
Обізвавсь Тарас Трясило
Гіркими сльозами:
«Бідна моя Україно,
Стоптана ляхами!»
Україно, Україно!
Серце моє, ненько!
Як згадаю твою долю,
Заплаче серденько!
Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля,
Бунчуки, гетьмани?
Де поділися? Згоріло
А чи затопило
Синє море твої гори,
Високі могили?
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці панують.
Грай же, море, мовчіть, гори!
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькії,—
Така ваша доля!
Обізвавсь Тарас Трясило
Віру рятувати,
Обізвався, орел сизий,
Та й дав ляхам знати!
Обізвався пан Трясило:
«А годі журиться!
А ходім лиш, пани-брати,
З поляками биться!»
Вже не три дні, не три ночі
Б'ється пан Трясило.
Од Лимана до Трубайла
Трупом поле крилось.

Ізнемігся козаченько,
Тяжко зажурився,
А поганий Конецпольський
Дуже звеселився;
Зібрав шляхту всю докупи
Та й ну частувати.
Зібрав Тарас козаченьків —
Поради прохати:
«Отамани товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку,
Що будем робити?
Бенкетують вражі ляхи
Наше безголов'я».
«Нехай собі бенкетують,
Нехай на здоров'я!
Нехай, кляті, бенкетують,
Поки сонце зайде,
А ніч-мати дасть пораду,—
Козак ляха знайде».

Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата;
Прокинулись ляшки-панки —
Нікуди втікати!
Прокинулись ляшки-панки,
Та й не повставали:
Зійшло сонце — ляшки-панки
Покотом лежали.

. . . . . .

• • •

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?..
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..

Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози... чом не затопили,
Не винесли в море, не розмили в полі?..
Не питали б люде, що в мене болить,
Не питали б, за що проклинаю долю,
Чого нуджу світом? «Нічого робить»,—
Не сказали б на сміх..

Квіти мої, діти!
Нащо ж вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав?.. Може, і вгадав...
Може, найдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на сі думи,—
Я більше не хочу.
Одну сльозу з очей карих —
І пан над панами!

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову,
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі...
За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині...
Не хотілось в снігу, в лісі,
Козацьку громаду
З булавами, з бунчугами
Збирать на пораду.
Нехай душі козацькії
В Украйні витають —
Там широко, там весело
Од краю до краю...
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги,

І могили — гори,—
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля:

. . . . . .

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас,—
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я — тут загину,
Там найдете щире серце
І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину.

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА

(Скорочено)

Б'ють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив!
Нема Січі; очерети
У Дніпра питають:
«Де то наші діти ділись,
Де вони гуляють?»
Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче:
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.
На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:
«Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Вернітеся! дивітеся —

Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров ляха, татарина
Морем червоніла...
Вернітеся!» — «Не вернуться! —
Заграло, сказало
Синє море.— Не вернуться,
Навіки пропали!»
Правда, море, правда, синє!
Такая їх доля:
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покинуть Україну
Червоні жупани!
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить...
Тільки ворог, що сміється...
Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине,—
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа Слово.

. . . . . .

Про старину, про те диво,
Що було, минуло...
Утни, батьку, щоб нехотя
На ввесь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погибала,
За що слава козацькая

На всім світі стала!
Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу.
. . . . . .

ІВАН ПІДКОВА

(Скорочено)

I

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося — остались
Могили на полі.
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло,
В китайку повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
. . . . . .

II

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє,
Синє море звірюкою
То стогне, то виє,
Дніпра гирло затопило.
«А нуте, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає —
Ходім погуляти!»

Висипали запорожці —
Лиман човни вкрили.
«Грай же, море!» — заспівали,—
Запінились хвилі.

Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає...
А попереду отаман
Веде, куди знає.

. . . . . .

ГАЙДАМАКИ

(Скорочено)

Все йде, все минає — і краю немає,
Куди ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло...
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,
А зорі червоні, як перше плили,
Попливуть і потім, і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок, криницю
І в море безкрає, і будеш сіять.
Як над Вавилоном, над його садами
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!..

. . . . . .

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля,—
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі.
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти,
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої! орли мої!
Летіть в Україну,—
Хоч і лихо зустрінеться,
Так не на чужині.

. . . . . .

Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,

По Литві, по Молдаванах
І по Україні:
Розбрелися та й забули
Волю рятувати,
Полигалися з жидами
Та й ну руйнувати.
Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили.

ГАЛАЙДА

«Яремо! герш-ту, хамів сину?
Піди кобилу приведи,
Подай патинки господині
Та принеси мені води,
Вимети хату, внеси дрова,
Посип індикам, гусям дай,
Піди до льоху, до корови,
Та швидше, хаме!.. Постривай!
Упоравшись, біжи в Вільшану.
Їмості треба. Не барись».
Пішов Ярема, похилившись.

Отак уранці жид поганий
Над козаком коверзував.
Ярема гнувся, бо не знав,
Не знав, сіромаха, що виросли крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагинався...
О Боже мій милий!
Тяжко жить на світі, а хочеться жить:
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О Боже мій милий, як весело жить!

Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попихач жидівський, виріс у порогу;
А не клене долі, людей не займа.
Та й за що їх лаять? хіба вони знають,
Кого треба гладить, кого катувать?

Нехай бенкетують... У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.
Трапляється, часом тихенько заплаче,
Та й то не од того, що серце болить:
Що-небудь згадає або що побачить...
Та й знову за працю. Отак треба жить!
Нащо батько, мати, високі палати,
Коли нема серця з серцем розмовлять?
Сирота Ярема — сирота багатий,
Бо є ким заплакать, є з ким заспівать:
Єсть карії очі — як зіроньки, сяють,
Білі рученята — мліють-обнімають,
Єсть серце єдине, серденько дівоче,
Що плаче, сміється, і мре, й оживає.

. . . . . .

ТИТАР

«У гаю, гаю
Вітру немає;
Місяць високо,
Зіроньки сяють.
Вийди, серденько,—
Я виглядаю;
Хоч на годину,
Моя рибчино!»

. . . . . .

«Нащо мені врода,
Коли нема долі, нема талану!
Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі без роду, і доля —
Стеблина-билина на чужому полі.
Стеблину-билину вітри рознесуть;
Так і мене люде не знають, де діти.
За що ж одцурались? Що я сирота?
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась».
І хлинули сльози.
Поплакав сердега, утер рукавом.

. . . . . .

Плаче собі тихесенько...
Шелéст!.. коли гляне:
Попід гаєм, мов ласочка,
Крадеться Оксана.

Забув; побіг; обнялися.
«Серце!» — та й зомліли.
Довго-довго тільки — «серце»,
Та й знову німіли.
«Годі, пташко!»
«Ще трошечки,
Ще... ще... сизокрилий!
Вийми душу!.. ще раз... ще раз...
Ох, як я втомилась!»
«Одпочинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла!»
Послав свитку. Як ясочка,
Усміхнулась, сіла.
«Сідай же й ти коло мене».
Сів, та й обнялися.
«Серце моє, зоре моя.
Де це ти зоріла?»
«Я сьогодні забарилась:
Батько занедужав;
Коло його все поралась...»
«А мене й байдуже?»
«Який-бо ти, єй же Богу!»
І сльози блиснули.
«Не плач, серце, я жартую».
«Жарти!»
Усміхнулась.
Прихилилась головою
Та й ніби заснула.
«Бач, Оксанко, я жартую,
А ти й справді плачеш.
Ну, не плач же, глянь на мене:
Завтра не побачиш.
Завтра буду я далеко,
Далеко, Оксано...
Завтра вночі у Чигрині
Свячений достану,
Дасть він мені срібло-злото,
Дасть він мені славу;
Одягну тебе, обую,
Посаджу, як паву,—
На дзиглику, як гетьманшу,
Та й дивитись буду;
Поки не вмру, дивитимусь».
«А може, й забудеш?
Розбагатієш, у Київ

Поїдеш з панами,
Найдеш собі шляхтяночку,
Забудеш Оксану!»
«Хіба краща є за тебе?»
«Може, й є,— не знаю».
«Гнівиш Бога, моє серце:
Кращої немає
Ні на небі, ні за небом;
Ні за синім морем!
Нема кращої за тебе!»
«Що се ти говориш?
Схаменися!»
«Правду, рибко!»
Та й знову, та й знову.
Довго вони, як бачите,
Меж мови-розмови
Цілувались, обнімались
З усієї сили;
То плакали, то божились,
То ще раз божились,
Їй Ярема розказував,
Як жить вони будуть
Укупочці...
. . . . . .
У печі пала
Огонь і світить на всю хату,
В кутку собакою дрижить
Проклятий жид; конфедерати
Кричать до титаря: «Хоч жить?
Скажи, де гроші?»
Той мовчить.
Налигачем скрутили руки,
Об землю вдарили — нема,
Нема ні слова.
«Мало муки!
Давайте приску! де смола?
Кропи його! отак! холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що? скажеш, шельмо?.. І не стогне!
Завзята бестія! стривай!»
Насипали в халяви жару...
«У тім'я цвяшок закатай!»
Не витерпів святої кари,
Упав сердега. Пропадай,
Душа, без сповіді святої!

«Оксано, дочко!» — та й умер.
Ляхи задумалися стоя,
Хоч і запеклі. «Що ж тепер?
Панове, ради! Поміркуєм,
Тепер з ним нічого робить,
Запалим церкву!»
«Ґвалт! рятуйте!
Хто в Бога вірує!» — кричить
Надворі голос що є сили.
Ляхи зомліли. «Хто такий?»
Оксана в двері: «Вбили! вбили!»
Та й пада крижем. А старший
Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам позаду,
Бере зомлілую...
Де ж ти,
Яремо, де ти? подивися!
А він, мандруючи, співа,
Як Наливайко з ляхом бився,
Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.

СВЯТО В ЧИГИРИНІ

Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!
Заплакали б тяжко, то ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн.

Базари, де військо, як море червоне,
Перед бунчуками, бувало, горить,
А ясновельможний, на воронім коні,
Блисне булавою — море закипить...

. . . . . .

Із-за лісу, з-за туману,
Місяць випливає,
Червоніє, круглолиций,
Горить, а не сяє,
Неначе зна, що не треба
Людям його світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять,
І смерклося, а в Чигрині,

Як у домовині.
Сумно-сумно. (Отак було
По всій Україні
Против ночі Маковія,
Як ножі святили.)
Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де ж люде?.. Над Тясмином.
У темному гаю
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Поєдналисъ,— дожидають
Великого свята.
У темному гаю, в зеленій діброві,
На припоні коні отаву скубуть;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди-то поїдуть? кого повезуть?
Он кого, дивіться. Лягли по долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
Ото гайдамаки. На гвалт України
Орли налетіли; вони рознесуть
Ляхам, жидам кару;
За кров і пожари
Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть.

. . . . . .

«Літа орел, літа сизий
Попід небесами;
Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.
Ой літає орел сизий,
А за ним орлята;
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлоп'ята.

. . . . . .

Кругом святого Чигрина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать,
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать.

. . . . . .

Моліться, діти! страшний суд
Ляхи в Україну несуть —

І заридають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остряницина стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун, де та зима?
Інгул щозиму замерзає —
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом. Лях гуляє!
Нема Богдана — червонить
І Жовті Води, й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний:
Нема журбу з ким поділить.

. . . . . .

Освятили, освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
По всій Україні.

ТРЕТІ ПІВНІ

Ще день Украйну катували
Ляхи скажені; ще один,
Один, останній, сумували
І Україна, і Чигрин.
І той минув — день Маковія,
Велике свято в Україні.
Минув — і лях, і жидовин
Горілки, крові упивались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взять.
А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.
Лягли і в голови не клали,
Що вже їм завтра не вставать.

. . . . . .

Дрімають... навіки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливе оглядать
І небо, і зорі, і землю, і море
Та глянуть на люде, що вони моторять,
Щоб Богові вранці про те розказать.
Світить білолиций на всю Україну,

Світить... а чи бачить мою сиротину,
Оксану з Вільшани, мою сироту?
Де її мордують, де вона воркує?
Чи знає Ярема? чи знає, чи чує?
Побачимо потім, а тепер не ту,
Не ту заспіваю, іншої заграю;
Лихо — не дівчата — буде танцювать.
Недолю співаю козацького краю;
Слухайте ж, щоб дітям потім розказать,
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вміла в добрі панувать.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла-червоніла.
Текла, текла та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає,
Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тільки роси ранесенько
Сльозами дрібними
Їх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригріє;
А онуки? Їм байдуже.
Панам жито сіють.
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила,
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізняк, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко! важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла-червоніла.

І день, і ніч, гвалт, гармати;
Земля стогне, гнеться;
Сумно, страшно, а згадаєш —
Серце усміхнеться.
. . . . . .
«Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крові; ще понесеш, друже!
Червонив ти синє, та не напоїв;
А сю ніч уп'єшся. Пекельнеє свято
По всій Україні сю ніч зареве;
Потече багато, багато, багато
Шляхетської крові. Козак оживе;
Оживуть гетьмани в золотім жупані;
Прокинеться доля; козак заспіва:
«Ні жида, ні ляха», а в степах Украйни —
О Боже мій милий — блисне булава!»

Так думав, ідучи в латаній свитині,
Сердега Ярема з свяченим в руках.
А Дніпр мов підслухав: широкий та синій,
Підняв гори-хвилі; а в очеретах
Реве, стогне, завиває.
Лози нагинає;
Грім гогоче, а блискавка
Хмару роздирає.
Іде собі наш Ярема,
Нічого не бачить;
Одна думка усміхнеться,
А друга заплаче.
. . . . . .

ЧЕРВОНИЙ БЕНКЕТ

Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні;
Закричали гайдамаки:
«Гине шляхта, гине!
Гине шляхта! погуляєм
Та хмару нагрієм!»
Зайнялася Смілянщина,
Хмара червоніє.
А найперша Медведівка
Небо нагріває.

Горить Сміла, Смілянщина
Кров'ю підпливає.
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом запалало,
І кров полилася
Аж у Волинь. По Поліссі
Гонта бенкетує,
А Залізняк в Смілянщині
Д о м а х у гартує,
У Черкасах, де й Ярема
Пробує свячений.
«Отак, отак! добре, діти,
Мордуйте скажених!
Добре, хлопці!» — на базарі
Залізняк гукає.
Кругом пекло; гайдамаки
По пеклу гуляють.
А Ярема — страшно глянуть —
По три, по чотири
Так і кладе. «Добре, сину,
Матері їх хиря!
Мордуй, мордуй, в раю будеш
Або єсаулом.
Гуляй, сину! нуте, діти!»
І діти майнули
По горищах, по коморах,
По льохах, усюди;
Всіх уклали, все забрали.
«Тепер, хлопці, буде!
Утомились, одпочиньте».
Улиці, базари
Крились трупом, плили кров'ю.
«Мало клятим кари!
Ще раз треба перемучить,
Щоб не повставали.
Нехрещені, кляті душі».

. . . . . .

Чом я не сторукий?
Дайте ножа, дайте силу,
Муки ляхам, муки!
Муки страшної, щоб пекло
Тряслося та мліло!»

. . . . . .

«А як тебе
Зовуть? я не знаю».
«Яремою».
«А прізвище?»
«Прізвища немає!»
«Хіба байстрюк? Без прізвища —
Запиши, Миколо,
У реєстер. Нехай буде...
Нехай буде Голий,
Так і пиши!»
«Ні, погано!»
«Ну, хіба Бідою?»
«І це не так».
«Стривай лишень,
Пиши Галайдою».

. . . . . .

ГУПАЛІВЩИНА

Зійшло сонце; Україна —
Де палала, тліла,
А де шляхта, запершися,
У будинках мліла.
Скрізь по селах шибениці;
Навішано трупу —
Тільки старших, а так шляхта —
Купою на купі.
На улицях, на розпуттях
Собаки, ворони
Гризуть шляхту, клюють очі;
Ніхто не боронить.
Та й нікому: остались
Діти та собаки,—
Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки.

Отаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
За що люде гинуть?
Того ж батька, такі ж діти,—
Жити б та брататься.
Ні, не вміли, не хотіли,
Треба роз'єднаться!
Треба крові, брата крові.

. . . . . .

Болить серце, як згадаєш:
Старих слов'ян діти
Впились кров'ю. А хто винен?
Ксьондзи, єзуїти.

Мандрували гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними і Галайда
З дрібними сльозами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку; в Вільшану
Приїхали. «Хіба спитать,
Спитать про Оксану?
Не спитаю, щоб не знали,
За що пропадаю».
А тим часом гайдамаки
Й Вільшану минають.
Питається у хлопчика:
«Що, титаря вбили?»
«Ба ні, дядьку; батько казав,
Що його спалили
Оті ляхи, що там лежать,
І Оксану вкрали.
А титаря на цвинтарі
Вчора поховали».
Не дослухав... «Неси, коню!»
І поводи кинув.
«Чом я вчора, поки не знав,
Вчора не загинув!
А сьогодні, коли й умру,
З домовини встану
Ляхів мучить. Серце моє!
Оксано! Оксано!
Де ти?»
. . . . . .

БЕНКЕТ У ЛИСЯНЦІ

Смеркалося. Із Лисянки
Кругом засвітило:
Ото Гонта з Залізняком
Люльки закурили.
Страшно, страшно закурили!
І в пеклі не вміють
Отак курить. Гнилий Тікич

Кров'ю червоніє
Шляхетською, жидівською;
А над ним палають
І хатина, і будинок;
Мов доля карає
Вельможного й неможного.
А серед базару
Стоїть Гонта з Залізняком,
Кричать: «Ляхам кари!
Кари ляхам, щоб каялись!»
І діти карають.
Стогнуть, плачуть; один просить,
Другий проклинає;
Той молиться, сповідає
Гріхи перед братом,
Уже вбитим. Не милують,
Карають, завзяті.
Як смерть люта, не вважають
На літа, на вроду
Шляхтяночки й жидівочки.
Тече кров у воду.
Ні каліка, ані старий,
Ні мала дитина
Не остались,— не вблагали
Лихої години.
Всі полягли, всі покотом;
Ні душі живої
Шляхетської й жидівської.
А пожар удвоє
Розгорівся, розпалався
До самої хмари.
А Галайда, знай, гукає:
«Кари ляхам, кари!»
Мов скажений, мертвих ріже,
Мертвих віша, палить.
«Дайте ляха, дайти жида!
Мало мені, мало!
Дайте ляха, дайте крові
Наточить з поганих!
Крові море... мало моря...
Оксано! Оксано!
Де ти?»
. . . . . .

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай, горить;
По селах голі плачуть діти —
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві;
Гуляють хмари; сонце спить;
Нігде не чуть людської мови;
Звір тільки виє по селу,
Гризучи трупи. Не ховали,
Вовків ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огризки вовчі...
Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.

. . . . . .

Не спинила весна крові,
Ні злості людської.
Тяжко глянуть; а згадаєм —
Так було і в Трої.
Так і буде.

Гайдамаки
Гуляють, карають;
Де проїдуть — земля горить,
Кров'ю підпливає.
Придбав Максим собі сина
На всю Україну.
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже — лютує:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ночує.
Не милує, не минає
Нігде ні одного:
За титаря ляхам платить,
За батька святого,
За Оксану... та й зомліє,
Згадавши Оксану.
А Залізняк: «Гуляй, сину,
Поки доля встане!
Погуляєм!»

Погуляли —
Купою на купі
Од Києва до Умані
Лягли ляхи трупом.

Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили
Опівночі; до схід сонця
Умань затопили;
Затопили, закричали:
«Карай ляха знову!»
Покотились по базару
Кінні narodowi [1],
Покотились малі діти
І каліки хворі.
Ґвалт і галас. На базарі,
Як посеред моря
Кровавого, стоїть Гонта
З Максимом завзятим.
Кричать удвох: «Добре, діти!
Отак їх, проклятих!»
Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьондза-єзуїта
І двох хлопців. «Гонто, Гонто!
Оце твої діти.
Ти нас ріжеш — заріж і їх:
Вони католики.
Чого ж ти став? чом не ріжеш?
Поки невеликі,
Заріж і їх, бо виростуть,
То тебе заріжуть...»
«Убийте пса! а собачат
Своєю заріжу.
Клич громаду. Признавайтесь,
Що ви католики!»
«Католики... бо нас мати...»
«Боже мій великий!
Мовчіть, мовчіть! знаю, знаю!»
Зібралась громада.
«Мої діти — католики...
Щоб не було зради,
Щоб не було поговору,
Панове громадо!

[1] Польські драгуни.

Я присягав, брав свячений
Різать католика.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ви ляха не ріжете?..»
«Будем різать, тату!»
«Не будете! не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?
Менше б гріха: ви б умерли
Не католиками;
А сьогодні, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,
А присяга». Махнув ножем —
І дітей немає!
Попадали зарізані.
«Тату! — белькотали,—
Тату, тату... ми не ляхи!
Ми...» — та й замовчали.
«Поховать хіба?»
«Не треба!
Вони католики.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
Чом матір не вбили,
Ту прокляту католичку,
Що вас породила?..
Ходім, брате!»
Взяв Максима,
Пішов вздовж базару
І обидва закричали:
«Кари ляхам, кари!»
І карали: страшно, страшно
Умань запалала.

. . . . . .

До самої ночі ляхів мордували;
Душі не осталось. А Гонта кричить:
«Де ви, людоїди? де ви поховались?
З'їли моїх діток,— тяжко мені жить!

Тяжко мені плакать! ні з ким говорить!
Сини мої любі, мої чорноброві!
Де ви поховались? Крові мені, крові!
Шляхетської крові, бо хочеться пить,
Хочеться дивитись, як вона чорніє,
Хочеться напитись... Чом вітер не віє,
Ляхів не навіє?.. Тяжко мені жить!
Тяжко мені плакать! Праведнії зорі!
Сховайтесь за хмару: я вас не займав,
Я дітей зарізав!.. Горе мені, горе!
Де я прихилюся?»
Так Гонта кричав,
По Умані бігав. А серед базару,
В крові, гайдамаки ставили столи;
Де що запопали, страви нанесли
І сіли вечерять.

. . . . . .

Всі гуляють. А де ж Гонта?

. . . . . .

Гонта, горем битий,
Несе дітей поховати,
Землею накрити,
Щоб козацьке мале тіло
Собаки не їли.
І темними улицями,
Де менше горіло,
Поніс Гонта дітей своїх,
Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховає
І як Гонта плаче.
Виніс в поле, геть од шляху,
Свячений виймає
І свяченим копа яму.
А Умань палає,
Світить Гонті до роботи
І на дітей світить.
Неначе сплять одягнені.
Чого ж страшні діти?
Чого Гонта ніби краде
Або скарб ховає?
Аж труситься. Із Умані
Де-де чуть — гукають
Товариші-гайдамаки;
Гонта мов не чує,
Синам хату серед степу

Глибоку будує.
Та й збудував. Бере синів,
Кладе в темну хату.
. . . . . .
Поцілував мертвих в очі,
Хрестить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивився...
Тяжко-важко плаче:
«Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Дивіться: ви за неї
Й я за неї гину.
А хто мене поховає?
На чужому полі
Хто заплаче надо мною?
Доле моя, доле!
Доле моя нещаслива!
Що ти наробила?
Нащо мені дітей дала?
Чом мене не вбила?
Нехай вони б поховали,
А то я ховаю».
Поцілував, перехрестив,
Покрив, засипає:
«Спочивайте, сини мої,
В глибокій оселі!»
. . . . . .
Зрівняв землю, покрив дерном,
Щоб ніхто не бачив,
Де полягли Гонти діти,
Голови козачі.
«Спочивайте, виглядайте,
Я швидко прибуду:
Укоротив я вам віку,
І мені те буде.
І мене вб'ють... коли б швидче!
Та хто поховає?»
. . . . . .
Пішов Гонта похилившись;
Іде, спотикнеться,
Пожар світить; Гонта гляне,
Гляне — усміхнеться.

Страшно, страшно усміхався,
На степ оглядався.
Утер очі... тілько мріє
В диму, та й сховався.

ЕПІЛОГ

Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав
Без свити, без хліба по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки,— малими ногами
Ходив я, та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили. Я тепер згадав,
Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло.
Молодеє лихо! якби ти вернулось,
Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало, в неділю, закривши мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта ляхів покарав.
Столітнії очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи конали, як Сміла горіла,
Сусіди од страху, от жалю німіли.
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакать. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав.

. . . . . .

ГАМАЛІЯ

(Скорочено)

«Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на турка стати,
Не чуємо на чужині.

Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу.
Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на сей бік за нами.
Ой Боже наш, Боже, хоч і не за нами,
Неси ти їх з України:
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо та й загинем».

Отак у Скутарі козаки співали;
Співали, сердеги, а сльози лились;
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав широкий,
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко-далеко
У синєє море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.
Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
«Чи спиш, чи чуєш, брате Луже?
Хортице! сестро?»
Загула
Хортиця з Лугом: «Чую! чую!»
І Дніпр укрили байдаки,
І заспівали козаки:

«У туркені, по тім боці,
Хата на помості.
Гай, гай! море, грай,
Реви, скелі ламай!
Поїдемо в гості».

. . . . . .

Пливуть собі співаючи,
Море вітер чує;
Попереду Гамалія
Байдаком керує.
Гамалію, серце мліє:
Сказилося море.

Не злякає! — і сховались
За хвилі — за гори.

Дрімає в гаремі — в раю Візантія,
І Скутар дрімає; Босфор клекотить,
Неначе скажений, то стогне, то виє:
Йому Візантію хочеться збудить.
«Не буди, Босфоре: буде тобі горе,
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю! (Реве синє море),
Хіба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?»
Так море спиняло
(Люблю завзятих чубатих слов'ян).
Босфор схаменувся. Туркеня дрімала,
Дрімав у гаремі ледачий султан.
Тільки в Скутарі, в склепу, не дрімають
Козаки-сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму Бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

«О милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там —
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести
І перед всіми у кайданах
Стать козакові...»
«Ріж і бий!
Мордуй невіру бусурмана!»
. . . . . .
Реве гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги;
Козацтво преться без ваги —
І покотились яничари.
Гамалія по Скутарі —
По пеклу гуляє,
Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає:

«Вилітайте, сірі птахи,
На базар до паю!»
Стрепенулись соколята,

Бо давно не чули
Хрещеної тії мови.
І ніч стрепенулась:
Не бачила стара мати
Козацької плати.
Не лякайся, подивися
На бенкет козачий.

. . . . . .

Реве, лютує Візантія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає —
І на ножах в крові німіє.
Скутар, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливо літає.
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури, срібло-злато
Несуть шапками козаки
І засипають байдаки.
Горить Скутар, стиха́ робота,
І хлопці сходяться; зійшлись,
Люльки з пожару закурили,
На байдаки — та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.
Пливуть собі ніби з дому,
Так буцім гуляють.
Та, звичайне, запорожці,
Пливучи співають:

. . . . . .

«Слава тобі, Гамаліє,
На ввесь світ великий,
На ввесь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині!»

. . . . . .

РОЗРИТА МОГИЛА

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,

За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
«Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широкім світі,—
Панувала... Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку!
Якби була знала,—
У колисці б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі,
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає.
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та поможуть москалеві
Господарювати
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати».

Начетверо розкопана
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили.
Старі батьки? — Ех, якби-то,
Якби-то найшли те, що там схоронили,—
Не плакали б діти, мати не журилась.

* * *

Чигрине, Чигрине,
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає.
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
Розсипаються могили,
Високі могили —
Твоя слава... І про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв? чого стояв?
І на сміх не скаже!!

За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з панами?
За що скородили списами
Московські ребра?? Засівали,
І рудо́ю поливали...
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродилось??!
Уродила рута... рута...
Волі нашої отрута.

А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу: заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.
А надію...
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.

Нехай же вітер все розносить
На неокраєнім крилі!
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі.

Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний,
Проспав єси степи, ліси
І всю Україну.
Спи ж, повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Підростуть, гетьмани.
Помоливши, і я б заснув...
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.
Не рвіть, думи, не паліте!
Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово.
Може, викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло.
І в тяжкі упруги...
Може, зорю переліг той,
А на перелозі...
Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може, зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої!!!

Може... може... А меж тими
Меж ножами рута
І барвінок розів'ється —
І слово забуте,
Моє слово тихосумне,
Богобоязливе,
Згадається — і дівоче

Серце боязливе
Стрепенеться, як рибонька,
І мене згадає...
Слово моє, сльози мої,
Раю ти мій, раю!
Спи, Чигрине, нехай гинуть
У ворога діти.
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сім світі.

СОН

Комедія

(Скорочено)

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світа зазирає —
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину,
Той тузами обирає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата.
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка, підкрадеться,
Вижде нещасливий
У тебе час та й запустить
Пазурі в печінки,—
І не благай: не вимолять
Ні діти, ні жінка.
А той, щедрий та розкошний,
Все храми мурує;
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Так із його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі!

Як ягнята. «Нехай,— каже,—
Може, так і треба».
Так і треба! бо немає

Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте
Та якогось раю
На тім світі благаєте?
Немає! немає!
. . . . . .
Та й сон же, сон, напрочуд дивний,
Мені приснився —
Найтверезіший би упився,
Скупий жидюга дав би гривню,
Щоб позирнуть на ті дива.
Та чорта з два!
Дивлюся: так буцім сова
Летить лугами, берегами, та нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками.
А я за нею та за нею,
Лечу й прощаюся з землею:
«Прощай, світе, прощай, земле,
Неприязний краю,
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово,
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову.
На розмову тихосумну,
На раду з тобою;
Опівночі падатиму
Рясною росою.
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане;
Поки твої малі діти
На ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово небого,
Годуй діток; жива правда
У Господа Бога!»

Летим. Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер виє,

Степи, лани мріють,
Меж ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому починку,
І краю немає!
Ніхто його не додбає
І не розруйнує...
І все то те... Душе моя,
Чого ти сумуєш?
Душе моя убогая,
Чого марне плачеш,
Чого тобі шкода? хіба ти не бачиш,
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися; а я полечу
Високо, високо за синії хмари;
Немає там власті, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть.
Он глянь,— у тім раю, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуть
Княжат недорослих; а он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! в військо оддають!
Бо його, бач, трохи! а онде під тином
Опухла дитина, голоднеє мре,
А мати пшеницю на панщині жне.
А он бачиш? очі! очі!
Нащо ви здалися,
Чом ви змалку не висохли,
Слізьми не злилися?
То покритка попідтинню
З байстрям шкандибає,
Батько й мати одцурались,
Й чужі не приймають!

Старці навіть цураються!
А панич не знає,
З двадцятою, недоліток,
Душі пропиває!

. . . . . .

Душе моя убогая!
Лишенько з тобою.
Уп'ємося отрутою,
В кризі ляжем спати,
Пошлем думу аж до Бога:
Його розпитати,
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати?
Лети ж, моя думо, моя люта муко,
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство — ти з ними росла,
Ти з ними кохалась, їх тяжкії руки
Тебе повивали. Бери ж їх, лети
Та по всьому небу орду розпусти.

. . . . . .

А без тебе я де-небудь
Серце заховаю
Та тим часом пошукаю
На край світа раю.
І знов лечу понад землею,
І знов прощаюся я з нею.
Тяжко матір покидати
У безверхій хаті,
А ще гірше дивитися
На сльози та лати.

Лечу, лечу, а вітер віє,
Передо мною сніг біліє,
Кругом бори та болота,
Туман, туман і пустота.
Людей не чуть, не знать і сліду
Людської страшної ноги.
І вороги й не вороги,
Прощайте, в гості не приїду!
Упивайтесь, бенкетуйте —
Я вже не почую,
Один собі навік-віки
В снігу заночую.
І поки ви дознаєтесь,
Що ще є країна,

Не полита слізьми, кров'ю,
То я одпочину...
Одпочину... аж слухаю —
Загули кайдани
Під землею... Подивлюся...
О люде поганий!
Де ти взявся? що ти робиш?
Чого ти шукаєш
Під землею? Ні, вже, мабуть,
Я не заховаюсь
І на небі!..
. . . . . .
Заворушилася пустиня.
Мов із тісної домовини
На той остатній страшний суд
Мерці за правдою встають.
То не вмерлі, не убиті,
Не суда просити!
Ні, то люди, живі люди,
В кайдани залиті.
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому!.. То каторжні.
А за що? Те знає...
Вседержитель... а може, ще
Й Він недобачає.

Онде злодій штемпований
Кайдани волочить;
Он розбойник катований
Зубами скрегоче,
Недобитка товариша
Зарізати хоче!
А меж ними, запеклими,
В кайдани убра́ний,
Цар всесвітній! цар волі, цар,
Штемпом увінчаний!
В муці, в каторзі не просить,
Не плаче, не стогне!
Раз добром нагріте серце
Вік не прохолоне!

А де ж твої думи, рожевії квіти,
Доглядані, смілі, викохані діти,
Кому ти їх, друже, кому передав?

Чи, може, навіки в серці поховав?
О, не ховай, брате! розсип їх, розкидай!
Зійдуть, і ростимуть, і у люди вийдуть!

Чи ще митарство? чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно,
Мороз розум будить.

І знов лечу. Земля чорніє,
Дрімає розум, серце мліє.
Дивлюся: хати над шляхами
Та городи́ з стома церквами,
А в городах, мов журавлі,
Замуштрували москалі;
Нагодовані, обуті
І кайданами окуті,
Муштруються... Далі гляну:
У долині, мов у ямі,
На багнищі город мрієє,
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий... Долітаю —
То город безкраїй.
Чи то турецький,
Чи то німецький,
А може, те, що й московський.
Церкви, та палати,
Та пани пузаті,
І ні однісінької хати.

Смеркалося... огонь огнем
Кругом запалало,—
Аж злякавсь я... «Ура! ура!
Ура!» — закричали.
«Цу-цу, дурні! схаменіться!
Чого се ви раді!
Що горите?» — «Экой хохол!
Не знает параду.
У нас парад! сам изволит
Сегодни гуляти!»
«Та де ж вона, тая цяця?»
«Вон видишь — палаты».
Штовхаюсь я; аж землячок,
Спасибі, признався,
З циновими гудзиками:
«Де ты здесь узялся?»

«З України.— «Так як же ты
Й говорыть не вмиеш
По-здешнему?» — «Ба ні,— кажу,—
Говорить умію,
Та не хочу».— «Экой чудак!
Я вси входы знаю,
Я тут служу; коли хочеш,
В дворец попытаюсь
Ввесты тебе. Только, знаеш,
Мы, брат, просвищенны,—
Не поскупись полтинкою...»
Цур тобі, мерзенний
Каламарю... І зробився
Я знову незримий
Та й пропхався у палати.
Боже мій єдиний!!
Так от де рай! уже нащо
Золотом облиті
Блюдолизи; аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає; обок його
Цариця небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще на лихо, сердешне,
Хита головою.
Так оце-то та богиня!
Лишенько з тобою.
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяце, й разу,
Та й повірив т у п о р и л и м
Твоїм віршомазам.
Ото дурний! а ще й битий!
На квиток повірив
Москалеві. От і читай,
І йми ти їм віри!
За богами — панства, панства
В серебрі та златі!
Мов кабани годовані —
Пикаті, пузаті!..
Аж потіють, та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло с а м и х: може, вдарять
Або дулю дати
Благоволять; хоч маленьку,

Хоч півдулі, аби тілько
Під самую пику.
І всі у ряд поставали,
Ніби без'язикі —
Анітелень. Цар цвенькає;
А диво-цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бадьориться.
Довгенько вдвох походжали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли —
Здалека не чути —
О отечестві, здається,
Та нових п е т л и ц я х,
Та о муштрах ще новіших!..
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиглику.
Дивлюсь, цар підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!..
Облизався неборака
Та меншого в пузо —
Аж загуло!.. а той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той меншого,
А менший малого,
А той дрібних, а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицях,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті голосити;
Та верещать; та як ревнуть:
«Гуля наш батюшка, гуля!
Ура!.. ура!.. ура!.. а, а, а...»
Зареготався я, та й годі;
А й мене давнули
Таки добре. Перед світом
Усе те заснуло;
Тільки де-де православні
По углах стогнали
Та, стогнучи, за батюшку
Господа благали.
Сміх і сльози! От пішов я
Город озирати.

Там ніч, як день. Дивлюся:
Палати, палати
Понад тихою рікою;
А берег ушитий
Увесь камнем. Дивуюсь,
Мов несамовитий!
Як то воно зробилося
З калюжі такої
Таке диво... отут крові
Пролито людської —
І без ножа. По тім боці
Твердиня й дзвіниця,
Мов та швайка загострена,
Аж чудно дивиться.
І дзигарі теленькають.
От я повертаюсь —
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває!
А на коні сидить охляп,
У свиті — не свиті,
І без шапки. Якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує, от-от річку,
От... от... перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто ж це такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
П е р в о м у - В т о р а я
Таке диво наставила.
Тепер же я знаю:
Це той П е р в и й, що розпинав
Нашу Україну,
А В т о р а я доконала
Вдову сиротину.
Кати! кати! людоїди!
Наїлись обоє,
Накралися; а що взяли
На той світ з собою?
Тяжко, тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.
Стою, замираю...
А тим часом — тихо, тихо
Та сумно співає

Щось такеє невидиме:
«Із города із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію,
А мене послали
На столицю з козаками
Наказним гетьманом!
О Боже наш милосердний!
О царю поганий,
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями;
Поставив столицю
На їх трупах катованих!
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах. Царю! царю!
І Бог не розлучить
Нас з тобою. Кайданами
Скований зо мною
Навік-віки. Тяжко мені
Витать над Невою.
України далекої,
Може, вже немає.
Полетів би, подивився,
Так Бог не пускає.
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море, розкопала
Високі могили —
Нашу славу. Боже милий,
Зжалься, Боже милий».
Та й замовкло; дивлюся я:
Біла хмара криє
Сіре небо. А в тій хмарі
Мов звір в гаї виє.
То не хмара — біла пташка
Хмарою спустилась
Над царем тим мусянджовим
І заголосила:
«І ми скована з тобою,
Людоїде, змію!

На страшному на су́дищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав, голих і голодних,
У сніг на чужи́ну
Та й порізав; а з шкур наших
Собі багряницю
Пошив жилами твердими
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий! проклятий!»

. . . . . .

От і братія сипнула
У сенат писати
Та підписувать — та драти
І з батька, і брата.
А меж ними і землячки
Де-де проглядають.
По-московській так і ріжуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку
Цвенькать не навчили
По-німецькій,— а то тепер
І кисни в чорнилах!
П'явки! п'явки! може, батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови.
Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом политі,
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені!.. Плач, Украйно!
Бездітна вдовице!

Піти лишень подивиться
До царя в палати,
Що там робиться. Приходжу:
Старшина пузата
Стоїть рядом; сопе, хропе,
Та понадувалось,

Як індики, і на двері
Косо поглядало.
Аж ось вони й відчинились.
Неначе з берлоги
Медвідь виліз, ледве-ледве
Переносить ноги;
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На самих пузатих —
Всі пузаті до о́дного
В землю провалились!
Він вилупив баньки з лоба —
І все затрусилось,
Що осталось; мов скажений,
На менших гукає —
І ті в землю; він до дрібних —
І ті пропадають!
Він до челяді — і челядь,
І челядь пропала;
До москалів — москалики,
Тільки застогнало,
Пішли в землю; диво дивне
Сталося на світі.
Дивлюся я, що дальш буде,
Що буде робити
Мій ведмедик! Стоїть собі,
Голову понурив
Сіромаха. Де ж ділася
Медвежа натура?
Мов кошеня, такий чудний.
Я аж засміявся.
Він і почув, та як зикне,—
Я перелякався,
Та й прокинувсь... Отаке-то
Приснилося диво.

. . . . . .

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ

Містерія

(Скорочено)

ТРИ ДУШІ

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похиле́нному хресті

На старій церкві. «Бог простить:
Ми тепер душі, а не люди.
А відціля видніше буде,
Як той розкопуватимуть льох.
Коли б вже швидше розкопали,
Тойді б у рай нас повпускали,
Бо так сказав Петрові Бог:
«Тойді у рай їх повпускаєш,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа великий льох».

I

Як була я людиною,
То Прісею звалась.
. . . . . .
Отак-то я в Суботові
Росла, виростала!
Як квіточка; і всі мене
Любили й вітали.
. . . . . .
Та лихо зустріло!
Вранці-рано, в пилипівку,
Якраз у неділю,
Побігла я за водою...
Вже й криниця тая
Замуліла і висохла!
А я все літаю!..
Дивлюсь — гетьман з старшиною.
Я води набрала
Та вповні шлях і перейшла;
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати!
І вже ледве я, наледве
Донесла до хати —
Оту воду... Чом я з нею
Відер не побила!
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тію клятою водою!
От за що караюсь,
От за що мене, сестрички,
І в рай не пускають.

II

А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
Що цареві московському
Коня напоїла —
В Батурині; як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недолітком,
Як Батурин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого і старого
В Сейму потопила.
Я меж трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних... Коло мене
І сестра, і мати
Зарізані, обнявшися,
Зо мною лежали;
І насилу-то, насилу
Мене одірвали
Од матері неживої.
Що вже я просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили.
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище!
Насилу я сховалася
На тім пожарищі.
Одна тільки й осталася
В Батурині хата!
І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертавсь із-під Полтави.
А я йшла з водою
До хатини... А він мені
Махає рукою,
Каже коня напоїти,
А я й напоїла!..
Я не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила!
. . . . . .

III

А я в Каневі родилась;
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові.
А ми з матір'ю сиділи
На горі в діброві.
. . . . . .
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала;
І галеру золотую
Мені показала,
Мов будинок. А в галері
Князі. І всі сіли
Воєводи... і меж ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усміхнулась...
Та й духу не стало!
Й мати вмерла, в одній ямі
Обох поховали!
От за що, мої сестриці,
Я тепер караюсь!
. . . . . .

ТРИ ВОРОНИ

1

Ви ще й не родились,
Як я отут шинкувала
Та кров розливала!
Дивись, які! Карамзіна,
Бачиш, прочитали!
Та й думають, що ось то ми!
А дзус, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безпері каліки!..

2

Ото, яка недотика!
Не та рано встала,

Що до світа упилася...
А та, що й проспалась!

I

Упилася б ти без мене
З своїми ксьондзами? —
Чортма хисту! Я спалила
Польщу з королями;
А про тебе, щебетухо,
І досі б стояла.
А з вольними козаками
Що я виробляла?
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?
Та й живущі ж, проклятущі!
Думала, з Богданом
От-от уже поховала,
Ні! Встали, погані,
З Мазепою-приблудою...
Та й тойді ж творилось!
Аж злішаю, як згадаю...
Батурин спалила,
Сулу в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими... А такими,
Просто козаками,
Фінляндію засіяла;
Насипала бурта
На Орелі... На Ладогу
Так гурти за гуртом
Виганяла та цареві
Болота гатила.
І славного Полуботка
В тюрмі задушила.
Отоді-то було свято!
Аж пекло злякалось.
Матер Божа у Ржавиці
Вночі заридала.

3

И я таки пожила:
С татарами помутила,
С Мучителем покутила,

С Петрухою попила
Да немцáм запродалá.

I

Та ти добре натворила:
Так кацапів закрепила
У німецькі кайдани —
Хоч лягай та й засни.
А в мене ще, враг їх знає,
Кого вони виглядають?
Вже ж і в крепость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила,
Як ти вошей розвела;
Все вельможнії байстрята!
Вже ж і Січ їх біснувата
Жидовою поросла.
Та й москаль незгірша штука:
Добре вміє гріти руки!
І я люта, а все-таки
Того не зумію,
Що москалі в Україні
З козаками діють.
Ото указ надрукують:
«По милості Божій
І ви — наші, і все — наше,
І гоже й негоже!»
Тепер уже заходились
Древности шукати
У могилах... бо нічого
Уже в хаті взяти —
Все забрали любісінько;
Та лихий їх знає,
Чого вони з тим поганим
Льохом поспішають?
Трошки, трошки б підождали,
І церква б упала...
. . . . . .

2 і 3

Чого ж ти нас закликала?
Щоб на льох дивиться?

1

Таки й на льох. Та ще буде
Два дива твориться.
Сю ніч будуть в Україні
Родиться близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати!
Другий буде... оце вже наш!
Катам помагати —
Наш вже в череві щипає...
А я начитала,
Що, як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добро поплюндрує
Й брата не покине!
І розпустить правду й волю
По всій Україні!
Так от бачите, сестриці,
Що тут компонують!
На катів та на все добре
Кайдани готують!

. . . . . .

ТРИ ЛІРНИКИ

Один сліпий, другий кривий,
А третій горбатий.
Йшли в Суботов про Богдана
Мирянам співати.

1

Що то, сказано, ворони.
Уже й помостили,
Мов для їх те сідало
Москалі зробили.

2

А для кого ж? Чоловіка,
Певне, не посадять
Лічить зорі...

1

Ти то кажеш.
А може, й посадять
Москалика або німця;
А москаль та німець
І там найдуть хлібець.

3

Що це таке верзете ви?
Які там ворони?
Та москалі, та сідала?
Нехай Бог боронить!
Може, ще нестись заставлять,
Москаля плодити.
Бо чутка є, що цар хоче
Весь світ полонити.

2

А може, й так! Так на чорта ж
Їх на горах ставить?
Та ще такі височенні,
Що й хмари достанеш,
Як вилізти...

3

Так от же що:
Ото потоп буде,
Пани туди повилазять
Та дивиться будуть,
Як мужики тонутимуть.
. . . . . .

Копають день, копають два,
На третій насилу
Докопалися до муру
Та трохи спочили.
Поставили к а р а у л и.
Ісправник аж просить,
Щоб нікого не пускали,
І в Чигрин доносить
П о н а ч а л ь с т в у. Приїхало

Начальство мордате,
Подивилось: «Треба, каже,
Своди розламати.
Верней дєло...» Розламали
Та й перелякались!
Костяки в льоху лежали
І мов усміхались,
Що сонечко побачили,
От добро Богдана!
Черепок, гниле корито
Й костяки в кайданах!
Якби в формених, то добре:
Вони б ще здалися...
Засміялись, а ісправник
Трохи не сказився!..
Що нічого, бачиш, взяти,
А він же трудився!
І день і ніч побивався,
Та в дурні й убрався.
Якби йому Богдан оце
У руки попався,
У москалі заголив би,
Щоб знав, як дурити
Правительство!!! Кричить, біга,
Мов несамовитий.
Яременка в пику пише,
По-московській лає
Увесь народ. І на старців
Моїх налітає.
«Вы што делаете, плуты?!»
«Та ми, бачте, пане,
Співаємо про Богдана...»
«Я вам дам Богдана!
Мошенники, дармоеды!
И песню сложили
Про такого ж мошенника...»
«Нас, пане, навчили...»
«Я вас навчу! Завалить им!»
Взяли й завалили —
Випарили у московській
Бані-прохолоді.
Отак пісні Богданові
Стали їм в пригоді.
Так малий льох в Суботові
Москва розкопала!

Великого ж того льоху
Ще й не дошукалась.

• • •

Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України —
Широка, глибока.
Ото церков Богданова.
Там-то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно стало;
Москалики, що заздріли,
То все очухрали.
Могили вже розривають
Та грошей шукають.
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають,
Що й за труди не находять!
Отак-то, Богдане!
Занапастив єси вбогу
Сироту Украйну!
За те ж тобі така й дяка,
Церков-домовину
Нема кому полагодить!!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила,
Байстрюки Єкатерини
Сараною сіли.
Отаке-то, Зіновію,
Олексіїв друже!
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже.
Кажуть, бачиш, що все-то те
Таки й було наше,
Що вони тілько наймали
Татарам на пашу
Та полякам... Може, й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються ж з України
Сторонні люди!

Не смійтеся, чужі люде!
Церков-домовина
Розвалиться... І з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..

КАВКАЗ

Искреннему моему Якову де Бальмену

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день Божий добрі ребра
Й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові,—
Воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не виоре
На дні моря поле,
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прю з Тобою стати!
Не нам діла Твої судить!
Нам тільки плакать, плакать, плакать
І хліб насущний замісить
Кровавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить.
Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, Боже, утомлений?
І нам даси жити!
Ми віруєм Твоїй силі
І духу живому.

Встане правда! встане воля!
І Тобі одному
Помоляться всі язики
Вовіки і віки.
А поки що течуть ріки,
Кровавії ріки!

За го́рами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Отам-то милостивії ми
Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо. Лягло костьми
Людей муштрованих чимало.
А сльоз, а крові? напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов'їх. А дівочих,
Пролитих тайно серед ночі!
А матерніх гарячих сльоз!
А батькових, старих, кровавих,
Не ріки — море розлилось,
Огне́нне море! Слава! слава!
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям
Слава!
І вам слава, сині гори,
Кригою окуті.
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся — поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!
Чурек і сакля — все твоє;
Воно не прошене, не дане,
Ніхто й не возьме за своє,
Не поведе тебе в кайданах.
А в нас!.. На те письменні ми,
Читаєм Божії глаголи!..
І од глибокої тюрми
Та до високого престола —
Усі ми в золоті і голі.
До нас в науку! ми навчим,
Почому хліб і сіль почім!

Ми християне; храми, школи,
Усе добро, сам Бог у нас!
Нам тілько с а к л я очі коле:
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана; чом ми вам
Чурек же ваш та вам не кинем,
Як тій собаці! чом ви нам
Платить за сонце не повинні! —
Та й тілько ж то! ми не погане,
Ми настоящі християне,
Ми малим ситі!.. А зате!
Якби ви з нами подружились,
Багато б дечому навчились!
У нас же й світа як на те —
Одна Сибір неісходима,
А тюрм! а люду!.. Що й лічить!
От молдованина до фінна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує! У нас
Святую Біблію читає
Святий чернець і научає,
Що цар якийсь-то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив. Тепер на небі.
От бачите, які у нас
Сидять на небі! Ви ще темні,
Святим хрестом не просвіщенні,
У нас навчіться!.. В нас дери,
Дери та дай,
І просто в рай,
Хоч і рідню всю забери!
У нас! чого-то ми не вмієм?
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм. Продаєм
Або у карти програєм
Людей... не негрів... а таких
Таки хрещених... н о п р о с т и х.
Ми не гішпани, крий нас Боже,
Щоб крадене перекупать,
Як ті жиди. Ми по закону!..
По закону апостола
Ви любите брата!
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті.
Ви любите на братові

Шкуру, а не душу!
Та й лупите по закону:
Дочці на кожушок,
Байстрюкові на придане,
Жінці на патинки.
Собі ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!

За кого ж ти розіп'явся,
Христе, Сине Божий?
За нас, добрих, чи за слово
Істини... чи, може,
Щоб ми з Тебе насміялись?
Воно ж так і сталось.
Храми, каплиці, і ікони,
І ставники, і мірри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомленнії поклони.
За кражу, за войну, за кров,
Щоб братню кров полити, просять
І потім в дар Тобі приносять
З пожару вкрадений покров!!
Просвітились! та ще й хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям!..
Все покажем! тільки дайте
Себе в руки взяти.
Як і тюрми мурувати,
Кайдани кувати,
Як і носить!.. І як плести
Кнути узловаті,—
Всьому навчим; тільки дайте
Свої сині гори
Остатнії... бо вже взяли
І поле, і море.
І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну. Довелось запить
З московської чаші московську отруту!
О друже мій добрий! друже незабутий!
. . . . . .

І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ,
І НЕНАРОЖДЕННИМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ
В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ
МОЄ ДРУЖНЄЄ ПОСЛАНІЄ

І смеркає, і світає,
День Божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день, і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає —
Оглухли, не чують;
Кайданами міняються,
Правдою торгують.
І Господа зневажають,—
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають,
А що вродить? побачите,
Які будуть жнива!
Схаменіться, недолюди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.
Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! волі!
Братерства братнього! Найшли,
Несли, несли з чужого поля

І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого. Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!
І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру деретe
З братів незрящих, гречкосіїв,
І сонця-правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії,
Претеся знову!.. Якби взять
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тойді остався би сиротою
З святими горами Дніпро!

Ох, якби те сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули.
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі.
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою.
Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... і не буде
Кому помагати.
Одцурається брат брата
І дитини мати.
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І навіки проклянетесь
Своїми синами!
Умийтеся! образ Божий
Багном не сквернiте.
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать...

Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко! глибоко!
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять, і премудрих
Немудрі одурять!

Якби ви вчились так, як треба,
То й мудрість би була своя.
А то залізете на небо:
«І ми не ми, і я не я,
І все те бачив, і все знаю,
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й Бога, тільки я!
Та куций німець узловатий.
А більш нікого!...» — «Добре, брате,
Що ж ти такеє?»
«Нехай скаже
Німець. Ми не знаєм».
Отак-то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже: «Ви моголи».
«Моголи! моголи!»
Золотого Тамерлана
Онучата голі.
Німець скаже: «Ви слав'яне».
«Слав'яне! слав'яне!»
Славних прадідів великих
Правнуки погані!
І Коллара читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганка,
І в слав'янофіли
Так і претесь... І всі мови
Слав'янського люду —
Всі знаєте. А своєї
Дастьбі... Колись будем
І по-своєму глаголать,
Як німець покаже
Та до того й історію
Нашу нам розкаже,—
Отойді ми заходимось!..
Добре заходились
По німецькому показу

І заговорили
Так, що й німець не второпа,
Учитель великий.
А не те, щоб прості люде.
А гвалту! а крику!
«І гармонія, і сила,
Мýзика, та й годі.
А історія!.. поема
Вольного народа!
Що ті римляне убогі!
Чортзна-що — не Брути!
У нас Брути! І Коклеси!
Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась!»
Кров'ю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!
Подивіться лишень добре,
Почитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чиї сини?.. яких батьків?
Ким? за що закуті?..
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:
Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пáни.
Ясновельможнії гетьмани.
Чого ж ви чванитеся, ви!
Сини сердешної Украйни!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче, як батьки ходили.
Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили.
Може, чванитесь, що братство
Віру заступило,
Що Синопом, Трапезондом

Галушки варило.
Правда!.. правда, наїдались.
А вам тепер вадить.
І на Січі мудрий німець
Картопельку садить,
А ви її купуєте,
Їсте на здоров'я
Та славите Запорожжя.
А чиєю кров'ю
Ота земля напоєна,
Що картоплю родить,—
Вам байдуже. Аби добра
Була для горóду!
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили!..
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила!
Так от як кров свою лили
Батьки за Мóскву і Варшаву,
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!
Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.
Замість пива праведную
Кров із ребер точать.
Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями,
Повести за віком,
За німцями, недоріку,
Сліпую каліку.
Добре, ведіть, показуйте.
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати.
Показуйте!.. за науку,
Не турбуйтесь, буде
Материна добра плата.
Розпадеться лýда
На очах ваших неситих,
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих.

Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь,
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злому
На всій землі безконечній
Веселого дому.
Я ридаю, як згадаю
Діла́ незабуті
Дідів наших. Тяжкі діла!
Якби їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину.
Отака-то наша слава,
Слава України.
Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали!
Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата,—
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати.
Благословить дітей своїх
Твердими руками
І діточок поцілує
Вольними устами.
І забудеться срамотня
Давняя година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечірній
Тихо засіяє...
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

ЗАПОВІТ

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отойді я
І лани, і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... а до того
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

ЛІЛЕЯ

«За що мене, як росла я,
Люде не любили?
За що мене, як виросла,
Молодую вбили?
За що вони тепер мене
В палатах вітають,
Царівною називають,
Очей не спускають
З мого цвіту? Дивуються,
Не знають, де діти!
Скажи мені, мій братику,
Королевий цвіте!»
«Я не знаю, моя сестро».
І Цвіт королевий
Схилив свою головоньку

Червоно-рожеву
До білого пониклого
Личенька Лілеї.
І заплакала Лілея
Росою-сльозою...
Заплакала і сказала:
«Брате мій, з тобою
Ми давно вже кохаємось,
А я й не сказала,
Як була я людиною,
Як я мордувалась.

Моя мати... чого вона,
Вона все журилась
І на мене, на дитину,
Дивилась, дивилась
І плакала. Я не знаю,
Мій брате єдиний!
Хто їй лихо заподіяв?
Я була дитина,
Я гралася, забавлялась,
А вона все в'яла
Та нашого злого пана
Кляла-проклинала.
Та й умерла... А мене пан
Взяв догодувати.
Я виросла, викохалась
У білих палатах.
Я не знала, що байстря я,
Що його дитина.
Пан поїхав десь далеко,
А мене покинув.
І прокляли його люде,
Будинок спалили...
А мене, не знаю за що,
Убити — не вбили,
Тільки мої довгі коси
Остригли, накрили
Острижену ганчіркою.
Та ще й реготались.
Жиди навіть нечистії
На мене плювали.
Отаке-то, мій братику,
Було мені в світі.
Молодого, короткого

Не дали дожити
Люде віку. Я умерла
Зимою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині,
Цвітом білим, як сніг, білим!
Аж гай звеселила,
Зимою люде... Боже мій!
В хату не пустили.
А весною, мов на диво,
На мене дивились.
А дівчата заквітчались
І почали звати
Лілеєю-снігоцвітом;
І я процвітати
Стала в гаї, і в теплиці,
І в білих палатах.
Скажи ж мені, мій братику,
Королевий цвіте:
Нащо мене Бог поставив
Цвітом на сім світі?
Щоб людей я веселила,
Тих самих, що вбили
Мене й матір?.. Милосердий,
Святий Боже, милий!»
І заплакала Лілея,
А Цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
На білеє пониклеє
Личенько Лілеї.

• • •

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,

На нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: «Молись.
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись».
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

• • •

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сем'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

А. О. КОЗАЧКОВСЬКОМУ

(Скорочено)

Давно те діялось. Ще в школі,
Таки в учителя-дяка,
Гарненько вкраду п'ятака —
Бо я було трохи не голе,
Таке убоге — та й куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І візерунками з квітками

Кругом листочки обведу
Та й списую Сковороду
Або Три царіє со дари.
Та сам собі у бур'яні,
Щоб не почув хто, не побачив,
    Виспівую та плачу.
І довелося знов мені
На старість з віршами ховатись,
Мережать книжечки, співати
І плакати у бур'яні.
І тяжко плакать.
. . . . . .
Неначе злодій, поза валами
В неділю крадуся я в поле.
Талáми вийду понад Уралом
На степ широкий, мов на волю.
    І болящеє, побите
Серце стрепенеться,
Мов рибонька над водою,
Тихо усміхнеться
І полине голубкою
Понад чужим полем,
І я ніби оживаю
На полі, на волі.
І на гору високую
Виходжу, дивлюся,
І згадую Україну,
І згадать боюся.
І там степи, і тут степи,
Та тут не такії —
Руді, руді, аж червоні,
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами.
. . . . . .
О доле моя! Моя країно!
Коли я вирвусь з цієї пустині?
    Чи, може, крий Боже,
    Тут і загину?
. . . . . .
Ще прийдуть думи. Розіб'ють
На сто крат серце, і надію,
І те, що вимовить не вмію...

І все на світі проженуть.
І спинять ніч. Часи літами,
Віками глухо потечуть.
І я кровавими сльозами
Не раз постелю омочу.
. . . . . .

ІРЖАВЕЦЬ

Наробили колись шведи
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави.
А за ними й Гордієнко...
Нарадила мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати.
Ой пожали б, якби були
Одностайне стали
Та з фастовським полковником
Гетьмана єднали.
Не стриміли б списи в стрісі
У Петра у свата.
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата,
Не спиняв би їх прилуцький
Полковник поганий...
Не плакала б Матер Божа
В Криму за Украйну.

Як мандрували день і ніч,
Як покидали запорожці
Великий Луг і матір Січ,
Взяли з собою Матер Божу,
А більш нічого не взяли,
І в Крим до хана понесли
На нове горе-Запорожжя.
Заступила чорна хмара
Та білую хмару.
Опанував запорожцем
Поганий татарин,
Хоч позволив хан на пісках
Новим кошем стати,
Та заказав запорожцям

Церкву будувати.
У наметі поставили
Образ Пресвятої
І крадькома молилися...

Боже мій з тобою!
Мій краю прекрасний, розкішний, багатий!
Хто тебе не мучив? Якби розказать
Про якого-небудь одного магната
Історію-правду, то перелякать
Саме б пекло можна. А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать.
І все то те лихо, все, кажуть, од Бога!
Чи вже ж йому любо людей мордувать?
А надто сердешну мою Україну.
Що вона зробила? За що вона гине?
За що її діти в кайданах мовчать?
Розказали кобзарі нам
Про войни і чвари,
Про тяжкеє лихоліття...
Про лютії кари,
Що ляхи нам завдавали,—
Про все розказали.
Що ж діялось по Шведчині! —
То й вони злякались!
Оніміли з переляку,
Сліпі небораки.

Отак її воєводи,
Петрові собаки,
Рвали, гризли... І здалека
Запорожці чули,
Як дзвонили у Глухові,
З гармати ревнули;
Як погнали на болото
Город будувати.
Як плакала за дітками
Старенькая мати.
Як діточки на Орелі
Лінію копали
І як у тій Фінляндії
В снігу пропадали.
Чули, чули запорожці
з далекого Криму,
Що конає Гетьманщина,

Неповинно гине.
Чули, чули, небожата,
Чули, та мовчали,
Бо їм добре на чужині
Мурзи завдавали.
Мордувались сіромахи,
Плакали, і з ними
Заплакала Матер Божа
Сльозами святими.
Заплакала милосерда,
Неначе за сином.
І Бог зглянувсь на ті сльози,
Пречистії сльози!
Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі.
Вернулися запорожці,
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовий
Образ Пресвятої.
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
Отам вона й досі плаче
Та за козаками.

• • •

«Ой чого ти почорніло,
Зеленеє поле?»
«Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили.
Та ще мене гайворони
Укрили з півночі...
Клюють очі козацькії,
А трупу не хочуть.
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю...
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи
Не вернетеся на волю,
Будете орати
Мене стиха та, орючи,
Долю проклинати».

• • •

Не тополю високую
Вітер нагинає,
Дівчинонька одинока
Долю зневажає:
«Бодай тобі, доле,
У морі втопитись,
Що не даєш мені й досі
Ні з ким полюбитись.
Як дівчата цілуються,
Як їх обнімають
І що тоді їм діється —
Я й досі не знаю.
І не знатиму. Ой мамо,
Страшно дівувати,
Увесь вік свій дівувати,
Ні з ким не кохатись».

• • •

І широкую долину,
І високую могилу,
І вечернюю годину,
І що снилось-говорилось,
Не забуду я.

Та що з того? Не побрались,
Розійшлися, мов не знались,
А тим часом дорогії
Літа тії молодії
Марне пронеслись.
Помарніли ми обоє —
Я в неволі, ти вдовою,
Не живем, а тільки ходим
Та згадуєм тії годи,
Як жили колись.

• • •

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.
Любо, любо стало,

Пташечка зраділа
І защебетала.
Почула дівчина
І в білій свитині
З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину.
І вийшов до неї
З зеленого гаю
Козак молоденький;
Цілує, вітає,
І йдуть по долині,
І йдучи співають.
Як діточок двоє,
Під тую калину
Прийшли, посідали
І поцілувались.

. . . . . .

• • •

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.
Буває, іноді дивлюся,
Дивуюсь дивом, і печаль
Охватить душу; стане жаль
Мені її, і зажурюся,
І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї Матері Святої,
Що в мир наш Бога принесла...

Тепер їй любо, любо жити.
Вона серед ночі встає,
І стереже добро своє,
І дожидає того світу,
Щоб знов на його надивитись,
Наговоритись. «Це моє!
Моє!» І дивиться на його,
І молиться за його Богу,
І йде на вулицю гулять
Гордіше самої цариці,
Щоб людям, бачте, показать

Своє добро. «А подивіться!
Моє найкраще над всіма!»
І ненароком інший гляне.
Весела, рада, Боже мій!
Несе додому свого Йвана.
І їй здається, все село
Весь день дивилося на його,
Що тільки й дива там було,
А більше не було нічого.
Щасливая!..
Літа минають.
Потроху діти підростають,
І виросли, і розійшлись
На заробітки, в москалі.
І ти осталася, небого.
І не осталося нікого
З тобою вдома. Наготи
Старої нічим одягти
І витопить зимою хату.
А ти не здужаєш і встати,
Щоб хоч огонь той розвести.
В холодній молишся оселі
За їх, за діточок.
. . . . . .

• • •

Лічу в неволі дні і ночі
І лік забуваю.
О Господи, як то тяжко
Тії дні минають.
А літа пливуть меж ними.
Пливуть собі стиха,
Забирають за собою
І добро і лихо!
Забирають, не вертають
Ніколи нічо́го!
І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.

І четвертий рік минає
Тихенько, поволі,
І четверту начинаю
Книжечку в неволі
Мережати,— змережаю
Кров'ю та сльозами

Моє горе на чужині,
Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Нігде на світі! Нема слов
В далекій неволі!
Немає слов, немає сльоз,
Немає нічого.
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога!
Нема на що подивитись,
З ким поговорити.
Жить не хочеться на світі,
А сам мусиш жити.
Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу?
Не варт воно того жалю...
Ось для чого мушу
Жить на світі, волочити
В неволі кайдани!
Може, ще я подивлюся
На мою Украйну...
Може, ще я поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими!
З темними лугами!
Бо немає в мене роду
На всій Україні,
Та все-таки не ті люде,
Що на цій чужині!
Гуляв би я понад Дніпром
По веселих селах
Та співав би свої думи,
Тихі, невеселі.
Дай дожити, подивитись.
О Боже мій милий!
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою країну
Мої сльози; бо я, Боже!
Я за неї гину!
Може, мені на чужині
Лежать легше буде,
Як іноді в Україні

Згадувати будуть!
Донеси ж, мій Боже милий!
Або хоч надію
Пошли в душу... бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою.
Бо серце холоне.
Як подумаю, що, може,
Мене похоронять
На чужині,— і ці думи
Зо мною сховають!..
І мене на Україні
Ніхто не згадає!

А може, тихо за літами
Мої мережані сльозами
І долетять коли-небудь
На Україну... і падуть,
Неначе роси над землею,
На щире серце молодеє
Сльозами тихо упадуть!
І покиває головою,
І буде плакати зо мною,
І, може, Господи, мене
В своїй молитві пом'яне!

Нехай як буде, так і буде.
Чи то плисти, чи то брести,
Хоч доведеться розп'ястись!
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.

ЮРОДИВИЙ

Во дні фельдфебеля-царя
Капрал Гаврилович Безрукий
Та унтер п'яний Долгорукий
Украйну правили. Добра
Таки чимало натворили,
Чимало люду оголили
Оці сатрапи-ундіра,
А надто стрижений Гаврилич
З своїм єфрейтором малим
Та жвавим, на́ лихо лихим,

До того люд домуштрували,
Що сам фельдфебель дивувались
І маршировкою, і всім,
І «благосклонні пребивали
Всегда к єфрейторам своїм».
А ми дивились, та мовчали,
Та мовчки чухали чуби.
Німії, подлії раби,
Підніжки царськії, лакеї
Капрала п'яного! Не вам,
Не вам, в мережаній лівреї
Доносщики і фарисеї,
За правду пресвятую стать
І за свободу. Розпинать,
А не любить ви вчились брата!
О роде сучтний, проклятий,
Коли ти видохнеш?
Коли
Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись!
Не сотні вас, а міліони
Полян, дулебів і древлян
Гаврилич гнув во время оно;
А вас, моїх святих киян,
І ваших чепурних киянок
Оддав своїм прафосам п'яним
У наймички сатрап-капрал.
Вам і байдуже. А меж вами
Найшовсь-таки якийсь проява,
Якийсь дурний оригінал,
Що в морду затопив капрала,
Та ще й у церкві, і пропало,
Як на собаці.
(Тоді, дурні, і вам було б
На його вийти з рогачами,
А ви злякалися...) [1]
Так-то так!
Найшовсь-таки один козак
Із міліона свинопасів,
Що царство все оголосив:
Сатрапа в морду затопив.
А ви, юродиві, тим часом,

[1] Ці рядки закреслені в рукопису.

Поки нездужає капрал,
Ви огласили юродивим
Святого лицаря! а бивий
Фельдфебель ваш, Сарданапал,
Послав на каторгу святого;
А до побитого старого
Сатрапа «навсегда оставсь
Преблагосклонним». Більш нічого
Не викроїлось, і драму
Глухими, темними задами
На смітник винесли, а я...
О зоре ясная моя!
Ведеш мене з тюрми, з неволі
Якраз на смітничок Миколи,
І світиш, і гориш над ним
Огнем невидимим, святим,
Животворящим, а із гною
Встають стовпом передо мною
Його безбожнії діла...
Безбожний царю! творче зла!
Правди гонителю жестокий!
Чого накоїв на землі!
А ти, всевидящее око!
Чи ти дивилося звисока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників святих,
Як мордували, розпинали
І вішали. А ти не знало?
І ти дивилося на них
І не осліпло. Око! Око!
Не дуже бачиш ти глибоко!
Ти спиш в кіоті, а царі...
Та цур їм, тим царям поганим!
Нехай верзуться їм кайдани,
А я полину на Сибір,
Аж за Байкал; загляну в гори,
В вертепи темнії і в нори
Без дна, глибокії, і вас,
Споборники святої волі,
Із тьми, із смрада і з неволі
Царям і людям на показ,
На світ вас виведу надалі
Рядами довгими в кайданах...

• • •

Я не нездужаю, нівроку,
А щось такеє бачить око,
І серце жде чогось. Болить,
Болить, і плаче, і не спить,
Мов негодована дитина.
Лихої, тяжкої години,
Мабуть, ти ждеш? Добра не жди,
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: цар Микола
Її приспав. А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить;
Та добре вигострить сокиру —
Та й заходиться вже будить.
А то проспить собі небога
До суду Божого страшного!
А панство буде колихать,
Храми, палати муровать,
Любить царя свого п'яно́го,
Та візантійство прославлять.
Та й більше, бачиться, нічого.

ІСАІЯ. ГЛАВА 35

(Подражаніе)

Радуйся, ниво неполитая!
Радуйся, земле не повитая
Квітчастим злаком! Розпустись,
Рожевим крином процвіти!
І процвітеш, позеленієш,
Мов Іорданові святиє
Луги зелені, береги!
І честь Кармілова, і слава
Ліванова, а не лукава,
Тебе укриє дорогим,
Золототканим, хитро шитим,
Добром та волею підбитим,
Святим омо́фором своїм.
І люде темнії, незрячі,
Дива Господнії побачать.

І спочинуть невольничі
Утомлені руки,
І коліна одпочинуть,
Кайданами куті!
Радуйтеся, вбогодухі,
Не лякайтесь дива,—
Се Бог судить, визволяє
Довготерпеливих
Вас, убогих. І воздає
Злодіям за злая!

Тойді, як, Господи, святая
На землю правда прилетить
Хоч на годиночку спочить,
Незрячі прóзрять, а кривиє,
Мов сарна з гаю, помайнують.
Німим отверзуться уста;
Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня неполита,
Зцілющою водою вмита,
Прокинеться; і потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть,
Веселим птаством оживуть.
Оживуть степи, озера,
І не верствові,
А вольні, широкі
Скрізь шляхи святії
Простеляться; і не найдуть
Шляхів тих владики,
А раби тими шляхами
Без гвалту і крику
Позіходяться докупи,
Раді та веселі.
І пустиню опанують
Веселії села.

МАРІЯ

(Скорочено)

Все упованіє моє
На Тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє Твоє,
Все упованіє моє

На Тебе, Мати, возлагаю.
Святая сило всіх святих,
Пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників. Подай їм силу
Твойóго мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю.
Достойнопітая! благаю!
Царице неба і землі!
Вонми їх стону і пошли
Благий конець, о Всеблагая!
А я, незлобний, воспою,
Як процвітуть убогі села,
Псалмом і тихим, і веселим
Святую доленьку Твою.
А нині плач, і скорб, і сльози
Душі убогої — убогій
Остатню лепту подаю.

У Йосипа, у тесляра
Чи бондаря того святого,
Марія в наймичках росла.
Рідня була. Отож небога
Уже чимала піднялась,
Росла собі та виростала
І на порі Марія стала...
Рожевим квітом розцвіла
В убогій і чужій хатині,
В святому тихому раю.
Тесляр на наймичку свою,
Неначе на свою дитину,
Теслу, було, і струг покине
Та й дивиться; і час мине,
А він і оком не мигне,
І думає: «Ані родини!
Ані хатиночки нема,
Одна-однісінька!.. Хіба...
Ще ж смерть моя не за плечима?..»
. . . . . .
А дівчина собі стоїть
Неначе вкопана під гаєм
І смутно, сумно позирає

На той широкий Божий став.
І мовила: «Тіверіадо!
Широкий царю озерам!
Скажи мені, моя порадо!
Якая доля вийде нам
З старим Іосифом? О доле! —
І похилилась, мов тополя
Од вітру хилиться в яру.—
Йому я стану за дитину.
Плечми моїми молодими
Його старії підопру!»
І кинула кругом очима,
Аж іскри сипнули з очей.
А з добрих молодих плечей
Хітон полатаний додолу
Тихенько зсунувся. Ніколи
Такої Божої краси
Ніхто не узрить! Злая ж доля
Колючим терном провела,
Знущалася над красотою!
О доленько! — Понад водою
Ходою тихою пішла.
Лопух край берега найшла,
Лопух зорвала і накрила,
Неначе бриликом, свою,
Свою головоньку смутную,
Свою головоньку святую.
І зникла в темному гаю.
О світе наш незаходимий!
О Ти, Пречистая в женах!
Благоуханний сельний крине!
. . . . . .

Увечері, мов зоря тая,
Марія з гаю виходжає
Заквітчана. Фавор-гора,
Неначе з злата-серебра,
Далеко, високо сіяє,
Аж сліпить очі. Підняла
На той Фавор свої святиє
Очиці кроткіє Марія
Та й усміхнулась. Зайняла
Козу з козяточком з-під гаю
І заспівала:

«Раю! раю!
Темний гаю!
Чи я, молодая,
Милий Боже, в Твоїм раї
Чи я погуляю,
Нагуляюсь?»

Та й замовкла.
Круг себе сумно озирнулась,
На руки козеня взяла
І веселенькая пішла
На хутір бондарів убогий.
А йдучи, козеня, небога,
Ніби дитину, на руках
Хитала, бавила, гойдала,
До лона тихо пригортала
І цілувала. Козеня,
Неначе тее кошеня,
І не пручалось, не кричало,
На лоні пестилося, гралось.
Миль зо дві любо з козеням
Трохи, трохи не танцювала
І не втомилась. Вигляда
Старий, сумуючи під тином,
Давненько вже свою дитину.
Зустрів її, і привітав,
І тихо мовив. «Де ти в Бога
Загаялась, моя небого?
Ходімо в кущу, опочий,
Та повечеряємо вкупі
З веселим гостем молодим:
Ходімо, доненько».— «Який?
Який се гость?» — «Із Назарета,
Зайшов у нас підночувать».
. . . . . .
А гость роззутий,
Умитий з кущі виходжав
В одному білому хітоні,
Мов намальований, сіяв,
І став велично на порозі,
І, уклонившися, вітав
Марію тихо. Їй, небозі,
Аж дивно, чудно. Гость стояв
І ніби справді засіяв.
Марія на його зирнула

І стрепенулась. Пригорнулась,
Неначе злякане дитя,
До Йосипа свого старого.
А потім гостя молодого
Просила, ніби повела
Очима в кущу. Принесла
Води погожої з криниці,
І молока, і сир козлиці
Їм на вечерю подала.
Сама ж не їла й не пила.
В куточку мовчки прихилилась
Та дивувалася, дивилась
І слухала, як молодий
Дивочний гость той говорив.
І словеса його святиє
На серце падали Марії.
І серце мерзло і пеклось!

. . . . . .

Уже зірниця
На небі ясно зайнялась.
Марія встала та й пішла
З глеком по воду до криниці.
І гость за нею, і в ярочку
Догнав Марію...
Холодочком
До сходу сонця провели
До самої Тіверіади
Благовістителя. І раді,
Радісінькі собі прийшли
Додому.
Жде його Марія
І ждучи плаче, молодії
Ланіти, очі і уста
Марніють зримо. «Ти не та,
Не та тепер, Маріє, стала!
Цвіт зельний, наша красота! —
Промовив Йосип.— Диво сталось
З тобою, доненько моя!
Ходім, Маріє, повінчаймось,
А то...— Й не вимовив: уб'ють
На улиці.— І заховаймось
В своїм оазисі». І в путь
Марія нашвидку збиралась
Та тяжко плакала, ридала.

Отож вони собі ідуть.
Несе з торбиною на плечах
Нову коновочку старий.
Спродать би то та молодій
Купить хустиночку до речі,
Та й за повінчання оддать.
О старче праведний, багатий!
Не од Сіона благодать,
А з тихої твоєї хати
Нам возвістилася. Якби
Пречистій їй не дав ти руку —
Рабами б бідниє раби
І досі мерли би.

. . . . . .

Де ж подівсь
Дивочний гість отой лукавий?
Хоч би прийшов та подививсь
На брак той славний і преславний!
На брак окрадений! Не чуть,
Не чуть ані його, ані месії,
А люде ждуть чогось і ждуть,
Чогось непевного. Маріє!
Ти, безталанная, чого
І ждеш, і ждатимеш од Бога
І од людей його? Нічого,
Ніже апостола того́
Тепер не жди. Гесляр убогий
Тебе повінчану веде
В свою убогую хатину.
Молися й дякуй, що не кинув,
Що на розпуття не прогнав.
А то б цеглиною убили —
Якби не вкрив, не заховав!
В Єрусалимі говорили
Тихенько люде, що стяли
У городі Тіверіаді
Чи то якогось розп'яли
Провозвістителя Месії.
«Його!» — промовила Марія
І веселесенька пішла
У Назарет. І він радіє,
Що наймичка його несла
В утробі праведную душу
За волю розп'ятого мужа.

Ото вони собі ідуть,
Прийшли додому. І живуть
Повінчані, та не веселі.
Тесляр колисочку дебелу
Майструє в сінях. А вона,
Пренепорочная Марія,
Сидить собі коло вікна,
І в поле дивиться, і шиє
Малесеньке сороченя —
Комусь-то ще?
«Хазяїн дома? —
Надворі крикнуло.— Указ
Од кесаря, його самóго,
Щоб ви сьогодня, сей же час!
Ви на ревізію у город,
У город Вифлеєм ішли».
. . . . . .
Марія зараз заходилась
Пекти опрісноки. Спекла,
В торбину мовчки положила
І мовчки за старим пішла
У Вифлеєм. «Святая сило!
Спаси мене, мій Боже милий!» —
Тільки й промовила. Ідуть,
Сумуючи собі обоє.
І, вбогії, перед собою
Козу з козяточком женуть,
Бо дома ні на кого кинуть.
А може, Бог пошле дитину
В дорозі; от і молоко
Сердешній Матері. Скотина
Іде пасучися, рядком
Ідуть за нею батько й Мати
І починають розмовляти
Поволі, тихо.
. . . . . .
Отож сидять,
А сонце праведне швиденько
Додолу котиться. І глядь!
Сховалося, і смеркло в полі,
І диво дивнеє! Ніколи
Ніхто не бачив і не чув
Такого дива. Аж здригнув
Святий тесляр. Мітла з востоку
Над самим Вифлеємом, боком,

Мітла огненная зійшла.
І степ, і гори осіяла.
Марія з шляху не вставала,
Марія Сина привела.
Єдиную тую дитину,
Що нас од каторги спасла!
І. Пресвятая, неповинна,
За нас, лукавих, розп'ялась!
А недалеко край дороги
Отару гнали чабани
Та й їх побачили. Небогу,
Її й дитяточко взяли
І у вертеп свій принесли.
І чабани його убогі
Еммануїлом нарекли.
До сходу сонця, рано-рано!
У Вифлеємі на майдані
Зійшовся люд і шепотить,
Що щось непевне з людьми буде
Во Іудеї. Гомонить
І тихне люд. «О люди! люди! —
Чабан якийсь біжить, кричить.—
Пророчество Ієремія,
Ісаія збулось! збулось!
У нас, у пастирей, Месія
Родився вчора»; Загуло
У Вифлеємі на майдані:
«Месія! Ісус! Осанна!»

І люд розходивсь. Через час
Чи через два прийшов указ
І легіон з Єрусалима,
Од того Ірода. Незриме
Й нечуте сталося тойді.
Ще діточки сповиті спали,
Ще кýпіль гріли матері,
Намарне гріли: не купали
Маленьких діточок своїх!
Ножі солдати сполоскали
В дитячій праведній крові!
. . . . . .
Марія навіть не ховалась
З своїм младенцем. Слава вам,
Убогим людям, чабанам,
Що привітали, заховали

І нам Спасителя спасли
Од Ірода. Нагодували,
І напоїли, і дали
Кожух і свиту на дорогу,
І, небораки, додали
Ослицю дійну. І небогу
З її дитяточком малим
І посадили, й провели
Вночі тайними манівцями
На шлях Мемфіський. А мітла,
Мітла огненная світила,
Неначе сонце, і дивилась
На ту ослицю, що несла
В Єгипет кроткую Марію
І нарожденного Месію.
. . . . . .
У Нілі скупанес, спить
В пелюшках долі, під вербою,
Дитяточко. А меж лозою
З лози колисочку плете
Та плаче праведная Мати,
Колиску тую плетучи.
А Йосип заходився хату
Із очерету будувати,
Щоб хоч укритися вночі.
З-за Нілу сфінкси, мов сичі,
Страшними мертвими очима
На теє дивляться. За ними
На голому піску стоять
По шнуру піраміди в ряд,
Мов фараонова сторожа,
І ніби фараонам знать
Вони дають, що правда Божа
Встає вже, встала на землі,
Щоб фараони стереглись.

Марія найнялася прясти
У копта вовну. А святий
Іосиф взявсь отару пасти,
Щоб хоч козу ту заробить
На молоко малій дитині.
Минає рік. Коло хатини
В повіточці своїй малій
Той бондар праведний, святий,

І гадки, праведний, не має,
Барило й бочку набиває,
Та ще й курникає. А Ти?
Не плачеш Ти і не співаєш,
Гадаєш, думаєш-гадаєш,
Як Його вчити, навести
На путь святий Святого Сина
І як Його од зол спасти?
Од бур житейських одвести?

Ще рік минув. Коло хатини
Коза пасеться; а дитина
І невеличке козеня
У сінях граються. А Мати
Сидить на призьбі коло хати
Та вовну з кужеля пряде.
Аж ось і сам старий іде
З ціпочком тихо попід тином:
Носив у город шапличок
Продать. Йому медяничок,
І їй немудрую хустину,
Собі ж несе на постоли
Ременю доброго. Спочинув
Та й каже: «Доню, не журись.
Царя вже Ірода не стало.
. . . . . .
Ходім додомоньку, дитино».
«Ходім»,— сказала та й пішла
На Ніл сороченята прати
В дорогу Синові. Паслась
Коза з козятком коло хати,
А Йосип Сина забавляв,
На призьбі сидя.
. . . . . .
Та й знялись
До сходу сонця, по торбині
На плечі взявши, а дитину
Удвох в колисочці несли.
То сяк, то так прийшли додому.
. . . . . .
Якось по сьомому годочку,—
Малий вже добре майстрував,—
Одпочиваючи в куточку,
Старий на Сина дивувавсь,

Який то з Його мастер буде!
Які то люди з Його будуть!
Та, взявши відер, кандійок,
І батько, й мати, і воно
Пішли на ярмарок у самий-
Самісінький Єрусалим.
Хоч і далеко, так спродати
Дорогше можна. От прийшли,
Розташувались. Батько й Мати
Сидять собі та продають
Добро своє. А де ж дитина?
Побігло десь. Шукає Сина
Та плаче Мати. І не чуть,
Де ділося. У синагогу
Зайшла благать благого Бога,
Щоб Син Її найшовсь. Аж глядь,
Межи раввинами Дитина,
Її Хлоп'яточко, сидить
І научає, неповинне,
Як в світі жить, людей любить,
За правду стать! за правду згинуть!
Без правди горе! «Горе вам,
Учителі архієреї!»
І дивувались фарисеї
І книжники Його речам.
А радість Матері Марії
Неізреченная. Месію,
Самого Бога на землі
Вона вже зріла.

. . . . . .

А за ним,
За Сином праведним Своїм,
І Ти пішла. В старій хатині
В чужій покинула його,
Святого Йосипа Свого!
Пішла тинятись попідтинню,
Аж поки, поки не дійшла
Аж до Голгофи.
Бо за Сином
Святая Мати всюди йшла,
Його слова, Його діла —
Все чула, й бачила, і мліла,
І мовчки трепетно раділа,
На Сина дивлячись.

. . . . . .

Аж ось і дітвора біжить
Із города. Його любили
Святиє діточки. Слідком
За ним по улицях ходили,
А іноді й на Єлеон
До Його бігали малії.
Отож прибігли: «О святії!
Пренепорочниє!» —сказав,
Як узрів діток. Привітав
І цілував благословляя,
Погрався з ними, мов маленький,
Надів бурнус. І веселенький
З своїми дітками пішов
В Єрусалим на слово нове,
Поніс лукавим правди слово!
Не вняли слову! Розп'яли!
Як розпинать Його вели,
Ти на розпутії стояла
З малими дітьми. Мужики,
Його брати, ученики,
Перелякались, повтікали.
«Нехай іде! Нехай іде!
Отак і вас Він поведе!» —
Сказала дітям. І упала
На землю трупом.

. . . . . .

Отож вони якось зійшлись
Вночі круг Тебе сумовати.
І Ти, великая в женах!
І їх унинє, і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим огнéнним словом!
Ти дух святий Свій пронесла
В їх душі вбогії! Хвала!
І похвала Тобі, Маріє!
Мужі воспрянули святії,
По всьому світу. Ти ж під тином,
Сумуючи, у бур'яні
Умерла з голоду. Амінь.

. . . . . .

ІВАН ДРАЧ

СМЕРТЬ ШЕВЧЕНКА

(Уривки)

Поет став морем. Далеч степова,
І хмарочоси, й гори — ним залиті.
Бунтують хвилі — думи і слова,
І сонце генія над ним стоїть в зеніті.
З глибин сердець джерела пружно б'ють —
І шумувати морю, не вмирати,
Хай ллють у нього і любов, і лють,
Тривожну шану, жовч гірку розплати...

Петербурзьким шляхом,
по коліна
Грузнучи в заметах, боса йшла
Зморена, полатана Вкраїна,
Муку притуливши до чола.

І намисто сипалось під ноги,
Ніби кров змерзалась на льоту.
«Сину, сину»,— слухали дороги
Тих ридань метелицю густу.

«Може б, сину, липового чаю
Чи калини, рідному, бува...»
А дорога ген до небокраю —
На дорозі мати ледь жива.

Хурделяє хуга хуртовинна,
Засипає снігом очі вщерть.
І біжить до сина Україна
Одганяти знавіснілу смерть.

Йому стелилася дорога незвичайна —
Єдина у житті і в смерті теж одна,
Крізь всі віки, загорнуті у смуток,
Крізь всі народи, сиві і весняні,—
Кругом землі йти на плечах братів.

І до труни з кленового безсмертя
Шекспір підходить з глибини століть
І, чорний плащ відкинувши рукою
(На грудях заряхтіли діаманти,

Мов зорі на небесному чолі),
Схилився до землі, поцілував у лоб —
Війнулося волосся над труною.
Застиг в мовчанні, вічний, як життя.

Війнуло подихом насичених терзань —
Рішуче звівся буряний Бетховен.
Левиний чуб із чорних брискавок
Упав на груди вогняного брата —
Вислухував громи в Тарасовій душі.

В устах затисши білий цвіт черешні,
Плив на вітрах гарячо-мудрий Пушкін.
І полилось волосся кучеряве
На мудрі руки сивого борця.
І скинув Гойя вороний циліндр,
Поставу згорблену ніс крізь тривожні хмари
З совою на широкому плечі.
У кожного рукав пов'язаний хустиною
З яскравим українським вишиттям.
Взяли на плечі дорогу труну.

У кругосвітній похорон пішли,
Щоб зупинитись на горі Чернечій.
Йшла вперше Україна по дорозі
У глибину епох і вічних зльотів —
Йшла за труною сина і пророка.
За нею по безсмертному шляху
Ішли хохли, русини, малороси,
Щоб зватись українцями віднині.

Гора Чернеча стала на коліна,
Взяла труну безсмертну в чисте лоно,
І вічність тополина стала поруч.
Вишнева весняна пора.
Летять стежини до Дніпра,
Летять хмарки, летять дороги,
Зібгавши куряву під ноги.
Летять студенти і монахи,
Летять мундири і папахи,
Летять солом'яні брилі,
Летять кленові костилі,
Летять берлини і підводи,
Летять віки. Летять народи.
Вишневий вітер на землі,
Вишневі думи на чолі.

АФОРИЗМИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

1. Філософські істини

І нема тому початку, і краю немає.
Сонце йде і за собою день веде.
Все на світі гине.
Все йде, все минає.
Нема нічого кращого в божественній природі, як осяяне щастям лице людини.
Бо де нема святої волі, не буде там добра ніколи.
Страшно впасти у кайдани, умирать в неволі.
Не вмирає душа наша, не вмирає воля.
Хто зневажає рідний край, той серцем немощний каліка.

2. Україна, її краса, її доля

Кращого немає нічого в Бога, як Дніпро та наша славная країна.
Село на нашій Україні — неначе писанка село.
Село — і серце одпочине.
Кругом поле, як те море, широке, синіє.
Реве та стогне Дніпр широкий.
Щоб лани широкополі, і Дніпро, і кручі було видно.
Сумно, страшно, а згадаєш — серце усміхнеться.
Чия правда, чия кривда, і чиї ми діти?
Гомоніла Україна, довго гомоніла.
Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали...
Було колись, в Україні вміли панувати.
Минулося: осталися могили по полю.
Зажурилась Україна — така її доля.
Тії слави козацької повік не забудем.
Мій краю прекрасний, розкішний, багатий!
Хто тебе не мучив?!
На нашій — не своїй землі.
Щоб наша слава не пропала.
І кров за кров, і муки за муки.
Доборолась Україна до самого краю: гірше ляха свої діти її розпинають.
Все гине — слава не поляже.

3. «Там неволя...»

В тім гаю, у тій хатині, у раю я бачив пекло.
Там неволя, робота тяжкая, ніколи і помолитись не дають.
Чорніше чорної землі блукають люди.
Гинуть, гинуть у ярмах лицарські сини.
Мужицькі душі аж пищать.

Кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить.
Земля плаче у кайданах, мов за дітьми мати.
Од молдаванина до фінна на всіх язиках
все мовчить, бо благоденствує.

4. Осуд рабства

А ми дивились і мовчали, і мовчки чухали чуби.
Німії, подлії раби капрала п'яного.
Раби з кокардою на лобі, лакеї в золотій оздобі.
А онуки? Їм байдуже — панам жито сіють.
Всі оглухли, похилились у кайданах.
Один козак із міліона свинопасів.
Заснула Вкраїна, бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла.
А братія мовчить собі, витріщивши очі, мов ягнята.
За шмат гнилої ковбаси у вас хоч матір попроси, то оддасте.
Люди гнуться, як ті лози, куди вітер віє.

5. Взаємостосунки між народами. Про москалів

Мов пси гризуться брати з братами.
Жити б і брататься.
І брат з братом обнялися... навіки і віки, і потекли в одне
море слов'янськії ріки.
Щоб усі слов'яни стали добрими братами
і синами сонця й правди.
Цей той Перший, що розпинав нашу Україну.
А Вторая доконала вдову-сиротину.
Москалі — лихі люди, лихо роблять з вами.
Москалики, що заздріли, то все очухрали.
Кати знущаються над нами, а правда наша п'яна спить.
Щоб та печаль не перлась в душу, як той москаль.
Довелося випить з московської чаші московську отруту.

6. Віра в Бога

Все од Бога. Од Бога все.
Жива правда у Господа Бога.
Боже милий! Як хочеться жити і любити
Твою правду, і весь світ обняти.
Будем жить, людей любить, Святого Господа хвалить.
Не нам діла Твої судить, о Боже наш великий.
Молітесь Богові одному, молітесь правді на землі.

7. Сенс людського життя

Нащо нас мати привела?
Чи для добра? Чи то для зла?
Нащо живем? І, недознавшись, умираєм.

У всякого своя доля і свій шлях широкий.
Тоді я багатий, як буде серденько по волі гуляти.
Раз добром нагріте серце вік не прохолоне.
А літа стрілою пролітають, забирають все добре з собою.
Безславному тяжко сей світ покидать.
Тяжко в світі жить, як нікого любить.
Не дай спати ходячому, серцем замирати
і гнилою колодою по світу валятись,
а дай жити, серцем жити і людей любити.
Борітеся — поборете, вам Бог помагає.
Дрібніють люди на землі.
Той мурує, той руйнує...
Багатий не знає ні приязні, ні любові.
Кругом мене, де не гляну, не люди, а змії.
І немає злому на всій землі безкінечній веселого дому.
Великих слов велику силу — і більш нічого.

8. Кохання. Материнство. Родина. Сирітство

Любов — Господня благодать.
І буде варт на світі жить, як матимеш кого любить.
Загинув ладо — й я загину.
Чи винна голубка, що голуба любить?
Нащо мені краса моя, коли нема долі?
Кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями.
За милого, як співати, любо й потужити.
Добро, у кого є господа, а в тій господі є сестра чи мати
добрая.
Нічого кращого немає, як тая мати молодая
з своїм дитяточком малим.
Єдинає добро — твоє дитя.
Бо хто матір забуває, того Бог карає.
Диво-дивнеє у світі з тим серцем буває: увечері цурається,
вранці забажає.
Тяжко-важко в світі жити сироті без роду.
Світ, бачся, широкий, та нема де прихилиться в світі
одиноким.

9. Афоризми-запитання

Як же жити на чужині на самоті?
За що люди гинуть?
Хіба ти не чуєш людського плачу?
Чи Бог бачить із-за хмари наші сльози-горе?
Чи довго ще на сім світі катам панувати?
Чого серце плаче, ридає, кричить, мов дитя голодне?
Чи ж кат помилує кого?

Кого я, де, коли любив? Кому яке добро зробив?
Для чого я на світ родився?
Що ми? Чиї сини? Яких батьків? Ким? За що закуті?
Чиєю кров'ю ота земля напоєна, що картопля родить?

10. Доброзичливі побажання

Не завидуй багатому.
Не потурай: легше плакать, як ніхто не бачить.
Людей і долю проклинать не варт, їй-Богу.
Чи жать, чи не жать, а сіяти треба.
Якби ви вчились так, як треба, то й мудрість би була своя.

11. Слово і пісня

Правди слово, святої правди і любові.
Щоб наше слово не вмирало.
Ну, що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється, ожива, як їх почує.

Знать, од Бога голос той, і ті слова.
Мов правда безталанна, моє тихе слово.

Наша дума, наша пісня,
Не вмре, не загине,
От де, люди, наша слава,
Слава України.

Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна і правдива,
Мов Господа слово.

Возвеличу малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх поставлю слово.

Думи мої, думи мої, лихо мені з вами.
Та вже нехай хоч розіпнуть, а я без віршів не улежу.
Ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою.
Караюсь, мучуся, але не каюсь.
А слава — заповідь моя.

12. З народної криниці

Там тільки добре, де нас нема.
Теплий кожух, тільки шкода: не на мене шитий.
І розумне ваше слово брехнею підбите.

Не так тії вороги, як добрії люде.
Буде каяття на світі — вороття не буде.
Поки живе надія в хаті, нехай живе, не виганяй.
А вже підпилий як засне, то, хоч коти гармати, і усом не моргне.
Скачи, враже, як пан каже — на те він багатий.
Вміла мати брови дати, та не вміла на сім світі щастя-долі дати.
Чуло серце недоленьку — сказати не вміло.
Сльозами моря не долить.
Не їсться, не п'ється, і серце не б'ється.

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ

ДО КОБЗИ

Кругом тіснота і неволя,
Народ закований мовчить...
Тарас Шевченко

Кобзо, моя непорочна утіхо!
Чом ти мовчиш? Задзвони мені стиха,
Голосом правди святої дзвони,
Нашу тісноту гірку спом'яни.
Може, чиє ще не спідлене серце
Важко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.
Хто не здоліє озватись ділами,
Хай обізветься німими сльозами;
Ти ж своє слово дзвони-промовляй,
Душам братерським заснуть не давай.
Хай недовірки твої туманіють,
Хай вороги твої з жалю німіють;
Ти рідну сім'ю докупи ззивай.
Гей, хто на сум благородний багатий,
Сходьтеся мовчки до рідної хати,
Та посідаймо по голих лавках,
Та посумуймо по мертвих братах.
Темно надворі, зоря не зоріє,
Вітер холодний од півночі віє,
Квилять вовки по степах-облогах.
Кобзо! ти наша одрада єдина...
Поки із мертвих воскресне Вкраїна,
Поки дождеться живої весни,
Ти нам про нашу тісноту дзвони.

Стиха дзвони, нехай мучене серце
Важко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.

ДО КОБЗИ ТА ДО МУЗИ

Моя ти втіхо, кобзо тихострунна!
Одна ти в мене із утіх осталась,
Як жизнь важка, гірка, великотрудна,
До вічного спочивища добралась.

Заграй мені, мов той Еол воздушний,
Озвись, голубко, забуркукай стиха,
Ачей козак, нетяга прямодушний,
Позбудеться хоч на часину лиха.

Жене його із краю в край, тімаху,
Людське лукавство да єхидство кляте.
Завидує він степовому птаху,
Не маючи й могили, щоб іспасти.

Заграй же згорда голосом величним,
На сором злюкам, що тебе плямують,
Загримай на лихих докором вічним —
Нехай тебе віки грядущі чують.

А ти, моє надиханнє спасенне,
Моя ти Музо в образі любові!
Покинь бідаху на життя злиденне,
Іди собі на береги Дніпрові...

Там люде в темряві сидять глибокій,
Ти їх освітиш сяєвом небесним,
Я ж тут од мук спочину, одинокий,
Дознаю щастя прахом безсловесним.

РІДНЕ СЛОВО

Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

Тарас Шевченко

Мовчки предки наші в полі,
Мовчки спочивають,
Тільки чорнії могили
З вітром розмовляють.

Спочивають, дожидають
Праведного суду,
Що судити Україну
Рідне слово буде.

Вже судили княжі віча,
Панські трибунали,
І перевертні гетьмани
Ради радували.

Радували,— утікала
Правда з того суду,
Багатились підмовлянням
На перелюб люду.

Радували, продавали
За маєтки волю,
Засівали головами
Бе́зголів по полю.

Засівали, насипали
Пам'ятні могили,
В тих могилах рідним трупом
Правду придушили.

А неправду поруч себе
За столом саджали,
Не вином, людськими слізьми
Кубки ісповняли.

Ой, пануйте ж, бенкетуйте,
Ми ждатимем суду,
Що судити Україну
Рідне слово буде.

Рідне слово, Божа правдо!
Як мала дитина,
Тебе стала промовляти
Хирна Україна.

Промовляє,— оживає,
Згнічений морозом
Непозичений у німця
Український розум.

Схаменуться, стрепенуться
Стуманілі люде:
Рідне слово, рідний розум,—
Рідна й правда буде.

Без напасті завоює
Города і села,
І над людьми зацарює,
Приступна й весела.
І засвітить серед хати
Світло благодатнє,
І, як мати, буде дбати
Про сирітство хатнє.
І ходитиме всевіда
З хати до палати,
Щоб убогого сусіда
З багачем з'єднати.
Рідна правдо, люба радо,
Тихому одрадо,
За єдиность і братерство
Праведна наградо!
В дусі правім будем вічно
Об тобі молитись,
Духом правди з ворогами,
Поки духу, битись.

ДО ШЕВЧЕНКА

Тарасе, спогадай, як ти за нами
Хотів летіть у вирій по морозу,
Де вольна мати з вольними синами
І дочками пахучу щипле розу.

Любові цвіт, знаменування миле
Блаженного життя на високостях,
Лестивий цвіт, як щастя легкокриле,
Як сни про вірну дружбу в молодостях.

Втішаються, свободою щасливі;
Блищать над ними небеса безхмарні;
Сіяють у сріблі та в злоті ниви;
Понад пашнею китяхи янтарні.

Знудившися життям своїм мертвецьким,
Жадали ми у вирій полетіти,
Де мертвий камінь під різцем мистецьким
Встає живий, щоб віковічно жити;

Де полотно пензльоване співає
Очам про всі дива краси таємні,
І вищу ліпоту небес являє,
І тартара страшилища підземні;

Де нас музика до небес возносить
І хори ангельські дає нам чути...
Восхи́щене серденько смерті просить —
На крилах у Гармонії заснути.

Мій рідний брате, перед нами море
Всесвітньої науки одкривалось:
Втопили б ми у нім неволі горе
І в воскрешеніє свободи обмивались.

Втопили б ми в тім морі всю мороку,
Яка нам змалку голови морочить,
І тягне нас од Заходу к Востоку,
І азіатство вічне нам пророчить.

Лиха нам доля, брате, не судила
Свої сніги на рози проміняти
І душу, що неволя придавила,
В зцілющих нуртах волі обновляти.

За нами темрява півночня вгналась
У всеоружжі деспотства сліпого,
І люба мрія, як міраж, розпалась
Від подиху московства навісного.

Ще не було Овідія й не буде,
Яким ти ставсь над мертвенним Аралом:
Таких пекельних нот не чули люде,
Які на серці в тебе звірство брало.

Ти десять літ з душею розлучався,
Співав, мов соловей в кошачих лапах,
Живий твій розум скристалізувався,
Твій дух поник на каторжних етапах...

Заголосили по тобі харіти,
І Україну сонну розбудили,
Устала мати: «Діти мої, діти!
Тепер навіки ми посиротіли.

Ой лелечко, мій дріб'язок убогий!
Москва 'б вас буде потирати руки;
Поставить очі проти вас, як роги;
Чого не знав дід, знатимуть онуки».

«Ні! — обізвешся з-над Дніпра, кобзарю,—
Світ не побачить Батия нового.
Перен'ят встане на тебе, москалю,
Моє святе, моє пророче слово.

О слово рідне! ти стоїш на чаті
Предковічних пам'яток святині,
В ясній, блискучій херувимській шаті,
Як меч огненний, в нашій Україні.

Грішив я тяжко, яко син народу
І вихованець олухів письменних,
Що, в нас укравши, вкинули у воду
Ключ розуміння, задумів спасенних.

Та, що скував я меч сей обоюдний,
Тим од гніва Премудрості спасуся,
Воскресну чистий у Великдень судний
І о спасенні людськім звеселюся».

НАРОДНА СЛАВА

Нема в мене роду,
Немає дружини,
Ані брата-товариша
На всій Україні.
Дума сумовита —
То моя родина;
Серце одиноке —
Вірная дружина,
Степи, гори і долини —
Товариство-побратими.

Розпущу я свої думи,
Та й не позбираю:
Розтеклися, сумуючи,
По рідному краю.
Од Лиману до Есмані
Жовтіє пшениця;
Я, безрідний, одинокий,
Всюди чужениця.
Од Лиману до Есмані
Могили чорніють;
Ой жнуть люде, рід із родом,
І надальше сіють...

Хвали Бога, хто з подружжям
За постать заходить,
До кого старенька мати
На ниву виходить.
Кому діти помагають
Пшениченьку жати,—
Я з могилами німими
Мушу розмовляти.

Ой по тих могилах, у гору високих,
По тих гробовищах, у землю глибоких,
Лежить мого роду без ліку.
По тих степах, по горах дніпрових,
По балищах і лугах Низових
Живе його слава од віку до віку.

Ой встань, славо,
Устань рано,
Вийди, славо,
Із туману...
Ти безрідному — родина,
Одинокому — дружина,
Товариство — на Вкраїні,
Одрадонька — на чужині.

СВЯТИНЯ

Мовчки струни на бандурі
Я перебираю.
Заспівав би я до тебе —
Голос замирає.

Не почуєш мого слова
Серцем молоденьким,—
Квітчаною головою
Схилися до неньки.

«Пести мене, моя нене,
Як малу дитину,
Я твойого, нене, лона
Довіку не кину».

«Ой покинеш, моя доню,
Далебі, покинеш,
У чужий край, в чужі люде
Пташкою полинеш.

Прийде, прийде, моя доню,
Такая година,
Що рідніша ненька буде
Любая дружина».

І я чую тихі речі,
Голосніше граю.
Я душею молодую
Красу обіймаю.

Ой бандуро, рідна сестро,
Золотії струни!
Вложи в неї моє серце,
Високії думи.

Нехай їй вві сні присниться,
Що я чую й знаю,
Про що серцем одиноким
Господа благаю.

Нехай їй вві сні присниться
Мати Україна,
Наше горе, наша радість,
Надія єдина.

Святе слово — *рідна мати:*
Єсть іще святиня
Вища, Богові милійша —
Рідная Вкраїна.

Зрозумій, моє кохання,
Чистою душею,
Що люблю я, чи живу я,—
Будеш ти моєю.

СТОЮ ОДИН

Стою один серед німих волів-биків
На давнім ревищі великої пустині,
Серед яловику, корів і бугаїв
Да їх різвих телят, надії України.

Стою і думаю: про що Господь мені
Тут жити повелів між стадом без'язиким,
Між тварями, що вік вікують свій у тьмі
І пам'ятні вікам одним завзяттям диким?

Скажи мені хоч ти, о Музонько моя,
Моя єдина, що до мене прихилилась:
Чого се Ігорів прославлених сім'я
Понурим вахлаєм, недолюдком зробилась?
Що цар-співець, Давид, вселенною прозвав,
Того ми зайняли під займища шестину:
Невже ж строїтельський наш дух якось пропав,
Той дух, що так боровсь за Древню Русь єдину!

Ні! вічне твориво великих сил його,
Завітне твориво слуг щирих, вірних трону,
Безсмертні в дусі в нас усі до одного,
Хто Мономахову переховав корону.—

Всі — й дяк, і писарець, і дука, й рядовик —
У вічних наслідках перед престолом правди:
Бо, скільки переніс турботи кожен вік,
На стільки нам з того прибавилось одради.

Хвалімо ж Господа за всі Його дари
І за потужний міч, і за святе терпіннє:
Однаково пішли всі доблесті землі
На возвеличеннє народу й іскупліннє.

Оце ж блажен єси, коли за твій глагол,
За істину тебе лихі возненавидять,—
Коли й тума-Москва рече, що ти хахол,
Коли за подвиги твої тебе зобидять.

Блажен єси, коли, тобі на ганьбу й жаль,
Свої в тобі свого лукаво не признали
І плещуть, буцім ти перевертень-москаль
І помисли твої спасенні повмирали.

Благословляй-хвали Всевишнього й за те,
Що не мовчиш один між стадом без'язиким.
Да не смущається твій дух і знай росте
Над темними людьми і над письмацтвом диким.

СЛАВЯНСЬКА ОДА

Обманщице, кого ти не лестила,
Кому мягких не слала ти перин?
Ще мало ти людей занапастила,
Що вірили обіцянкам твоїм?

«Святою» ти себе провозгласила
І небеса під себе осягла,
А на землі твоя нечиста сила
Славянську кров сторіками лила.

Обняти світ залізними руками
Силкуєшся, що людському уму
Спорудити з продажними попами
Вселенську, безвихідну тюрму.

І всіх славян скликаєш воєдино:
«Зливайтеся! Я — море, ви — руч'ї!
Корітеся і нахиляйте спину,
Хилітеся під присуди мої!»

«У мене ви дознаєте впокою,
Як праведні у Бога за дверми:
У багнищі, стоячою водою
Гнистимете з московськими людьми».

«А як на вас коли, в лиху годину,
Воздвигне враг безощадну війну,
То виріже вас тілько половину,
А там прийду і вас обороню».

Да славиться народ освободитель!
Да шествує у слід його біда!

Да буде він вовіки побідитель!
Да ллється кров славянська як вода!

ШУКАННЄ-ВИКЛИКАННЄ

Ще любо дивляться на мене карі очі,
І біла рученька в моїй руці тремтить,
І від речей моїх серед німої ночі
Дівоче серденько і мліє, і болить.
Дівчино-горлице! Шкода твого кохання,
Шкода ночей без сну, зітхання-сумування,
Живу я розумом, а серце тихо спить.

Минули любощі; душа моя жадає
Кохання іншого... Глянь, крале, на орла,
Як вітром на його від півночі бурхає,
А він дзвенить пером, Зевесова стріла.
То дух мій, горличко, то розум мій буяє...
Кого ж він по світах шукає-викликає?
Орлицю сміливу, крилатшу над орла.

З Йоганна Вольфганга Гете

ВІЛЬШАНИЙ ЦАР

Хто їде під вітер нічною добою?
Синка на сідельці везе під полою,
Коня острогами раз по раз торкає,
Дитину до себе в тепло пригортає.

«Чого се ти, синку, очиці ховаєш?» —
«Вільшаний цар, тату, хіба не вбачаєш?
В короні вітластій, кудлатий, патлатий,
Сягає рукою, мов хоче піймати».

«Коханий мій хлоню, ходімо зо мною,
Гулятимем гарно-прегарно з тобою,
Квітками в нас пишно лука процвітає,
Парчею матуся мене зодягає».

«Хіба твоє вухо, татуню, не чує,
Що цар той вільшаний зо мною жартує?» —
«Спокойся, дитино; нічого немає,
Се вітер у листі сухім завиває!»

«Вродливий мій хлоню! Ходімо зо мною,
Царівни гуляти там будуть з тобою,—
З тобою гуляти, вночі танцювати,
На вітті гойдати, коточка співати».

«Хіба ти не бачиш, татуню, вільхівен,
Танців і гойдання маленьких царівен?» —
«Я бачу, мій синку, в гаю на майдані
Колишуться вільхи в густому тумані».

«Люблю тебе, хлоню, за личко принадне,
Не хочеш по волі,— неволя притягне!» —
«Татуню, татуню! Мене він хапає!
Вільшаний цар душу мою пориває!..»

Щомога став батько коня з ляку гнати,
Маленька дитина — стогнати-конати,
В домівці не радість його зустрічала,
Дитина мовчала, дитина сконала.

СЛОВО НАД ГРОБОМ ШЕВЧЕНКА

Немає в нас ні одного достойного проекти рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному одкрилася. А все ж ми через його маємо велике й дороге нам право — оглашати рідним українським словом сю далеку землю.

Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. Де б він не вмер на великому слов'янському мирові, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехах,— всюди він був би між своїми. Боявся єси, Тарасе, що вмреш на чужині, між чужими людьми. Отже, ні! Посеред рідної великої сем'ї спочив ти одпочинком вічним. Ні в кого з українців не було такої сем'ї, як у тебе; нікого так, як тебе, на той світ не проводжали. Були в нас на Вкраїні великі воїни, були великі правителі, а ти став вище всіх їх, і сем'я рідна в тебе найбільша. Ти-бо, Тарасе, вчив нас не людей із сього світу згоняти, не городи й села опановувати: ти вчив нас правди святої, животворящої... От за сю-то науку зібралися до тебе усіх язиків люде, як діти до рідного батька; через сю твою науку став ти всім їм рідний, і проводжають тебе на той світ з плачем і жалем великим. Дякуємо Богу святому, що живемо не в такий вік, що за слово правди людей на хрестах розпинали або на кострах палили. Не в катакомбах, не в вертепах

зібралися ми славити великого чоловіка за його науку праведну: зібрались ми серед білого дня, серед столиці великої, і всею громадою складаємо йому нашу щиру дяку за його животворне слово.

Радуйся ж, Тарасе, що спочив ти не на чужині, бо немає для тебе чужини на всій слов'янщині, і не чужі люде тебе ховають, бо всяка добра і розумна душа тобі рідна. Бажав єси, Тарасе, щоб тебе поховали над Дніпром-Славутом: ти ж бо його любив, і малював, і голосно прославляв. Маємо в Бозі надію, що й се твоє бажання виконаємо. Будеш лежати, Тарасе, на рідній Україні, на узбережжі славного Дніпра, ти ж бо його ім'я з своїм ім'ям навіки з'єдначив... Ще ж ти нам зоставив один завіт, Тарасе. Ти говорив своїй непорочній музі:

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли,— у нас нема
Зерна неправди за собою...

Великий і святий завіт! Будь певен же, Тарасе, що ми його соблюдемо і ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив єси. Коли ж не стане в нас снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам так, як ти, безтрепетно святую правду глаголати, то лучче ми мовчатимем,— і нехай одні твої великі речі говорять людям вовіки і віки чисту, немішану правду.

ЧОРНА РАДА

(Скорочено)

I

По весні 1663 року двоє подорожніх, верхи на добрих конях, ізближались до Києва з Білогородського шляху. Один був молодий собі козак, збройний, як до війни; другий, по одежі і по сивій бороді, сказать би, піп, а по шаблюці під рясою, по пістолях за поясом і по довгих шрамах на виду — старий козарлюга. Коні в їх потомлені, одежа й тороки позапилювані: зараз було знати, що їдуть не зблизька.

Не доїздячи верстов зо дві чи зо три до Києва, взяли вони у ліву руку, да й побрались гаєм, по кривій доріжці. І хто тільки бачив, як вони з поля повернули в гай, усяке зараз домислялось, куди вони простують. Крива доріжка вела до Череваневого хутора, Хмарища. А Черевань був тяжко

грошовитий, да й веселий пан із козацтва, що збагатилось за десятилітню війну з ляхами...

Було вже надвечір. Сонце світило стиха, без жари; і любо було поглянути, як воно розливалось по зелених вітах, по сукуватих, мохнатих дубах і по молодій травиці. Пташки співали і свистали усюди по гаю так голосно да гарно, що все кругом неначе усміхалось. А подорожні були якось смутнії.

От же вони вже й під Хмарищем. А те Хмарище було окрите гаями, справді наче хмарами. Кругом обняла його річка з зеленими плавами, лозами й очеретами. Через річку йшла до воріт гребелька. А ворота в Череваня не прості, а державськії. Замість ушул — рублена башта під гонтовим щитом, і під башту вже дубові ворота, густо од верху до низу цвяховані. Було тоді, у ту старовину, таке, що і вдень і вночі сподівайсь лихого гостя — татарина або ляха. Так над воріть ми у башті було й віконце, щоб роздивитись перше, чи впускати гостя до господи, чи ні. Над щитом — гостроверхий гребінь із дубових паль, а округ хутора — годящий вал.

Під'їхавши гості під браму, почали грюкати шаблею в цвяхи [...]

— Хто там грюкає, наче в свої ворота? — питає Василь Невольник крізь віконце.

— Та годі тобі розпитувати! — озвався піп.— Бачиш, що не татаре, то і впускай.

— Боже мій правий! — аж скрикнув Василь Невольник.— Та се ж паволоцький Шрам! [...]

От одчинились ворота. Полковник Шрам із сином (той молодий козак був його син) схилившись в'їхали. Василь Невольник з великої радості не знав, що й робити: кинувся до Шрама і поцілував його в коліно.

Далі до сина:

— Боже правий! Боже правий! Та се ж твій Петрусь! Орел, а не козак!

Петро нагнувсь із сідла і поцілувавсь із Василем Невольником.

— Орел, а не козак! — каже знов Василь Невольник [...]

— Веди ж нас, Василю, до пана,— каже полковник Шрам.— Де він? Чи в світлиці, чи в пасіці? У нього здавна була охота до бджоли; так тепер певно вже пасічникує.

— Еге, добродію,— каже Василь Невольник.— Мало куди й виходить із пасіки.

— Ну, да все ж од людей іще не одцурався? [...]

Що ж то був за Шрам такий, і як се він був разом піп і полковник?

Був він син паволоцького попа, по прізвищу Чепурного, учився в Київській братській школі, і вже сам вийшов був на попи. Як же піднялись козаки з гетьманом Остряницею, то і він устряв до козацького війська; бо гарячий був чоловік Шрам і не всидів би у своїй парафії, чуючи, як іллється рідна йому кров за безбожний глум польських урядників над українцями [...]

Де ж пробував [...] попович паволоцький, Шрам, десять рік од Остряниці до Хмельницького? Про те багато треба б було писати. Сидів він зимовником серед дикого степу на Низу, взявши собі за жінку бранку туркеню; проповідував він слово правди Божої рибалкам і чабанам запорозьким; побував він на полі й на морі з низовцями; видав не раз і не два смерть перед очима да й загартувався у воєнному ділі так, що як піднявсь на ляхів Хмельницький, то мав з його велику користь і підмогу. Ніхто краще його не ставав до бою; ніхто не крутив ляхам такого веремія... У тих-то случаях пошрамовано його вздовж і впоперек, що козаки, як прозвали його Шрамом, то й забули реєстрове його прізвище.

Било козацтво в ту війну на те, що або пан, або пропав, то не кожен писався власним прізвищем.

От же минули, мов короткі свята, десять рік Хмельниччини. Вже й сини Шрамові підросли і допомагали батькові у походах. Двоє полягло під Смоленським; остався тільки Петро. Іще таки й після Хмельницького не раз дзвонив старий Шрам шаблею; далі, почуваючись, що вже не служить сила, зложив з себе полковництво, постригсь у попи да й почав служити Богові. Сина посилав до військового обозу, а сам знав одну церкву. «Вже,— думав,— Україна ляхам за себе оддячила, недоляшків вигнала, унію стерла, жидову передушила. Тепер нехай,— каже,— живе громадським розумом».

Коли ж ізнов негаразд починається на Вкраїні. Свари да чвари, і вже гетьманською булавою почали гратись, мов ціпком. Повернулось у старого серце, як почув, що козацька кров іллється понад Дніпром через Виговського і через навіженого Юруся Хмельниченка, що одержав після його гетьманованнє; а як досталась од Юруся булава Тетері, то він аж за голову вхопився. Чи молиться, чи Божу службу служить,— одно в його на думці: що ось погибне Україна... Було, чи вийде серед церкви з наукою, то все одно мирянам править: «Блюдітеся, да не порабощенні будете; стережітеся, щоб не дано вас ізнов ляхам на поталу!»

Як же вмер паволоцький полковник, що після Шрама уряд держав, да зійшлась рада, щоб нового полковника вибрати, він вийшов серед ради у попівській рясі да й каже:

— Діти мої! Наступає страшна година: перехрестить, мабуть, нас Господь ізнов огнем да мечем. Треба нам тепер такого полковника, щоб знав, де вовк, а де лисиця. Послужив я православному християнству з батьком Хмельницьким, послужу вам, дітки, ще й тепер, коли буде на те ваша воля.

Як почула ж се рада, то так і загула од радості. Зараз окрили Шрама шапками, військовими корогвами, дали йому до рук полковницькі клейноди, вдарили з гармат, да й став панотець Шрам полковником.

Тетеря аж здригнувся, як почув про таке диво. Що б то робити? Да нічого не зміг, бо так велось у ту старосвітщину, що рада була старша од гетьмана. Мусив Тетеря прислати Шрамові універсал на полковництво.

От же думав Шрам, думав, як би Вкраїну на добру дорогу вивести; далі, надумавшись, пустив таку поголоску, що нездужає полковник; передав осаулові Гулаку свій пірнач, а сам виїхав... Куди ж він махнув і що в його було на думці, незабаром того довідаємось.

II

Ідуть вони, аж бандура заговорила голосніше. Оддалеки — так наче сама з собою розмовляла, а тут і голос почав підтягувати до неї.

Гляне Шрам, аж сидять на траві під липою і Божий чоловік, і Черевань, а перед ними стоїть полудень. Звався Божим чоловіком сліпий старець-кобзар. Темний він був на очі, а ходив без проводиря; у латаній свитині і без чобіт, а грошей носив повні кишені. Що ж він робив із тими грішми? Викупляв невольників із неволі. Іще ж до того знав він лічити усякі болісті і замовляти усякі рани. Може, він помагав своїми молитвами над недужим, а може, і своїми піснями; бо в його пісня лилась, як чари, що слухає чоловік і не наслухається. За теє-то за все поважали його козаки, як батька.

Тепер він розпочав смутную думу про Хмельницького, як умирав козацький батько:

Ой настала жаль-туга да по всій Україні...

Не один козак гірко плакав од сії думи, а Черевань тільки похитувавсь, гладючи черево [...]

Слухав його Шрам довго, а далі вийшов із-за дерева да й став напроти Череваня. Як схопиться ж мій Черевань:

— Бгатику,— каже (бо трохи картавив),— чи се ти сам, чи се твоя душа прилетіла послухати Божого чоловіка?

Да й обнявсь і поцілувавсь із Шрамом, як із рідним братом.

Божий чоловік і собі простяг руки, як зачув Шрамів голос. Зрадів дідусь, що аж усміхавсь.

— Бувай же,— каже,— здоров, панотче і пане полковнику! Чули й ми, як Господь наустив тебе взятись ізнов за козакування [...]

— Скажи ж мені, Божий чоловіче, ти всюди вештаєшся і всячину чуєш: чи не чував ти, що в нас діється за Дніпром?

— Діється таке, що бодай і не казати! Не добре, кажуть, починає на сій Україні Тетеря, а за Дніпром чиниться щось іще гірше. Жодного ладу між козаками.

— А старшина ж із гетьманом на що?

— Старшини там багато, да нікого слухати.

— Як нікого? А Сомко?

— А що ж Сомко? Хоть він і розумом, і славою узяв над усіма,— да й йому не дають гетьмановати [...]

— Браття моє миле! — рече тоді полковник Шрам.— Тяжко моєму серцю! Не здолаю більш од вас таїтись! Їду я не в Київ, а в Переяслав, до Сомка-гетьмана; а їду от чого. Україну розідрали надвоє: одну часть, через недоляшка Тетерю, незабаром візьмуть у свої лапи ляхи, а друга сама по собі перевернеться кат знає на що. Я думав, що Сомко вже твердо сів на гетьманстві,— а в його душа щира, козацька,— так міркував я, що якраз підійму його з усіма полками на Тетерю, да й привернем усю Україну до одної булави [...]

III

Заглянув Черевань у пекарню.

— Е,— каже,— та се ж ти мені й жениха привіз, пане бгате! (А в пекарні давно вже сидів Петро Шраменко, розмовляючи з Череванихою і з її дочкою Лесею). Бач, як у їх весело. Не так, як у нас! Щебечуть, наче горобці. Що то за милий вік молодецький! Веди ж, Василю, гостей у світлицю, а я поздоровкаюсь із молодим Шраменям.

Світлиця в Череваня була така ж, як і тепер буває в якого заможного козака [...] Сволок гарний, дубовий, штучно

пофарбований; і слова з Святого Письма вирізані; вирізано і хто світлицю збудовав, і якого року. І лавки були хороші, липові, із спинками, да ще й килимцями позастилані. І стіл, і божник із шитим рушником округи [...]

Тілько ж Петру, Шрамовому синові, здалось найкраще у пекарні, хоч там не було ні шабель, ні сайгаків, а тілько самі квітки да запашнії зілля за образами й поза сволоком, а на столі лежав ясний да високий хліб. Так Леся ж усе скрашала собою так, що вже справді годилось би сказати: «У хаті в неї, як у віночку; хліб випечений, як сонце; сама сидить, як квіточка» [...]

Як ось і лізе Черевань, сопучи, через поріг. Увалився у хату да, розставивши руки, до його:

— А, бгатику! — і почав цілуватись.— Ну,— каже,— бгате, не вниз ідеш, а вгору. То був козак над козаками, а тепер іще став кращий!.. Меласю! — обернувсь до жінки.— От нам зятьок! Лесю, от жених тобі під пару, так-так! Га-га-га! Бач, бгате, який я чоловік? Сам набиваюсь із своїм добром. Так не бере ж бо ніхто, та й годі! Ходімо, бгате, в світлицю; нехай вони тут собі пораються. Жіноча річ коло печі, а нам, козакам, чарка та шабля.

Да, взявши Петра за руку, і потяг до світлиці. Обернувсь козак, переступаючи через поріг,— і серце в його заграло: Леся не спускала з його очей, а в тих очах сіяла й ласка, й жаль, і щось іще таке, що не вимовиш ніякими словами. Сподобавсь, видимо, козак дівчині.

— Ось подивись, дідусю,— каже Черевань, привівши Петра до Божого чоловіка,— чи той се Шраменко, що переплив Случ під кулями?

Божий чоловік положив Петрусеві на голову руку да й каже:

— Добрий козак; по батькові пішов. Одвага велика, а буде довговічний, і на війні щасливий: ні шабля, ні куля його не одоліє,— і вмре своєю смертю.

— Нехай лучче,— сказав батько,— поляже од шаблі і од кулі, аби за добре діло, за цілість України, що ось розідрали надвоє [...]

Аж ось увійшла до гостей Череваниха, молодиця свіжа й повновида, пряма, як тополя,— замолоду була дуже хороша. Підійшла до Шрама під благословеніє. Він її поблагословив, да, як пані була гожа, і вони ж таки давні приятелі, то ще схотів і попросту з нею привітатись, да й каже:

— Позвольте з вами привітатись, добродійко?

А вона каже:

— Да як же зволите, добродію!

Да й поціловались любенько.

Тоді Череваниха ще обнесла гостей.

Черевань випив на радощах повний кубок, бризнув під стелю да й каже:

— Щоб наші діти отак вибрикували! [...]

Гуторять, попиваючи, аж ось — двері рип! І — так, як сонце засіяло: увійшла в світлицю Леся.

— От моя й краля! — каже Черевань, беручи її за руку:

В світлоньку входить,
Як зоря сходить.
В світлоньку ввійшла,
Як зоря зійшла...

А що, бгате? Чи нічим же похвалитись на старість Череваневі?

Нічого не сказав Шрам, тільки подивився на Лесю.

А вона ж то стояла, підійшовши під благословеніє, хороша да прехороша! Іще трошки засоромилась перед поважним гостем, то й очиці спустила в землю, а на виду аж сіяє. На диво була в Череваня дочка, да й годі. Тим-то Петро, як побачив, то й умер, дармо що видав доволі світу! І що то вже, як хороше вдасться! Чи заговорить, чи рукою поведе, чи піде по хаті — усе не так, як хто інший: так усі й дивляться, і так усякому на душі, мов сонечко світить.

— А що ж, приятелю? — каже Шрам далі.— Хоть би мені годилось би про одно вже помишляти, да, може, тепер година щаслива; щоб її нам не занедбати — чи не оддав би ти своєї Лесі за мого Петра?

А Черевань йому:

— А чом же не оддав би, бгате? Нехай нашим ворогам буде тяжко! Хіба ти не Шрам, а я не Черевань?

— Так чого ж довго думати? Давай руку, свате!

Да й подали собі руки, да й обнялись, да й поціловались. Тоді за дітей, да й кажуть:

— Боже вас благослови! Поцілуйтеся, діти!

Петро од радості не знав, де він і стоїть, мов сон йому сниться! Про що він тільки подумав, зараз воно йому й єсть [...]

А Шраму було не по нутру.

— Враг мене візьми,— каже,— коли з іншим замком не скоріш ісправишся, ніж із бабою! Тілько ж не знаю, що за одсіч ви нам ізробите? Чим я вам не сват? Чим син мій не жених вам?

Черевань, стоячи збоку, усе дивився на Шрама, роззявивши рот, да слухав. Як же Шрам замовк, тоді він повернув шию до жінки, що то вона скаже.

А та вже тоді медовим голосом:

— Панотче, пане полковнику, приятелю наш любий! Нема на Вкраїні чоловіка, щоб не знав, чого стоїть старий Шрам, і який старшина, який полковник не оддав би дочки за твого пана Петра? Не к тому, панотченьку, тут річ. З дорогою душею раді й ми оддать за його свою дитину; тілько ж бо треба чинити таке діло по-християньски. Наші діди й баби, як думали заручати дітей, то перше їхали з усею сім'єю на прощу до якого монастиря да молились Богу. От Бог давав дітям і здоров'я, і талан на всю жизнь. Се діло святе: зробімо ж і ми по-предківськи.

Знала Череваниха, що сказати: так і посадила Шрама, мов горщок од жару одставила.

— Ну, брате Михайле,— каже він Череваневі,— благословив тебе Господь дочкою, да не обідив же й жінкою [...]

На тім і застряло сватаннє. Старі вже більш і не згадували, бо і в Череваня, і в Шрама була така думка, що ще поспіють з козами на торг. Не так думав Петро: він зараз догадавсь, що Череваниха б'є на якогось іншого зятя, да й сама Леся їм гордує. І вже йому тоді здалось, що ні для чого більш і на світі жити; а на душі така пала туга, така печаль, що й сказати не можна! [...]

Старий Шрам звелів синові сідлати коні; як ось і Василь Невольник виїхав із-за садка з ридваном.

Мати з дочкою сіли в ридван, а Черевань не покидав таки козакування — поїхав на прощу верхи. Шрам із ним держав перед того поїзду.

Петро хотів їхати поруч із верховими, да й сам не знав, як оставсь коло ридвана, мов прив'язаний. Їде сердега мовчки і голову понурив. Далі, надумавшись, і каже:

— Паніматко! Я до вас із щирим серцем, а ви до мене з хитрощами. Лучче б уже одрізати попросту, да й годі! Ну, що в вас на мислі? Скажи, паніматко, щиро, чи думаєш ти оддати за мене Лесю, чи в тебе другий.єсть на прикметі?

— Е, паниченьку! — каже Череваниха.— Потривай-бо трошки: ще рано брати нас на ісповідь!

Замовк Петро, понурив голову, а на виду поблід, мов хустка: доняла йому до живого Череваниха. Вже й сама Леся, зглянувши на матір, похитала головою.

Усміхнулась горда мати да й каже:

— Ну, козаче, коли вже тобі так пильно припало, то от тобі уся історія. Леся моя родилась у чудну планету: ще як

я нею ходила, приснився раз мені сон дивен-дивен. Слухай, козаче, та на ус мотай. Здалось мені, ніби посеред поля могила; на могилі стоїть панна, а од панни сяє, як од сонця. І з'їжджаються козаки і славні лицарі з усього світу — од Подолля, од Волині, од Сівери і од Запорожжя. Вкрили, бачся, все поле, мов маки зацвіли по городах, вкрили да й стали битись один на одии, кому буде тая ясная панна. Б'ються день, б'ються другий,— як де не взявсь молодий гетьман на коні. Усі склонились перед ним, а він до могили — да й поняв ясную панну. Такий-то був мені сон, козаче! [...]

V

Рідко, може, єсть на Вкраїні добра людина, щоб ізжила вік, да не була ні разу в Києві. А вже хто був, то знає братство на Подолі, знає ту високу з дзигарками дзвіницю, мурована кругом ограду, ту п'ятиголову, пишно, з переднього лиця, розмальовану церкву [...]

Постоявши прочане наші в церкві, подали срібла панотцям братським на школи і прогаялись геть-то, оглядуючи монастир. А було тоді на що там задивитись. Був там намальований і Нечай, і Морозенко. Був там і козак Байда, що висів ребром у турків на гаку, а не зламав своєї віри. Був і Самійло Кішка, що й досі про його співають кобзарі [...]

Коли ж тут хтось із-за плечей:

— Овва!

Обернувся Шрам, аж у його ззаду стоїть запорожець у кармазинах; стоїть і сміється. До запорожця пристав другий братчик, і хоть нічого їй не сказали, да поглядали на Лесю так хижо, як вовки на ягницю.

Первий запорожець був здоровенний козарлюга. Пика широка, засмалена на сонці; сам опасистий; довга, густа чуприна, піднявшись перше вгору, спадала за ухо, як кінська грива; уси довгі, униз позакручувані, аж на жупан ізвисали; очі так і грають, а чорні густії брови аж геть піднялись над тими очима, і — враг його знає — глянеш раз: здається, супиться; глянеш удруге: моргне довгим усом так, наче зараз і підніме тебе на сміх. А другий був молодий, високий козак, тілько щось азіатське; зараз і видно, що не нашого поля ягода [...]

— Гей, брате Богдане Чорногоре! — гукне знову старший.— Знаєш, що я тобі скажу?

— І вже!.. Путнього не скажеш, прилипнувши до баби.

— От же почуєш од мене таке, що аж оближешся!

— Ого!

— І не ого! Ось слухай. Хоч Січ нам і мати, а Великий Луг батько, та для такої дівчини можна покинути і батька, й матір [...]

VI

Із великої церкви повернули наші прочане до печер; коли ж дивляться — іде з печер против їх хтось у дорогих кармазинах, високий і вродливий; а по кармазинах скрізь комір і поли гаптовані золотом; зверху кирея, підбита соболем; підпирався срібною булавою. А за ним купа людей чимала, все в кармазинах да в саєтах. Ченці їх проводжали.

Шрам аж затремтів, як глянув:

— Боже мій! — каже.— Да се ж Сомко!

А той собі зрадів, побачивши Шрама.

Обнялись, поцілувались і довгенько держали один одного, обнявшись.

Далі привітавсь гетьман і з Череванем.

Черевань так зрадів, що нічого й не зміг сказати на гетьманське привітаннє.

Череваниху назвав гетьман, вітаючись, рідною ненею. Вона аж помолодшала і вже нащебетала йому всячини.

— А ось і моя наречена! — сказав Сомко, обернувшись до Лесі.— Вам, ясная панно, чолом до самих ніжок!

І взяв її за руку і поцілував як дитину.

— Давно ми,— каже,— не бачились за військовими чварами, да ось немов Господь нас ізведе навіки докупи.

Леся почервоніла, да аж нахилилась, як повна квітка в траві, і пригорнулась до матері, обнявши її руку.

Тут-то вже і Петро мій догадавсь, що за гетьман снився Череванисі. У них, мабуть, давно вже було з Сомком поладжено. Дивно тілько здалось йому, що Черевань про те ані гадки: да, видно, се така була пані, що справлялась і за себе, і за чоловіка.

Тепер уже нічого було думати про Лесю Петрові. Сомко був високий, огрядний собі пан, кругловидий, русявий; голова в кучерях, як у золотому вінку; очі ясні, веселі, як зорі; і вже чи ступить, чи заговорить, то справді по-гетьманськи. Так куди вже із ним мірятись Петрові! [...]

Увійшли у світлицю, а там уже все готове на столі до обіду.

Шрам іще раз обняв Сомка.

— Сокіл мій,— каже,— ясний!

— Батьку мій рідний! — каже Сомко.— Я здавна привик звати тебе батьком!

Тоді Шрам сів конець стола, підпер руками сиву голову і гірко заплакав.

— Батьку мій! — каже гетьман, приступивши до Шрама.— Що за біда тобі склалась?

— Мені! — каже, піднявши голову, Шрам.— Я був би баба, а не козак, коли б заплакав од свого лиха.

— Так чого ж, Бога ради?

— А хіба ж нічого?.. У нас окаянний Тетеря торгується з ляхами за християнські душі, у вас десять гетьманів хапається за булаву, а що Вкраїна розідрана надвоє, про те усім байдуже! [...]

— Дай Боже,— додав Сомко,— щоб обидва береги Дніпровії приклонились під одну булаву! Я отсе, скоро одбуду царських бояр, хочу йти на окаянного Тетерю. Вижене недоляшка з України, одтиснем ляхів до самої Случі, да, держачись за руки з Москвою, і громитимем усякого, хто покуситься ступити на руську землю!

Шрам аж помолодшав од такої речі.

— Боже великий! Боже милосердний! — каже, простягнувши руки до образа.— Положив єси йому в душу мою найдорожчу думку, поможи ж йому й доказати сю справу!

— Годі ж уже про великі діла,— каже Сомко,— давайте ще про малії. Не добро бути чоловіку єдиному. Треба, щоб у гетьмана була гетьманша. От же ознаймую перед усіма, хто тут єсть, що давно вже зложив руки з панією Череванихою за її дочку Олександру. Тепер благослови нас, Боже, ти, панотче, і ти, паніматко!

Да так говорячи, узяв за руку Лесю, да й поклонились обоє батькові і матері.

— Боже вас благослови, дітки мої! — каже Череваниха.

Шрам глянув на свого Петра, а Петро стоїть коло вікна білий, як крейда. Може, старому й жаль стало сина, тілько не такий Шрам був батько, щоб дав кому догадатися.

— Що ж ти нас не благословляєш, панотче? — каже Сомко Череваневі.

— Бгатику,— каже Черевань,— велика мені честь оддать дочку за гетьмана, тілько вона вже не наша, а Шрамова: учора в нас було півзаручин.

— Як же се так сталось, паніматко? — обернувсь тоді Сомко до Череванихи.

Вона хотіла вимовитись, но Шрам припинив її, взявши за руку, і рече:

— Нічого тут не сталось, пане ясновельможний! Я сватав Лесю за свого Петра, не знаючи про ваш уклад. А тепер лучче я свого сина оддам у ченці, ніж би став тобі з їм на дорозі! Нехай благословить вас Бог, а ми собі ще найдем. Сього цвіту, кажуть, багато по всьому світу.

— Ну, будь же ти в мене за рідного отця, і благословіте нас укупі.

Тоді Шрам став поруч із Череванем; діти їм уклонились до землі; вони їх і благословили [...]

VII

Сомко почав саджати гостей своїх за довгий стіл. Шрама й Череваня посадив на покуті, сам сів на хазяйському місці, кінець стола, а Череваниху й Лесю посадив на ослоні. Запорожець примостивсь на задньому кінці стола із своїм побратимом.

Шрамовому Петрові прийшлось сидіти поруч із Лесею, хоть він би тепер рад був одгородитись од неї горами і морями [...]

— Я такої пишної панни не зумію й зайняти,— сказав Кирило Тур і поглянув на Лесю.

— Тю-тю, дурню! — каже, засміявшись, Сомко.— Се моя молода!

— Та мені не те горе, що вона твоя молода,— каже, здихнувши, запорожець,— а те, що зовсім мене причарувала.

Усі зареготали, почувши таке диво.

— Браво,— каже Сомко,— ведмідь попавсь у тенети! Що ж тепер буде?

— А що ж? Ведмідь піде до свого берлога і тенети за собою потягне.

— Як! Отсе у Січ би то?

— Чого ж у Січ? Хіба тілько й світу, що в вікні?

— І отсе такий жвавий козарлюга, да ще й отаман, ради жінки покине товариство?

— А чом же? Та для такої кралі можна покинути й усе на світі, не то що товариство [...]

Леся вже давно була сама не своя от страху. Зроду вона нікого так не боялась, як сього запорожця. Кріпилась, однак же, сердешна, сидячи за столом. Як же поглянув він отак на неї, то наче аж до серця досяг їй очима. Злякалась голубонька, як дитина, і заплакала з ляку. Затулила руками очі, а сльози між пучки так і капотять. Мати

собі стривожилась, устала з-за столу і одвела її в кімнату [...]

Леся полюбила Сомка іще тоді, як він було носить її на руках і дарує їй то золоті сережки, то добре намисто. Іще тоді звав він її своєю судженою. І зросла Леся, його кохаючи, кохаючи щиро дівочим серцем. Що тільки в піснях виспівують про те кохання, усе вона складала у своєму серці. Отже, зове вже він її своєю й молодою, тільки все воно вийшло не так, як то вона собі компоновала. Про іншії речі клопочеться він із старим Шрамом, про іншії речі широко розмовляє, а її мовби нема йому й на світі. Защеміло горде дівоче серденько, да мовчала небога, не сказала й матері.

А що ж Петро? Петро зараз після обід узяв рушницю і пішов у гай, ніби на полюваннє. Проблукав сердега по гаю до самого вечора. Вернувсь на подвір'є.

Леся не вийшла вечеряти. Розгорілась і рознеміглась сердешна дівчина, що притьмом мусила Череваниха посилати у хутір до чернечого пасічника по шептуху. Прийшла шептуха і наварила якогось зілля, щоб напоїти на ніч, да й сама бабуся осталась ночувати на подвір'ї. Надвечір ублагала була мати Лесю роздягтись да лягти спать; як же почула Леся Кирила Тура голос, то так і затрусилась; і вже шкода було й казати їй про сон! Боялась заснути, щоб не вхопив той пугач її сонну [...]

VIII

Іще не дійшло й до півночі, а вже всі давно спали. Хропли козаки на весь двір, од самої світлиці, де спочивав гетьман із Шрамом, да аж до стані; там спав Василь Невольник при Череваневих конях. Інші лягли під чистим небом.

Ясна, пишна була ніч над Печерським, да один тілько чоловік дивився на її дива; не спав, дивився і нічого не бачив. Вже ж не хто сей один, як той сердега Петро Шраменко. Кому сон, а йому туга, да жаль, да досада. Довго він ворочався на своїй бурці; далі встав, натяг жупан да й вийшов у гай хвірточкою.

Бідний козак таївсь од усіх із своїм коханням. Ходить він, сновигає по гаю і сам не знає чого. Місяць став уже на небі нижче; світить навскось по траві, по кущах, по березах. Ніч уже на ісході. Як ось чує Петро — тупотять коні... Усе ближче, ближче. Розпізнає нешвидку ристь двох ступаків. Звернув з доріжки за кущ, щоб ні з ким не зуст-

рітись. Як ось чує й людську мову. По зорі усяке слово доходить до його чисто. Зараз пізнав Кирила Тура голос, а по чорногорському *бре* да *море* пізнав його побратима.

Кирило Тур говорить:

— Що то, брате, скажуть ваші отмичаре про запорозьку хисть, як ми підхопим оцю *дівойку*.

А Чорногор йому:

— Бре, побро! Мені усе здається, що ти тілько морочиш мене. Не впевнюсь, поки не побачу дива на свої очі! [...]

Тим часом од'їхали вони далеко, і не стало чути їх розмови. Тепер Турові речі за вечерею не здавались уже Петру жартами: мабуть, справді скрутивсь од жиру запорожець! Спершу був кинувсь Петро до гостиниці будити козаків, далі зупинивсь.

— Чого я,— каже,— біжу? Чи видане діло, щоб украсти дівчину з-посеред миру?

Пройшовши з гони, став так іще думати: «А що, як справді він характерник? Чував я не раз од старих козаків, що сі бурлаки, сидючи там у комишах да в болотах, обнюхуються з нечистим. Викрадали вони з неволі невольників, да й самих туркень, іноді так мудро, що справді мов не своєю силою. Не дурно, мабуть, іде між людьми поголоска про їх характерство... Утікає од татар, розстеле на воді бурку, да й попливе, сидя, на другий берег... Ну, то вже дурниця, що ляхи з переполоху провадять, буцім запорожці ростуть у Великому Лузі з землі, як гриби, або що в запорожця не одна, а дев'ять душ у тілі, що поки його вб'єш, то вбив би дев'ятеро простих козаків. Може, не зовсім правда й про бурку.

Да ступивши швидкою ходою ступнів з десяток, зупинивсь ізнов, наче об стіну вдарився.

«Що,— каже,— я за куряча голова! Кого я йду рятувати? Хіба в неї нема жениха боронити? Що я за вартовий такий? З якої ласки не спати мені по ночах? Коли ти йдеш за гетьмана, то нехай поставить тобі на всіх дверях і воротях варту; а мені яке діло? Бачу я тебе заздалегідь, ясновельможний пане, як ти довідаєшся, що вкрадено в тебе з-під поли молоду! Бачу й тебе, горда паніматко: чи так поглядатимеш звисока і тоді на нашого брата, як твій гетьман із сонцем на лобу проспить молоду! Бачу й тебе, ясная крале, як замчить тебе отсей шибайголова між чорногорці. Там жінкам не дуже догоджають. Скакатимеш ти через шаблю в сього дикого Тура; не раз згадаєш пісню:

«Любив мене, мати, запорожець
Водив мене босу на морозець...»

Мізкує так собі Петро, аж ось ізнов закопотіли коні. Над'їхали ближче. Дивиться Петро — Кирило Тур держить перед собою Лесю на сідлі, як дитину. Аж сумно йому стало. Леся була зовсім як очарована. Сидить, голубонька, схиливши голову, а рукою держиться за плече запорожцю. А той одною рукою піддержує бранку, а другою править коня. Сердешна стогне, мов уві сні щось страшне бачить. Щось неначе й говорить, да за солов'ями не можна розібрати: солов'ї перед світом саме розщебетались.

Жаль Петру стало Лесі; уже хотів вийти з-за куща, заступити отмичарам дорогу да й битись, не вважаючи ні на які чари; да вхопився, аж при йому нема шаблі. Уже вони й обминули його, а він іще стоїть, не знаючи, що чинити. Аж ось Леся зразу закричала, мов прокинувшись. По гаю пішла луна, а голос її так і пройняв мого Петра до самого серця. Бігом кинувсь він до подвір'я, ухопив шаблю, допався коня, скочив на нього óхляп. Василь Невольник, прокинувшись, думав, чи не цигане пораються коло коней, да підняв ґвалт.

— Не кричи, Василю,— каже Петро,— а буди козаків: украдено Череванівну з покоїв!

Василь Невольник підняв ізнов галас на весь двір; а Петро, не слухаючи його, виїхав у хвірточку, схилившись, да й помчавсь, як вихор.

Тим часом отмичари держали свою дорогу, поспішаючи вибратись за ночі з київської околиці. Бідна Леся хилялась, як п'яна, і нічого не знала, що з нею діється; прокинулась тільки, як пройняв її холодний вітер з поля. Гляне, аж вона серед пущі, на руках у страшного запорожця. Спершу думала небога, що се їй сниться, далі крикнула, да задармо. Розбишаки тільки зглянулись та всміхнулись між собою. Почала була благати, щоб не погубляли її, щоб пустили; так Кирило Тур тільки реготався.

— Що за дурний,— каже,— розум у сих дівчат!.. Щоб оце я, після такої праці, випустив із рук самохіть свою здобич! Ні, голубонько, сього в нас не буває. Та й чого тобі убиватись? Хіба я не зумію кохати тебе так, як і хто інший? Не плач, моє серденько: привикнеш, дак житимеш за мною не згірш, як і за гетьманом. Дівка, кажуть, як верба: де не посади, там і прийметься.

Не дуже вгамовалась Леся од такого розважання; рвалась, кричала, здіймала до неба руки.

— Моє ти коханнє! — каже тоді, одмінивши голос, Кирило Тур.— Не кричи, коли не нажилась на світі. Ти думаєш,

як нас наздоженуть, дак я тебе живу випущу з рук? Чорта з два кому після мене дістанешся! Цить, кажу! Ось бач,яка цяця?

І блиснув їй перед очима турецьким запоясником; а очі так поставив проти неї, що сердешне дівча й помертвіло од страху.

Виїхали з пущі на поле, аж уже на сході сонця зоря перемагає місяць. Почервоніло небо; починає на світ займатись. Дорога то спускалась униз, то знов підіймалась угору. З'їхавши на високий кряж, озирнувсь Кирило Тур, аж із-під гаю хтось мчиться навза́води на сивому коні. Він зупинивсь да й каже:

— Не буду я Кирило Тур, коли оцей їздець не за нами! І коли хочеш знати, чи бистре в мене око, то скажу тобі й хто се. Се молоде Шраменя. Пішло по батькові, як орля по орлові.

— Море, драгий побро! — крикнув Чорногор.— Чого ж ми гаємось? Утікаймо!

— Не такий, брате, в його кінь, щоб утекти нам із *отмицею*. Та й на що воно здасться? Ні, лучче станьмо та даймо бій по-лицарськи.

— Бре, побро! Що ж із того буде? Нас двоє, стріляти нам проти його не приходиться, а на шаблях Шраменкові не врадиш ти нічого.

— Знаю я, брате,— каже Кирило Тур,— як Шраменко рубається; тим-то й не хочу у такому разі показати йому свою спину. Поглянь, поглянь, як махає шаблею! Мов запрошує добрих приятелів у гості. Нехай я буду казна-що, а не запорожець, коли сьогодні з нас один не достане лицарської слави, а другий лицарської смерті!

— Дак ти хочеш, побро, один на один битись?

— А то ж як? Лучче мені проміняти шаблю на веретено, аніж напасти вдвох на одного!

Тим часом Петро над'їжджав усе ближче да ближче, а як побачив, що Леся махає хусткою, то ще більш почав гнати коня.

Запорожці тільки що перехопились через узенький місток над проваллєм. Кирило Тур спустив бранку додолу і передав побратимові, а сам зліз із коня, розібрав ветхий місток і покидав пластини в провалля. А на дні в проваллі рине й реве вода, підмиваючи крутії береги.

— Що оце ти твориш, побро? — питає Чорногор.

— Те, щоб Шраменя перш доказало, що згідне воно битись із Кирилом Туром.

— Бре, побро! Коли думаєш, що через провалля йому не перескочити, покиньмо його, а самі доберемось скоріш до тайника.

— Еге! Може, у вас у Чорній Горі так роблять, а в нас над усе — честь і слава, військова справа, щоб і сама себе на сміх не давала, і ворога під ноги топтала. Про славу думає лицар, а не про те, щоб ціла була голова на плечах. Не сьогодні, дак завтра поляже вона, як од вітру на степу трава; а слава ніколи не вмре, не поляже, лицарство козацьке всякому розкаже!

Тим часом, як низовий розбишака мізковав про лицарську славу, Петро мчавсь на його з шаблею. Уже близько. Як ось кінь — тиць! Зупинивсь над проваллям, уперсь передніми ногами да аж захріп, насторожившн уші.

— Ге-ге-ге! — каже по другий бік, сміючись, запорожець.— Мабуть, не по нутру тобі такі ярки!

— Іродова душа! — крикне йому Петро.— Так-то оддячив ти пану гетьману за гостину!

— За гостину? — каже.— От велике диво? У нас у Січі приїжджай хто хоч, устроми ратище в землю, а сам сідай, їж і пий хоч трісни — ніхто тобі ложкою очей не поротиме.

— Юда ти беззаконний! — кричить Петро.— Тебе обнімають і цілують за вечерею, а ти умишляєш ізраду!

— Га-га-га! — зареготав Кирило Тур.— Хто ж їх, дурнів, силував мене цілувати? Я їм кажу у вічі, що вкраду притьмом панночку, а вони здуру мене обнімають. Да що про те балакати? Ось лучче перескоч через рівчак, то ми з тобою покажемо отсьому юнакові, як б'ються козаки!

Обернув Петро коня, розігнавсь — думав якраз перемахнути,— а кінь ізнов зам'явсь. Заглянувши в проваллє, як там рине вода, аж затрусивсь да й посунув назад, жарко хропучи і водячи очима.

А вражий запорожець аж за боки береться, регочучи.

— Ото проява, а не лицар! — гукає.— Подивіться на такого лицаря! Дівка ось на коні вдвох ізо мною перескочила через рівчак, а він прибіг та й задумавсь!

— Я б тобі швидко заткнув пельку,— каже Петро,— якби не забув ухопити пістолі.

— Зроду я не пійму віри,— одвітував Кирило Тур,— щоб син старого Шрама бився по-розбишацьки, маючи в руках чесну панну шаблюку! Може б, і я зумів би зсадити тебе з коня кулею, та, отже, жду, поки ти надумаєшся, чи скакати, чи додому вертатися.

— Проклята шкура! — каже Петро, зскочивши з свого коня.— Вовки б тебе їли! Обійдусь я й без твоїх ніг!

Да й одійшов назад, щоб розігнатись. Догадавшись, що він задумав, Леся затулила од страху очі і молилась Богу, щоб допоміг йому. Тільки дарма вона лякалась. Розігнавшись, скакнув Петро і якраз досяг до другого берега. Аж тут берег під ним — хруп! Одколовсь, і вже козак похилився назад. Загув би якраз головою в саме провалля, да Кирило Тур прискочив і вхопив його за руку.

— Мистець, братику, їй-богу, мистець! — каже весело шибайголова.— Не дармо йде про тебе лицарська слава. Ну, тепер я рад з душі стукнутись із тобою шаблями.

— Слухай, приятелю,— каже, дишучи важко, Петро,— не буду я з тобою битись; тепер моя рука на тебе не підніметься.

— Як се? Ти одступаєшся од бранки?

— Ні, одступлюсь перше от душі!

— Дак якого ж гаспеда ти од мене хочеш?

— Оддай, брате, мені її без бою. Не будем марно крові проливати.

— Га-га-га! — зареготав запорожець.— Ото ще чудасія! Богдане, чи чуєш? Курячий же в тебе, пане Петре, мозок: не зовсім ти пішов по батькові. Який би враг примусив мене жартовати із гетьманом, коли б сам куций дідько не засів мені в серце? Ні, брате, полягти од твоєї шаблі байдуже, а оддати бранку — ой-ой-ой!.. Шкода й казати! Стукнемось так, щоб аж ворогам було тяжко.

Та й вийняв з піхви свою довгу, важку шаблюку.

— Так ти справді не оддаси її без бою? — питає ще Петро.

— Не йме віри вразьке Шраменя! — каже Кирило Тур.— Щоб же я на страшний суд не встав, коли ти до неї доторкнешся, поки в мене голова на плечах! Буде з тебе, чи, може, вкроїти тобі жупана?

— Нехай же нас Господь розсудить,— каже Петро,— а мене простить, що знімаю на тебе руку!

Да й собі вийняв шаблюку.

— Коханий побро,— каже тоді Кирило Тур чорногорцеві,— коли я не встою на ногах, не борони йому бранки. Махай у Чорну Гору та скажи там своїм щурам-чорногорцям, що й на Вкраїні рубаються не згірше. Що ж ти, козаче, не нападаєш? — обернувсь він до Петра.— Твоє діло нападати, а моє боронитись.

Петро почав козацький грець.

Ще, може, звіку не сходились на сих полях такії два рубаки, одної сили, одної хисті, одного завзяття. Чи встоїть же Петро против здоровенного, широкоплечого козар-

люги Кирила? Той-бо стоїть, як буїй тур, вкопавши ноґи в землю. Тілько ж і Петро був козак не дитина: мав батькову постать і силу, ворочав важкою шаблюкою, як блискавкою, а хисткий і проворний, як сугак на степу.

Забряжчали, задзвонили шаблюки страшно. Що один рубне, то другий одіб'є, аж іскри летять. Леся сама себе не пам'ятала од жаху. Той стук, те звякання, тії блискавиці понад головами — усе те діялось, мов у неї в серці.

А вони то приступали, то одступали, то розмахувались з усієї сили, що аж шабля свище; то знов один одного тільки манили, а самі чигали, як би рубонути да й закінчити зразу. Тим часом у обох очі вже й грають, як у звірюки; щоки горять; на руках жили понабрякали, як вірьовки; і вже б'ють козаки напропаще; іскри сипляться густо, і от-от комусь погибель! Аж зразу — черк! Пополам обидві шаблі. Козаки з досади покидали об землю й хрести.

— Ну, як же нам скінчити? — каже Петро.

— А вже радніший я піти до чорта в зуби, ніж оддати тобі бранку. К нечистому й пістолі! Не велике диво просадити кулею чоловікові голову. А є в нас, коли хочеш, турецькі запоясники, кинджали, однакі завдовжки і одного майстра. Схопимся за руки по стародавньому звичаю, та й нехай нам Господь милосердний одпуска наші гріхи!

Узяв у чорногорця булатний запоясник, примірив до свого і подав Петрові. Потім схопились ліворуч та розчали знов грець, лютий, страшніший первого.

— Ей, драгий побро! — крикне чорногорець.— Кінчай боржій, бо вже онде погоня!

— Не бійсь,— каже Кирило Тур, задихавшись,— поки підоспіє, закінчаємо діло!

— О Боже, Спасителю! Се наші їдуть! — закричала Леся, глянувши на дорогу. А то стояла все, мов нежива, коло чорногорця, дивлячись на страшне одноборство.

Справді, по полю мчали козаки. Поперед усіх поспішав Сомко; за ним паволоцький Шрам; за ними ще з півдесятка комонників.

Доскакує Сомко із Шрамом до провалля, аж Кирило Тур із Петром дали один одному в груди так щиро, що й повалились обидва, як снопи.

IX

Чорногорець зараз кинувсь до свого побратима, а Леся до Петра. Забула сердешна на той час і стид, і дівоцький сором: затулила йому хусткою глибоку рану, а сама так

і впала на його; плаче, голосить, серденьком називає. Що їй тепер і той ясний жених, і те гетьманство? Гаряча кров б'є з рани в Петруся, промочила хустку, обмиває їй руку. Якби воля, оддала б тепер Леся душу, аби оборонити од смерті козака, що так щиро одважив за неї свою жизнь. Уже й Шрам із гетьманом, об'їхавши байрак, прискочили до того бойовища, а їй байдуже: вона плаче, вона вбивається над своїм Петрусем.

— Годі, доню! — каже Шрам.— Слізьми рани не залічиш. Дай лиш ми перетягнем її поясом. Ще, може, не зовсім лихо.

А Сомко давай рятовати од смерті Кирила Тура.

— Не знаю, пане гетьмане,— каже Шрам,— яке в тебе й серце, щоб возитись коло сього собаки!

— А що ж, батьку? Хіба так отсе його й покинути?

— Да нехай би пропадав ледащо, як заслужив!

— Молода, батьку, знайшлась би й друга, а Кирила Тура другого не буде.

Леся дослухалась до його мови. «Дак от як він мене любить!» — подумала собі небога, і серце її навіки од Сомка одвернулось.

А Сомку не байдуже було й до Петра. Упоравшись коло запорожця, кинувсь і сюди:

— Що пан Петро? Чи єсть надія? — питає в Шрама.— Візьміть мою опанчу та припніть міждо коней.

— Гляди ж, пане гетьмане, свого запорожця,— каже понуро Шрам,— а в пана Петра є батько.

Та знявши з себе рясу і прип'яв до коней. Положили на рясу міждо двох коней Петра да й повезли до подвір'я, придержуючи.

— От де, синку, довелось мені колихати тебе у козацькій колисці! — каже, йдучи позад його, старий батько.— Не судив Бог тобі заквітчатись смертними ранами за Вкраїну, а доскочив їх за чужу молоду!

Сомко хотів положити в таку колиску й Кирила Тура,— не пожаловав своєї саєтової опанчі, як тут де не взялось двоє запорожців.

Да, не дожидаючись довго, моргнули чорногорцеві, схопили Кирила Тура, один за плечі, другий за ноги, положили поперек коней перед собою да й помчались, як тії демони. Богдан Чорногор слідом за ними.

А Петра везли тихою ступо́ю, з обережністю.

Сомко повів за руку Лесю, про здоров'я питав, голубив; да вона вже до його була не та: за жалем да за тугою ні слова йому не промовить.

Пройшли за ярок, аж ось і Череваниха їде назустріч. Василь Невольник, не жалуючи, поганяє коней. Зраділа мати, як побачила свою Лесю, що вже й казати!

Посумовавши Череваниха над Петром, розпитавши в дочки, як що було, аж сплакнула да й каже:

— Уже ж, паночку, коли таке лихо склалось через мою Лесю, то ми з нею мусимо й запобігти сьому лиху. Везіть пана Петра до нас у Хмарище. Не будемо ночей досипати, а вже його на ноги поставимо. Я на своєму віку доволі попов'язала ран козацьких, да й Леся моя до сього діла здатна.

Шрам ізгодився, щоб везти Петра просто до Хмарища; а Черевань запросив гетьмана і всіх при йому значних козаків до себе в гості.

Тоді Череваниха з Лесею поїхала попереду, щоб усе дома як слід спорядити. Дорогою Леся десять раз розказовала матері, як бився Петро із Кирилом Туром; [...] У кімнаті, де перше сама спала, послала йому на свойому ліжкові перину, убрала сволок свіжими, щонайкращими квітками, завісила вікно шитою хустиною.

Петро мій мов удруге на світ народився. Що йому тепер, що Леся не його суджена? Вона його любить — більш йому нічого й не треба. Чи раз же то в недузі, одкривши очі, не то вві сні, не то наяву, бачив він, як вона, нахилившись над ним, підстерігала, чи вгору, чи вниз іде його здоров'є? Як мати дитинку забавляє очима, щоб воно їй усміхнулось, так вона заглядала йому в вічі, довідуючись, чи вернувсь він ік пам'яті.

А він же то, ослабши усім тілом, жив тільке серцем, і хоть не зміг двигнути ні рукою, ні ногою, а серце билось, як вода в джерелі в криниці. Не бажав би він ні жизні, ні здоров'я, коли б йому так і вмерти, дивлячись у тії очі, як у чисту воду. У саду щебече соловейко; запашний вітерець повіває в вікно крізь цвіт садовини; тихе сонечко, заходючи, йграє по стіні з вишневими вітами; коло його сидить його Леся, бере його за руку, прикладує свою долоню йому до гарячої голови... Ні, не треба йому ні жизні, ні здоров'я, дайте йому отак зомліти, заснути і не прокидатися довіку! От же здоров'є почало брати гору, наповняло козацьке тіло, як вода колодязь; і губи зачервоніли, і очі заграли.

Радується старий Шрам, радується й гетьман, а вже ніхто більш, як сама Леся. Небога Леся то веселиться серцем, то тяжко сумує, як згадає, що мусить одна-одинока тратити молодії літа в гетьманській світлиці, слухаючи тільке військовії розправи да погримáннє кубків за трапезою.

Розпізнала голубонька, да пізно, що Сомко козак не до любощів. Нема в його ні того ніжного слова, ні того люб'язного погляду, що веселить дівоче серце. Гетьман він на всю губу, пишен і красен; да не згляне й не заговорить так од серця, як Петрусь.

Став він очуняти, стала вона рідше до його надходити, ніби боїться його й соромиться.

— Чого ти, Лесю, наче ховаєшся од мене? — каже він їй раз, піймавши її за руку.

Вона нічого йому не сказала, тільки слізки заблищали на очах.

— Не ховайсь од мене, серденько,— каже Петро.— Будь мені за рідну сестру. Не судив нам Бог жить із тобою, нехай оддають тебе за іншого, а я довіку не перестану тебе любити, як свою душу.

— Лучче вже зразу розійтись да й не зустрічатись! — промовила Леся да й вирвалась од його і пішла в садок виплакати своє горе на волі.

От же не раз і після того прийде було і сяде в його коло ліжка — сяде, заспіває яку смутную пісню; усе, що на душі єсть, усе виспіває. Нічого було й не говорять, дивляться тільки одне на одного [...]

Як ось із Переяслава до Сомка гонець курить, переяславський сотник Іван Юско.

— Із якими вістьми? — питає гетьман.

— Бодай і не казати, пане ясновельможний!

— Що? Невже татаре?

— Гірш од татар! Із одного Васюти народилось тобі, пане гетьмане, четверо, коли не лічити Іванця!

— Да кажи просто, щоб тобі язик усох! — крикне Сомко.

— Лучче, якби всох, пане гетьмане, ніж возвіщати тобі таку вість! Зіньковський, миргородський і полтавський поклонились Іванцеві!

— Як? Мої полковники перейшли до Іванцевого боку?

— Усі троє, як чуєш, пане гетьмане.

— І миргородський, і полтавський, і зіньковський?

— Усі троє; оставсь при нас по сей бік Ніженя тільки лубенський да гадяцький.

— Що ж ти, сину, думаєш чинити? — спитав Шрам.

— А що ж! Їхати до Переяслава, постягати до обозу підручній мені полки да й стояти хоть проти цілого світу! Що мені тії князі да бояре? Що се вони видумали — шматовати Україну? Наше право козацьке, ніхто міждо нас не втручайся!

Попрощались і роз'їхались. Ніхто нікому не сказав на прощання веселого слова. Усім на серце пала тяжка туга, мов перед яким великим горем [...]

X

Другого дня, на заході сонця, зблизились наші подорожні до Гвинтовчиного хутора, що стояв трохи у боку од Ніженя, серед гарної дубової та липової пущі [...]

Будинки в сього значного козака були не Череваневих: гонтова криша височенна, у два п'ятра; а в криші вікна повироблювані, і різаною мережкою скрізь гарно облямовані. Зверху криші по ріжках шпилі, а наверх комина вертиться по вітру залізний півень. Панський будинок був. А посеред двору в Гвинтовки стояв стовп, і в стовпу усе кільця, то залізні, то мідні, то срібні. Ото знак, що простий козак або посполитий в'яжи коня до залізного; а хто значний козак, то до мідного; як же хто рівня господареві, так той уже до срібного.

Череваниха, розгледівши те все, обернулась до Шрама да й каже сміючись:

— Не дурно ж, мабуть, у мого брата жінка княгиня: у його все не по-нашому [...]

Каже Гвинтовка, під'їжджаючи до ридвана: — Чолом, кохана сестро! Чолом, любий зятю! Чолом, панно небого! Е, да хто ж отсе ще з вами? Невже се пан Шрам?

Гвинтовка скочив з коня, узяв свою жінку за руку і підвів до ридвана. А Череваниха з дочкою тож вилізли з ридвана, щоб привітатись із своєю вельможною родичкою. Оглядують тую княгиню, як яке диво [...]

Принесла княгиня й запіканки, почала гостей шановати. Мусила перше випити чарку сама, і тоді вже стала гостей обносити.

— Пийте тепер безпечне, дорогії гості,— каже господар,— ляшка вас не отруїть.

— А од їх роду — не во гнів твоїй жінці — се іноді й станеться,— каже Шрам.— Може б, і батько Хмельницький пожив іще на світі, якби не сватавсь із ляхами [...]

Узяла Гвинтовку досада; напавсь на бідолашну княгиню. А княгиня, не сідаючи за стіл, усе ходила слідом за дівчатами, що подавали до столу страви. Жодна страва не прийшлась йому до смаку: усе не так, усе йому на лядський лад приправлено. Давай коренити ляхів і всі їх звичаї.

А бідна княгиня, бачучи, як він розлютовавсь, аж тремтить уся, що та билина од вітру. Порядкує і сама не знає,

що куди і до чого; далі якось зачепила рукавом срібну коновку, повну вишнівки, да й розлила по всій скатерті.

А Гвинтовці, мабуть, аби найти приключку.

— Чортова кров! — крикне так, що аж вікна затремтіли, да й пхнув од столу княгиню. Бідна так і брязнулась об землю.

— Гей! Черті! — крикне Гвинтовка на свої слуги.— Візьміть ік бісовій матері сю лядську погань!

Вибігли дівчата з кімнати, підняли да й повели з світлиці свою панію.

Черевань поглядував на Шрама, що то він тепер скаже; а Шрам сидить понурий, буцім нічого й не бачить. Не сказав нічого й Черевань, і всі мовчки скінчили вечерю.

Шрам по вечері сказав тілько господареві, що завтра рано на зорі поїде в Батурин, а Петра оставляє, яко недугуючого, одпочивати у його в хуторі. З тим і порозходились на спочинок.

XI

Уставши вранці, пішов Петро у станю, а на стані вже панотцевого коня й немає: ще до світу махнув старий у нову дорогу [...]

Тяжко було на серці моєму Петрові. Одна думка усюди його проводжала: жалковав на своє нещасливе кохання. Ось бо спершу нудив світом, що горда дівчина на його байдуже; далі скільки-то перегоріло у його в серці огню од того нескаженого жалю, що інший перед його очима взяв да й веде її до вінця; а тепер ще нове горе: знає, що вона його любить щиро, да треба розізнатись навіки. А Боже мій милий! Як би то й назвати теє щастє, щоб жити з нею в парі, як голуб із голубкою!

Так-то вже тому бідному козакові любощі очі затуманили, що, здавалось, тілько там, де вона, і сонце сіяє, і Божий мир красен; а без неї усюди тьма і пустиня [...] Тим-то й тепер, походивши, посумовавши по стані, не схотів вертатись у будинок, щоб не зустрітись із своєю несудженою дружиною, а пішов своїм звичаєм блукати по пущі, чи не розжене свого смутку.

Взявши на ліву руку од дороги, пішов узенькою стежечкою. Вже час немалий іде він пущею, коли ж виходить він на лóщину, гляне — кінець лóщини із-за дерева димок. Сонце вже піднялось геть-то, так дим унизу поміж деревом синій, а вгорі наче золотий серпанок. Дивиться Петро, аж і огорожа, і хатка мріє оддалекú. Вже він хотів звернути набік, щоб

не тривожити дурно чужих собак; коли ж гляне — іде супротив нього од хати середнього віку чоловік, у козацькій жупанині, а його під руку веде молода, чорнява дівка. А чоловікові тому, мабуть, і не треба чужої підмоги; однімає од неї руку да й каже:

— Та ну, Настусю, к нечистій матері! Що ти мене ведеш, мов п'яницю з шинку? Я сьогодні хочу пограти конем по полю, а ти мене водиш, наче дитину. Геть, кажу, оступись!

Як же здивувався Петро, пізнавши Кирила Тура! (бо се він самий і був). І, дивне діло! Так йому зрадів, наче рідному братові; а що недавно бились на смерть, про те йому й байдуже.

І Кирило Тур зрадовавсь; привітавсь так, як із давнім приятелем.

— Поздоровляю,— каже,— по ліках! Ну, не думав я, щоб після такої руки ще ти дививсь на Божий мир. А поки що ходімо лиш у хату та поснідаймо.

Стара неня була радесенька, що в сина трапивсь знакомий гість, і зараз почала його трактовати. Миттю подала на стіл гарячих млинчиків, сала кусок положила на кружечку і мисочку сметани поставила; ще й пляшку перчаківки достала з полиці.

— От як мене втішив на старість Господь милосердний! — каже до гостя.— Не думала я вже бачити довіку свого синка, свого ясного сокола!

І обняла Турову голову, і поцілувала його в чуприну.

— Годі, годі, мамо! — каже запорожець.— Ти б, здається, тільки й робила, що няньчилась ізо мною. Я вже й так боюсь, щоб через тебе товариство мене не одцуралось. Скажуть: «Іди собі геть: нам таких маміїв не треба!»

— А ти ще таки не перестав думати про ту прокляту Січ? — сказала мати.

— Паніматко! — крикне запорожець.— Не давай волі язику, коли хоч, щоб я прожив у тебе в хаті ще хоч півдня! Як можна узивати проклятим славне Запорожжє!

Тільки що се сказав, як ось під вікном затупотять коні, а хтось у вікно по-запорозьки:

— *Пугу! Пугу!*

Жінки обидві так і затремтіли. Уже їм не впервинку було те низове пугання, тільки ж ніколи не було їм так страшно.

Як ось двері одчинились, і лізе в хату, тяжко переступаючи через поріг, батько Пугач, а за ним його чура.

— А здоров, вражий сину! — так привітав кошовий дід Кирила Тура.— Як ся собі маєш? Прощайсь лишень,

дияволів сину, з матір'ю та з сестрою, бо вже недовго ряст топтатимеш!

— Батечки мої, голубчики! — крикне, злякавшись, Кирилова мати.— Що ж оце ви з ним хочете робити? Не зоставляйте мене сиротою на старості, не однімайте в мене мого світу, мого сонця!

А батько Пугач на неї й не дивиться да знов до Кирила Тура:

— А що, вражий сину! Зоп'явсь уже на ноги? Одпас уже товсту мармизу? Поїдьмо лиш до коша на розправу. Пакосник ти паскудний! Плюгавець! Загладиш ти в нас сьогодні увесь сором, що наробив товариству! Убирайсь лиш, гаспедський сину! Сідлай коня!

Тоді Кирило Тур піднявсь із-за столу да й каже веселим голосом:

— Казнає-що робиш ти, батьку! Хто ж таки лякає так жінок? Адже ж і в тебе, тривай, була мати: не вовчиця тебе на світ породила! Сідайте лиш та підкріпляйтесь, чим Бог послав, а я ось осідлаю коня, одягнусь, та й поїдемо. Мамо, сестро! Годі вам не знать чого убиватись! Хіба ви не знаєте жартів запорозьких? Наш брат і жартує так по-ведмежи, що іншого й до сліз доведе.

Не знали сердешні, чи йняти, чи не йняти віри Кирилу Турові, однак стали трошки спокійніші. Дивляться мовчки на грізного свого гостя, на батька Пугача, чи не скаже він хоть словечка м'якшого, чи не всміхнеться до них. Ні, білі його брови страшно насупились. Попустивши вниз сивий довгий вус, поглядовав він на Кирила Тура, як хижий орел на ягницю.

А Кирило Тур вийшов із хати і почав звати свистом свого коня з гаю. Кінь пасся на волі округ хати. Розумна була животина: зараз прибігла, зачувши хазяйський посвист.

Почав Кирило Тур збирати зброю да, щоб заспокоїти паніматку, що мовбито в його на думці нема нічого смутного, ідучи мимо вікон, завів козацьку пісню повним да розлогим голосом:

Ой, коню мій, коню! Заграй підо мною
Та розбий тугу мою;
Розбий, розбий тугу по темному лугу
Козакові та молодому...

Скоро одягсь Кирило Тур, зараз батько Пугач із своїм чурою встав, помолився до образів, подяковав за хліб, за сіль да й пішов із хати.

А Кирило Тур уклонився матері да й каже веселенько:

— Прощай, матусю! Прощай, сестро! Прощай і ти, брате! — обернувсь до Петра да й пішов боржій із хати.

Матері й сестрі здалось, що бачать його уже востатнє; кинулись за ним, хотіли хоть обняти його на прощаннє. А він скочив на коня да й почав його крутити да кидати на всі боки, що ні мати, ні сестра не одважились ухопити коня за поводи або за стремена.

— Коли ж тебе, брате, ждати нам у гості? — спитала сестра.

А він їй:

Тоді я прибуду до вас у гості,
Як виросте трава на помості.

Да, стиснувши коня острогами, і помчавсь од них, наче той вихор. За ним повіявсь і батько Пугач із своїм чурою. А бідолашні вернулись у хату да й заголосили, наче по мертвому [...]

— Голубчику мій! — сказала Петрові стара Туриха.— Зроби ти мені, нещасливій матері, таку ласку, піди до Романовського Кута та подивись, що вони з ним робитимуть.

XII

Урочище Романовського Кут і мала дитина показала б у тій околиці, а найбільш тепер, як усяке говорило про Йвана Мартиновича (а він стояв кошем у Романовського Куті).

Іще оддалеки зачув Петро глухий галас, мов на ярмарку. Підійшов ближче — аж справді тут неначе ярмарок. Назбиралось люду незчисленна сила. Пробираючись проміж купами, надививсь Петро усячини. Побравшись у боки, вибивають під бандуру гопака веселії злидні; а коло їх, повитягувавши шиї, стоять кругом да дивляться, чудуючись, наче на вертеп абощо. А там стоять, збившись у купу, понурі голови. Потупивши очі, похилившись на киї або на косовища, старі гольтяпаки слухають кобзаря [...]

Минаючи і тих, що скачуть, і тих, що плачуть, Петро протовплявсь усе дальш, чи не вздрить червоних жупанів запорозьких. Що глибше в кут, то все був люд одягніший, були тут уже й міщане в личаках і в синіх каптанах, було й городове козацтво в блакитних да в зелених жупанах. Дійшов він і до самого коша, до віщóвого раднього місця. Тут скрізь було вирівняно і посипано піском гарно. Не видно було ні димних печей, ні бочок, ні возів з припасами; тілько козацькі намети кругом стояли. І сюди й туди, і вдовж

і впоперек знай швендяють люде. Гомін такий, як у тих бджіл у ульні.

Зупинивсь і розглядає добрих молодців, чи не вздрить Кирила Тура. Аж дивиться — іде збоку чоловік середнього росту й віку, а за їм і по боках його ціла юрба усякого люду — і запорожці, і городове козацтво, і міщане, і прості мужики-гречкосії. «Іван Мартинович! Іван Мартинович!» — знай круг його гукають. Петро й постеріг, хто се такий, і почав придивлятись, що там за Брюховецький. Що ж? Він думав, що сей пройдисвіт ізробивсь тепер таким паном, що й через губу не плюне, думав, що весь у золоті да в блаватасі, аж де тобі! Чоловічок сей був у короткій старенькій свитині, у полотняних штанях, чоботи шкапові попротоптувані — і пучки видно. Хіба по шаблі можна б догадуватися, що воно щось не просте: шабля аж горіла од золота; да й та на йому була мов чужа. І постать, і врода в його була зовсім не гетьманська. Так наче собі чоловік простенький, тихенький [...] Тілько очі були якісь чудні — так і бігають то сюди, то туди і, здається, так усе й чигають ізпідтишка чоловіка.

Отакий-то був той Брюховецький, такий-то був той гадюка, що наварив нам гіркої на довгі роки! [...]

Як ось ударили в бубни, а скрізь по віщовому місцю почали гукати окличники: «У раду! У раду! У раду!»

Усі заметушились і почали тягтись туди, де бито в бубни. Боржій за всіх поспішали в раду братчики.

— Чого се б'ють у віщові бубни? — питає один братчик другого, пробираючись проміж людом.

— Хіба не знаєш? — одвітує той.— Судитимуть Кирила Тура!

Посеред суднього колеса стояв Кирило Тур, потупивши очі, а кругом його усе братчики.

У первому ряду видно було Петрові Брюховецького з гетьманською булавою. Над їм військові хоруижі держали бунчук і хрещату корогов. Коло його, по праву руку, стояв військовий суддя з патерицею, а по ліву — військовий писар з каламарем за поясом, з пером за ухом і папером у руках; а далі по боках довговусії діди січовії. Сі вже хоть за старістю жодного й уряду не держали, а на радах їх річ була попереду. Не один із їх і сам бував кошовим на віку, так тепер їх шановано й поважано, як батьків. П'ятеро їх стояло, як п'ятеро сивих, волохатих голубів. Усі були без шапок.

Розпочав суд над Кирилом Туром батько Пугач. Вийшовши з ряду, уклонивсь він на усі чотири сторони низенько, потім іще оддав особо один поклон гетьманові, да дідам, да отаманам по поклону — і почав говорити голосно й поважно.

— Пане гетьмане, і ви, батьки, і ви, панове отаманнє, і ви, братчики, хоробрії товариші, і ви, православні християне! На чім держиться Запорожжє, як не на давніх, предковічних звичаях? [...] От же ніхто з козацтва не покаляв тої золотої слави — ні козак Байда, що висів у Цареграді на залізному гаку, ні Самійло Кішка, що мучився п'ятдесят чотири годи в турецькій каторзі,— покаляв її тілько один ледащиця, один паливода, а той паливода стоїть перед вами!..

Да взяв Кирила Тура за плечі, да й повернув на всі боки.

— Дивись,— каже,— вражий сину, в вічі добрим людям, щоб була іншим наука!

— Що ж сей паскудник учинив? — став ізнов глаголити батько Пугач до громади.— Учинив він таке, що тілько пху! Не хочеться й вимовити. Знюхавсь поганий з бабами і наробив сорома товариству на всі роки. Пане гетьмане, і ви, батьки, і ви, панове отаманнє, і ви, братчики! Подумайте, порадьтесь і скажіте, як нам сього сорома збутись? Яку б кару ледачому пакосникові здекретувати?

Брюховецький скорчився у три погибелі да й каже:

— Батьки мої рідні! Що ж здолаю видумати путнє своїм нікчемним розумом? У ваших-то сивих, шановних головах увесь розум сидить! Ви знаєте всі стародавні звичаї і порядки — судіть, як самі знаєте, а моє діло махнути булавою.

— Ну, коли так,— кажуть діди,— то чого ж довго міркувати? До стовпа та киями!

Гетьман махнув булавою. Віщове колесо заворушилось. Раді кінець.

Горопаху Кирила Тура зв'язали вірьовками да й повели до стовпа, що стояв недалеко. Прив'язали бідаху так, щоб можна було повертатись на всі боки. Тут-то й київ лежав оберемок. Отсе ж усякий братчик, ідучи мимо, зупиниться коло стовпа, вип'є коряк меду чи горілки, калачем закусить, візьме кий, ударить раз виноватого по спині — да й пішов своєю дорогою.

Як ось іде просто до стовпа батько Пугач. Прийшов до стовпа, випив коряк горілки, іще й похвалив, що добра горілка, закусив калачем, узяв у руки кий.

— Повернись,— каже,— сякий-такий сину!

Сердега повернувсь, а він йому так одважив києм по плечах, що аж кістки захрумтіли. Однак Кирило Тур показав себе добрим запорожцем: і не зморщився, і не застогнав.

— Знай, ледащо, як шановати козацьку славу! — сказав батько Пугач, положив кий да й пішов собі геть [...]

Як же вдарили в казани до обіду, тоді ціла купа запорожців кинулась до Кирила Тура; одв'язали од стовпа, обнімали і поздоровляли по бані.

— Ну вас ік нечистій матері! — каже Кирило Тур.— Коли б самі постояли в стовпа, то одпала б охота обніматись!

— А що, дияволів сину! — каже, підходячи, батько Пугач.— Смачні киї кошовії? На, вражий сину, приложи оце листя, так завтра мов рукою зніме. Бито й нас де за що замолоду, так знаємо ми ліки од сього лиха.

Роздягли братчики Кирила Тура, а в Петра аж мороз пішов поза шкурою, як побачив він білу його сорочку, що сестра-жалібниця шила й мережила, усю в крові; іще й поприкіпала до ран. Кирило Тур аж зуби зціпив, щоб не стогнати, як почали оддирати її од тіла. Батько Пугач сам приложив йому до спини широке якесь листя, помазавши чимсь липким.

— Ну,— каже,— тепер ходи здоров, та не скачи в гречку, а то пропадеш, як собака!

Тоді братчики з веселим гуком підняли діжки з медом та з горілкою, узяли стужку з калачами да й повели Кирила Тура до обіду.

Обідали добрі молодці на траві, під дубами, усякий курінь осо́бе, із своїм курінним отаманом. Діди обідали в гетьманському курені; тілько батько Пугач прийшов на трапезу до Кирила Тура, і то вже була велика честь усьому куреневі. Кирило Тур уступив йому своє отаманське місто, а сам сів коло нього. Два кобзарі, сидячи навпроти їх, іграли усяких лицарських пісень і виспівували про Нечая, про Морозенка, про Перебийноса, що здобули на всьому світі несказанної слави; виспівували і про Берестецький рік, як козаки бідували да, бідуючи, серце собі гартовали,— і про степи, і про Чорне море, і про неволю і каторгу турецьку, і про здобич да славу козацьку, щоб козацька душа росла угору [...]

Петро мій після обід хотів іти додому, так Кирило Тур придержав його да й каже:

— Постривай, брате, і я поїду. Після такої бані не довго покріпишся. Перед товариством сором кволитись, а дома заляжу до завтрього.

От, погаявшись іще трохи, звелів Кирило Тур осідлати двоє коней, да й поїхав з коша, шепнувши щось побратимові. Дорогою Кирило Тур точив усякі баляндраси [...]

Приїжджають до хати, а назустріч їм вибігають мати і сестра Кирилова. Як же то зраділи сердешнії, то й розказати не можна! Одна бере за поводи коня, друга тягне запорожця з сідла, а він тілько всміхається.

— Бачте,— каже,— я вам казав, що нічого журитись! Та вже, мабуть, вас так Бог создав, щоб усе киснути.

Хочуть його обняти, а він руками їх одпихає:

— Ні вже,— каже,— сього не буде. І так братчики трохи не прогнали з куреня, що провонявсь, кажуть, бабою.

А Петру шепче:

— Тепер мені так до обнімання, як грішнику до гарячої сковороди.

XIII

Тим часом Шрам паволоцький, занедбавши свою старість, поспішав, мов простий гонець, до Батурина. Сонце ще не вирізалось із-за левад, як переїхав він Ніжень; іще тільки деколи просвічувало крізь берези [...]

Виїхали з Борзни. Чи проїхали з десяток верст, чи ні, як назустріч гонець до Білозерця, щоб простовав уже під Ніжень.

— Військо гетьманське пішло,— каже,— туди ще зранку, а Сомко-гетьман з Васютою і з іншою старшиною тож із Ічні рушили. Уся старшина присягу виконала Сомкові на послушенство в ринковій церкві ічанській, да, почувши, що вже бояре під Ніженем, просто з церкви на коні да й рушили до Ніженя.

— Заворушились наші! — каже Шрам.— Слава Тобі, Боже! Ну, не тратьмо ж часу й ми.

Повернули коней на Ніженську дорогу; їдуть спішно. Виїжджають на Ічанський шлях, недалеко од Ніженя, аж глянуть — і Сомко з Васютою їде. Старшина за ним купою. Повітавшись, Шрам зараз і питає:

— А що, пане гетьмане, яково?

— Не журись, батьку,— каже Сомко,— усе буде гаразд. Уже як ми з паном Золотаренком узялись за руки, то нехай устоїть проти нас хто хоче. Лубенський, Прилуцький і Переяславський полки я виправив з Вуяхевичем під Ніжень, а Чернігівський буде туди сьогодні на ніч [...]

Доїжджають до табора, аж у таборі ще оддалеки чути гомін, галас. Приїжджають ближче, аж округи табора жодних бекетів. Козаки змішались, як у бразі гуща; той туди, той туди йде, а жодного порядку між ними немає. А тут ще почало темніти, так Сомкове військо — наче те море, що спереду ще хоч видно, як хвилі ходять, а дальш, у темноті, так уже тільки реве да бурхає.

Добравшись до свого намету, Сомко зараз звелів позивать перед себе Вуяхевича. Кинулись шукати його по табору, та

не так-то його й знайти у такій мішанині. Сомко напався на підручників генерального писаря, сердився, кричав; далі бачить, що тим серцем мішанині таборовій не запобігне, розіслав старшину по всьому обозові козаків гамовати, а сам сів на коня і поїхав поміж наметами. Шрам їхав за ним, похмурний, як ніч, що надходила.

Аж ось і генерального писаря уздріли. Той давно вже їздив по табору, гамуючи козацтво, тільки од його гамування ще гірш підіймавсь гомін.

— Вражі діти! — кричить.— Навчимо ми вас старшину шановати!

Мужва! Да ми вас, вражих дітей, батогами!

Так вигукував військовий писар, і байдуже йому, що круг його наче море грає. І, так як от хвилі розходяться перед байдаком, а ззаду знов, буркочучи, зливаються, так тії козаки спершу розступляться, щоб дати дорогу писарському поїзду, як же проїде, то й зачнуть іззаду вигуковати:

— Чи чусте, що пан писар глаголе? Ми мужва! Нас батогами!

— Пане писарю,— каже Сомко, перестрівши його.— Що отсе в тебе за порядок? Хіба на те я дав тобі бунчука?

А той уклонивсь, правда, низенько, да й каже:

— Та от, пане ясновельможний, яке тут лихо. Недалеко звідси табор запорозького гетьмана...

— Гетьмана! — крикне Сомко, що аж покрив увесь галас.— Хіба в тебе й опріч мене єсть гетьман? Так убирайся ж до його їздити на свинях! — і вирвав у його з рук бунчук гетьманський.

Почувши Сомків голос, зараз круг його всі замовкли.

Гетьман, гетьман прибув! — пішло скрізь по таборові; і скоро рознеслась така чутка, зараз деякі були схаменулись, подумали про свою голову. Сомко-бо жартів не любив. Щирий і незлобивий був лицар, да вже ж як і допечуть йому, то стережись тоді кожен [...]

XIV

Розкажемо ж тепер, що діялось у Гвинтовки [...]

Як ось іде козак од Гвинтовки.

— Казав пан — надівайте білі сорочки та жупани-луданиі, бо сьогодні буде рада; а пані прислала вам по новій стьожці до ковніра. Уже тут і бояре царськії, і Сомко, і наш полковник з старшиною.

Здивувавсь Петро і звелів зараз собі коня сідлати.

А Черевань мірковав про стьожку, що княгиня прислала: «Блакитна; чом же не червона? Козак звик червону стрічку в ковнірі носити...»

Коні були вже посідлані. Сіли козаки і поїхали спішно. Василь Невольник за своїм паном.

Гвинтовка, обернувшись, тільки сказав:

— Гляди ж, сестро,— ти в мене тепер господиня,— щоб доволі було всячини на вечерю: бо я вернусь із ради не без гостей.

Виїхали на узлісся, аж людська юрма усе поле вкрила, а найбільш чернь-мужики. Мужики ж і міщане валять купами, а козацтво йде лавою під місто. А під містом розіп'ято царський намет і московське військо з боярами стало. З правого боку суне своєю стороною Брюховецький, а з лівого Сомкове військо виступає. Тільки ж за тими купами люду мало що можна було й розгледіти. Хіба по корогвах можна було розпізнати, де запорожці, а де городові. У запорожців на білих корогвах тільки червоні хрести, а в городових орли і всяке мальованнє з золотом. Гомін чинився по полю скрізь такий, мов підступає орда. Одне конем їде, друге піхом; той у кармазинах, а тії в личаках та в семрягах [...]

Що ближче к царському намету, то все трудніш було пробиратись. Коло намету б'ють у бубни, а тут проміж народом ходять окличники да все кричать: *«У раду! У раду! У раду!»* Хоть народ і без окличників звідусюди мов плав пливе. А найбільш преться того мужицтва [...]

Ось уїжджають наші у саме колесо віщове. Узяли козаки од їх коні. Тут уже були самі козаки, так зараз і дали Гвинтовці дорогу, а за Гвинтовкою й Петро з Череванем пробравсь. Інші, зустрівшись, тисли Гвинтовку за руку. Він тільки, всміхаючись, кланявсь.

Гляне Петро, аж поміж старшиною козацькою тільки де-не-де видно у комірі червону стрічку: усе повипускали голубії. Ошибло його страхом: тут щось недобре скомпоновано! [...]

Пробравсь Гвинтовка у саму перву лаву, між полковники, сотники да осаули, судді полкові да обозній з хорунжими. Тут і писарі стояли з каламарями й білим папером. Посеред колеса,— а колесо одзначили таке, що з одного краю до другого ледве можна було що почути, якби перекликнутися,— так посеред колеса стояв стіл під турецьким килимом. На столі лежала булава Брюховецького з бунчуком і корогвою. Сам Брюховецький стояв у голубому жупані перед своїх запорожців. Тут уже він був не той, що в Романовсько-

му Куті: позирав гордо, по-гетьманськи, і тільки всміхався, узявшись у боки.

Але ось крізь царський намет увійшов і Сомко з своєю старшиною — усі в панцирах і мисюрках, з шаблями й келепами, як до бою. У руках Сомко держить золоту булаву Богданову; над ним розпустили хоругжі і бунчукові військову корогов і бунчук. Два тимпанники стали перед його з срібними бубнами [...]

А кругом радного колеса крик і гомін такий, мов Чорне море грає. Однак почув Сомко, як закричали йому брюховці:

— Положи й ти булаву! Положи бунчук і корогов, переяславський крамарю!

Сомко звелів ударити своїм тимпанникам у срібні бубни. Ущухнув трохи галас. Він тоді голосом чистим і поважним, мов у золоту трубу, протрубив:

— Не положу! Нехай скажуть мені мої підручники (і поглянув гордо на обидва боки). А вас, голодранців, я не знаю, звідки ви втерлись між козацьке лицарство!

Боже! Як схопиться гвалт! Інші вже совались із колеса наперед, щоб зчинити бій; бо січовики, хоть прийшли й без оружжя, як сказав їм князь, да припасли по кийку під полою. Може б, без бучі й не обійшлось, да сивії діди, батьки січові, стоячи перед братчиків, зупинили.

— Стійте,— кажуть,— діти, стійте, ладу ждіте!

Як ось ударили голосно в бубни, засурмили в сурми. Виходить із царського намету боярин, князь Гагін, з думними дяками. У руках царська грамота. Його підручники несуть царську корогов козацькому війську, кармазин, оксамит, соболі од царя у подарунок старшині з гетьманом. Усі посли, по-московському звичаю, з бородами, у парчевих соболевих турських шубах; на ногах у князя гаптовані золотом, виложені жемчугом сап'янці. Поклонились обом гетьманам і козацтву на всі чотири сторони. Усі втихли, що чутно було, як бряжчали в бояр шаблюки на золотих ланцюгах коло пояса. Перехрестившись князь великим хрестом, од лисини аж за пояс, потряс головою, щоб порівнялись сивії патли, підняв грамоту високо — два дяки йому руки піддержували — і почав вичитовати царське ім'я.

Як ось, позад брюховців, сільська голота, не чуючи нічого, що читають, почала гукати:

— Івана Мартиновича волимо! Брюховецького, Брюховецького волимо!

А Сомкове козацтво задніє собі, чуючи, що оглашають гетьманом Брюховецького, почало гукати:

— Сомка, Сомка гетьманом!

І по всьому полю зчинивсь галас несказанний. Тоді й передні бачать, що всі байдуже про царську грамоту, почали оглашати гетьманів — усе ближче, все ближче, аж поки дійшло до самої первої лави.

— Брюховецького!

— Сомка!

— Не діжде свиноїзд над нами гетьмановати!

— Не діжде крамар козацтвом орудовати!

— Так от же тобі!

— Візьми ж і ти од мене!

І зачепились. Хто шаблею, хто києм, хто ножакою.

— Стійте, стійте лавою! — крикне Сомко на своїх.— Даймо шаблями їм одвіт!

А запорожці схопили Іванця за руки да вже й на стіл саджають, і булаву й бунчук до рук дають. Зіпхнули й князя з думними дяками.

— Гетьман, гетьман Іван Мартинович! — кричать на все горло.

— Діти! — крикне на своїх старий Шрам.— Так отсе ми потерпимо таку наругу! Спихайте Іванця к нечистій матері!

І кинулись купою до столу. Січуть, рубають низовців, саджають на столець Сомка. А запорожці, як злії оси, не боячись нічого, з одними киями да ножаками, лізуть і б'ють Сомкову сторону. Вирвали в Сомка бунчук і переломили надвоє, одняли й булаву.

Оглянеться Сомко, аж при йому тільки зо жменя старшини.

— Ей,— каже,— годі! Нема тут наших!

Старшина гляне, аж кругом самі запорожці. Іванець, махаючи булавою, кричить:

— Бийте, небожата, крамаря! Шапку червінців за добру руку!

Тоді Сомкова старшина бачить, що лихо, скупилась тісно, плечем повз плече, да назад до намету. А інші там же поклали голови. За наметом стояли їх коні. Може б, і тут не влизнули, та московське військо, що прийшло з Гагіним, пропустивши до намету Сомка з старшиною, заступило їх од запорожців.

А Гвинтовка тим часом, сівши на коня, проїхав сюдитуди, піднявши вгору срібний пірнач (де він його взяв, ніхто не знає); на пірначі пов'язана широка блакитна стьожка.

— Гей,— каже,— козаки, непорожні голови! Хто не забув держатись за гвинтовку, до мене! За мною! — да й по-

їхав з ради до табору, держачи високо над головою пірнач із блакитною стьожкою. А за ним повалило козацтво, як за маткою бджоли.

Козацтво ж просте, реєстрове собі, а старшина, значні козаки — собі. Хто оддалеки забачить срібний пірнач, так і прилучається до боку ніженського осаула. Поки переїхав поле од Сомкового табору, назбиравсь за ним такий поїзд, як і за гетьманом. Сомко ж із своєю купою на конях прибуває у табір до полку Переяславського, а Гвинтовка до полку Ніженського.

Покликне Сомко на своїх козаків:

— До шику! До лави! Пушкарі, риштуйте гармати! Піхота з пищаллю поміж гарматами, а комонник по крилах!

Поїхали генеральній старшини з полковою старшиною по всіх полках, по всіх сотнях шиковати до бою військо. Сомко, увесь палаючи, поблискує поміж лавами своїм срібним панцирем. Одна в його думка — ударити на Іванців табір, розметати, як полову, силою вирвати бунчук і булаву в харцизяки.

— Пропала справа! Без Ніженського полку, як без руки правиці!

Іще Сомко не наважився, що в таку трудну минуту чинити, як ось козаки, підскочивши до війська сторони Брюховецького, наклонили сотня за сотнею корогви да одвернули, да зараз і почали вози своїх старшин жаковати — тих, що до Сомка прихилились. А з другого крила сомківці теж заворушились.

— Якого,— кажуть,— чорта чекатимеш, поки нас візьмуть шаблею з безбулавним нашим гетьманом? — да, похапавши кожна сотня корогви, і собі рушили на поклон Брюховецькому.

Бачить тоді Сомко, що зовсім лихо, побіг з старшиною на конях до царського намету, до князя. Уходять у намет, а Іванець там од князя царські дари приймає. Круг Іванця Вуяхевич і інші значні сомківці з запорожцями.

— Га-га! — крикнув клятий на радощах.— От яка рибка в сак ускочила!

А Сомко, нічого не слухаючи, до князя:

— Що се ти, князю, діеш? Хіба на те послав тебе цар на Вкраїну, щоб ти потакав запорозьким бунтам?

А князь стоїть, мов тороплений, бо ще й до себе не прийшов за великим гвалтом поміж військом.

А Сомко:

— Нащо ж ти й військо з Москви на наш хліб привів, коли воно стоїть, не ворухнеться?

Князь тільки переступав з ноги на ногу. Як тут гукне Брюховецький:

— Властю моєю гетьманською бороню тобі, князю, втручатись у наші справи! А візьміть, небожата, та вкиньте в глибку сього бунтовника!

— Так нема ніде правди? — каже Сомко.— Ні в своїх, ні в чужих?

А Іванець:

— Єсть правда, пане Сомко, і вона тебе покарала за твою гордость! Візьміть його, братчики, та забийте в кайдани!

— Пане гетьмане! — каже вірна старшина, обступивши Сомка.— Лучче нам положити усім отут голови, ніж оддати тебе ворогу на наругу!

Заплакав тоді Сомко, поглянувши на своє товариство.

— Братці мої,— каже,— милії! Що вам битись за мою голову, коли погибає Україна! Що вам думати про мою наругу, коли наругавсь лихий мій ворог над честю й славою козацькою? Пропадай шабля, пропадай і голова! Прощай, безщасна Україно! — і кинув об землю свою шаблю.

Усі круг його теж покидали шаблі. Щиро заплакали вірні козаки.

— Боже правосудний! — кажуть.— Нехай же наші сльози упадуть на голову нашому ворогу!

Дуже звеселивсь тоді Брюховецький. Зараз ізвелів Сомка, Васюту і всю їх вірну старшину взяти за сторожу, а Вуяхевичу — на Москву листи писати, що ось нібито Сомко з своїми підручниками на царя козацтво бунтує.

А князь Гагін собі компонує, як би тих нещасних іще більш притушковати, щоб не спливла наверх неправда, що, взявши од Іванця великі подарунки, його неситій злобі потурає. Тим часом повів нового гетьмана з старшиною в соборну ніженську церкву до царської присяги. А вийшовши з церкви, гетьман запросив князя з послами до себе на обід, у двір до бурмистра Колодія. Там міщане наготовили бучний бенкет Брюховецькому з старшиною.

XV

[...] І почав чорний люд розходитись. Замовкли й музики, затихли й скоки, і веселі гопаки по полю. Незабаром стало кожному розумно, що нічого гаразд веселитись.

Як ось почали роз'їжджатись із Ніженя й шляхта, державці, що були понаїжджали під час тієї ради. Інший привіз і жінку, й дочку. Така-то була думка, що тепер з'їхалось

з усієї Гетьманщини лицарство, так чи не пошле Бог пари. Аж тут не весілле вийшло. Як почали по дворах поратись військова голота з запорожцями, то рад був інший, що з душею з міста вихопився [...]

З тим і роз'їхались. Шрам повернув на Козелецький шлях; Черевань із Василем Невольником вернувсь до своякового хутора.

XVI

А Брюховецький тим часом бенкетував у Ніжені. У ту-бо нещасливу годину справді так лучилось, як мовив Галка: «Де кричать, а де співають, де кров ллють, а де горілку п'ють». Коло Брюховецького сидить за столом князь Гагін із думними дяками.

Хто ж бо того не знає, скільки опісля розлито на Вкраїні крові через Іванцеве лукавство да через неситу хтивість московських воєвод?

Гуляє князь Гагін із Брюховецьким, ісповняють червоним вином кубки, бенкетують на людське безголов'я. Скрізь, і в світлицях у Колодія, і на подвір'ї сидить поза столами городова козацька старшина з запорожцями: усе то тії, що нишком поякшались із низовцями да, ради свого панства, запродали Сомка Іванцеві. Невірні душі!

Брюховецький провів князя за ворота, аж тут йому назустріч двоє дідів січових — ведуть за шияку якогось сіромаху-братчика.

— Де се ви, батьки, блукали, що й не обідали вкупі? — питає Іванець.

— Та от бач! — кажуть.— За цим ледащом і обід утеряли.

— Що ж він таке?

— Еге, що! Тут наробив такого сорому товариству, що й казати язик не ворочається. Унадивсь дияволів син до ковалихи. У Гвинтовки коло хутора коваль живе, дак він туди і внадивсь.

— Так оце ви його й піймали на гарячому вчинку?

— Зцапали,— кажуть,— пане гетьмане, як кота над салом. Уже нам давно до ушей донесено, що притьмом Олекса Сенчило скаче в гречку: «Е, постривай же,— кажемо,— гаспедський сину! Ми ж присочимо тебе!» — та вже ото й чигали його, не спускали з очей. Що ж? Тут добрі люде на раді гетьмана обирають, а він, ледачий, до ковалихи. А ми з братчиком назирцем. «Одчини!» — Не одчиняє. «Одчи-

ни!» — Не одчиняє. Ми двері вивалили, аж він, поганець, там, як той кнур у берлозі!

— Що ж ви оце думаєте з ним чинити?

— А що ж більш, як не киями? Та вже сього не так, як Кирила Тура! Сьому вже треба так боки нагріти, щоб не діждав більш рясту топтати!

Кругом запорожці, як тії гусаки, повитягували шиї: слухають, що гетьман скаже. А гетьман повів кругом якось лукаво очима.

— Ударити,— каже,— в раду.

От і почали окличники гукати по базару; а серед базару став коло стовпа довбиш да й почав бити в бубни. А братчики так, як хорти на поклич вівчаря, той звідти, той звідси, поспішали на раду. Тягнось туди й городове козацтво. Як же назбиралось їх купа чимала і зробили судне колесо, і всі діди стали на первій лаві [...] тоді й гетьман з вельможною старшиною вийшов з бенкетного двору. От і став на своїому гетьманському місці, під бунчуком і корогвою, і вщухнули всі. Як ось, тільки що кошовий дід, батько Пугач, виступивши наперед, хотів кланятись на всі боки до радного слова, аж Іван Мартинович звелів ударити у срібні Сомкові бубни і прийняв сам таке слово:

— Панове полковники, осаули, сотники і вся старшина, і ви, братчики запорозькії, і ви, козаки городовії, а найбільш ви, мої низові дітки! Чи вже я вас думав киями замість паляниць годувати? Ох, Боже мій милий! Серця свого вколупав би я та дав своїм діткам. І за що ж мусить погибати хоч би й оцей безталанний Олекса Сенчило? За те, що трапилось, може, раз на віку, вскочити в гречку! Який же його біс утерпить? Хіба в запорожця душа з лопу́цька, не хоче того, чого й людська? Чи правду я кажу, чи ні?

— Святу правду, пане гетьмане! Святу правду! — загули кругом запорожці, як із бочки.

— А вам як здається, батьки? — питається в дідів.

А діди стоять, понуривши голови, та й не знають, що йому й одвітовати. Довгенько думали сивії оселедці [...], далі виступив знов наперед батько Пугач да й каже:

— Бачимо, бачимо, вразький сину,— дармо, що ти гетьман,— до чого ми в тебе дожилися! Убрав єси нас у шори, як сам схотів! Вивезли ми тебе на своїх старих плечах у гетьмани, а тепер ти вже без нас думаєш Україною орудовати! Недовго ж поорудуєш! Я тобі кажу, що недовго! Коли взявсь брехати по-собачи, то й пропадеш, як собака!

— Годі лиш, батьку! — крикне Брюховецький.— Чого це розпустив морду, як халяву? Та се не Січ: тут тобі гетьман не свій брат!

— От яка нам честь за нашу працю! — кажуть діди.— Тим-то добре казано нам у Січі: «Ей, не слухайте, батьки, сього ледащиці: підвезе він вам москаля!» — А ми таки не пойняли віри.

— Ми між людьми будемо жити по-людськи, а кому в нас не по нутру, той нехай іде на Січ їсти сушену рибу з сировцем.

— Ми таки й підемо, гаспедів сину! — каже батько Пугач.— Ти нас не випихай коліном. Тільки добре собі пам'ятай, що брехнею світ пройдеш, та назад не вернешся. Плюйте, братці, на його гетьманство! Ходімо до своїх куренів! Гей, діти, хто за нами?

Січові батьки думали, що так і висипле козацтво на їх оклик; аж козаки мовчки мовчать да один за одного туляться.

— Хто за нами? — покликне ще раз батько Пугач.— Кому любо з нечестивим пройдисвітом у гріхах погибати, зоставайсь тут; а хто не хоче скаляти золотої слави своєї, той гайда з нами за пороги!

Тільки ж і за другим разом ніхто ані з місця.

— Так ви, бачу, усі одним миром мазані! — каже тоді батько Пугач.— Пропадайте ж, ледащиці! Щоб вас так щастє-доля покинула, як ми вас покидаємо! Пху! Плюю й на той слід, що топтав із палйводами! Плюйте й ви, батьки,— каже своїм товаришам,— а на прощаннє скажем сьому Іродові, чого ми йому бажаємо: воно ж йому й не минеться.

От і почали діди один за одним виходити з колеса. І зараз первий, обернувшись, плюнув на свій слід да й каже:

— Щоб же тебе побив несвітський сором, як ти нашу старість осоромив!

І другий плюнув да й каже:

— Щоб на тебе образи падали!

І третій:

— Щоб тебе пекло та морило! Щоб ти не знав ні вдень ні вночі покою!

І четвертий:

— Щоб тебе, окаянного, земля не прийняла!

І п'ятий:

— Щоб ти на страшний суд не встав!

І, вийшовши з радного колеса, забрали свої коні з чурами да й рушили до Низу.

А Іванцеві того було й треба. Посміявшись доволі з своїми розбишаками, каже:

— Ну, тепер, братчики, нам своя воля. Одбули ми дурне мужицтво, одбули міщан, одбули й старих дундуків. Тепер пийте, гуляйте і веселітесь. А мене щось на сон знемогає. Піду одпочину трохи. Петро Сердюк, проведи, брате, мене до господи. Отже, я розкажу тобі щось іще дивніше. Ось слухай лишень, братику, який мені сон сьогодні перед світом снився. Здається, йшов я п'яний додому, от до сього будинку, й прийшов, і ліг спати, і виспався, і проснувсь ранком — проснувсь, аж мені кажуть, що вночі чудо велике створилось: Сомкові миші голову одкусила! Як тобі здається, Петре? Проти чого сей сон мені приснився? Коли б ти мені сей сон одгадав, знав би я, як тобі оддячити.

Загадавсь козак, далі, помовчавши, й каже:

— Що ж, пане гетьмане? Себто проти того, щоб запорожець перекинувсь пацюком?

Обняв Іванець Петра Сердюка за сі слова. Далі, ввійшовши до світлиці, зняв з руки щирозлотий перстень да й каже:

— Оця каблучка всякого переверне в такого пацюка, що пробереться хоч скрізь дванадцятеро дверей, куди треба. Візьми, надінь, ніде тебе не зупинять. Що ж ти одступаєш, наче от лихого зілля?

— Того одступаю,— каже Сердюк Петро,— що хоч низовець на всяке характерство здатен, да за таке ще зроду в нас ніхто не брався! Прощай, пане гетьмане! Може, з хмелем і твій сон пройде.

Оставсь Брюховецький, як остуджений [...]

XVII

Мізкує собі ледачий Іванець, ходячи по світлиці, аж ось увійшов вартовий:

— Якийсь чоловік має про негайне діло ясновельможного сповістити.

Дозволив гетьман позвати перед себе. Увійшло якесь опудало. На голову насунув кобеняк, тільки очі видно, а сам у широкій семрязі; на спині чималий горб. Брюховецький сам не знав, чого злякавсь; так уже грішна душа його тривожилась.

— Хто ти такий?

— Той, кого тобі треба.

У Йванця пішов мороз поза спиною.

— Кого ж,— каже,— мені треба?

— Тобі треба такого, щоб заворожив на впокій Гетьманщину, бо он усюди, кажуть, купляться круг панів люде та компонують, як би Сомка на волю визволити; та й ніженські міщане шепотять про Сомка, як жиди про Мусія.

— Що ж ти за чоловік?

— Я чоловік собі мізерний — швець із Запорожжя, та як пошию кому чоботи, то вже других не треба буде.

— Як же ти заворожиш Гетьманщину?

— А так. Піду тілько та розкажу Сомкові твій сон; зараз усе і втихомириться.

— Дияволе! — скрикнув Брюховецький.— Звідки ти мій сон знаєш?

— Угамуйсь, пане гетьмане, на сю годину; лучче подумай, як од свого ворога скоріш одкараскатись.

Довгенько помовчав Брюховецький.

— Одкрий,— каже,— голову; я подивлюсь, чи не нечистий справді до мене присусіджується.

Брюховецький аж одшатнувсь:

— Кирило Тур!

— Цить, пане гетьмане! Буде й того, що ти знатимеш, хто був Сомкові катом,— каже Кирило Тур і накривсь ізнов відлогою.

— Невже ти оце візьмешся за таке діло? — питає Брюховецький.

— А чому ж? — каже.— Хіба в мене руки не людські?

— Ти ж, кажуть, був трохи свій із Сомком!

— Так, як чорт із попом. Я вже давно на його чигаю, і в Києві — сам здоров знаєш — трохи не доказав йому дружби. А наші дундуки подякували мені киями. Отака в світі правда!

— За що ж ти на його злишся?

— Я то вже знаю, за що! У мене своя приключка, а в тебе своя. Я в тебе не питаю, не питай і ти в мене. Не гай мене, пане ясновельможний, та коли хочеш, щоб я тобі подякував за сотницький уряд, що настановив мене сотником, скажи мені тілько, як до його добратися.

— От як,— каже.— Візьми ти оцей перстень. Пропустять тебе з ним, куди схочеш.

— Гарна каблучка,— каже Кирило Тур.— Ще й сагайдак із стрілкою на печаті вирізано.

Іванець сам провів його за двері, а він йому шепче:

— Лягай спати, не турбуйсь. Перед світом приснивсь тобі сон, перед світом і справдиться.

Пішов Кирило Тур, похилившись, у своїй відлозі з горбом. Ніхто б не пізнав тепер його молодецької ходи, ні

високого стану. Так собі, наче горбатий дід. Уже надворі стемніло. Ось добирається він до Сомкової глибки. Зараз у надвірніх дверей стоїть козак із ратищем. Наставив супротив Кирила Тура ратище:

— Геть!

— А се що? — каже йому потиху Кирило Тур, показуючи на руці перстень.

Скоро вздрів сторож гетьманський знак, зараз і одчинив двері.

За тими дверима ще двері. Ізнов коло дверей козак... Каганчик стоїть у стіні на віконці. І той пропустив мовчки, як побачив перстень. За тими дверми ще треті двері, і третій козак при дверях сторожем. Узяв Кирило Тур у його каганчик і ключ од глибки.

— Іди,— каже,— до свого товариша. Я буду сповідати в'язня, дак, може, таке почуєш, що лучче б тобі на сей час позакладало.

А той йому:

— Та я й сам рад звідси заздалегідь убратися. Знаю добре, на яку прийшов ти сповідь.

— Ну, коли знаєш, то й лучче,— каже запорожець.— Гляди ж, не входь сюди до самого ранку. Він після сповіді засне [...]

Він же виходить у одні двері, а Кирило Тур входить у другі. Увійшов і зараз запер двері. Гляне, посвічуючи по глибці каганцем, аж у кутку сидить на голому ослоні Сомко. Одним залізом за поперек його взято і до стіни ланцюгом приковано, а другі кайдани на ногах замкнуті. У старій подраній сірячині, без пояса і без сап'янців [...]

Постановив Кирило Тур на вікні каганчик, а сам зблизивсь до понурого в'язня. Той дивиться на його мовчки. Достав запорожець із-за халяви ножаку і показує Сомкові. Той ізвів до неба очі, охрестивсь:

— Що ж? — каже.— Роби, що тобі сказано робити.

А Кирило Тур сипким, [illegible]нивим голосом:

— Хіба ж тобі не [illegible] вмирати?

— Може б, мені,— [illegible]мко,— й страшно було, якби не було написано: *«Не [illegible] убивающих тіло, душі же не могущих убити...»*

А Тур каже:

— Та се ти так мізкуєш, [illegible] не почув заліза за шкурою. Ось ке лиш, я трошки різону по грудині...

— Адова утробо! — крикне тоді Сомко.— Невже тобі мало моєї крові? Ти ще хочеш навтішатись моїми муками! Бачу по твойому голосу, що ти, як паскудний черв'як,

живучи під землею, звик іссати кров християнську! Так упивайся ж, гадино, у моє тіло! Не почуєш ти, пакосний, як Сомко стогне!

— Добре, єй-Богу, добре! — каже тоді Кирило Тур своїм голосом, ховаючи ніж за халяву.— Єй-Богу! — каже.— Мені здається, що я смик, а всі люде скрипки: як поведу, так вони й грають! Не життє я на світі коротаю, а весілле справляю.

— Що се! — каже Сомко.— Невже я од нудьги починаю з марою розмовляти? Скажи, на ім'я Боже, чи справді ти Кирило Тур, чи се вже моя голова починає з печалі туманіти?

Запорожець зареготав.

— Ще й питає! А яка б же шельма, опріч Кирила Тура, пробралась до тебе через три сторожі? Тілько він один зачарує всякого так, що й сам не тямить, що робить.

— Що ж ти мені скажеш?

— А от що я тобі скажу. Давай лишень мінька́ на одежу та виходь із сієї пакосної ямки. Тут тілько б гадині жити, а не чоловікові.

— Підожди, брате,— каже Сомко,— скажи перше, а ти як звідси вийдеш?

— Що тобі до мене? Іди лишень ти, а я найду собі дорогу...

— Е, ні, мій голубе! Сього не буде. Нехай той гине, на кого Господь показав перстом своїм! Чужою смертю я волі куповати не хочу.

— Смертю! — засміявшись, каже Кирило Тур.— Казнає-що городить! Мабуть, тут од вологості в голові тобі завернулось. Може, думаєш, я тут довго сидітиму? Найшов дурня! Ще до схід сонця опинюсь на волі...

— Як же ти вирвешся звідси?

— Як? Так як Бог дасть... Мені вже про те знати. Хіба не чував ти про наших характерників, що намалює углем на стіні човен, сяде та й попливе, неначе по лиману? А Кирило Тур хіба вже дурніший од усіх, щоб і собі чого такого не видумав?

— Дивно мені,— каже Сомко,— як у тебе достає охоти жартовати, одважившись на смерть!

— Ех, пане мій милий! — одвітує Кирило Тур.— Хіба ж уся жизнь наша не жарти? Помаже по губах медом, ти думаєш: от тут-то щастє! Аж глянеш — усе одна омана! Тим-то й кидаєш її за нізащо. Та що про те балакати! Ну лиш, давай мінька́ на одежу.

— Ні, мій голубе сизий, сього не буде!

— Як не буде? Так оце я перед Шрамом брехуном зостанусь? А що б же ти сього не діждав! Я тільки й радувавсь, що, отже,— кажу,— старий буркун побачить, що й наш брат, запорожець, не зовсім ледащо; а ти в мене й послідню радість однімаєш!

— Ох, голово ти моя мила! — каже Сомко.— Ти і в темницю приніс мені утіху! Тепер мені легше буде за правду пострадати, що правда не в одного мене живе в серці і не загине вона на Вкраїні! Попрощаймося ж, поки побачимось на тім світі!

Запорожець насупився:

— Так ти справді хочеш зостатися у сій різниці?

— Я вже сказав,— одвітує Сомко,— що чужою смертю не куплю собі волі; а що раз сказав Сомко, того й повік не нарушить.

— Так? — питає Кирило Тур, пильно дивлячись Сомкові в вічі.

— Так! — одвітує твердо Сомко, дивлячись на його.

— Будь же проклята оця година! — каже тоді запорожець.— Хто в неї народиться або зачне яке діло, щоб не знав ні щастя, ні долі! Нехай човни топляться на морі! Нехай коні спотикаються в воротях! А як кому Бог пошле чесную смерть, нехай душа вертається до мертвого тіла! Проклята, проклята, проклята однині і довіку! Прощай, брате мій рідний! Не загаюсь і я на сім мізернім світі!

Обнялись і обидва заплакали.

Вийшов Кирило Тур із сирої глибки, скинув із себе відлогу і швиргонув сторожам.

— Нате,— каже,— вам, іродові діти, за вход і виход! Знайте, що не кат Іванців, а Кирило Тур приходив одвідати праведну душу!

Ізнов, ідучи мимо надвірнього сторожа, кинув подушку, що була в його за спиною замість горба.

— Візьми,— каже,— собако, щоб не спати на соломі, стережучи неповинну душу!

І пішов із замка. Усі по персню його пропускали [...]

Смутно було тепер Кирилові Туру сідати на коня, що для Сомка наготовив, ще смутніш їхати до Шрама да розказовати, що вже Сомко між козацтво не вернеться [...]

XVIII

Тепер би то отсе треба нам їхати слідом за Шрамом і його сином, і все, що з ними діялось, по ряду оповідати; тільки ж, якби почав я виставляти в картинах да в речах,

як той Тетеря обліг Паволоч, як хотів достати і вистинати усе місто за турбацію супротив гетьманської зверхності, і як старий Шрам головою своєю одкупив полковий свій город, то б не скоро ще скінчив своє оповіданнє. Нехай же останеться та історія до іншого часу, а тепер скажемо коротко, що Шрам паволоцький, жалуючи згубити паволочан, сам удавсь до Тетері і прийняв усю вину на одного себе. І Тетеря окаянний не усумнивсь його, праведного, як бунтовника, на смерть осудити й, осудивши, повелів йому серед обозу військового голову одтяти. Так, зогнавши з світу свого ворога, удовольнивсь, дав Паволочі впокій і одійшов із військом до свого столечного міста.

Того ж року, вступаючи в осінь, о святому Сімеоні, одтято голову й Сомкові з Васютою у городі Борзні, на Гончарівці. Брюховецький доказав таки свого, хоть після й прийняв слушну кару од гетьмана Дорошенка: пропав під киями собачою смертю.

Так-то той щирий козарлюга і піп, Іван Шрам паволоцький, і славний лицар Сомко переяславський, не врадивши нічого супротив лихої української долі, полягли од беззаконного меча шановними головами. Хоть же вони і полягли головами, хоть і вмерли лютою смертю, да не вмерла, не полягла їх слава. Буде їх слава славна поміж земляками, поміж літописами, поміж усіма розумними головами.

Тут би мені й скінчити свою історію про ту чорну раду, про ту запорозьку оману; да хочеться ще озирнутись на тих, що після тої біди остались живі на світі.

Одправивши по панотцеві похорони, поплакавши да пожурившись, Петро недовго загаявсь у Паволочі. Думав був піти на Запорожжє і розпродав усе своє добро, да якось і звернув мислі на Київ. Опинивсь козак коло Хмарища. Звонтпив, однак, да й дуже, ізблизившись до хутора. Ворота були не причинені: не стеріг їх Василь Невольник. «Мабуть, ніхто не вернувсь у Хмарище!» — подумав Петро; серце занило. Іде до хати. Квітки коло хати позасихали і позаростали бур'яном. Як ось чує — наче хто співає стиха. «Боже мій! Чий же се голос?»

Біжить у хату, одчинив двері, аж так! І Леся й Череваниха обидві в пекарні.

— Боже мій милий! — крикнула Череваниха, сплеснувши руками.

А Петро, як ускочив у хату, то й став у порога, як укопаний. А Леся як сиділа на ослоні коло стола, то так і осталась, і з місця не зворухнеться. Да вже Череваниха почала

Петра обнімати; тільки вже тепер пригортала до себе з щирим серцем, як рідного сина. Петро тепер уже сміло підступив до Лесі, обняв і поцілував її, як брат сестру; а вона аж слізоньками вмилась. Довгенько з радощів не змогли до себе прийти; плакали, сміялись, розпитовали і одне одному перебивали.

Як ось у двері сунеться Черевань. Насилу переступив через поріг од радості; тільки «бгатику!» — да й кинувсь до Петра, розставивши руки; обіймає, цілує і хоче сказати щось, і все тільки «бгатику!» — да й замовкне.

Як же вже трохи вгамовались, тоді Череваниха посадила Петра на лавці і сама сіла коло його (а Леся з другого боку, і обидві держались йому за руки) да й каже:

— Ну, тепер же розкажи усе по порядку, Петрусю, щоб ми знали, як отсе тебе Бог спас од смерті. Нам сказано, що ти вже певно оддав з панотцем Богові душу.

А Черевань мостивсь, мостивсь, як би ближче було слухати; сідав і коло жінки, і коло дочки, так усе далеко і треба голову набік нагинати, щоб на Петра дивитись; далі взяв да й сів напротив його долі, підобгавши під себе ноги.

— Ну,— каже,— бгате, тепер розказуй, а ми слухаємо.

От і почав Петро усе оповідати, як було в Паволочі. Не раз приймались усі плакати. Як же дійшло до прощання з панотцем, то Черевань так і зарюмав та одною рукою сльози втирає, а другою Петра придержує, щоб не казав дальш, поки переплаче. А про Череваниху да про Лесю що вже й казати! Усі злились у одно серце і в одну душу; і тяжко було всім, і якось радісно.

— Розкажіть же,— каже Петро,— і ви тепер, як ви викрутились од запорожця да добрались до Хмарища?

— Ні,— каже Череваниха,— хіба він викрутив нас із біди, а не ми викрутились од його. Братик мій узяв нас був добре в свої руки. Того ж дня ввечері, як була та безталанна рада, і почав зараз сватати Лесю за ледащицю Вуяхевича. Як ось смерком їде Кирило Тур, а за ним десятеро запорожців у двір. Показав братові якийсь перстень: «Оддавай, каже, мені Череваня з усім його кодлом».— «Нащо? Куди?» — «Звелів гетьман забрати да везти просто до Гадяча. Мабуть, Череванівні на роду написано бути гетьманшею».

— Так-так, бгатику! — каже Черевань.— Я вже думав, що справді доведеться зробитись собачим родичем.

— Стали просити,— знов веде річ Череваниха,— стали просити Кирила Тура, щоб не губив невинної душі — куди!

І не дивиться. Запрягли коні в ридван, посадили Василя Невольника за погонича і помчали нас із двору. Ми плачемо. А Кирило Тур тоді: «Не плачте, курячі голови! Вам треба радуватись, а не плакати: не в Гадяч я одвезу вас, а в Хмарище». Ми давай дяковати, а він: «Що мені з такої дяки? Тоді мені подякуєте, як на рушнику з вашою кралею стану». Ми знов так і похололи: із одного лиха да в друге! І таки справді думали, що в його ся думка в серці. Да вже як привезли нас у Хмарище, тоді вразький запорожець сміється та й каже: «А ви справді думали, що я такий дурень, як яке Шраменя! Нехай вам цур, вражим бабам! Од вас усе лихо стає на землі! Лучче з вами зовсім не знатись! Нехай лишень зварять нам вечеряти: нам іще далека дорога».

— Куди ж се їм була далека дорога? — спитав Петро.

— У Чорну Гору, братику,— каже Черевань.— Додержав таки Кирило Тур свого слова, що все хвалився тою Чорною Горою [...]

— Так отсе він,— каже Петро,— і сестру, й матір покинув для тої Чорної Гори?

— Ми, брате, в його питали: «Як же ти зоставив свою матір одну з дочкою при старості?» — «Що,— каже,— козакові матір? Наша мати — війна з бусурманами, наша сестра — гостра шаблюка! Зоставив я їм грошей, буде з їх, поки живі; а запорожця Господь сотворив не для запічка!» — Отакий химерник!

Так, розпитуючись да розмовляючи, і незчулись, як настала обідня година. Коли ж саме перед обідом шасть у хату Василь Невольник і веде за собою слідом Божого чоловіка. Ходив старий на торг у Київ да, попавши там десь дідуся, зараз і загарбав його до Череваня: дуже кохавсь Черевань у його співах. Як же то зрадів Василь Невольник, побачивши Шраменка! То з того, то з другого боку зайде, розставить руки, здвигне плечима і, бачся, сам собі не йме віри. І Божий чоловік зрадів: аж усміхавсь, облапуючи кругом Петра.

Ще веселіш почали тоді гомоніти. Леся щебетала, як ластівочка. Після обіда Божий чоловік ірав і співав усяких поважних пісень. А як одходив із Хмарища, Петро положив йому гаман грошей за пазуху на викуп невольника з неволі, за панотцеву душу [...]

Петро і остався у Череваня, як у своїй сім'ї. Черевань йому став тепер за батька, а Череваниха за матір. Стали жити вкупі люб'язно да приязно.

Ну, сього вже хоть і не казати, що, зождавши півроку, чи що, почали думати й про весілле. Іще не гаразд і весна

розгулялась, іще й вишеньки в саду в Лесі не одцвілись, а вже Петро із Лесею і в парі.

Так-то усе те лихо минулось, мов приснилось. Яке-то воно страшне усякому здавалось! А от же, як не Божа воля, то їх і не зачепило. Се так, як от інколи схопиться заверюха — громом гримить, вітром бурхає, світу Божого не видно; поламле старе дерево, повиворочує з корінням дуби й берези: а чому указав Господь рости й цвісти, те й останеться, і красується весело да пишно, мов ізроду й хуртовини не бачило.

МАРКО ВОВЧОК

ІНСТИТУТКА

(Скорочено)

Т. Г. Шевченку

I

Люди дивуються, що я весела: надійсь, горя-біди не знала. А я зроду така вдалася. Уродись, кажуть, та і вдайся... Було, мене й б'ють (бодай не згадувать!) — не здержу серця, заплачу; а роздумаюсь трохи — і сміюся. Бува лихо, що плаче, а бува, що й скаче,— то так і моє лишенько. Якби мені за кожною бідою моєю плакати, досі б і очі я виплакала. Батька-матері не зазнаю: сиротою зросла я, при чужині, у людях...

На десятоліттях взяли мене в двір [...]

Сидимо, було, день при дні у дівочій та робимо. А тихо коло тебе, як зачаровано. Тільки пані заоха або хто з дівчат на ухо за чим озветься, котора зітхне з нуду. Докучає, було, та робота. Докучає,— аж пече; та що врадиш? Спасибі хоч за те, що не б'ють десять раз на день, як от по інших чуємо.

А як коли, то, було, звеселіємо не знать чого. Веселенько нам,— аж серце трепече! Коли б воля, заспівав би так, щоб і на селі лунало... Не всмілимось!.. Ізглядуємось, та сміх нас так і бере. То одна моргне бровою, а друга їй одморгує, то прив'яжуть тую до стільчика косою; інша зскочить та почне вистрибувати дибки-дибки, щоб пані не почула,— крутиться, вертиться, тільки рукава май-май-май... Чого, було, не виробляємо!

У старої пані не було роду, окрім мала собі унучечку,— у Києві обучалась у якомусь там... от коли б вимовити...

ін-сти-туті... Було частенько до старої листи шле; а стара тії листи щодня вичитує,— і попоплаче над ними, і попосміється. Коли пише унучечка, щоб уже приїздити за нею та додому забирати... Мати Божа! увесь будинок зворухнувся: білити, мити, прибирати!.. Панночки сподіваємось!

Стара пані немов одужала: коливає з кімнати до кімнати, виглядає у кожне віконце на шлях і нас туряє за село дивитись, чи не їде панночка. А нам того й треба. Ми за той тиждень, що її виглядали, сказать, нажилися. Шлють, то біжимо-летимо... Весело зочити степ, поля красні!.. Степ зелений наче втікає в тебе перед очима далеко кудись, далеко... Любо на волі дихнути!

Квіток, було, назриваєм та позаквітчуємось, як молоді, та до самого двору тими вінками величаємось. А вступаючи в двір, схопимо з себе, позакидаємо,— та так було жалко тих вінків кидати, так жалко!

2

Діждали панночки, приїхала... І що ж то за хороша з лиця була! І в кого вона така вродилася! Здається, і не змалювати такої кралі!.. Стара як обійняла її, то й з рук не випускає; цілує, й милує, та любує. І по кімнатах водить, усе показує, усе розказує; а панночка тільки обертається туди-сюди та на все цікавим оком спозирає.

Посадовила її стара за стіл. І плаче, і радіє, і розпитує, і частує: «Може, тобі того з'їсти? Може, того спити?» Наїдків, напитків понастановлювала; сама сіла коло неї,— не надивиться. А панночка усе прибира, наче той горобець, хутенько й чистенько. Ми з-за дверей дивимось на них і слухаємо, що то панночка говоритиме,— чи не дійдемо, які там у неї думки, вдача, звичай.

— Яковось-то жилося тобі, серденько, самій? — питає стара.— Ти мені не кажеш нічого.

— Ай, бабусечко! Що там розказувати! Нуда така!

— Вчили багацько?.. Чого ж вивчили тебе, кришко?

— От захотіли що знати!.. Добре вам, бабуню, було тут жити на волі; а що я витерпіла за тим ученням!.. І не нагадуйте мені його ніколи!

— Голубочко моя!.. Звісно вже — чужі люди: обижали тебе дуже... Чому ж ти мені зараз сього не прописала?

— Що се ви, бабуню? Як можна?.. Зараз дознаються...

— Бідолашечко моя!.. Скажи ж мені, як тебе там кривдили тії невірні душі?

— Ох, бабусечко! І морено, й мучено нас — та все дурницею. І те вчи, і друге, й десяте, й п'яте... товчи, та товчи, та й товчи!.. Нащо мені те знати, як по небу зорі ходять або як люди живуть поза морями, та чи в їх добре там, та чи в їх недобре там? Аби я знала, чим мені себе між людьми показати...

— Та нащось же учаться люди, моє золото! От і наші панночки — на що вже бідота, та й ті верещать по французькій.

— Е, бабуню!..— защебетала панночка.— До французької мови і до музики добре і я бралася; до танців тож. Що треба, то треба. На се вже кожний уважає, кожен і похвалить; а все інше — тільки морока. Учись та й забудь! І тим, що учать,— нуда, і тим, що вчаться,— біда. Багацько часу пропало марно!

— Так як же оце? Погано вчать?

— Кажу ж вам, що й нудно, і погано, й марно. Вони тільки й думають, як би їм гроші виплатили, а ми думаємо, як би хутче нас на волю випустили... Чого ж ви задумались, бабусю?

— Та то, серденько, що гроші брали за тебе добрі, а вчили погано. Що ж, як ти далі і все позабуваєш?

— Бог із вами! Як же б то між гостями або в гостях позабувати музику або танці, або хоч би й мову французьку?.. А про ту заморську нісенітницю, то я в одно ухо впускала, а в друге випускала, та й зовсім-таки не знаю. Цур їй!

— А як же часом хто в тебе спитає, як там тії зорі по небу ходять, абощо? Люди й осудять зараз: вчилася, та й не тямить!

— Та що се ви, бабусю? Та се я тільки вам призналась, що не знаю, а чужі зроду того й не дошимраються, нехай хоч цілий день питають. Я зо всього викручусь, іще й їх оступачу,— он як, бабусю! Хочете, я вам заспіваю? Слухайте!

І заспівала, затягла,— наче срібло пересипається.

Стара її цілувати:

— Серденько моє! Втіхо моя!

А панночка до неї ласиться та просить:

— Купіть мені, бабусечко, по новій моді убрань хороших!

— Про се не турбуйся, дитя моє. Буде в тебе всього. Ти в мене будеш царівна над панночками!

Ми, дівчата, ізглядуємось: чого там панночки нашої не навчено! А найбільш, бачця, людей туманити!

3

— Ходім лишень, голубко,— говорить стара пані,— я хочу, щоб ти собі обрала котру дівчину.

Та й веде її до нас. Ми од дверей, та в куток, та купою в куточку й збилися.

— Се ваша панночка,— промовляє до нас пані.— Цілуйте її в ручку.

Панночка, чи глянула на нас, чи ні, простягла дві пучечки поцілувати.

Стара всіх нас показує: се Ганна, а се Варка, а це Домаха [...]

— Як тебе зовуть? — питає мене панночка та, не слухаючи мене, до пані:— Ся буде мені!

— Так і добре ж; яку схочеш, серце: нехай і ся. Гляди ж, Устино (на мене), служи добре,— панночка тебе жалуватиме.

— Ходім уже, бабуню; годі вже! — перехопила панночка; сама скривилась і перехилилась набік, і очі чогось заплющує, і з місця зривається,— от стеменний кіт, як йому з люльки в вуса пихкають...

— Треба ж, голубко,— каже стара,— її на розум навчити: се дурні голови.

— Шкода, бабуню, що спершу їх не вчено! Тепер порайся! Було яку віддати до міста.

Та й говорять собі, наче про коней, абощо.

— Ой Устечко! — журяться дівчата,— яково-то буде тобі, що вона така непривітна!

— А що ж,— кажу,— дівчата! Журбою поле не перейдеш, та й од долі не втечеш. Яково буде — побачимо.

Та й собі задумалась.

4

Увечері кличуть: «Іди до панночки — розбирати».

Ввійшла; а панночка стоїть перед дзеркалом і вже усе зриває з себе.

— Де се бігала? Швидше мене розбирай!.. Швидше: я спати хочу!

Я розбираю, а вона все покрикує на мене:

— Та хутче ж бо, хутче!

Кинулась на ліжко:

— Роззувай!.. А вмієш ти волосся звивати? — питає.

— Ні, не вмію.

— Боже мій! Горе моє! Яка ж вона дурна!.. Іди собі!

Дівчата вже мене дожидають:
— А що, Усте? Що, сестрице? Яка вона, голубко?
Що їм казати?
— Дурна я,— кажу,— дівчата, бо не вмію кіс ізвивати!..

5

[...] Почалось прибирання тее. Стара скрині з комори викочує та оксамити, рубки тонкії вибирає, та кроїть, та приміряє на панночку. Панночка аж підскакує, аж із радощів червоніє. То до одного дзеркала скочить, то у друге зазирне; склянку води візьме, то й там любує, яка вона хороша. То заплете коси, то розплітає, то стрічками перев'є, то вквітчається...

— Ах, бабусечко,— було, викрикне,— коли вже я в атласову сукню вберуся?

— Як заручишся, дитино моя,— одказує стара.— Дам тебе за князя чи за графа, за багатиря всесвітнього!

А панночка й голову задерла, і виступає так, наче вже вона княгиня великородна.

Та тільки в них і мови було, що князі та пани вельможнії. Було, і к весіллю зовсім приберуться, і будинки поставляють кам'яні, і коней вороних позапрягають,— аж лихо! Пересипають такеньки, пересипають,— панночка й зітхне:

— Що, бабуню! Тільки говоримо... І досі ще нікого в нас не було!

— Та зажди ж бо трохи: наїде такого, що й не потовпляться.

7—8

Потроху та помалу усе панночка на свій лад перевернула,— життя і господарство.

— Покиньте ж бо, покиньте, бабуню, плести! Хіба нікому в вас діла робити? Хто приїде, а ви все за чулкою маячите, наче прислужниця, абощо.

— Та нудно без роботи, дитино! — одказує стара.

— Візьміть книжку почитайте.

— Що я читатиму? Я вже не бачу читати.

— То так погуляйте, тільки, голубочко, не плетіть! Ви мені лучче око викольте тим дротиком! [...]

Нас, дівчат, усіх гаптувати посадовила. Сама й учить та раз по раз надбіга, чи шиємо. І обідати йдемо, то вона хмуриться, свариться. Далі вже що день, то вона сердитіша;

вже й лає; часом щипне або штовхне стиха... та й сама почервоніє, як жар,— засоромиться. Поки ж тільки не звичилася; а як оговталась, обжилася, то пізнали ми тоді, де воно в світі лихо живе.

Прийду, було, її вбирати, то вже якої наруги я од неї не натерплюся!.. Заплітаю коси — не так! Знов розплітаю та заплітаю,— знов не так! Так цілий ранок на тому пробавить. Вона мене й щипає, і штирхає, і гребінцем мене скородить, і шпильками коле, і водою зливає,— чого, чого не доказує над моєю головонькою бідною!

Одного разу дожидали в нас полкових з міста. Двір замели ще звечора; у будинку прибрали, як ік Великодню. Сіла панночка зачісуватись... Лишенько ж моє! Лучче б жару червоного у руку набрала, як мені довелось туманіти коло її русої коси!.. І така, і онака, геть-пріч пішла, і знов сюди поступай; і пхати мене, і наскакувати на мене,— аж я злякалась! Та репече, та дзвякотить, та тупоче-тупоче, а далі як заплаче!.. Я в двері, а вона за мною в сад: «Я тебе на шматки розірву! Задушу тебе, гадино!» Оглянусь я на неї,— страшна така зробилась, що в мене й ноги захитались. Вона мене як схопить за шию обіруч!.. Руки холодні, як гадюки. Хочу скричати,— дух мені захопило, так і рухнула коло яблуні, та вже од холодної води прокинулась. Дивлюсь — дівчата коло мене скупчились, білі усі, як крейда. Панночка на стільчику розкинулась, плаче; а стара над моєю головою стоїть і так-то мене лає, така вже люта,— аж їй у роті чорно.

— Що ти накоїла, ледащо! Як ти сміла панночку гнівити? Я тебе на Сибір зашлю! Я тебе із світу зжену!

А панночку вмовляє:

— Не плач, не плач, янголяточко моє: сліз твоїх вона не година! Ще занедужаєш, Боже борони, чого!

— А тобі, ледащице (знов свариться на мене),— а тобі буде!..

Дівчата підняли мене й понесли, а в хаті так і впали коло мене, плачучи:

— Устино, серденько! Оплакана годинонька твоя!..

9

Цілу весну мене теплим молоком напували, поки я трохи оченьпала.

Лежу сама,— усі на панщині,— лежу та все собі думаю: «Таке молоде, а таке немилосердне, Господи!»

У хаті холодок і тихо; стіни білі й німі; я сама з своєю душею. Вітерець шелесне та прихилить мені у віконце пахучий бузок. Опівдні сонячний промінь гарячий перекине через хату ясну стягу трепечущу... наче мене жаром обсипле. І так усе сама-самісінька із своїми думками — як у світі жити! Рада, було,— Боже мій, як рада! — коли зашумить садок, стемніє світ і загурчить дощ об землю!.. От чую, щось затупоче... регіт і гомін... у хату до мене зграя дітей усипле. Веселі, червоні; вітають мене; вприскають мене дощем із себе; пнуться на вікно нетерплячі, коли той дощ ущухне; співають:

Зійди, зійди, сонечко,
На попове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір'ячко!

[...] Часом несподівано котора дівчина вбіжить до мене з будинку.

— Устино! Голубко!

— А що там у вас діється, сестрице? — спитаю її.

— Хоч не питай, Устино,— лихо! Ганну сьогодні били, учора Параску, а завтра, мабуть, уже моя черга. Ой, матінко, коли б там не огледілись іще за мене! Ох, Усте, бідна наша голівонька!

11

[...] Тільки і дишемо, було, як наїде гостей-паничів та трохи забуде про нас панночка. Вийде до них — ляскотить по-пташиному, привітна, люба — і що то? — не пізнати!.. А вже як ті паничі коло неї... Той поруч із нею шиється, а той з кутка на неї очима світить; сей за нею у тропу точиться, а той знову збоку поглядом забирає. Вона ж між ними, мов тая перепеличка, звивається.

— Котрий з них попадеться? — говоримо, було, дівчата...— Дознає неборак, почім ківш лиха! [...]

12

Спізнався з панночкою полковий лікар та й почав щодня вчащати. Такий він був тихий, звичайний, до кожного привітний,— і на панича не походив!.. Станом високий,— така вже краса, що й не сказати! Тільки що гордий дуже,— на жодну не погляне, не заговорить, хоч там як до його не заходь...

Панночка, чуючи таке, було, частенько говорить старій:

— Якби ви, бабусечко, того лікаря до нас завітали,— нехай побачу, який!..

А стара, було, на те:

— Моя дитино, нацокотали тії верхоумки скосирні, а ти віри пойняла... Велике диво — полковий лікар! Се злидні, бідота! Що тобі з такими заходити?

— Та нехай я тільки його побачу, бабуню! Чи справді він такий, як славлють.

— Цур йому! Ще вв'яжеться! І так уже багато коло тебе звивається, а жоден не сватає. Один одного перебиває та сваряться,— бодай ви виказились!

От же як стара одмагалась! А внучечка як на пню стала: лікаря та й лікаря! Першого ж наїзду, як жарнув полковий начал, мусила стара ними переказувати, що лікаря до себе в гостину запрошує. Ті живо погодились: «Привеземо, привеземо»,— кажуть.

— А коли ж ви нас одвідаєте? — питає панночка, сюди-туди обертаючись та в вічі їм заглядаючи, немов як лисеня.— Чи хутко?

— Коли ви такі ласкаві, то ми й позавтрьому будемо,— кажуть гості, як на ногах не підлітуючи.

І поїхали, раденькі, що дурненькі.

13

[...] Занедужала панночка. Охає, і стогне, і кричить. Стара злякалась, плаче, по лікаря шле. А полковий знающий, кажуть, та й живе ближче за всіх,— по його!

Тим часом панночка вбралась якнайкраще та й лежить у ліжку, як мальована,— дожидає [...]

Лічив-лічив той бідолаха та й закохався. Покохала його й панночка. Почули духом паничі, куди потягло,— постерегли одразу, що воно є, та й зслизли.

Стара пані тільки що головою в мур не б'ється, та нічого не вдадить: «Як ви мені, бабуню, на перешкоді станете — умру!.. І не гомоніть! Не одмовляйте! Змилуйтеся!»

Стара й годі, тільки охає.

14

[...] Ото вже й сватає він панночку. Плаче стара й журиться тяжко:

— Я ж сподівалась тебе за князя дати, за багача, за вельможного!

— Ох, Боже ж мій! — крикнула панночка, плачучи.— Та коли б він був багатий та вельможний, я б і гадки не мала! Давно б уже була за ним. Та коли ж таке безталання моє! Така мені доля гірка випала [...]

Засумувала панночка, аж змарніла і зблідла [...]

Молодий став помічати, турбується:

— Що таке? Чого смутна?

— Поберемось,— говорить вона йому,— а як жити з тобою будемо? Вбого!

— От що тебе журить, серденько!.. Нащо нам теє панство, багатство, коли буде наше життя красне, наша доля весела?

— Бач, ти об мені й не думаєш! — одмовля йому.— А любо ж тобі буде, як прийде хто до нас та буде з нас глумитись: «От живуть-бідують!»

Та й заплаче.

— Серденько мое, що ж мені, бідному, в світі робити? Де взяти? Я зроду не жадав багатства, а тепер прагну всіх розкошів для тебе, тобі на втіху... Що ж я вдію? Рад би я,— каже,— небо прихилити, та не хилиться!

Любила вона його, та якось чудно любила, не по-людськи [...]

— Слухайте,— каже до його,— їдьте до міста та купіть мені те й те, та хутенько! Поскоріться ж, щоб я не гнівалась!

Він зараз їде, купує там, що казано.

— Боже мій, чого се понакуповували. Я сього не хочу! Їдьте та змініть! Мені такого не треба! От добро вишукали!

Знов їде він, міняє.

Або так. Хоче він води напитись,— вона:

— Не пийте, не пийте!

— Чому?

— Я не хочу! Не пийте!

— Та коли ж я хочу пити!

— А я не хочу! Чуєте? Не хочу!

[...] Стара тим часом розпитує про його, як він собі мається, та й напитала, що в його хутір є.

— Дитино моя! В його хутір є!

— Справді? — покрикне панночка, зірвавшись з місця.— Де? Хто казав?

— Та не дуже далеко за містом [...]

— Ах, Боже ж мій милостивий! Чому ж се він мені не похвалився? Мабуть, невеличкий хуторець,— нічим гаразд хвалитись. А все ж хутір! Усе ж держава!

Стріла його веселенька, привітала любо, а він радіє. Не знає, що вітають не його,— хуторець вітають!

16—18

Об Різдві їх заручили. Гостей-гостей наїхало!.. Панночка така весела, балаклива; очі блищать; водиться з ним попід руки. А він і очей з неї не зведе,— аж спотикається на ході. Гульба точилась до самого світу.

Отже, скоро жених і гості з двора, панночка в плач:

— Що се я поробила! Що се я починила! Та яке моє життя буде вбоге! [...]

— Дитино моя! Серце моє! Не плач!.. Не будеш ти багатша од усіх та й убогою не будеш. Усе, що я маю, все твоє.

Вона як кинеться до старої, обіймає, цілує:

— Бабусечко моя, матінко! Дякую вам з душі, з серця! Аж світ мені піднявся вгору! [...]

Тільки що жених на поріг, панночка до його:

— Бабуня нам Дубці дає! Бабуня Дубці дає!

Він спокійненько собі й каже, ласкаво їй усміхаючись:

— Ти радієш, то й я рад. Я сам дуже люблю Дубці. Тут ми спізнались і покохались... Пам'ятаєш, який був тоді садок зелененький, квітчастий,— як, було, з тобою походжаємо, говоримо?

А вона йому:

— Садок зелененький, садок квітчастий... Ти згадай, серце, які Дубці дохідні!

Молодий аж іздригнувся і дивиться на неї,— ніби його щось разом здивувало, злякало, у серце вжалило [...]

18

Молодий приїхав за нею на четверику. Коні вороні, баскії [...]

Тихого та ясного ранку виїздили ми з села, а мороз аж тріщить. Іній запушив верби; біліли віти і сяяли проти сонця. Дівчата висипали на вулицю; кланяються мені...

21

Присмерком дочапали до хутора. В хуторянських хатах де-не-де світилось. Їдемо вулицею; стали коло будинку. На рундуці купкою стоять люди із світлом, з хлібом святим. Кланяються, вітають молодих.

— Спасибі, спасибі,— дякує пан, приймаючи хліб на свої руки.— Привіз я вам панію молоду,— чи вподобаєте?

Люди до неї — щоб то її по-своєму вітати; а вона вихопила в когось із рук свічку та в двері — стриб! Люди так і шугнули од тих дверей [...]

Пан, неспокійний, смутний, пішов собі, похиливши голову.

Ввійшла і я. Дивлюсь, роздивляюсь. Світлички невеличкі, та гарні, чистенькі. Стільчики, столики — все те новеньке, аж лощиться. Чую — говорять пани. Прислухаюсь — пані моя хлипає, а пан так-то вже її благає, так благає!

— Не плач, не плач, життя моє, серце моє дороге!.. Коли б же я знав, що я тебе ображу,— звіку б не казав!

— Ти, мабуть, усіх мужиків так ізучив, що вони з тобою запанібрата!.. Гарно!.. Оглядають мене, всміхаються до мене, трохи не кинулись мене обнімати. Ох, я нещаслива!.. Та як вони сміють! — викрикне наостанку [...]

22

Проходила я по всіх кімнатах — нема нікогісінько. Вийшла на рундук,— ніч місячна, зоряна. Стою та роздивляюсь, коли чую: «Здорова була, дівчинонько!» — як на струні брязнуло обік мене. Стрепенулась я, дивлюсь: високий парубок, ставний, поглядає, всміхається. І засоромилась, і злякалась; стою як з каменю, оніміла, та тільки дивлюсь йому в вічі.

— Стоїш сама тутенька,— знов озивається парубок,— мабуть, не знаєш, куди йти?

— Якби не знала, то вас би спитала,— одмовила йому, схаменувшися трохи.— Бувайте здорові!

Та швиденько в двері.

— Бувай здорова, серденько! — сказав мені услід.

26

Сиджу сама у дівочій: сумно, тиша така [...]

Коли щось у віконце стук-стук!.. Так я й згоріла!.. Сама вже не знаю як, а догадалась... Сиджу, ніби не чую.

Переждало трохи — знов стукає. Метнулась я та двері всі попричиняла, щоб пани не почули.

— А хто се тут? — питаю.

— Я, дівчино-горличко!

— Мабуть, кажу,— чи не помилились: не в те віконце добуваєтесь!

— То ж бо й не в тее! Нащо ж і очі в лобі, коли не зочити кого треба!

— Не так-то конче й треба! [...]

27

Хтось уступив у сінці. Я відчинила, аж це бабуся.

— Здоровенька була, дівчино,— промовила до мене.— Просимо на вечерю, зозулько!

— Спасибі, бабусю! [...]

28

Пішла я за бабусею через двір у хату.

— Оце привела вам дівчину,— каже бабуся, вводячи мене в хату.

А в хаті за столом сидить Назар чорнявий і молодичка гарненька, жінка Назарова. У печі палає, як у гуті. Одсвічують весело білі стіни і божничок, вишиваним рушником навішений, квітками сухими й зіллям уквітчаний. З полиці миси, миски й мисочки, і зелені, й червоні, і жовті, наче каміння дороге, викрашаються. Усе таке веселе в тій хаті було, прибране, осяюще: і кужіль м'якого льону на жердці, і чорний кожух на кілку, і плетена колиска з дитиною.

— Просимо до гурту! — привітали мене і вклонились.

— Може б, поруч зо мною така краля засідала, га? — каже Назар.

— Хіба ж ви тутечки найкращі, дядьку? — питаю. Сама озирнулась, аж той парубок уже тут,— з кутка на мене задивився, аж гаряче мені стало.

— А то ж ні? — каже Назар.— Придивись лишень до мене добре: то-то ж гарний! то-то ж хороший!

— Хіба поночі! — одмовила йому весело молодичка.

Славна була то жіночка,— звали Катрею: білявенька собі, трошки кирпатенька, очиці голубоцвітові, ясненькі, а сама кругленька і свіжа, як яблучко. У червоному очіпку, у зеленій юпочці баєвій. Смішлива була й гордоватенька [...]

— Ну, ну! — каже їй Назар.— Коли б оце не галушки, я б тобі одказав!..

Тут-бо саме Катря його поставила на стіл миску з галушками.

Назар моргнув на мене.

— Не гріх тому добре повечеряти, хто не обідав!

29—30

[...] — Ну, що буде, те й буде,— ми все перебудемо! — гукнув Назар.— А тепер — до галушок берітесь. А ти, Прокопе, чого не йдеш? Пані тобі в око впала?.. Чи, може, ця краля?

Та й моргнув на мене.

— Нехай мені та пані й не сниться! — одмовив парубок, сідаючи проти мене.— Де вона й вродилась така неприязна!

Тоді молодичка до мене:

— Дівчино-серденько! Скажи нам усю щиру правдоньку, як душа до душі...

Та й спинилась. Всі на мене дивляться пильно... І парубок очей з мене не зведе. Якби мені не той парубок, то все б нічого, а при йому соромлюся та червонію,— трохи не заплачу.

— Дівчино! Лиха наша пані молода? — вимовить Катря.

— Недобра! — кажу їй.

— Господи милосердний! — крикнула.— Чуло моє серце, чуло!.. Дитино моя! — кинулась до колиски, схилилась над дитиною.— Чи того ж я сподівалась, йдучи вільна за панського! Вона вже й оком своїм нас пожерла! [...]

Повечерявши, поблагословившись, біжу назад у будинок, а за мною:

— На добраніч, дівчино!

— На добраніч вам! — одказала та й ускочила в сіни. Увійшла в дівочу,— серце в мене б'ється-б'ється!.. Думаю та й думаю... як він вдивився в мене очима!.. І чого той парубок чіпляється?.. Бодай же його, який хороший!.. Місяць стоїть проти мене уповні...

Ой місяцю-місяченьку,
Не світи нікому!..

Пісня так і підмиває мою душу... Сама не знаю, чого душа моя бажає, чи щоб він знову озвався під віконцем, чи щоб не приходив.

31

Минає день, тиждень, місяць, і півроку збігло за водою. Здається, що в хуторі тихо і мирно; цвіте хутір і зеленіє. Коли б же поглянув хто, що там коїлось, що там діялось! Люди прокидались і лягали плачучи, проклинаючи. Усе пригнула по-своєму молода пані, усім роботу тяжку, усім лихо пекуче ізнайшла. Каліки нещасливі, діти-кришеняточка, й ті в неї не гуляли. Діти сади замітали, індиків пасли; каліки на городі сиділи, горобців, птаство полошили, да все ж то те якось уміла пані приправляти дорікання та гордуванням, що справді здавалось усяке діло каторгою. Стоока наче вона була, все бачила, всюди, як та ящірка, по хутору звивалась, і Бог її знає, що їй таке було: тільки погляне, то наче за серце тебе рукою здавить [...]

Спершу люди на пана вповали, та незабаром зреклися надії й думки. Він був добрий душею й милостивий [...] Не було в його ні духу, ні сили. Сказано: добрий пан, не б'є, не лає, та нічим не дбає. Як почне пані обмирати та стогнати, то вкрик викрикувати, то він руки й ноги її вицілує, і плаче, і сам людей лає: «А щоб вас, а бодай вас!.. От уморять мені друга!»

— Не буде з його нічого,— каже Назар.— Я одразу побачив, що квач, ще тоді, як він Устину обідом нагодував... Якби таку жінку та мені — я б її у комашню втручив,— нехай би пихкала!

Та й зарегоче на всю хату. Такий уже чоловік був той Назар: усе йому жарти. Здається, хоч його на огні печи, він жартуватиме [...]

32

Усі люди пов'яли, змарніли; тільки бабуся велична, як і була. Як не лає, як не кричить на неї пані,— бабуся не лякається, не метушиться: іде тихо, говорить спокійно, дивиться ясно своїми очима ясними. І незчуєшся, було, як до неї пригорнешся та й заплачеш,— от як дитина до матері своєї рідної горнеться.

— Не плач, моя дитино, не плач! — промовить бабуся стиха, ласкаво.— Нехай недобрі плачуть, а ти перетривай усе, витерпи бідочку!.. Хіба ж таки й перетерпіти не можна?

Господи! Як же смутно й сумно жилося! Не чути сміху, не чути гласу людського. У двір душа жива не навідається,— хіба за ділом, та так боязко оглядується, так поспішається вже, наче йому з пащі вихопитись од звіра лютого йдеться.

Спізнилась якось, вечерявши, та й біжу хутенько. «І чому хоч Прокіп не прийшов вечеряти!» — думаю. Коли він так і вродився перед очима моїми!

— Устино, скажи мені правдоньку: чи ти мене любиш?

Утекла б я од його, так ноги мене не несуть. Стою, горю...

Він тоді мене за руку!.. Обіймає, пригортає та все питає: «Ч и л ю б и ш?» Такий чудний!..

Посідали, поговорили, покохались,— усе лихо забулось. Весела душа моя, і світ мені милий, і таке в світі гарне все, таке красне!.. Чого вже, коли й пані постерегла: «Що це тобі? — каже.— Чого се так розчервонілась, наче хто вибив? Чи, може, що вкрала?!»

34—35

Перво тугою тужила я тяжко, а там усе мені стало невдивовижу, усяка ганьба байдуже. Сказано: в с т а н ь, л и х о, т а й н е л я ж!.. Було, поки лає, кореиить — несила моя, сльози ринуть, а наплачуся добре, утрусь,— така собі веселенька, жартую, пустую!.. І коса заплетена дрібненько, і сорочка на мені біла [...]

У Катрі дитинка занедужала, а тут обід панам звари, вечерю звари та город скопай, та ще пані гримає: «Нічого не робиш, ледащо! Дурно хліб мій їси! Ось я тебе навчу робити!»

Цілу ніч Катря не спить над дитиною [...] Прокинеться,— до дитини, а дитинка вже на Божій дорозі. Тільки глянула на його бідолашна мати, тільки вхопила його до серця,— воно й переставилось.

І побивалася ж Катря, і мучилась, і раділа:

— Нехай же моє дитя, моє кохане-дороге, буде янголятком Божим,— лиха не знатиме моє ріднесеньке! — А далі й заголосить: — А хто ж до мене рученята простягне? Хто мене звеселить у світі?.. Дитино моя! Покинула мене, моя донечко!

Назар — ніби й нічого, розважає свою Катерину, молодим її віком заспокоює, а в самого вже пом'якшав гучний голос,— по́тай усіх сумує.

По тій печалі зовсім захиріла, занепала Катря. Не то щоб робити, вже й по світу ходить не здужає. А пані все-таки:

— Чому не робиш діла? Я тобі те! Я тобі друге!

— Тепер я вже не боюсь вас! — одказала Катря.— Хоч мене живцем із'їжте тепер! [...]

35

Прогнала пані Катрю з двора на панщину: не вважила й на її чоловіка-візника.

Пан, нишком од панії, дав їй карбованця грошей, та не взяла Катря; він положив їй на плече,— скинула з себе, наче жабу, ті гроші. Як упав же той карбованець на муріг,— і заліг там, аж зчорнів; ніхто не доторкнувся. Та вже сама пані, походжаючи по двору, вздріла і зняла.

— Се, певно, ти гроші сієш? — каже на пана [...]

А Катря не схотіла на світі жити. Щось їй приключилось після тої наруги. Бігала по гаях, по болотах, шукаючи своєї дитини, а далі якось і втопилась бідолашна [...]

36—38

Прокіп з серця аж люльку об землю гепнув.

— Воли в ярмі, та й ті ревуть, а то щоб душа християнська всяку догану, всяку кривду терпіла і не озвалась! — гримнув.— Не така в мене вдача! — каже Прокіп.— Я так: або вирятуйся, або пропади!

— А в мене така знов удача: утечи! — зареготав Назар.— Мандрівочка — рідна тіточка.

— Піймають! — скрикнув москаль, схопившись.— Піймають — пропав! [...]

У рік стара пані вмерла. Не хотілось дуже їй умирати! [...]

Наша пані журилась і плакала за старою дуже.

39

Народився син у панії. Що тих гостей наїхало на хрестини! Обід справили бучний. Кум-полковник вкотив у двір сивими кіньми, побрязкуючи, подзвякуючи бубонцями [...]

Я рада, що мені трошки вільніше,— вибігла до Прокопа,— стою, розмовляю з ним коло рундука. Коли де не взявся пан.

— Чого се ви тут стоїте обойко? — сміється.

А Прокіп йому:

— Пане, оддайте за мене дівчину!

— Добре, бери, Прокопе! Я не бороню. Повінчайтесь, та й живіть собі любенько.

— А пані? — каже Прокіп.

Пан зітхнув і задумався, а далі й каже:

— Ідіть за мною! Візьми її за руку, Прокопе!

Сам пішов у кімнати, а Прокіп веде мене за ним, стискаючи мою руку.

— Любо! — сказав пан.— Я оце до тебе молодих привів. Чи вподобаєш?

А тут у кімнаті панів, паній!.. І полковник поміж усіма, неначе той індик переяславський, походжає та все потроху пирхає.

Наша сидить у кріслечку. Зирнула на нас і одвернулась. Усміх веселий простиг, гнівно на пана згляне й питає:

— Що се таке?

Прокіп кланяється, просить.

— Я вже позволив,— каже пан,— не борони й ти, моя кохана. Дав нам Господь щастя,— нехай і вони щасливі будуть!

Пані все мовчить та уста гризе. А полковник і вирветься, й загуде, як на трубі:

— До пари, бісові діти, до пари! Обоє хороші! Треба їх звінчати, кумо моя мила [...]

Тоді вже й пані:

— Та нехай собі!

Ми й незчулися, як за поріг переступили. Кинулись духом і, не справивши нічогісінько, похапцем звінчалися, щоб ще не розлучила нас пані [...]

40

Я зосталась при панії, як і була. Ще гірш надо мною коверзує вона, ще гірш варить з мене воду [...]

Чоловік мій куди далі, то все хмурніший ходить, аж мені серце болить.

— Чи ти вже мене не любиш, Прокопе?

Він пригорне мене та подивиться в вічі так-то любо, що чую, наче в мене крила виростають.

— А чого ж усе смутний, Прокопе?.. От ми вже тепереньки вкупці навіки.

— О моє серденько! Тяжко було без тебе, а з тобою ще тяжче... Яково-то сподіватись щогодинки в Бога — догани тобі та муки!.. А боронити — несила... Важко, Усте!

— Як-небудь і зо мною біду перебудемо, Прокопе. Як на мене, то все удвійзі легше.

— А може, й справді так, рибонько!

Одного дня трусили в садку яблука в коші, а чоловік мій струшує та все з яблуні на мене поглядає то з-за тієї гілки, то з-за тії. Трохи вже й притомилась бабуся,— сіла одпочити.

— От уже й літечко красне минулося! — промовила.— Сонечко ще світить, та вже не гріє.

Сеє кажучи, роздивляється навкруги.

— Устино-голубко! Адже ото неначе дітвора з-за ліси визирає? — питає мене.

Я гляну — аж справді коло тину купка діток.

— А що, дітки? — питає бабуся.— Чого прийшли, мої соколята?

Малі мовчать та тільки оком закидають у коші з яблуками.

— Ходіть лишень ближче, хлопченята: я по яблучку вам дам! — каже на їх бабуся.

Дітвора так і сипнула в сад. Обступили стару, як горобці горобину, а стара обділя їх, а стара обділя... Загугутіло, загомоніло коло нас: звісно, діти. Коли се зненацька як гримне пані:

— А то що?

Перелякались діти. Которі в плач, а хто в ноги,— тільки залопотіло. І в мене серце заколотилось.

Бабуся спокійненько одповіщає:

— Се,— каже,— я по яблучку діткам дала.

— Ти дала? Ти сміла? — заверещить пані (сама аж труситься).— Ти, мужичко, моє добро крадеш!.. Злодійко!

— Я — злодійка?! — вимовила стара... Зблідла, як хустка, і очі її засяли, і сльози покотились.

— Більш красти не будеш! — кричить пані.— Я тебе давно пристерігаю,— аж от коли піймалась... Панські яблука роздавати!

— Не крала я зроду-віку мого, пані,— одмовляє стара вже спокійно, тільки голос її дзвенить.— Пан ніколи не боронив, сам дітей обділяв. Бог для всіх родить. Подивіться, чи для вашої ж душі мало?

— Мовчи! — писнула пані, наскакуючи.

Хруснули віти. З-за зеленого листя визирає мій чоловік, та такий у його погляд страшний! Я тільки очима його благаю.

— Злодійка! Злодійка! — картає пані бабусю, вкогтившись їй у плече, і соває стару, і штовхає.

— Не по правді мене обмовляєте! Я не злодійка, пані! Я вік ізвікувала чесно, пані!

— Ти ще зо мною заходиш?

Та зо всього маху, як сокирою, стару по обличчю!

Захиталась стара: я кинулась до неї; пані — до мене; мій чоловік — до панії.

— Спасибі, моя дитино,— промовляє до мене бабуся.— Не турбуйся, не гніви панії.

А пані вже вчепилась у мої коси.

— Годі, пані, годі! — гримнув чоловік, схопивши її за обидві руки.— Цього вже не буде! Годі!

А пані у гніву, у диві великому, тільки викрикує:

— Що? Як? Га?

Схаменувшись трохи,— до Прокопа. А той своє:

— Ні, годі!

Тоді вона у крик. Назбігалися люди, дивляться. Пан, що було в його духу, пригнався.

— Що се?

Мій чоловік випустив тоді панію з рук [...]

Пані й почала: і обікрала її стара, і всі хотіли її душі,— такого вже наковчила! Сама і хлипає, і кричить, і клене, що вже і пан розлютувався. Як кинеться до мого чоловіка.

— Розбишака!

— Не підходьте, пане, не підходьте! — озвався мій понуро.

— Е, бачу,— каже пан,— тобі тут місця мало. Постой же: розбишатимешся у москалях — скільки хотя!

Пані аж верещить:

— У москалі його, у москалі!.. Тепер і прийом у городі; зараз і вези його!

— Візьміть його! — крикнув пан на людей.— Зв'яжіть йому руки.

Прокіп не пручався, сам руки простяг, ще й всміхнувся.

А Назар під той гук до мене:

— Чого злякалась? Чого плачеш? Гірше не буде!.. От чи буде краще,— не знаю...

42

Повели Прокопа в хату. Сторожа стоїть коло дверей. На дворі візок запрягають. Назар запрягає коні під пана.

Довго думав мій чоловік,— далі каже:

— Устино! Сядь коло мене!

— Що ти починив, мій голубе! Що ти сподіяв! — говорю йому.

— А що я сподіяв? Будеш вільна,— от що! Будеш вільна, Устино!

— Воля! — кажу,— та без тебе!

Так мені гірко стало!..

— Воля! — покрикне він.— Воля!.. Та на волі і лихо і напасть — ніщо не страшне. На волі я гори потоплю! А кріпаку хоч як щаститься, усе добро на лихо стане.

Аж ось заторохтів на дворі візок. Повели Прокопа. Я, в чім була, схопилась до його на візок. Стара мене благословляє і його:

— Нехай вам Мати Божа допомагає, діти! — А сльози тихі так і біжать з очей ласкавих.

Їдем мовчки, побравшись за руки. Я не плачу, не журюся, тільки серце моє колотиться [...]

Повели його до прийому. Я на рундуці сіла, як на гробовищі.

— Не вдавайсь у тугу,— каже Назар.— Біс біду перебуде: одна мине — десять буде.

А сам почав уже сивим волосом, як сніжком, присипатись; розважає мене, а самого, видно вже, що ніхто не розважить.

Коли виводять мого чоловіка... Боже мій, світе мій! Серце в мене завмерло; а він веселий, як на Великдень...

Зосталась я з чоловіком у місті [...]

Ходимо улицями і заулками, гуляємо собі, а він питає:

— А що, Устино, чи ти чуєшся, що вже ти вільна душа?

Та й сміється, заглядаючи мені в вічі.

Хоч як було мені невпокійно, хоч як тужило моє серденько, а й я всміхнулась і ніби чогось раділа.

Набрела я й хатку таку, що наймалась, а грошей нема. Та й добути звідки? Продати нічого. Я поїхала — нічого не взяла. Та й не великі скарби були там у мене: кілька сорочок, та спідниць дві, та ще там якась юпочка, та кожушаночка. Не до того мені було тоді, щоб те забирати. От я й надумала собі: «Піду я поденно робити!» [...]

Рано-ранісінько схоплюся; біжу на поденщину. Повертаюся пізно. В руці в мене зароблені гроші. Весело поспішаюсь додому.

Ще на дорозі стріне мене чоловік; любо та міцно стисне за руку і спитає тихенько:

— Чи добре натомилась, Усте?

От якось сидимо ввечері, коли у двері хтось — стук-стук; а далі: «Здорові були!» — гукнуло щось за дверима.

Се ж Назар!

Увійшов і стоїть перед нами, стелю підпираючи: люлька в зубах; і сивизна, ти б казав, у густі кучері поховалась.

— Хазяйці і всім нехай Бог помагає!

— Звідки се ти взявся, Назаре? — питає Прокіп.— От наче з землі вийшов!

— Я звідти,— каже,— звідки добрі люди мандрівки виглядають [...]

Питаю за себе, що там пані казала.

— Еге! Було за вас обох панові на горішки: «Через твій,— каже,— розпуск двох робітників утеряли! Хто ж дурнем зостався?» — се все пані.

Хазяйка тим часом вечеряти просить. А Назар достав із-за пазухи пляшку горілки і поставив на столі.

— Вип'ємо,— каже,— по повній, бо наш вік недовгий!.. Бувайте здорові, в кого чорні брови! [...]

— Ну, по сій же мові та будьмо здорові! — каже Назар.— Прощай, Прокопе-брате!.. Та ось трохи не забув. Приніс я тобі грошенят крихту: п'ять карбованців. Поживай здоров!

— Спасибі, брате! Не знаю, коли вже я приможуся тобі вернути.

— Гай-га! Аби живі були! Се не панські гроші — братерські. Я собі зароблю: тепер я вільний хоч на півроку; з собаками не піймають.

Та й пішов, попрощавшись. Тільки його й бачили.

46—47

Господи милий! Яке ж то життя тоді наше було! Хоч і з бідою, хоч і з лихом, а таке ж то любе, таке благодатне! Легко зітхнути, весело глянути й думати: що зароблю, то все на себе; що й посиджу і поговорю,— нікого не боюся; робитиму чи ні,— ніхто мене не присилує, ніхто не займе. Чуюся на душі й на тілі, що й я живу.

Коли так навесні чутка: москалі виходять у похід!

— Неправда сьому! — вмовляю себе; а серце моє одразу почуло, що правда.

Прокіп мене розважає, доводить мені, що се лихо дочасне, що повернусь, каже,— будемо вільні.

— Так, так! — кажу.— Так, мій голубе!

А серце моє болить, сльози ринуть.

Вже й день походу намічений. Пішли ми в хутір попрощатись. Панів не було дома; тільки бабуся сама на господарстві. Бабусечко ж моя люба! А я її здалеку на вздвір'ї пізнала, а пізнавши, заплакала. Душею живою вона тільки жива була. Прибіжу до неї, обіймаю, як матір рідну.

— Чого ти плачеш, моя голубко? — питає мене стиха.

— Оце ви тут зостаєтесь, у сьому пеклі!

— Та вже ж тут, пташко. Тут я родилась, тут я хрестилась, тут сиротіла... тут і вмру, моя дитино.

— Та до смерті терпітимете?

— І терпітиму, пташко.

Поблагословила вона нас, як дітей рідних, обділила, чим мала. Попрощалися ми, пішли... Та й не раз, не два обертались, дивились. На порозі стоїть бабуся; навкруги тиша; скрізь ясно; з поля вітерець віє; з гаїв холодок дише; десь-то вода гучить; а високо над усім грає-сіяє вишнє проміняcте сонечко...

Провела я чоловіка аж до Києва. У Києві служити зосталась, а він з військом кудись далеко на Литву пішов.

— Не суши себе слізьми, серденько! — приказував.— Я вернусь... сподіваюся. Сподівайся й ти. Дожидай мене!

Дожидаю... Що яка ти, служба, довга! Уже сім год, як він пішов. Чи то ж побачу коли?.. Служу, наймаюся, заробляю [...] Вільно мені, не зв'язані руки мої.

То як же мені свого чоловіка забути хоч на хвилинку? Він мене з пекла, з кормиги визволив! [...] І ходжу, і говорю, і дивлюсь — байдуже мені, що й є ті пани у світі!

СЕСТРА

(Скорочено)

І

Мати вмерла — я ще малесенькою була, добре й не запам'ятаю. Тільки мені наче сниться, що хитав мене хтось у колисці і співав надо мною тихесенько.

Як поховали паніматку, батько не хотів удруге оженитись. «Не буде вже над мою першу милу,— було каже.— Коли Господь її прийняв, нехай уже діточки господарюють!»

Батько наш був дуже добрий; жалував нас обох рівно, і брата й мене. Жили ми при достатку, всього було доволі; що було собі задумаю, те й зроблю: все мені вільно було.

Що яке-то моє дівування було розкішне й веселе, то й згадать любо!

Погуляла дівчиною років зо три; сватають мене. Я все не хочу, а батько не силує, хоч там які були й багаті й пишні женихи. Аж ось послав і мені Господь до пари й до любові. Мій жених був чорнявий, ставний... Так-то вже я його сподобала! Тільки й на думці, що Павло. А він не з нашого села був... Побачу — й веселенька, а не побачу, то такий уже сум мене візьме, такий жаль обійме, що й світ мені не милий! Спізниться він на гуляннячко, а я й очі виплачу... Коли по Семені посватався він. Батько благословив...

Привіз мене чоловік на своє господарство. Боже мій милий! Як то жили ми любесенько! Та не дав йому Господь довгого віку... Тільки всього два роки була я за ним. Такий він був люб'ячий до мене! В хату то й заглянуть весело: як у віночку. Робимо, чи так говоримо, усе собі вкупці.

Коли тут — лихо мені тяжке! — рознедужався Павло мій. Кидалась я й до знахарів, і до лікарів — ніхто нічого не врадив! С м е р т и, кажуть, н е о д п е р т и...

Приїхав за мною батько та й до себе взяв. Чоловікову хату продали і худобу всю.

— Живи в мене, дочко! Чого ти маєш у чужому селі одинока сидіти! Хіба ти сирота, нехай Бог милує!

II

А брат мій тими часами оженився, узяв таки з нашого села дівчину; моторна така, чепурна, що й годі! І дитинка в їх була, дівчинка, як ясочка, свіжа й повна, як гурочок.

Не поплакала я ще й півроку за своїм Павлом, а тут і батька ми поховали. Кажуть люди: я к о д н а б і д а й д е, т о й д р у г у з а с о б о ю в е д е,— то не дурно й кажуть! До якого часу ми добре жили; далі зубожів мій брат: то хліб не вродив, то худоба вигинула; а п'ятеро діток Бог дав: дві дівчини й три хлопці. Журиться так брат, аж в'яне. Невістка смутная ходить, і дітки навіть посуміли. Таке вже настало, що й хліба ні за що купити.

— Сестро! — каже брат,— коли твоя ласка, позич мені грошей! Як буду жив, зароблю — оддам, а вмру, то Бог тобі оддасть!

Я й позичила йому ті гроші, що за хату й за худобу взяла, та ніби в нас і в хаті повеселішало: і брат заговорить, і братова всміхнеться, й дітвора бубонить, регочеться. Я радію: «Слава Господові, що й в нас, як і в людей, благодатно!» Купив мій брат худобу, став потроху розживатися.

Ми з братом щиро любилися зроду, змалку. Щоб посваритись або скривдити одно одного, крий Боже!

І небожата мене дуже жалували, аж за мене було змагаються між собою: «Се моя тітка!», а той собі тягне: «Моя!» Та як учепляться цілувати, то було й роботу з рук вихоплять, і хустка з голови спаде...

Тільки братова багацько гордувала. Вже ж я й годила, як малій дитині, та ні, не вгодила! «Братова, серце! — було, раджу їй,— зробімо так да оттак, то добре буде». Там чи купити що, чи продати,— зроду-віку не послухає; хоч шкода з того видима буде, вона свого докаже. Не хотіла брата турбувати; знов до неї з ласкавою мовою підійду [...]

Тяжко й важко мені. Узяла собі таку думку: «Покину їх, піду служити!»

Зібрала своє добро: що в тлумочок склала, а що покликала братових дівчаток та їх обділила. У мене було всякої одежини й не злічити, а все добра, нова. Скільки полотна було, хусток, плахот, юпок! Діти радіють; зараз дівчатка і почали вбиратись. «А чи мені гарно, тітусю?» — «А мені?» — Джергочуть коло мене, а мені вже так жалко, що й словечка не скажу; за слізоньками світу Божого не бачу! І діти помітили — жалують мене: «Тіточко-любочко! чого ви журитесь? Може, хто вас налаяв? Може, ви нездужаєте?» Обсіли мене, як дрібні пташенята. «Не плачте»,— вмовляють та мені рученятами очі затуляють.

III

Чую, так надвечір, брат іде. Я уступилась та й сіла в кутку. Він, веселий, увійшов:

— Здорові, діточки, й ти, сестро!

За ним і братова в хату. Посідали вечеряти вони й діти.

— А чому ти не йдеш, сестро?

— Спасибі, братіку, не хочу [...]

По вечері зблизився до мене, сів поруч зо мною, та:

— Сестро моя,— каже,— не журись, голубко! Досі жили з тобою любенько, треба б так і звікувати. Нас тільки двойко в світі... Подаруй моїй жінці яке там незвичайне слово, зроби мені таку велику ласку, сестро моя рідненька!

— Братіку мій, голубчику! Нехай же мене Господь милосердний боронить, щоб я з тобою в сварку заходила,— кажу.— Що твоя жінка мене обідила, я їй те дарую, тільки

важко мені на серці, братіку мій! Нехай поплачу — полегшає.

— Не плач, сестронько, годі!

— Я, брате, хочу вас покинути [...]

IV

Ранісінько-ранісінько піднялась. Усі сплять; іще й на зорю не займається. Востаннє глянула на діток, на брата. І братової жалко стало. Взяла свій тлумачок та тихенько й вийшла з хати.

Іду-іду і не оглядаюсь. От і велика могила, що геть за околицею зеленіє. Зійшла на могилу та й глянула тоді на своє село; а сонечко саме сходить... Село як на долоні, так мені в очах і замигтіли білі хати, колодязне цямриння, розквітлі садки та городи. Побачила й батьківське подвір'я, і ту вербу кучеряву, гіллясту, що малою ще дівчинкою під нею гралась. Стою і з місця не зворухнуся,— задивилась. Що мені там кожна стежечка, кожний кущик знайомісінькі; дивлюсь туди та дітство й дівування своє розкішне, і заміжжя щасливе, і вдівство гірке — все мов по писаному вичитую.

Куди мені йти? Нікого й нічого не знаю, сум мене обіймає. Чула колись іще од батька-покійничка, що в Дем'янівці живуть якісь родичі наші [...]

V

Дем'янівка та в долинці, мов у зеленому гніздечку, лежить. Село велике й багате...

Надвечір увійшли ми в село; я за старою бабусею йду. Так мені чогось сумно й боязно, аж моє серце мре. Як перше було, коли йду куди, то весело й залюбки, а тут і очей не смію підняти. Увійшла та й стою...

— Увійди та одпочинь, дитино,— промовив хтось тихо й поважно.

Звела очі, аж проти мене, на липовій лавці, старий-старий дід. Очі йому незрячі, й така в тих очах тиша та добрість [...]

Як почула я такі слова ласкаві, аж за серце мене вхопило. Сльози ринули мені з очей, а він простяг руку та й поблагословив мене. Бачу, й вона увійшла: старесенька, малесенька, а ще чуйненька, говірка.

— Оставайся в нас із Богом, молодичко,— каже.— Ти молоденька, то й хату нашу розвеселиш, і внучечку мою втішиш. Біжи лишень сюди, Марусечко, до нас!

Ходи, не соромся!.. Така вже в нас соромляжа, мов засватана.

Взяла за ручку невеличку дівчинку, гарненьку, чорнявеньку, та й увела в хату.

От воно й вклонилось і привітало мене чепурненько. А я думаю собі: «Як-то тепереньки небожата мої кохані? Чи згадують мене?»

Осталась. Живу в їх місяць, живу й другий; добре мені, так що годі! Так мене жалують, як свою дитину. Ото було впораюсь у хаті, пообідаємо та й посідаємо усі в садку під черешнею. Панотець тихесенько собі сидить та думає або молитви шепче, а то псальми співає — так хороше, Господи! Старенька й паніматка гомонять то те, то інше; я коло їх тулюсь та слухаю. І внучечка качається по садку білим клубочком, і до нас прискочить, і знову у гущавині зеленій зникне. Тихенько й любенько день мине, що так, здається б, і вік свій звікував...

А сонечко заходить. Річка тече, як щире золото, між зеленими берегами; кучеряві верби купають у воді віти; цвітуть-процвітають маки городні і високоверхі коноплі зеленіють; де коло білої хатки червоніє рясне вишення чи високий кущ калини стріху підпирає, закриваючи всю білу стіну; а хатина ж у розквітлому городі, як у віночку, ховається. І зелено, й червоно, і голубо, й біло, і синьо, й рожево коло тої хатки...

VI

Одного дня раненько йду з водою [...]
Коли бачу — брат у хату з жінкою й з дітьми. Боже мій! Світе мій! Так я й зомліла: одно, що радість велика — побачила, а друге — згадала своє горе й лихо.

Почали мене всі просити: «Їдь та їдь із нами. Не послухаєш нас із жінкою (і вона просить, тільки сама невесела), то діток наших послухай: вони за тобою щодня плачуть».

А дітки як очепились за шию мені, то й не вступаються, цілують та просять:

— Їдьте з нами, тіточко наша кохана, їдьте!

— Ні, не поїду.

Вони й заплакали, мої голуб'ята; так слізочки з очей і капотять. Як припали вони, то не можна й одхилити од мене. Одмовлялась я, одмовлялась, та й мусила послухатись.

Пішла, попрощалась із господарями, подякувала їм за милість і за ласку. Вони радіють, хоч і жалко, що одхожу од їх, та за мене радіють, що Бог мені дав — ізнов до брата

іду,— у свою хату. Проводили мене хлібом-сіллю, поблагословили, а Марусечка, то й плакала за мною...

Увійшла я знов у ту хату, що в ній і росла й дівувала. Здається, що кожний куточок веселенько мені всміхається, і я наче помолодшала: з дітворою кручусь по дворищу та бігаю; то на вулицю вигляну, то в садок кинусь: се ж бо я й дома!.. Та не довго радувалась.

Почала братова мене знов допікати. Вже тепер і ступити мені не дасть: те не добре, се не гаразд!.. Як почне — Боже, Твоя воля! що я й об'їла їх і обпила; та якось і про гроші мої згадала, що я їм позичила: «Ти думаєш, ми тобі гроші винні? Іще з тебе б треба узяти: ти вже більш хліба в нас з'їла, ніж тих грошей було!»

— Ну,— кажу,— нащо ж ви мене вмовляли вернутись? Там мені було добре, як у рідного батька!

VII

Я таки того ж дня й пішла од них не прощаючись. Брата й дома тоді не було. «Вже як там тяжко не буде,— думаю,— а вдруге не вернусь! Піду світ за очі, щоб мене й не знайшли, і не просили!» Бо таке в мене серце хибке, що й не встою, як знов проситимуть та молитимуть. І надумалась іти в Київ.

Заходила в Дем'янівку. Хоч і в стороні, та дуже жадалось мені побачити своїх перших господарів. Поплакала там, і вони за мною посумували [...]

За тиждень прийшла в Київ. Красний, Боже мій! А що вже святі церкви, то й не сказати! А людей, людей! Без ліку, та все чужі — минають і не глянуть на тебе. Спочила коло святої Лаври, та й пішла собі місця питати [...]

VIII

Привела мене пані до своєї господи. Невеличкий будиночок; кімнатки низенькі, похилі... Стріла нас панночка, вже доросла й огрядненька собі, ніврокy.

— Що, мамінько,— питає,— найняли?

— Ось іде за мною. Якась селючка нагодилась.

— Оце, мамо! Що зробите, то все не до ладу! Нащо вам селючка здалась? Вона нічого не вміє, ані плаття вигладить, ані вслужити догодне. Хіба будемо на неї дивитись, як на мальовану!

Стукнула дверима, аж столички всі скакнули, як живі, й вийшла.

Бачу, що мені недобре тут буде!..

IX

[...] Дав Бог весну, віє теплом, із стріх вода капле, сонечко веселенько світить, тане сніг, задзюрчали по улицях струмочки, садки зазеленіли... Стали на прощу люди сходитись. Прийшли і з нашого села; якось у базарі вгледіли мене.

— Як же Господь милує? — питаються.— А твій брат дуже на тебе гнівається. Їздив за тобою у Дем'янівку, та там дознавсь, що ти аж у Києві. «Коли вона така,— каже,— що мене кидає, як лихого пана, що їй не жалко, то й я одцураюсь її!»

— А як вони живуть? — кажу.— Чи здорові, чи живі всі діточки? Чи гаразд у їх у господі?

— Де там! Такі стали голі, як турецькі святі. Чогось не ведеться їм. Може, то ваші сльози їм одливаються. Зубожіли так, що часом і хліба позичають [...]

X

У ворота хтось возом уїжджає. Глянула та й очам своїм віроньки не йму. Се ж мій братічок ріднесенький!

Вибігла до його:

— Братику, мій соколе! А мені казали, що ти дуже гніваєшся на мене!

— Ні, сестро моя рідна! — говорить.— Так уже я звівся, що ані гніваюсь, ані жалкувати ні на кого не маю! Нужда мене зостарила і зв'ялила.

Бачу я з першого погляду, що він зовсім із лиця спав, аж почорнів. А який же то парубком був! І веселий, і повновидий, як місяць... Так мене й облили сльози [...]

— Братику мій коханий! Ти в мене один у світі: ти в мене й батько, і дитина, і родина. Поки здужаю я працювати, працюватиму для тебе та для твоїх діток. Нема в мене тепер нічого, тільки два карбованці, зароблені в панів, та не знаю, чи оддадуть, а хочу я згодиться на рік. Вони мене вмовляють остаться, то нехай дадуть мені наперед гроші... От візьмеш та й справиш собі, що там найхутче тобі треба [...]

Побув він зо мною два дні. Весело було й прокинутись, що побачу його, поговорю. Що то рідне та своє!

Служу таки в тих самих панів. Іще два місяці мені до року осталось. Важко, Боже, як ледачому годити! Та вже найнялась, як продалась...

АНАТОЛЬ СВИДНИЦЬКИЙ

НЕДОКОЛИСАНА

(Скорочено)

І

В одного пана було три дочки. Дві ж було — як було, а третя вдалась йому така гарна, що не надивитись, ні налюбуватись, як намальована ходила — найстарша була. Та зате як хороша була, так і вередлива. Ніхто нічим не догодив їй ніколи в світі. Як би до ладу не було зроблене, вона все-таки приключку знайде і торкоче, свариться, лається, а кого може, то й поб'є. Спочатку батько й мати було посварювались на ню, і носом в куток ставляли, і на коліна. Поки ж була меншенька, то ще було слухає; а як на стану стала, то вже й батькам таки ніяково було, та ще як визвіриться бувало, то й не рад, що зачепив, хоч в мишачу дірку ховайся.

Бачивши, що нічого не помагає, батько й плюнув: «Цур тобі! пек тобі! вже не маленька!»

Згодом і мати: «Роби,— каже,— доню, що тобі любо та мило, а мені вже докучило сваритись на тебе, бачу, тобі слова мої, як вмерлому кадило».

Друге б схаменулось; де ж таки батько й мати цураються, тільки що з хати не женуть; а ця собі байдуже: «Овва,— каже,— менше говоритимете, менше буде клопоту».

От середульша панянка посваталась, от і весілля [...]

Віддалась й найменша, вже й діточками кланяються; а найстарша все дівує — ніхто й пальцем не кивнув, ніхто й не крукнув; таку славу по собі пустила, що всі її обходили, як що лихого, нечистого.

— Хай щезає,— кажуть було кавалери,— коли батько з нею не вживеться, то чоловікові й не кажи.

Сумує батько, мати печалиться, а доня гуля, як вода в прірві — що нічим її не спиниш. Хто не знав, то ще було заходжають, і на перший раз вона вміла примаслитись; а при хорошій вроді та при грошах, то й до серця доріженька втерта.

А по другім, по третім разі як вийшов без синяка, то дякуй Богу.

— Да вона,— кажуть було, втікаючи настрімголів,— мабуть, не сповна розуму або осою загодована.

Мати плаче, аж заходиться, що покарав Бог такою доненькою; батько ходить сам не свій, наче гроші загубив. А приїдуть ті — повіддавані, аж любо оком зглянути; такі

молодиці, що куди! і діточки, як квіточки, хороші, коло них звиваються та жебонять любенько. Аж дух радується, ізбоку дивлячись [...]

II

Надворі зима — хуртовина, що й світу Божого не видати — мете, крутить, гуде...

Під цю годину, ніхто й не завважив, заїхав перед палац чотирма кіньми, добрими санками розмальованими, якийсь пан; зліз із санок, обтріпався на рундуку, обібрав лід на вусах та й пішов до палацу...

— А що,— пита гість,— твоя біда — так Марусю величали — ще в тебе на карку чи вже кому другому на плечі сіла?

— В мене ще, та, мабуть, і до смерті не скину.

— Хіба що?

— Немовби й не знаєш, що хрону й собака не нюхає. А вона гірш хрону в носі.

— Як-то гірше? чи вона тобі не вродлива, чи не багата?..

— Багата, та зубата, вродлива, та вередлива,— з жалем відказав батько, головою похитуючи, а гість і каже:

— Хоч? Я тобі зятя висватаю.

— Та цур йому! щоб і костям не було спокою. Не хочу.

— Та не бійся; я все йому розказував, а він каже: «Я й сам все те знаю, а таки посватав би, якби віддали за мене» [...]

Через кілька час панна сватача виглядає — причепурилась, прибралась. Увечері і посватались.

— Може, ти не знаєш моєї дочки,— каже пан,— може, ти лакомишся на її багатство, а не знаєш, яку біду береш на свою шию? Хоч — я розкажу.

— Ні,— каже той,— і на гроші не лакомлюсь, а знаю все про панну Марусю, та вона мені сподобалась, та й годі.

— Коли так,— озвався батько,— то Боже ж вас благослови!

І помінялись обручками і хустки забрали; судженого, кажуть, і конем не об'їдеш.

III

Немовби Дух Святий хату перелетів, як вибралась ця біда. І пан повеселішав, і паня інша ходить, а що слуги, як випровадили панну, то аж перехрестились.

Бува на світі чоловік гірш хороби, що від його ні відхрестишся, ні відмолишся. Така-то була і ця молода пані — гірш вередливого москаля в хаті. То й раділи всім двором, що збули одиу; бо та одна за сто п'яних [...]

Тиждень чи дві неділі на новім господарстві була з Марусі жінка, як Бог повелів [...]

Та не кажи гоц, доки не перескочиш [...]

Пройшло дві неділі, чи що, Маруся почала голосніше говорити, далі то крикне, то стукне, то ногою тупне, а там коцюба не коцюба, що під руку навинеться [...]

— А довго тебе колисали?

— Сім день і три ночі — щоб тобі повилазили очі...

— Е! то ти ж іще недоколисана, коли так. Гей! хлопці! — гукнув. Збіглось їх щось, може, з десяток.

— Столярів мені,— каже,— ковалів!

Розбіглися вони, котрий за ким попав — той за столяром, той за ковалем, пан ходить, заклав руки у кишені, а пані не сміється, ні — аж духу пускається [...]

Так і день минув. А ввечері й колиску принесли, мірою на паню, окована; гарна, ще й навели палітурою. Заплатив пан, а колиску казав заховати, поки пані знов розходиться. До цього щастя не довго було ждати! На ранок, чуть зоря забриніла, пішла содома у дворі; і панові поспати не дала, і вартівників познаходила, курей навіть пополохала! не то що.

— Хлопці! — гукнув пан. Зійшлися хлопці. Він, ще й не вбиравшись, вийняв скілька простирадл, ковдру, та паню, гарненько вповивши, і в колиску положили. Ще тільки пан вповивач готував, вона й питає:

— Скажеш роздягатись чи таки зовсім зо всього розібратись? — Так, значиться, на кпи.

— Нащо миняти шовк! В сорочці впів'ють тебе, голубко моя.

Вона й роздяглася до сорочки і сіла та й давай матіркувати, що нехутко з пелюшками справляються. Як постелили одно-друге простирадло, поклали подушчину тощо, то пані лягла і руки простягла; почали вповивати, а вона давай ногами фацукати: «Діти,— каже,— не мовчать, то й я не буду».

Сміються хлопці, регочуться і все вповивають — мучуються, аж чуби милом стали, а пані дригає, та й годі. Як дійшло до того, що їй, голубці, вже тільки голова зверху, то бодай плювала, бодай кусала, кого достане, а норову не кидалася. Як вповили зовсім як годиться, тоді вже взяли дитину вчотирьох і поклали в колиску та й давай колисати

та приспівувати всіляких пісень, що до того йдуть: і «коточка» співали, і «дрімоти»... А пані все плює та свариться. Та що вона плюне, то хлопці й дражняться — панову волю чинили: «Яка ж недобра дитина! ще й плюється!..» Що вона залає, то вони ізнов дражняться: «Дивись, бра! — кажуть,— як наша дитина говорить,— немовби старе. Ану ще так! ану!..» Та все колишуть та співають... один втомиться, то другий стає. Сварилась вона, поки сварилась, а далі й перестала, бо голова закрутилась — вона й заснула. Тоді хлопці посідали і ні шеберх,— тільки сидять собі, як коло дитини, та поколисують, як пані поворухнеться. А пан пішов на пекарню, казав молочної каші наварити для тої дитини, що то хлопці колишуть.

Первим ділом пані почала сваритись, як прокинулась, щоб розповили, а як її не послухано, то давай вона плювати — аж голову підносить, щоб прямо в лице попало. Ці хитрують та регочуться, аж луна йде по покоях; а вона, аж луна стає, свариться, клене всіх на чім світ стоїть — і себе, і батька, й маму; і все шарпається, щоб руки визволити. А хлопці не дають, колишуть, гойдають. «Ай! ай!» — почала пані на все горло, як її докучило за кожен раз жахатися. Прийшов пан:

— Чого ти, голубко моя?

А пані як води в рот набрала.

— Чого вона розходилась? — запитав пан хлопців.

— Не знаєм,— кажуть вони.

— Ну, котю, чого ж ти хочеш?

А вона ні пари з губи, тільки плює на кожного.

— Хочете ви, пане, щоб дитина в колисці та сказала, чого плаче! Мабуть, каші хоче,— заговорив хлопець.

— Мабуть, чи не справді,— пан каже, і послав за кашею. Принесли й кашу молочну, і мисочку, як для дитини, і ложечку, як дітей годувати. Пан став над колискою, студить і примовляє:

— О! моя красна жінка! Вона не буде вередувати. Вона каші хоче та й вередує... Зараз дам і каші. Роззяв же рот, ну! ну, котю! ка-сі! ка-сю-ні!

І що він підведе ложку до губи, то вона плюне на нього та й відвернеться. А з очей її аж іскри сиплятся. Облилась тою кашею! І за шию потекло, і груди обляпала, а таки й не покушала.

— Е! не їсть! — каже пан,— мабуть, чи не слаба! Треба роман-зілля настояти... А ви тим часом колишіть,— каже хлопцям і пішов з хати. Почали хлопці колисати та приспівувати, а пані ізнов вередувати.

— Та спи ж бо! е-е-е! е-е-е! — один співає. А другий:

— Ну, котю! спатки ж бо! О! гарна наша панійка! Вона буде спатки! Спатуні буде наша пані!.. Ой то ляля! бити хоче... Я ж їй дам!..— І буцім б'є: «А! а! а» — так по колисці рукою; а другий: «Гм! — почав плакати.— А що, будеш?! Ото знай, вража лялю! Як то паню зачіпати».

Розсміялась вона на такі штуки, а після ще гірше розсердилась.

Так колисали паню скілька день, що вона й ріски в губах не мала, і все сміялись, а вона все вередувала. Далі почали хлопці вговоряти, що як не буде їсти, то пан казав заливання зробити.

Принесли каші [...] і стала їсти — а то аж змарніла була неївши.

Як поколисали Марусю так щось з місяць, чи що, то вона і зм'якла, як віск від вогню. Бо то слабий полежиш який тиждень, то не можеш піднятись, і то аж пече встати, а це ж здоровісінька була та ще й така прудка! І почала вже проситись у свого чоловіка:

— Пусти мене, голубе! вже не то що, але й десятому буду заказувати що то вередувати.

— Не пущу,— озвався пан,— бо ти, може, іще вийдеш недоколисана, тоді що?

— Ні вже, соколе! навіть переколисана, коли хоч знати.

— Ні! не вірю! — каже пан,— треба й ще поколисати.

— Боже! Боже! — заголосила паня та в сльози і наче нежива опустилась [...]

— Пустіть її, хлопці! — заговорив пан,— побачим, що то з того вийде, що я послухаю. А колиску захо-вайте, бо хто знає...

— Бодай вона тобі згоріла! — загомоніла пані, втира-ючи очі.

— Ша! жінко! бо скажу колисати.

— Ні вже — не буду, котю, то я лиш так собі...

Пройшло два, три дні, ба й місяць минає, ба от уже й до року сягає, а пані й не чутно в обійсті, тільки в хаті уже заправляє, а на двір і не подивиться, і в хаті, що й не пізнати: слуги для єї рідні діти, а вона для слуг то рідна мати. Всі норови як рукою відняв. Шовкова жінка, та й годі.

IV

Настало літечко [...]

От вийшла собі Маруся з чоловіком в садок, посідали та й голубкаються. А в старого пана якраз тоді йменини,—

то посланець і йде від його, зняв шапку, поклонився і дає лист — тесть пише, що приїжджай, каже, до мене в гості [...]

Як прийшла та пора, то й поїхали. Там уже були ті два зяті із жінками, із діточками, сидять собі круг стола та базікають про лиху долю Марусиного чоловіка, що висватав собі журбу, і всі лиха сподіваються [...] Слуги, аж побіліли, поналякувались; як зобачили Марусю в своїм обійсті, позавмирали. А вона так лагідненько до їх заговорює, кого здибле, і гостинця дала кожному, наче й не вона це приїхала. Дивуються вони, перепитуються: що з єю такого сталось? Вона, да не та! [...]

Як сонечко спочило, пані заговорили: «Купатись! купатись!» — і пішли всі три до купальні, що була в саду на озері. Пани вчотирьох тим часом зайшли в сад, посідали під липою, почали кпити один з другого ті два молодших зяті, що в тебе жінка така! а в тебе така! тебе за ніс водить! а тебе за чуба смиче!.. Батько духу піддає — і всі регочуться. А третій зять — Марусин чоловік — ні до чого не мішається. От ті вдвох і причепились до його: «А ти вже й мовчиш про свою?»

— А мовчу,— каже.— Що ж мені й говорити, коли добра не гудять, а хвальби знов не потребує.

— То твоя жінка добро? — підхопили ті.

— А щоб ви знали...

— Ха! ха! ха! — засміялись, аж ворон в садку полякали.

— Дай, Боже, кожному доброму чоловікові таку жінку, як вона в мене. На долю не нарікав би.

— Да ти, мабуть, вже й смак стратив та не тямиш, що то за добро в світі; бо ми таких жінок, як твоя, і ворогам своїм не зичимо.

— Бо то вй, а то я! бо ви ж не знаєте моєї Марусеньки; тим так і думаєте, а як спізнаєте, то в другу заграєте.

Так слово по слову дійшло аж до закладу.

— Добро,— каже цей,— хоч-то воно й не годиться, а йдім і в заклад. Чия жінка слухняніша,— додав,— тому кожен по селу.

— Добре,— озвавсь тесть,— і я стаю до спілки.

— Добре! — зяті кажуть. І руку перебили.

— Тепер посилати за жінками,— каже муж Марусі,— котра прийде сюди, як вона в купальні, тої грало.

— Починаймо.— Та й післали за найменшою. Пішла дівчина:

— Просить вас пан, щоб ви прийшли до них.

— Піди ти до біса із своїм паном! Що він, чи тепер здурів, чи зроду ума не має.

Пішла дівчина і принесла звістку, що не хочуть.

За другою пішла і теж принесла, що не хочуть.

— То ви, значиться, вже програли?

— А ти, думаєш, не програєш? Коли наші сварилися, то твоя битиме.

— Піди,— каже до дівчини,— моєї попроси, щоб прийшла; кажи, що мені конче треба її зараз [...]

— Що се? куда се ти? — заговорили ті сестри, як побачили, що Маруся з води вилазить.— Вернись.

— Ні, не вернуся,— відказала вона,— коли чоловік прислав, то, мабуть, не ради цікавості [...]

— А що? — заговорив її чоловік,— чия жінка слухняніша? хто виграв?

— Ми програли,— заговорив старий, та й до тих,— давайте по селу.

Так і бенкет пройшов, що ніхто нічого не довідався, так і роз'їхались, що ніхто нічого не знав, хоч як голови ламали.

Поїхали ті два сопучи, а цей із своєю жінкою, як голуб з голубкою.

Дорогою вона й запиталась:

— Що це ви посміятись хотіли, чи що, що посилали за нами до купальні?

— Говори! — каже він,— ти й не знаєш, що там було, і не здогадаєшся, як добре зробила єси, що послухала... Ото на тобі, читай! — І дав папери на ті виграні села. Взяла вона, прочитала та й віддає йому і каже:

— Ото будуть каятися!..

— Як же й не каятись.

— Добре ж ти, голубе мій, казав, що я недоколисана була!.. Мабуть же, ще й ті недоколисані, що не слухають своїх чоловіків!.. А я, то поки життя мого, слухатиму тебе. Як то добре, що ти доколисав мене!..— І аж поцілувалися...

Дивіться, мами! доколисуйте!

ЛЕОНІД ГЛІБОВ

ЖУРБА

Стоїть гора високая,
Попід горою гай,
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай.

Під гаєм в'ється річенька:
Як скло, вода блищить;
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.

Край берега, у затишку,
Прив'язані човни;
А три верби схилилися,
Мов журяться вони.

Що пройде любе літечко,
Повіють холода,
Осиплеться їх листячко —
І понесе вода.

Журюся й я над річкою...
Біжить вона, шумить,
А в мене бідне серденько
І мліє, і болить.

Ой річечко, голубонько!
Як хвилечки твої —
Пробігли дні щасливії
І радощі мої...

До тебе, люба річенько,
Ще вернеться весна;
А молодість не вернеться,
Не вернеться вона!..

Стоїть гора високая;
Зелений гай шумить;
Пташки співають голосно,
І річечка блищить...

Як хороше, як весело
На білім світі жить!..
Чого ж у мене серденько
І мліє, і болить?

Болить воно та журиться,
Що вернеться весна,
А молодість... не вернеться,
Не вернеться вона!..

РОЗМОВА

Із-за гори місяць ясний
На луг поглядає;
Край берега дівчинонька
Тихо походжає.

Вона ходить, як зорінька,
По темному лугу
І співає-розважає
Дівочую тугу:

«Де ж ти, милий, голуб сизий,
Мій коханий друже?..
Ой не шуми, дібровонько,
Не розцвітай, луже!»

Вітер віє по діброві,
І пісня лунає;
До дівчини луг широкий
Гуде-промовляє...

«Ой жаль мені, дівчинонько,
Ой жаль мені дуже,
Що ти мені приспівуєш:
«Не розцвітай, луже!»

Ой не буду розцвітати,
Бо нема для кого,—
Заорали доріженьку
До лугу старого».

Одмовляє дівчинонька:
«Не журися, луже,
Є у тебе дібровонька,
Шумить вона дуже;

Буде тебе розважати,
Як і розважала,
Холодочком повітати,
Щоб трава не в'яла».

До дівчини луг широкий
Гуде-промовляє:
«Не все теє поле знає,
Що в лузі буває...

Дібровонька — сестра лугу,
Дружина — калина;
Нема в світі, дівчинонько,
Як вірна дружина».

МІРОШНИК

Мірошник мав хороший млин.
В хазяйстві не абищо він:
Про це гаразд усякий знає,
Хто хлібець має.
Млин у Мірошника був водяний.
Мірошник той Хомою звався,
І був він чоловік такий,
Що негаразд за діло брався;
А інший раз
Буває дорогий і час.
Вода раз греблю просмоктала...
Ну, що ж! Узять би й загатить,
Так ні! Мірошник спить та спить,
Вода ж біжить... ще більш прорвала,
Хомі й за вухом не свербить.
Хто йде — мерщій у млин загляне:
«Ой, Хомо, Хомо, схаменись!
Он скоро вже й води не стане;
Піди лиш, брате, подивись!»
А він їх слуха щось не дуже:
«Нехай лиш! Річка — не калюжа:
Води ще стане на ввесь вік!»
З Хоми сміються добрі люде:
«Тоді побачимо, як буде,—
Дурний ти, Хомо, чоловік!»
І справді сталось, як казали:
Вода зійшла — колеса стали.
Злякавсь Мірошник та й біжить
Притьмом до прірви, щоб гатить.
Курей тим часом із десяток
Прийшло напитися води.
Уздрів Мірошник цих паньматок:
«Бач, капосні! — кричить,— куди!
У мене й так води немає,
Ще й ви сюди?!»
І зо зла палицю хапає...
Шпурнув — та й всіх курей побив.

А млин стоїть, хоч прірву й загатив;
І що робити — не втямає...
Ні з чим зостався мій Хома:
Води нема й курей чортма.
На світі є такі пани:
Без діла сотні всюди сують,
А за недогарок вони
Людей і лають, і мордують
(Вони се так, бач, хазяйнують!..)
Та й диво, що у них
Хазяйство піде все на сміх!

СИНИЦЯ

Синиця славу розпустила,
Що хоче море запалить,
Що море, буцімто, згорить,—
Така, бач, є у неї сила.
За вітром слава полетіла
По всіх усюдах і кутках,
По байраках і по садках,
Далеко — аж за синє море...
Усім, хто був на морі, горе!
Ану — до берега тікать,
Мерщій добро своє ховать
Од проклятущої Синиці.
Як назліталось тії птиці,
Як назбиралося звірей,
Людей —
Дивитися на чудасію!..
А пересудливі жінки
Побрали ще й ложки,
Бо мали ту надію,
Як море стане закипать,
Щоб юшки добре посьорбать,
Якої зроду не сьорбали
(Вони вже, бачте, позвикали
Скрізь по обідах куштувать).
От ждуть вони, стоять,
Усі баньки повитріщали...
«От-от уже почне кипіть,—
Хто-небудь нищечком мовляє,—
Ось цитьте, зараз запалає...»
А море все собі гуляє,

І не кипить, і не горить.
Так що ж Синиця?.. Та мовчить!
І запалить не запалила,
А тільки слави наробила
Та з сорому й сховалася кудись.
За сю капосну дурницю
Полаяли Синицю
Та й розійшлись.

Яка ж в сій байці, братця, сила?
А та: ніколи не хвались,
Поки гаразд не зробиш діла.

ВОВК ТА ЯГНЯ

На світі вже давно ведеться,
Що нижчий перед вищим гнеться,
А більший меншого кусає та ще й б'є,
Затим що сила є...
Примір не довго б показати,
Та — цур йому! Нащо чіпать...
А щоб кінці як-небудь поховать,
Я хочу байку розказати.
Улітку, саме серед дня,
Пустуючи, дурне Ягня
Само забилося до річки —
Напитися водички.
От чи пило, чи ні — глядить:
Аж суне Вовк — такий страшенний
Та здоровенний!
Та так прямісінько й біжить
До бідного Ягняти.
Ягняті нікуди тікати;
Стоїть, сердешне, та дрижить...
А Вовк, неначе комісар, кричить
(Він, щоб присікаться, знайшов причину):
«Нащо це ти, собачий сину,
Тут каламутиш берег мій
Та квапиш ніс поганий свій
У чистую оцюю воду?
Та я тобі за сю шкоду
Ти знаєш, що зроблю?..
Як муху, задавлю!»

«Ні, паночку,— Ягня йому мовляє,—
Водиці я не сколотив,
Бо ще й не пив;
А хоч би й пив, то шкоди в тім немає,
Бо я стою зовсім не там,
Де треба пити вам,
Та ще й вода од вас сюди збігає...»
«Так себто я брешу? — тут Вовк йому гукнув.—
Чи бач! Ще і базікать стало...
Такого ще поганця не бувало!
Здається, ти й позаторік тут був
Та капості мені робив... Тривай же!
Ти думаєш, що я забув?»
«Помилуйте! — йому Ягнятко каже,—
На світі я ще й году не прожив».
«Так брат твій був».— «Нема братів».
«Так, може, батько,
Коли не дядько...
Або ж хто-небудь з ваших був...
Хіба не знаю я, не чув,
Що ви усі б мене із'їли,
Якби вловили?
Собаки й вівчарі твої,
Усі ви — вороги мої:
Од вас мені життя немає...
Ще мало я терпів?»
«Так чим же я вам досадив?» —
Ягнятко, плачучи, питає.
«Цить, капосне! Либонь не знає...
Ще й огризається, щеня!
Що ти за птиця?! Ти — Ягня!
Як сміло ти мене питати?
Вовк, може, їсти захотів!..
Не вам про теє, дурням, знати».
І — Вовк Ягнятко задавив...
Нащо йому про теє знати,
Що, може, плаче бідна мати
Та побивається об лід:
Він Вовк, він пан... йому не слід...

ЦУЦИК

Раз на вікні у панському будинку
Патлатий Цуцик спочивав;
То ляже на бочок, то догори на спинку,

Або на лапки морду клав.
Якраз проти вікна, звичайно під парканом,
Дворовий пес Бровко лежав
І думав: «Бач, яким він паном,
Ледачий Цуцик, став».
«Здоров був, Цуцику! Знічев'я спочиваєш?» —
Прийшовши під вікно, Бровко озвався...
«Се ти, Бровко?.. Чого-бо так гукаєш? —
Промовив той,— аж я злякався...
Ну, як же ти там поживаєш?»
«Нащо питать! Либонь не знаєш
Собачого життя мого? —
Сказав Бровко.— Далеко до твого...
Живу собі, бо треба жити;
Двір стережу і день, і ніч;
Всього доводиться терпіти,—
Не так, як ти, панич;
Та ще к тому і їжа препогана;
Хлиснеш помий, коли дадуть;
А як не в лад загавкаєш на пана,
То ще й під боки натовчуть».
«Жаль! — каже Цуцик,— що ж робити!
Буває всяк,—
Обуха батогом не перебити;
А от мені — хоч і довіку б так...
Живу у горницях, на килимах качаюсь,
Жартуючи на сміх;
Частенько з панночками граюсь
І лащуся до них;
І м'яко спать мені, і ласо можна їсти,
І бігаю не в бур'янах;
Сухенькі лапки, хвостик чистий,
Не так, як твій, у реп'яхах...»
«Ет, реп'яхами дорікаєш! —
Сказав Бровко.— А пам'ятаєш,
Як у пекарні був щеням?
Чи так жилося там?
Замурзаний під лавою тинявся».
Веселий Цуцик засміявся
І каже: «То колись було,
Та загуло...
Дивись тепер, а не рівняй малого!»
І він спесиво глянув на Бровка.
«Як бачу, ти не робиш там нічого,—
Сказав Бровко,— за що ж це честь така?»

«Дурний Бровко! Не розумієш,—
Звиняй, що так кажу,—
Я те роблю, чого ти не зумієш:
На задніх лапках я по-вченому служу».
«Щоб ти сказився!» — Бровко собі шепоче,
А вимовити не посмів,
Бо Цуцик дуже запанів:
Скубне й Бровка, коли захоче.

Бровко мовчить, і я мовчу,
Води не сколочу...
Вам сміх, мені гостинців в'язка.
Чи гарна моя казка?

МАЛЬОВАНИЙ СТОВП

Обридла дневі суєта людськая,
Спустився він спочити в темноті,
І нічка тихая, мов чарівниця тая
Прибралася у зорі золоті.
Широкий шлях замовк; ні пішки, ні на возі
Ніхто його не турбував;
Заснули верби на облозі,
І вітер задрімав.
Що ж то таке між вербами біліє?
То Стовп Мальований стоїть,
Стоїть і журиться, і серце кам'яніє,
І сумно він у степ глядить.
Чи світ не той, чи доля відцуралась?
Все глухо там, нічого не чутно.
Десь над болотцем чайка обізвалась,
Як обзивалася колись давно...
Згадалася йому щасливая година,
Як був він деревом, шумів і зеленів,
Як усміхалася червоная калина,
І степ широкий серце веселив...
І причувається — десь пісня за горою
Лунає: «Ой, гук, мамо, гук!..»
І сльози капають холодною росою...
Кругом його гуде безсонний жук.
На сей раз вибачайте, люди!
Се баєчка не вам;
Нехай вона на спомин буде
Мальованим Стовпам.

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ

• • •

Гей-гей, воли! Чого ж ви стали?
Чи дуже поле заросло,
Чи лемеша іржа поїла,
Чи затупилось чересло?
Бадилля зсохло, вже й валиться,
Леміш я добре насталив,
А чересло моє новеє...
Чого ж ви стали? Гей, воли!

Гей-гей, воли! Чи зсохло поле?
Чи плуг у землю не іде?
Чи дерев'яная полиця
Тяжкої скиби не зведе?
Земля пухкая, плуг не стогне
І скибу добру відвалив,
І борозна уже чорніє...
Чого ж ви стали? Гей, воли!

Гей-гей, воли! Зоремо поле,
Насієм ярого зерна,
Пройде разок тонкеє рало,
І пробіжиться борона.
А там, дивись, зібралась хмарка,
Дрібненький дощичок полив —
І нива шовком зеленіє...
Чого ж ви стали? Гей, воли!

Гей-гей, воли! Зерно поспіє,
І заколосяться поля,
І верне нам за піт кривавий
Із лишкою свята земля.
Тоді збирай колосся повне
Та тільки Господа хвали...
Чого ж ви стали, мої діти?
Пора настала! Гей, воли!

* * *

«Козаче-голубче,
Соколику мій!
Дай білу рученьку,
Зо мною постій!

Най надивлюся,
Слізьми заллюся,
Заким з дороги
Тебе діждуся!»

«Дівчино-рибчино,
Не плач, не ридай!
За мною, молодим,
Ручок не ламай:

Як не загину,
Я не покину,
Я не покину,
Любу дівчину».

«Ой доню Явдоню,
Зіллячко моє!
Чого ж так змарніло
Личенько твоє?»

«Ой мати-мати!
Тяжко вмирати,
Ой а ще важче
Милого ждати!..»

МАЗЕПА, ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКИЙ

(Уривок)

Не орел то сивокрилий
Квилить серед степа:
В Білій Церкві свою гадку
Гадає Мазепа.
Він гадає, поглядає:
Тиха Україна,
А далеко на півночі
Встала хуртовина,
Світа не видати:
Хоче Москва із ляхами
Шведа воювати...
А Мазепа на Вкраїні
Тільки поглядає,
Поглядає наоколо
Тай думу гадає;
Він гадає, промовляє:
«Чого ж іще ждати?
Та лучшого тепер часу
Нічого чекати.
І нічого похилятись,
Бити головою
Перед вражою ляхвою
Та перед Москвою...
Вража Польща замовчала,
Москви не видати,

Тепер би нам з ворогами
Бійку розпочати;
Тепер би нам відплатити
За нашу недолю,
Тепер би нам підійнятись
З неволі на волю,
І від Донця до Орелі
По самі Карпати
Могучеє та сильнеє
Царство збудувати».
І гадає гетьман думу
Тай не догадає,
Аж до нього з Березини
Карло промовляє:
«Ой гетьмане український,
Мазепо, мій брате!
Чи не хочеш ти зо мною
Москви воювати?
Розіб'ємо Москву вражу —
Будемо панами...
Не розіб'єм,— не хрестити
Дітей з москалями...»

А Мазепа йому й каже:
«Спасибі за слово!
Я то, пане, й сам гадаю,
Та не все готово.
В мене коні розсідлані
На чистому полі,
В мене люде ізмучені
В тяжкії неволі;
Погодую, тоді й піду
Битись з москалями...»

УКАЗ

Їде козак дорогою,
Дівку надибає;
Вийняв папір з-за пазухи
Та й її читає:
«І прочая, і прочая...
По сему указу
Козак должен кожну дівку
Цілувать по разу».

«Чуєш, дівко, що в указі?»
«Та чую, козаче».
І вже ж рада-то, псяюха,
Аж мало не скаче!
Ізліз козак, покріпився,
На коня сідає,
А дівчина підійнялась
Та й ще забагає:
«А приглянься-но, козаче,
До того указу:
Чи нема там написано,
Щоб іще по разу?»

НЕ МОЇ НОГИ

Серед лісу, серед гаю
У неділешній обід
Заснув мужик у чоботях,
Прокинувся без чобіт.

Прокинувся, протер очі,
Разів кілька позіхнув,
Разів кілька босі ноги
З подивлінням повернув.

«Не мої се, каже, ноги;
Присягаю на чім світ,
Бо мої в чоботях були,
А сі босі, без чобіт».

АХМЕТ III І ЗАПОРОЖЦІ

В літо тисяча шістсоте,
В літо теє Боже,
Прийшла грамота Ахмета
В наше Запорожжє:
«Я, султан, син Магомета,
Внук Бога їдного,
Брат місяця-перекроя
І сонця самого,
Лицар сильний і могучий,
Краль над королями.
Воєвода всього світу
І цар над царями,
Цар столиці Цареграду
І цар Македону,
Греків, сербів, молдаванів
І цар Вавилону,
Цар Подолі, і Галича,

І славного Криму,
Цар Єгипту, і Ораби,
І цар Русалиму,
Сторож гробу в Русалимі
І вашого Бога...
Християн усіх на світі
Смуток і підмога,—
Кажу вам, усім козакам,
Мені передатись,
А як ні — добра від мене
Вам не сподіватись!»

Того ж літа запорожці
Грамоту читали
І до вражого Ахмета
От що написали:
«Ти, султане, чортів сину,
Люципера брате,
Внуку гаспида самого
І чорте рогатий!
Стравнику ти цареградський,
Пивнику македонський,
Свине грецька й молдаванська,
Ковалю вавлонський!
Кате сербів і Подолі,
Папуго ти кримська,
Єгипетський ти свинарю,
Сово русалимська!
Ти погана свинячая
Морда, не підмога,
І дурень ти, а не сторож
У нашого Бога,
Не годен ти нас, хрещених,
І десь цілувати,
А не то, щоб Запорожжя
Під собою мати!
Ми землею і водою
Будем воюватись,
І тебе нам, бісів сину,
Нічого боятись!
Так тобі ми відвічаєм,
А року не знаєм,
Бо ми ваших календарів
В Січі не тримаєм.
Місяць наш тепер на небі,

День той самий, що у вас.
За сим словом, вражі турки,
Поцілуйте в ... нас!»

ВАРЕНИКИ, ВАРЕНИКИ!

Сидить москаль на прилавку,
Прищурює очі...
Так і знати, москалина
Варенників хоче.
Хоче бідний варенників —
То й ніщо питати!..
Та тілько їх по нашому
Не вміє назвати.
«Хазяюшка, галубушка!»
Став він говорити:
«Свари-ка мне вот энтаво!»
«Та чого зварити?»
«Да энтаво... как, бишь, ево
У вас называют?..
Вот, что, знаешь, берут тесто,
Сыром накладают...»
«Та Бог його Святий знає,
Що вам, служба, гоже!..
Тісто сиром накладають...
То галушки, може?»
«Не галушки, не галушки!
Я галушки знаю.
Свари-ка мне галубушка...
Всё, бишь, забываю!
Уж с глаз долой, так с памяти!
Вот энтакой бес-то!..
Да знаешь ли: энтак сыр-то,
А на сыре тесто...»
«Та Бог його Святий знає
І добрії люди!
Сир у тісті!.. хіба, може,
Чи не пиріг буде?»
«Да не пирог, галубушка!..
Экая досада!..
Да знаешь-ли? туда масла
Да сметаны надо!..»
А вона-то добре знає,
Чого москаль хоче,

Та чекає барабана,
Заким затуркоче...
Як почула барабана —
Слава Тобі, Боже!
Та й говорить москалеві:
«Вареників, може?»
Аж підскочив москалина,
Та ніколи ждати.
— «Вареники, вареники!»
Та й пішов із хати!..

РАК

Забажав раз німець рака —
Не вміє назвати,
Закликає хрестянина,
Давай мудрувати:
«Вгадай,— каже, што мой хочет?»
«Та ні, не вгадаю!
«Нога многа, уса довга...
Снаєш?» — «Ні, не знаю».
«Как не снаєш? сам он малий,
Кафтан на ньом рясний,
Как не сварен — кафтан шорний,
А как сварен — красний...
А што,— каже,— угадаєш?»
— «Та ні, не попаду!»
«Та у нього шийка шльоп-шльоп,
А перед із саду!..»
«Чи не рака?» — «Рака, рака!»
«Богдай же вас, пане!
Найшли ж ви у наших раків
Німецькі каптани!»

ВОВКИ

«Чого, жидку, так збілів?
Що з тобою сталось?»
«Ах! за мною через став
Аж сто вовків гналось!»

«Бог з тобою!.. Сто вовків?
Та б село почуло!»

«Та воно пак і не сто,
А п'ятдесят було!»

«Та й п'ятдесят диво в нас...
Де б їх стілько взялось?»
«Ну, Іванцю! Нехай так,
Але десять гналось!»

«Та і десять не було!
Знать, їден усього?»
«А як їден? Аби вовк!..
Страшно і їдного!»

«А може, то і не вовк?»
«А що ж то ходило?
Таке сиве та мале,
А хвостик як шило...»

ХОЛОДНО

Сидить голий циганчук,
Аж мало не плаче.
— «Тату! — каже, — холодно!
Зуб до зуба скаче».

А той йому поясок:
«Та на! не журися!
Коли тобі холодно,
То підпережися».

ЮРІЙ ОСИП ФЕДЬКОВИЧ

НІЧЛІГ

Звізди по небеснім граді —
І по одній, і в громаді —
Як то любо засняяли,
Де жовняри спочивали.

Но як збліднуть тихо зорі,
Світле сонце зійде д'горі,
Хто тогді нам, бідним, скаже,
Де котрий з нас нині ляже?

Де хто ляже, Божа воля:
Є де спати, много поля,
Є де голов приклонити...
А зірниці ймуть світити.

ШЕЛЬВАХ

Ой та нікому так, нікому,
Та як жовняру молодому!..
У кабатинці, у реміню
Ходить шельвах по каміню,
Ой та по зимнім, зимнесенькім
У кабатиню тонесенькім.

Ой ходить шельвах по морозі,
А камінь тріснув на підлозі;
Ой камінь тріснув, жовняр свиснув,
До себе ціпко гвер притиснув
Та й білі руки ломле, гріє,
Що аж му серце в грудях мліє...
«Ой серце моє крем'яноє,
Чому не тріснеш й ти надвоє?»

Укрився місяць зороньками,
Заплакав жовняр сльозоньками;
Заплакав жовняр сині очі,
А під ногами сніг скрегоче.

А жовняр ноги підіймає,
До місяченька промовляє:
«Ти, місяченьку-перекрою,
Не дай ти, Боже, долю мою!»

ПОКЛІН

Співанка

Гей, по горі по високій тройзіль постелився;
З України до дівчини козак поклонився.
Поклонився козаченько з коня вороного:
«Нагадай си, моя мила, мене молодого...»

А в неділю рано-рано дівча ся вмивало
Та й русою та косою личенько втирало.

Утирало біле личко, утирало брови:
«Нема ж мого миленького, нема вже розмови».

«Не плач, мила, не плач, серце, не плач, чорні очі,—
Ой маю ж я розмовоньку аж допізна з ночі,
Ой маю ж я розмовоньку, ой маю ж я милу:
Висипано надо мною високу могилу».

ВЕЧІР НА ПІДГІР'Ю

Славне Підгір'є, що ся маєм крило,
В шовкові трави спати ся клонило,
Бо світле сонце в гори ся сховало,
Би десь у морі личенько скупало,
А завтра рано знов нам засвітило,
І знов ся щастю нашому дивило.
І знов в вечірніх зороньках помалу
Підгір'є красне спати колисало,
Як нині ввечір.
О, як тут весело!
Усе в одну ся пісньщасливу сплело:
Там в стаї ватаг на флояру грає,
Там, геть за лісом, череда деєь бліє;
По воду йдучи, дівчина співає,
Пташинка в гаю щастя своє піє;
А гейби пісням милим вторували,
Цигани в лузі в два клевці кували,
І всюди співи, всюди лиш свавілля,
Що хтось би думав: тутки все весілля.
І чо ж би тутки заспівати годі,
Де кожде вільне, кожде на свободі,
Де навіть щезник пробувати любить,
Як доста світом душей си нагубить;
Відтак би трошки рад де відпочити,
Аби за раєм хвильку затужити,
Би нагадати, як колись там було,
Нім Боже слово з світлості го пхнуло,
Аби казити, терти мимо волі,
Проклявши Бога і проклявши долю.

Но Господь знає і єму годинку
До прохолоди, любого спочинку,
І не боронить місця му глядіти,
Де люди чисті, як ті Божі діти,

І ще ся в школах того не навчили,
Як би і біса перепередили,—
А де ж він найде місце си зичливе,
Як не в Підгір'ї, де ще все щасливе?

Лиш той легінь там в лузі над потоком,
Гей брат на брата, сперся на ялицю;
Відважним чорним, гейби в орла, оком
Похмуро дивить в крицяну рушницю,
Гейби в тій цівці, що синьо сняла,
Єго вся доля добра пробувала,
Гей вже би нігде, нігде більше в світі,
Як лиш в рушниці, щастя мав глядіти.

І чо ж ти, стрільче молодий та гожий,
Допізна нічов в лузі сам сумуєш,
Коли-сь, гей рицар, пишний та урочий,
І в гарних грудях чисте серце чуєш,
Коли-сь моторний, як козак турецький,
Вус, око чорне і кресак стрілецький,
А всі пушкари на підгірськім краю
Тя капітаном своїм називають!
Чого ж, легіню, маєш ти тужити,
Коли тобі би лиш на світі жити?

Він тихо, бачу, не відповідає:
В рушницю дивить та й собі думає.

ПРЕЧИСТА ДІВО, РАДУЙСЯ, МАРІЄ!

У синє море сонце ясне тоне
І своє світло, ніби кров, червоне,
По всій країні доокола сіє;
А там зазульку в гаю десь чувати,
А там дзвіночок став селом кувати,
Там в борі вітер листям шелевіє:
Пречиста Діво, радуйся, Маріє...

Пречиста Діво, радуйся, Маріє!
Он молод жовняр, ляг си на мураві,
Личко студене, шати му кровaві,—
Розстрілен нині; бо самий не вміє,—
Камраття яму темну му вкопали
І на спочинок бідного в ню склали;

Уже не скаже, як дзвінок запіє:
«Пречиста Діво, радуйся, Маріє...»

Пречиста Діво, радуйся, Маріє!
Під плотом сіла удовиця-мати,
До себе тулить бідне сиротяти
І плаче ревне, серденько їй мліє,—
Ба вже не плаче, вже і не голосить:
Склонила голов — більше не підносить;
Зірниці плачуть, а дзвінок німіє...
Пречиста Діво, радуйся, Маріє!

Пречиста Діво, радуйся, Маріє!
Там онде блудить сплакана дитина,
Без тата, мами, бідна сиротина,
Нічо не їло, душечка му мліє,—
І хоче в хату бідня навернути,
Господар псами тровить єго, чути:
Верескло, впало, кров ся з ніжки ліє...
Пречиста Діво, радуйся, Маріє!

Пречиста Діво, радуйся, Маріє,
Бо я не можу... Вшак я маю душу —
І чути мушу, і дивити мушу,
Що тут на світі, ах тутки ся діє;
Да як до гробу зложуть моє тіло,
Де темно, тісно, студено, зотліло,
Де нич не плаче, де усе німіє,
Пречиста Діво, радуйся, Маріє!

НИВА

Доки маю світом нудить,
Доки маю люде гудить,
Доки маю дожидати,
Заки Галич зможе встати? —
Ліпше сам я рано встану.
А сповівшись щиро Богу,
Займу плуги, круторогі:
Зорю гори та й долину,
Зорю свою Буковину,
Як наш Тарас, як сій тато
Научив мене орати;

І віру, любов, надію
Буковинов скрізь посію.
Виростай же, руський Боже,
Пшеницю, як лаву!
Хай зародить моя нива
На співацьку славу,
Хай в'яжеться колос в колос
Від верха до долу,
Хай сіється Буковинов
Правда, віра, воля!
А я піду — як палата,
Так і бідна хата,
Піду руськов Украінов
Женчиків збирати.
Жніть, вжинайтесь, женці мої,
Та й дякуйте Богу,
Що поміг нам жито жати
На своєму полі;
Що не підем зажинати,
Мов кріпак мізерний,
У чужий край, чужі люди,
На коробку зерна.
Вже не будем, женці мої!
Безсмертний наш Батько
Научив нас свою землю
Питому орати.
. . . . . .
Тепер уже знаєм...
Жніть, вжинайтесь, женці мої,
А я заспіваю.

А я заспіваю по руському краю,
Щоб було далеко, далеко мя чути;
Від Чорної гори до Дніпра — Дунаю
Розсипся ми, пісне, барвінком та рутов!
Най руські молодці затичуть кресаню,
Най руські дівчата вінки собі шиють,
Най люди не кажуть, що ми безталанні,
Най сльози кроваві личко нам не миють.
Розсипся ми, пісне, як сонечко літі,
Хай наші кроваві навіки обсушить.
Розсипся, розбийся, як грім по рокиті,
Хай шваркіт німецький нас більше не глушить.
Розсипся же, пісне моя,
Та й не схаменися! —

Де попадеш руське серце,
Отам пригорнися.
Як той голуб до голубки
На новім острішку,
Пригортайся, пісне моя!
. . . . . .

ЛЮБА — ЗГУБА

(Скорочено)

Нічо так чоловікові віку вже не укоротає, як та люба. Хто не вірить, най лиш слухає, що розказуватиму...

У нашім селі, знаєте, чинять два храми в рік, один на зимні Николи, а другий на вéсні.

Зимні Николи, як здорові знаєте, припадають серед пилипівки: скрипку не можна навіть зачепити, а за танець і не говорім таки нічо; бо якби патонець узнали, то би й до церкви не пустили, не то що.

А парубкам та дівкам що за храм без музики? Але нащо вам казати, коли самі здорові знаєте. От тому ж тото сидять собі наші легіні та дівки на зимні Николи красненько дома та дозирають хати, а стариня сама собі здоровенька храмує. Як же зато дасть Бог дочекати весних Николів, то вже стариня сидить дома, а молодіж пускають у храм.

От тому ж тото назвали у нас зимній храм ч е с н и й, а весняний к р а с н и й. Та й недурно його так і прозвали,— хто хоче видіти охоту та красу, то най лиш приходить до нас у к р а с н и й х р а м. Скучно йому чей не буде. Але що вам казати, коли навіть і з лядського боку легіні приходять. А хороші тоті галицькі легіні, хороші! — лишь стань та дивися!

Від нас знов ходжують аж до шістьох сіл на храми — ходять до Сергіїв, у Плоску, до Тораків, до Киселиців, у Дехтинець і у Довгополе. Скрізь нас так гарно та чесно приймають, що дай Боже лиш усім добрим людям так! Ми знов за тото стараємось, аби й їх так повеличати, як вони до нас прийдуть, або ще й ліпше; бо Сторонець, знаєте, перше село на всі буковинські гуцули, та ми не хотіли б сорому набратися.

Тому тото мій брат, бувало,— він був старшим парубком на селі,— скоро прийде неділя перед красним храмом, скличе з церкви всіх легінів до себе та дає їм порядок: ти, Федоре, каже, підеш з тими против довгопільців, а ти,

Андрію, знов з тими підеш мені встріть дехтинецьким, і так далі,— так вам уже розпаює красно, що другий і з письма так не удав би, поки світа. А сам уже старається про базар: базарисько в нас страх велике, то він як накаже підпарубочні, так його й обтичуть молодими смерічками та всіляким бростом, що аж любо дивитись, а стежечки вам починять, стежечки! — хоть най царівна проходжається, не сором! Жидів з оковитими горівками позаповідає вам аж з Вижниці, а музику заповість вам місяцем уже наперед аж зо самої Глиниці, що як вам потягнуть смиками, то серденько лише як на ниточці дригає.

От дасть Бог діждати й храму. Парубки вже знають свою службу: ще до опівночі повстають, повибричуються, поприбираються, як лицарі, посідають собі на гарні сідлані коники та гайда зустрічати сторонське парубоцтво, як уже там від брата розказ мали.

А брат вам убереться в кармазин, кресаню з полами насуне на чоло, порошниці, удвоє через плечі, так і сіяють; а пістолєт аж четверо засадить за ремінь...

Коло брата стоять чотири післанці для його потріби, два знов післанці стоять кіньми з сього і того боку села, аби дати знати, як буде надходити славне парубоцтво, а два післанці стоять на цвинтарних дверях з мальованими фляшками, аби частувати кождого а кождого парубка, котрий ступить через поріг. Така вже, бачите, у нас установа. А ще вам скажу, то тоті чотири післанці, що стоять з братом, називаються стрільці; бо вони мають таку службу, що скоро яка сторонська дівка надійде, так вони їй зараз на віват мають стріляти, відтак відводять її два аж у цвинтар, а тут чекає вже моя старша сестра та веде у церкву святу, де знов середуща сестра жде, аби її красно де постановити.

Кінець села, чути, стріляють: се вже йдуть парубки [...]

Приїдуть парубки. Брат їм клониться, вітає мальованими порційками та й провадить у божий дім. Тут аж чи не сім попів а восьмий диякон соборну службу правлять. Господи! а дяків таки й не рахуй, такого понасходилося, та як вам разом усіма заспівають, то аж якось страх слухати.

Церква в нас красна дуже та убрана: образи святі всі під золотом та під сріблом, лиш затілько хіба, що тісно,— таки тісно, що в храму лиш стариня та дівчата входяться всередину, а парубки мусять виходити надвір та чекати водосвятія, але легіні, коби здорові, не конче й журяться про се,— де б вже мав правду дівати! — вони зроблять вам дорогу від церкви аж на гостинець та чатують, як яка дівка

приходить. Господи! — то ж то вже єї обзирають з усіх боків!..

Приїхали парубки перед церкву. Зараз скочили підпарубочі, що вже напоготові так і стояли, та повідбирали парубкам коні...

Віддавши парубки коні та скінчивши діло в церкві, стали собі по цвинтарі проходжатись, а цвинтар у нас великий! — вітаються одні з одними, пізнаються, сміються, жартують, розказують одні другим, як там у них діється, що там чувати, хто до кого залишив ходити, хто посватався, хто побрав [...]

Люди зачали помалу з церкви виходити. Парубки зараз зробили дорогу, куди будуть дівки йти, а самі так і тішаться, що собі з ними поморгають.

Брат посадився з тим парубком, що його так щиро дожидав, коло самих дверей: аби вже вам ні однісіньку не перепустити, але обіздрівши єї з усіх боків, і спереду, і ззаду — Боже мене прости. А Ілаш (так звався братів товариш) уже такий рад!..

Вийшла одна, не ступає вам здрібна, ні! — хтось гадав би, що не знати що; вийшла друга — так вам і надюндюжилася, ніби хтось такого діла уже не видів; вийшла третя — упхала лице в рукав, ніби вона соромиться, а тут так нищечком і дивиться на нас; вийшла четверта — та вам на парубків моргає, аж таки проситься,— що́ тут мати збоку її товкмачить, щоби сором у лиці мала,— але де ж там! За нею вийшла п'ята: як зарегочеться! — тітка йде ззаду та як її упече палицею по спині! Парубки в сміх — такого реготу наробили, що аж панотець мусили з вівтаря крізь віконце пальцем намахувати, щоби ми тихо були,— а нам і ні в тот бік. Лиш Ілаш не любив ніколи з дівок сміятися. Скоро ми в регіт, а він до брата:

— А що,— каже,— не йдемо, Іванчику?

Лишень що брат кинýв на його, аби мовчав, аж тут виходить із церкви — дівка? — ні, не дівка, але хтось гадав би, що се якась царівочка до нас на храм прийшла, така собі пишна та убрана: чоботи червоні, сорочка рантухова, опинка волочкова на ній, пояси крамські, а коралів та монества на шиї! — може, на яких кілька сот левів срібних. Але все тото фрашки,— подивіться-ко ви їй лише у лице, най і Добошева Дзвінка сховається, а більше не маю вам що й казати.

Скоро ступила на поріг, глипнула ніби трошки, гей зненароку, по парубках, а відтак чим борше обернулася до

дверей та й махнула ручкою: — Ходіть-бо, ходіть же! — а рученька в її, мов лелієнька.

Ілашко аж нестямився:

— А чия се? — питає.

— Та се моя перва сестра,— каже брат,— се моєї яблонецької тітки донька.

Заки йому се брат розказував, вийшли сестри з церкви, узяли свою Калину (так вона звалася) попід руки й повели на базар, а брат моргнув на парубків, та ну ж усіма й собі на базар за дівками.

Най вони там здоровенькі розшабашовуються, а я вам тим часом розкажу про Ілаша. Був се старший парубок довгопільський, син старої Хороцованихи, що за єї казали, що вона свої сороківці ділеткою міряє. Чи се правда, чи неправда, не знаю вам уповісти, бо вона мені своїми сороківцями не хвалилася, але тільки знаю, що понад неї не знайшлося багача на всі наші гори,— а мала вона двох синів: одного Ілаша, що ми за него говоримо, а другого Василя, що з ним прийшов. Батько їх давно помер, а кажуть, що ходжував з Добошем; зрештою, чи ходив, чи не ходив, а сини славні раз мав: один кращий та гарніший від другого.

Ми змаленьку зналися, бо нені наші щось були собі таки не чужі; ніхто вже так не любився, як мій брат з Ілашем, а я знов з Василем.

Але ж бо й не було щирої душі понад мого Васильчика. Ні він без мене, покойний, бувало, нічо не орудує, ні я без його; ми навіть і одної днини у парубки уписалися, так тото ми собі добре жили [...]

Аж тут виходить Калина,— Господи, як мій Василь не почервоніє! Як мене не вхватить за руку! — а відтак як не задрожить! Аж я переполошився.

— А се що тобі, Василю, такого? — питаю.

— Та нічо,— каже,— тихо! — А сам як видивиться на неї — так би єї очима їв.

— А що, може, не красну маю сестру? — запитав я його жартуючи.

Він мені на се ані слова, але потяг боржій на базар.

На базарі — от звичайно на базарі. Одна музика грає по однім кінці, а друга по другім, шинкарі позасідали собі у два ряди, дівки поставали громадками та свої речі правлять, а парубки поставали та лагодяться на танець.

Танець завів Ілаш з Калиною, а парубки кождий собі по дівці та гай за Ілашем, так і розносяться! А топірці не літають, ні! — аж очі ловлять, так блищаться в сонці, а днинку дав Бог таку ясну та веселу, що люди аж помолоділи,

а дівочки вам не розпусні, ні! — навіть і ні в той бік, що мами ззаду дивляться та лиш собі на носі карбують, кілько би тото донечці кулаків дома усипати, або таки ще дорогою, вертаючи з храму,— а храм у нас ведеться через цілих три дні, то назбирається кулаків тих май-май! Але дівочки не журяться,— добре, що матірки тут нічо не кажуть, а дома — хто там видітиме, як та й що.

Так собі дівочки. А брат з ватажними парубками так звиваються, та частують, та припліскують. А Ілашко Калину таки й не пускає з рук, в одно гуля та гуля, а топірчик і не дотикається його, в одно понад головою шумить, аж старі люди дивуються, а Калина вам — справді калина; лиш що калина в гаю цвіте та не говорить, а наша Калина і цвіте, і сміється, і говорить, і моргається подеколи з Ілашком, часом і засоромиться трошки, бо легінь не знає вже годі та часом щось і скаже.

Лишь Василь сьогодні не сміється, не гуляє,— він і так не конче був до того гуляння, а сьогодні йому і не наводи таки нічо, бо можеш ще й в лице дістати. Дивиться на Калину та й мовчить.

— Та йди-бо та гуляй,— кажу я,— чого-сь осторопів? Ади, онде стоїть Маріка (моя середуща сестра),— ану йди та вже вимахай нею, аби знала, з ким раз гуляла, вона через цілий тиждень так і радується, що з тобою гулятиме.

— Е, що мені там до твоєї сестри,— воркнув Василь.— Най собі гуляє, про мене, з ким хоче, зо мною, певне, що не буде.

— Юрію, а ходи-но сюди! — закликав мій брат, стоячи та чудуючися, що за танці Ілаш з Калиною виводять,— таки аж землі не досягають. Доста того, що глинницькі цигани самі вже казали: «Ми вже,— кажуть,— по весіллях та по храмах свій вік збули, але такої гульні ми ще, бігме, не виділи». А Ілашко ще дужче, гей несамовитий! А не веселий, ні! — гей ніби вже знав, що він оце востане у нас на красному храму гуляє. Най мені ще хтось скаже, що душа не віщує горе! Та що з того, що душа віщує, коли серце годі навчити. Люба — згуба, шепче душечка, а Калинка слухає та от що: прилипла, як мід, до легіня [...]

— Іди,— шепнув мені брат в ухо,— та проси неню, аби борше стіл лагодили, бо вже далі пора.

— Нене,— кажу,— бадіка просили, щоби стіл лагодили.

— Та стіл уже, синку, відколи готовий! Хоть зараз най просить.

Я взаводи до брата:

— Стіл уже готовий давно, бадічко, чи скажете казати музикам, аби стали?

— Кажи, але кажи їм так, що як будемо іти із хаті, то най же мені грають, не жартують; а при столі аби мені хіба лиш до отченашу утихли.

— Гай, гай! — кажу та й махнув, аби робити, як мені казано, бо я, знаєте, свого брата дома гірше боявся, як тепер не знати якого енорала,— та й таки так і має бути, щоби молодший брат старшого боявся,— а може ні? Може, де й ні, але в нас межи гуцулами уже раз така установа, та й ніхто єї не переіначить, бо у нас, знаєте, старі руські обичаї ще чисто утрималися,— коли не ліпше, як на самій Україні, бо Україною, бачите, орудував хто хотів, та все їй своє набивав [...]

Музики пішли уперед, за ними повели мої сестри та дівки з сестриної ватаги сторонських дівок. Відтак пішли другі музики, а за ними рушили парубки,— насамперед мій брат вів Ілаша, і так далі провадив кождий парубок з братової ватаги усе по два сторонські парубки, як тото вже у нас установа. А я свого Василька ледве відшукав по базарі,— стояв собі, сердешний, під явором, аж тут я зирк на його — а він плаче!

— Я це не розумію,— кажу.— Може, я тобі чим прогрішив? Коли що було, братчику, то вибачай, я це, бігме, не хотячи,— цить же, не плач!

Він лиш на мене подивився, а далі промовив:

— Ти мені, Юрійку, нічо не винен.

— Так чого ж плачеш? Гей, якби Маріка виділа, що такий легінь, мосьпане, плаче, тото ж би сміялася,— а хто ж бо таке видів?

Трафив я на лік: як опарений, кинувся мій Василько, обтерся боржій та й ухватив мене за руку.

— Ходім! — каже.

— Отак, то що інше,— кажу я,— так, але ходім.

— Лиш не сади мене коло...

— Коло кого? — питаю.

— Та коло Калини, чи як її там звете.

— Та хоть би й рад посадити, то не посаджу,— кажу,— бо коло неї Ілаш сидітиме.

— Ілаш? — заскреготав мій товариш зубами та й більше нічого не говорив через цілий вечір...

В хаті, звичайно,— як у храму. Стіни оббиті коверцями, світло горить; куди обернешся — столи аж вгинаються; по тім боці за столом сидять дівки, як ті квіти у грядочці, а по сім боці коло столу сидить знов славне парубоцтво та ще-

бече собі, як дрозди. На стільці против столів сидять музики та заводять, як то звичайно перед вечерею, якоїсь волоської туги, що аж серденько топиться, а коло печі пораються неня аж з трьома кухарками та ладять страву.

Ілаш сидить проти Калини, а я свого Василя посадив против Марії, а сам пішов братові помагати; бо брат, знаєте, не мав при столі сидіти, але за гості старатися.

Помирилися, помолилися щиро Богу небесному, староста поклав на стіл аж шість мисок великих грітої з медом горілки та став частувати, я знов з братом крою калачі, неня подали страву на стіл, парубки чаркують порційками — аж любо, а дівок силою засипають, котра не хоче випити. Бесіда мила, козацька; брат та ватажні парубки гостеньків усе демнають, усе просять, ненька такі раді, що аж Богу святому моляться, а Ілаш топиться таки, дивлячись на свою Калину, а вона знов гине, дивлячись на його. Лиш Василь, як сидить, так сидить собі невеселий. Що сестра його займає, що другі дівчата зачіпають,— бо понад Василя, знаєте, не було кращого парубка на цілу Буковину,— що таки неня, та брат, та я приговорюємо,— годі! — та й роби з ним що хоч [...]

Аж тут кричить мій брат з хорім:

— Юрію, а де ти?

— Осьде, бадічко! — відзиваюся я та й біжу в хороми.

— А подивись-ко, де Василь дівся,— каже брат,— я й ні в тот бік, як він вийшов з хати.

Я кинувся надвір,— нема, у пасіку — нема; аж дивлюся у пастівник — а він коня собі лагодить.

— А це якої знов, Василю?

— Та от такої, що хочу їхати домів.

— Коли б хоть горілки був пив, то ще не дивувався б тоді...

— От скажеш їм, що я заслаб чогось та й поїхав додому.

— Не пускаю,— кажу.

А сам трутив його від коня, здоймив сідло та й поніс у кліть, аби замкнути [...]

— Чекай,— каже,— зараз піду, най лиш трошки прохолоджуся, бо мені душно.

— Так же ходім у сад,— кажу я йому,— там так красно; там я тебе проведу, а відтак підемо оба в хату.

— Ходім! — каже, та й пішли [...]

Гості одні в хаті бавляться (бо вже було по вечері); одні гуляють надворі, а декотрі співають собі за музиками, навіть і неня, що до співанок не конче ласі були, заспівали собі з добрими людьми,— не так уже про свою волю, бо вони

дуже вам зроду журливі були, але аби гостям охоти додати. А Василь мій так-таки вам затужив, що аж не можу вам сказати.

— Та й не уповіш мені, товаришу, що тобі є такого? — питаю я по часові.

— А цить же,— каже він та й слухає; аж чуємо: двері рип! до пасіки.

— Братчику, любчику, голубчику,— став хтось усередині казати.— Дай мені яку пораду, бо гину.

— Та годі ж бо, Ілашу, годі! — обізвався мій брат.— Порада тобі готова: ти любиш Калину, а Калина любить тебе; вінохоть би в моїх сестер таке! А дівка — як сам знаєш; та до того тобі така господарна, що пари їй нема... Твоя неня, знаю, що відразу пристануть, а я з Калиною самий поговорю [...]

Ілаш аж підскочив та братові поза шию:

— Ей, світе ти мій, братчику ти мій щирий та любий!

Більше не міг і промовити з радощів.

— Та годі бо, годі! — каже брат,— бо ще мене задушиш.

— Так коли ж бо не маю брата понад тебе,— каже Ілаш,— та й не зможу тобі віддячитися. Чому мені Бог не дав сестру, щоби був її за тебе віддав?

— За тото,— перебив його брат,— дам я свою одну сестру за Василя; знаєш, от, може, таки Марію, бо вона на нього щось дуже приязно сьогодні дивилася [...]

Храм був у понедівнок; а на другу неділю, прийшовши з церкви та пообідавши, неня собі лягли на постіль припочивати, бо з великої оруди та гей трудні були, а брат узяв чудотворник у руки та читає коло стола наголос, бо неня дуже любили слухати, як він читає, часом так і задрімають солодко — от як і тепер. Сестри знов сидять собі надворі, на призбі, та регочуться, та судять других дівок, що в храму були. Аж брат мусив вийти та їх в сад нагнати, бо були б не дали нені і відпочити. Лише сестричка Марічка не була межи ними; лежала вона собі, сердешна, в пасіці, та так і плаче тихесенько.

— Що вам, сестричко? — питаюся її, увійшовши до пасіки (бо в нас, знаєте, кажеться старшим браттям та сестрам «ви»).

— Нічо, братчику,— сказала сестра та лиш ручкою махнула. А далі й каже: — От сьогодні однако неділя, поїхав би у Довгополе відвідати... Василя...— а се доказала вам уже насилу та й сховала головку в джергу.

Мене неня в голову не била: знав і я, куда що і почому в світі.

— Іду,— кажу,— коли лиш бадіка хотіли пустити. А ви нічо, сестричко, не переказуєте в Довгополе?

Сестра лиш на мене подивилася. Боже милий, Боже! Сестричко моя люба, теперь уже на мене не подивишся ніколи синесенькими твоїми очима. Сльози мені закрутилися,— вийшов з пасіки, не допитуючися далі.

Увійшов я в хату. Брат усе читав, як читав коло стола; неня дрімали, а я став коло неї та й чекаю, як брат стане.

— Може, тобі чого треба, Юрію? — запитав по часі.

— Чи не пустили б ви мене, бадічко, у Довгополе? Кортить мене відознати за Василя.

— Про мене,— каже брат, погадавши часок [...]

Але лишень що я на поріг, а молодша сестра з криком встріть мене:

— Ілаш з Василем, бадічко!

— Де? — крикнув брат ти кинув книжку на стіл, а сам вибіг з хати [...]

— Най тобі, брате, чи,— хочу казати,— пане-молодий, Бог дає:

І з роси,
І з води,
І з усеї лободи!
А Пречиста Діва
За столом сіла,
А за нею добрі люди —
Тобі доленьку судять;
Як золото, ясна,
Як весна, красна,
Як хліб, добра,
Усему світові подобна.

Скоро се брат проказав, так і зняв кресаню та й уклонився аж тричі.

Ілаш нічого не відповів, але як скочить з коня, як обійме бадіку, як стане цілувати! Аж мало що не перевернулися.

— Та годі вже, брате, годі! — стали бадіка казати.— Уповідай, як там було, як тебе стара приймила, що Калина казала, що твоя неня казали, що довгопільські дівчата говорили, що ти на стороні посватав,— що?

— Ей... Та бо ти такого насипав, що я вже нічого не знаю,— каже Ілаш. А мені й так лиш одно в голові: моя Калинка! Ех, тото вже нажиюся та нажию, бо є з ким!

Коли се браття говорили, стояв Василь збоку та лиш усміхався, а сам такий марний, марний! Гірш моєї сестрички. Ніхто в світі не сказав би, що се він, тот Василь, що за ним дівки гибли.

— Як же, пане піддружбо,— жартую я до його.— Я тобі вклонився, а ти мені ані слова,— що се такого має значити? Зараз мені встати з коня та красно мене привітати! Чуєш? Або хоч, щоби я сів он на карого та поїхав пріч, аби тебе й не видіти? Видиш, онде кінь уже стоїть таки сідланий, готовий — я лишень що хотів до тебе на Довгополе їхати.

— Чого? — перетяв Василь.

— От так!.. Чого? Аби відознати, що ти дієш, бо я боявся, що ти, може, розболівся. Та й так. Чого ти такий страшний став, Василю?

— Я страшний? Та хоть би й так — що кому до того? А ти не кажи мені більше таке, бо...

— Бо що? — став я питати.— Може, мені в лице даш?

— Щоби знав, що таки дам. Що кому до того, який я в лиці?

— Ну, добре, що знаю,— кажу я.— Більше ти на мене токма за се не будеш гніватися.— А сам умовк. Більш я до його не промовив сього вечора ані слова, такий мені жаль був великий. А я вже таку натуру маю зроду, що дуже багато треба, аби мене розсердити, але як мене вже хто уразить до живого, так моє серце вже не обернеться, поки світа. Але нє, аби я, може, на його ворогував,— крий Господи! І сприяти йому буду, і в огонь за його піду, а говорити вже не буду, хіба він сам мене на бесіду зачепив би [...]

Повходили в хату.

Неня як учули, що Ілаш уже посватаний, та й з ким, та й як,— такі уже раді, що аж Богу моляться та в долошки плещуть, бо вони, знаєте, Ілаша дуже навиділи зроду. Позасідали поза стіл; одна сестра кинулася до печі, друга до циган по скрипника; наймиття розіслав брат по парубках спрошувати, мене знов по горілку до жида, а сам такий охочий, аж гуляє,— не тому, може, що Ілаш його запросив у старші дружби? Але він тому такий радий, що його Ілашко з радіщ аж не знає, що собі робити [...]

Дома застав уже повно легінів, а Ілаш мені зараз і поклонився та й став просити:

— Клонюся вперед Богу святому, а відтак вам, чесний брате та й товарищу, щоби були ласкаві на сесь колач

(а тут мені вже такі великі два колачі плетені міські і подає!) та й до мене на весілля у післанці.

Я приймаю колачі та й дивлюся на брата:

— Як ви кажете, бадічко?

— І овшем,— каже брат,— позволю; чому ні? [...]

Як там того вечора в нас далі діялося, не маю що розказувати, бо самі здорові знаєте, як на запросинах діється: п'ють, гуляють, говорять, жартують, фіглі роблять — що більше й робили б? Лиш Василь не гуляв, бо сидів собі смутний та невеселий кінці стола. А сестричка собі також не гуляла, бо лежала в пасіці та тужила.

• • •

В кого нема увесну роботи? Хіба, кажім, в того, що не хоче робити. Правда, що у нас у горах навесні нема вже тілько кутання, як у гречкосіїв, але робота все-таки є: ба плоти закладати, ба пересипати, ба одно, ба друге. От так і зійшли нам тоті дві неділі до весілля, як пальцем махнув.

В четвер увечір кажуть неня до нас:

— Ну, синку, колачі вам готові, та й горілка вже в ладу. Коли ж люди вас за люди мають, то підіть.

Я встав, ще далеко було до днини, нагодував коні, вичесав, як дзеркало, що хоть голися, осідлав братові вороного, а собі рижого. Вимився, вичесався, убрався, як лицар який, оперезав свої нові ретязі, засадив пістолєта та ножі за ремінь, а сам аж не можу діждати, доки сестри бадіку уберуть та налагодять, щоби боржій їхати. Так тото квапно мені діялося, а про ніщо так, як про свою Аксенію, що її у весіллі певно вже побачу. Лиш один тягар маю на серці: той собачий вус як не хоче, так і не хоче рости.

— А готовий ти, Юрій? — питає брат з хати.

— Готовий,— кажу, та вийшов з кліті [...]

Підійшли ми д' нені:

— Благословіте, ненько, на дорогу та й на весілля.

— Най вас Бог благословить та й веселить! — кажуть неня, перехрестивши нас.— Лиш дивіться, синку, щоби там якої колотні не було; бо мені сеї ночі таких ягід уже снилась! А ягоди — кажуть, що то кров.

— Ет, сон — мара! — каже брат, поцілувавши неню в руки, я за ним. Та й вийшли з хати. Але лишень що виїхали на гостинець, як біжить старша сестра та й кричить за нами:

— А ждіть же,— каже,— таже ви колачі забули взяти!

Брат на мене викрикнув:

— Уже до чого твоя голова,— каже,— служить, то, бігме, не знаю.

Я вернувся конем узяти бесаги з колачами, а сестра й шепче мені:

— Там найдеш,— каже,— у папері завиту ширинку. Ту ширинку даш Василеві та й скажеш, що від Марії.

Як ми пригостили до Ілаша, як він нас там красно приймив, як ми рушили в Яблоницю на старощення,— не буду уповідати, бо багато розказувати б, а мало що слухати, а я й так багато дечого понаплітав, без чого могло б було ретельно обійтися. Але, даруйте, панове! Ви не знаєте, як то мило чоловікові згадати про давні свої гаразди, а я їх зазнав-зазнав, панове та й браття мої любі! Що я тут пишу, то я не пишу небилиці, але кавалок мого життя, мого так красного та любого тривку, що годі його буде й до гробової дошки забути. Ні! Зелена моя Буковино, сині мої гори, холодні мої ізвори! Хіба мене рука моя забула б, щоби я вас забув! Тото лиш ви мене забули серед світа, але я вас про тото не забуду.

Їдучи в Яблоницю, відкликав я Василя набік та й кажу йому:

— Осьде прислала тобі Марія ширинку.

Він лише усміхнувся та й заток її собі за ремінь. От приостав трохи конем та й кличе мене:

— Не гнівайся, брате,— зачав він мені казати,— що я дарунок від твоєї сестри не можу радніше приймити, але Бог сам видить, що серце годі навчити. Хіба от тілько: поклонися від мене Марії та й проси її, най на мене не банує та най таки й в тугу не вдається. Вона ще молода; а коли б знала, як я страждаю, то й простила б мене.— А подумавши годинку, каже: — Ти гніваєшся, брате? Нема за що. Про мене, гнівайся — не гнівайся, як собі вже там любиш; але коли хочеш, щоби я мав по чім згадувати на те давнє товариство, то витешеш мені красний хрест з тої самої ялиці, що у нас...

— А тобі хіба хреста?.. Схаменися!

— Або я за хрест говорю?.. Отож і я наговорив! Я тобі мав щось інше казати...

— Кажи,— кажу.

— Чи Калина любить діправди мого брата?

— Отож-бо й ти наговорив! Старост пов'язала, а його не любила б?

— А ти гадаєш, що нема так, що дівку силою віддають?

— І так може бути,— кажу,— чому ні? Але ти не видів, як вони в нас на храму прилипали?

— Твоя правда, брате! Видів я дуже добре, а я тебе ще питаю. Я знаю, що вона його любить.

— Не любить, але таки в нім топиться,— потакую я. Де я тоді розум мав, також не знаю.

— Топить, топить,— повторив мій товариш кілька раз та й лиш на кульбаку позалився [...]

— А покажи-но мені твою кресанку,— став він мені по часові казати,— най виджу, чи ми однакі голови маємо.

Я йому й подав.

— Однакі,— каже та й віддав мені її назад.

— Якби я загиб, то не відказав би свою кресаню нікому, як лиш тобі [...]

От так переїхали ми майже цілу дорогу.

Стали ми нарешті і в Яблониці. Тітка приймила нас так,— дай Боже, аби всіх добрих людей так приймали! Та й було чим приймати: стара собі була багачка на все село, а мала лиш одну доньку та одного сина — тільки в неї і дітей.

Горілка стоїть перебоями — куди повернешся, в хаті світло на всі боки, а по дворові горять величезні смоляниці так, що аж небо почервоніло. А гостей, гостей! І в хаті, і в хоромах, і на дворі, і в сутках, навіть і на гостинці стояли деякі, що не мали де поміститися на обійстю,— бо кождого, знаєте, кортіло подивитися, яке старощення справить стара Слижиха своїй дочці.

За столом сидить Калина зо своїми дружечками. Молодого посадили з братом та боярами коло неї; музики грають — було щось аж шість скрипників а два цимбалісти, усе вижницькі. Дружечки співають, а я стою з Василем серед двора перед вікнами та тримаємо коні: він тримає коня пана-молодого, а я старшого дружби, бо в нас, знаєте, така вже установа. А музика в хаті не тужить, ні! — аж мороз їде тілом. А Василь позирає лиш крізь вікно на Калину та ані словечка аби вам до кого заговорив, а сам то почервоніє, то побіліє, то аж почорніє.

Прийшли й панотець, сиві-сиві, як молоко, а борода понижче пояса.

— Веселитеся, діточки,— питають, їдучи попри нас,— веселите?

— Благословіть, отче! — каже Василь, знявши кучму (бо в нас, знаєте, ходять молодий і дружби в кучмах, не в кресаках), а сам так і сплакав.

— А чого ж бо ти, серце? — стали панотець голубити, а нарешті додали жартом: — З веселими веселися — не журися! Господь наш Ісус Христос сам так робив, так

і ви, діточки; веселіться, доки ще весело! Господь Бог недурно дав і весну, і молодість, і утіху, і скрипки, і пістолєта нарешті — все то Бог дав людям, не хто.

— Правда, панотче, що Бог! — утяв Василь, а сам так і повеселів.— Він дав чоловікові для його заходу і веселість, і скрипку, і пістоля, лиш аби знав він, коли чим орудувати.

Повибігали всі з хати, вхопили нашого любого панотця на руки та понесли за стіл. Помолилися Богу, прочитали, що вже там треба було, заручили молодих та й не цуралися з ними повечеряти; такі се в нас панотчик не горделиві були.

Гості вечеряють, музики пригравають, дружечки приспівують; стара Слижиха не пам'ятає з радіщ, що вже робить; ми надворі так і гримаємо з пістолєт, що аж шиби в вікнах на дрібні кавалочки потріскали — так і дзвонять, сиплючись по камінню,— а Василь каже до мене:

— Тепер же, братчику мій сердешний, будуть зараз молодих виводити надвір гуляти. Скоро вийдуть, стрільмо ж два набої нараз, нехай буде братчикові мому да на славу!

— Та чого ж бо ти плачеш, Василю, уже сього вечора другий раз?

— З радіщ, Юрійку! Ти не знаєш, як я свого брата кохаю.

— Та чого тобі плакати?

Ладує Василь, ладую й я, але Василь, бачу, інак собі тоді ладував. От слухайте лиш. Ступає молодий через поріг, а тут їм таку вже дорогу підклали й устелили... Грим — раз і другий! Ілаш лиш повалився Калині у ноги, а Василь — мені: ні пари з уст, а кров так косицями і грає — геть мені мою рантухову сорочку оббризкала.

Молода зомліла. Брат імив Ілаша на руки, та лиш вдарився у стіну головою; а я знов пустив боржій коня — та до Василя: ні рушиться — куля пішла право крізь серце.

Я витяг йому боржій хустку з-за ременя, що йому сестра передала, та й заткав боржій рану. Чи віщувала моя сестра, не знаю. Я раз питався, але вона мовчала та... в'яла. Як та квіточка без сонічка, в'яла любка моя, душечка моя, аж доки не зов'яла.

Калину понесли більше умерлу як живу в кліть. Дівки повтікали куди котра, пан отець розважали тітку, кілько могли; а парубки зробили ноші з зеленої смеречини, зложили на ній обох братів та понесли в Довгополе.

Брат мій ішов цілу дорогу при ношах, а самий такий блідий, аж чорний. Я знов вів за ними коні — пана-

молодого та братового, бо моїм та Василевим побігли два парубки наперед давати знати. Файну потіху принесуть старій-старесенькій Хороцованисі! Лиш двох їх мала, як дві оці в голові. Налагодила посаг, та тепер най лагодить на лаві.

Не рано вже було, як ми стали в Довгімполі. Ждав на нас уже весь рід Ілашів; і мале, і велике, ба таки ціле Довгополе злягло, скоро почули, що сталося. А не плачів там, ні! Не голосіння, ні! Хіба камінє не плакало, а решта всі.

Нарядив я з братом обох на лаві, головами докупи.

— Ото я тебе оженив, братчику мій, соколе мій! — аж крикнув брат, а сам як заплаче, як упаде на Ілаша, як обійме його, як стане цілувати! А він, сердешний, лежить собі, ані ворухнеться. І я заплакав. Або, може, не плакати, мавши одним одного щирого товарища, та й того класти на лаві!?

На другий день приїхали комісари пороти. Господи, як кинеться стара мати!

— А неволя ж би вас утяла та укрила, солона та тяжка! Чи тото я вам під ніж синів своїх годувала? Вон з хати, біси, або в вас сокирою загачу, як у псів, та й сама страчуся!

А на се як зарує, як припаде до своїх синів, як стане цілувати! Господи милий, Господи праведний! Відки тото в матері тілько сліз тих береться, та тілько люби, та тілько жалю?!

Се діялося в суботу. А в неділеньку зранку й поховали: Ілаша коло церкви, а мого Василька — за цвинтарем у куті. Що вже стара напросилася та намолила панотця, аби й його з братом укупі ховали,— не помагало.

— Най ваш син,— кажуть панотець,— уже на сім світі покуту приймає,— може, Господь його за тото на тім світі простить.

Цілий тиждень стара Хороцованиха нас не пускала від себе.

— Най,— каже,— мені видиться, що мої сини при мені.— А сама як заголосить, як ударить сивою головою у стіну, то стіни аж заплачуть! Але третьої неділі треба нам було конче їхати домів, бо неня переказували. От попрощалися та й поїхали, обдаровані усею зброєю товаришів наших нещасливих. Брат дістав з Ілаша, а я з Василя усе. Та не до того нам було.

На саму Пречисту Божу поховали сестричку, а з нею й ширинку тоту криваву, що я нею Василеві груди затикав. Не хотів я їй дати, але як стала покойна просити:

— Братчику мій, любий мій! Таже я тобі вже недовго буду на сім світку доїдати,— дай мені тоту ширинку, дай, дай!

От і дав. Носила вона її на серденьку, аж до гробу взяла.

— Братчику,— каже вона мені на саму Пречисту раненько,— здойми-ко мене на твої ручки, але так здойми, як ти мого Васильчика здоймав.

От і здоймив, та... поклав уже мертву.

— Сестричко, сестриченько моя єдина! — сплакав я.— Чи ж тобі не жаль твого братчика так сиротою на сьому світі лишати?!

Нічого не відповіла, усміхалася. Знай, побачила вже свого Васильчика.

ЗМІСТ

Передмє слово 3

СВЯТЕ ПИСЬМО

БІБЛІЯ

Старий завіт 6
Перша книга Мойсеєва: Буття. *Переклад Івана Огієнка* 6
Новий завіт 7
Євангеліє від Луки. *Переклад Івана Огієнка* 7
Отче наш 11
З Мойсеєвих повчань 11
З приповістей Соломонових 12
З Давидових псалмів *(Тарас Шевченко)* 12
Релігійні пісні 13
Нова радість стала 13
Христос воскрес! 14
Молитва за Україну *(Олександр Кониський)* 14

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Веснянки 16
Благослови, мати, весну закликати 16
Ой весна, весна, ти красна 16
Да вже ж весна, да вже ж красна 16
Русальні пісні 17
Сиділа русалка на білій березі 17
Ой біжить, біжить мала дівчина 17
Купальські пісні 17
Купайло, Купайло, де ти зимувало? 17
Ходили дівочки коло Мариночки 18
Народна драма 18
Просо 18
Коза 19

Явтух 20

Весільні пісні 21
Ой стану я на билиночці 21
Ой оддавала та й мати дочку 21

ПРАДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Літопис Руський (уривки). *Переклад Леоніда Махновця* 24
Галицько-Волинський літопис (уривок) 29
Володимир Мономах. Поучення (уривки). *Переклад Леоніда Махновця* 30
Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать (уривки). *Переклад Володимира Крекотня* 32
Слово про похід Ігорів, Ігоря, сина Святослава, внука Олега. *Переклад Леоніда Махновця* 34
Плач Ярославни. *Переспів Тараса Шевченка* 49

ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЕПОХИ РЕНЕСАНСУ І БАРОКО

ІСТОРИЧНА ПРОЗА

Літопис Самовидця (уривки) 52
Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки (уривок). *Переклад Романа Іванченка* 53
Самуїл Величко. Сказання про війну козацьку з поляками... (уривки). *Переклад Валерія Шевчука* 55
Анонім. Історія Русів (уривки). *Переклад Івана Драча* 57

ДРАМАТУРГІЯ

Шкільна драма 58
Феофан Прокопович. Володимир (уривок). *Переклад Валерія Шевчука* 58
Милість Божа (уривки). *Переклад Валерія Шевчука* 59

Інтермедії 62
Якуб Гаватович. Інтермедія друга до «Трагедії, або Образу смерті...» (уривок) 62
Митрофан Довгалевський. Властотворний образ. Третя інтерлюдія (уривок) 64

Вертеп (уривки) 67

ПОЛЕМІЧНА ЛІТЕРАТУРА

Іван Вишенський. Тобі, котрий мешкає в землі, що зветься польська... (уривки). *Переклад Валерія Шевчука* 68
Послання до єпископів (уривки). *Переклад Валерія Шевчука* 70
Мелетій Смотрицький. Тренос (уривки) 71

ВІРШОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Климентій Зіновіїв. Із книги «Вірші. Приповісті посполиті». *Переклад Олександра Шугая* 73

Іван Величковський. Вірш до Івана Самойловича. *Переклад Валерія Шевчука* 75

Семен Дівович. Із великодніх віршів (уривок) 75

Касіян Сакович. Вірші на жалосний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного... (уривки). *Переклад Володимира Крекотня* 75

Григорій Сковорода. Із збірки «Сад божественних пісень». *Переклад Валерія Шевчука* 77

Із «Байок харківських». *Переклад Валерія Шевчука* 79

Розмова п'яти подорожніх. *Притча. Переклад Валерія Шевчука* . . . 80

Кільце. Дружня розмова про душевний світ (уривок). *Переклад Валерія Шевчука* 81

Розмова, звана Алфавіт, чи Буквар світу (уривок). *Переклад Валерія Шевчука* 82

Вдячний Еродій (уривок). *Переклад Валерія Шевчука* 83

Вбогий Жайворонок. *Притча* (уривок). *Переклад Валерія Шевчука* . . 84

Афоризми 85

НОВА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Іван Котляревський

Енеїда (скорочено) 88

Наталка Полтавка (скорочено) 133

Євген Сверстюк. Іван Котляревський сміється (скорочено) 156

Петро Гулак-Артемовський

Пан та Собака. *Казка* (скорочено) 158

Рибалка. *Українська балада* 162

Левко Боровиковський

Козак (скорочено) 163

Євген Гребінка

Українська мелодія 164

Човен 165

Черные очи 165

Амвросій Метлинський

Смерть бандуриста 166

Микола Костомаров

Співець Митуса 168

Закон Божий. Книга буття українського народу (скорочено) 169

Віктор Забіла

Соловей 171

Гуде вітер вельми в полі 172
Михайло Петренко
Небо 173
Маркіян Шашкевич
Слово до чтителей руського язика 173
О Наливайку 174
«Руська мати нас родила...» 174
Веснівка 175
Григорій Квітка-Основ'яненко
Маруся (скорочено) 175
Тарас Шевченко
Причинна (скорочено) 227
Катерина (скорочено) 231
Тарасова ніч (скорочено) 245
«Думи мої, думи мої...» 247
До Осиов'яненка (скорочено) 249
Іван Підкова (скорочено) 251
Гайдамаки (скорочено) 252
Гамалія (скорочено) 271
Розрита могила 274
«Чигрине, Чигрине...» 276
Сон («У всякого своя доля»). *Комедія* (скорочено) 278
Великий льох. *Містерія* (скорочено) 289
«Стоїть в селі Суботові...» 298
Кавказ 299
І мертвим, і живим... 303
Заповіт 309
Лілея 309
«Мені однаково...» 311
«Садок вишневий коло хати...» 312
А. О. Козачковському (скорочено) 312
Іржавець 314
«Ой чого ти почорніло...» 316
«Не тополю високую...» 317
«І широкую долину...» 317
«Зацвіла в долині...» 317
«У нашім раї на землі...» 318
«Лічу в неволі дні і ночі...» 319
Юродивий 321
«Я не нездужаю, невроку...» 324
Ісаія. Глава 35. *Подражаніе* 324
Марія (скорочено) 325
Іван Драч. Смерть Шевченка (уривки) 337
Афоризми Тараса Шевченка 339

Пантелеймон Куліш
До кобзи 343
До кобзи та до музи 344
Рідне слово 344
До Шевченка 346
Народна слава 348
Святиня 349
Стою один 351
Славянська ода 352
Шуканнє-викликання 353
Вільшаний князь. *Переклад з Й. В. Гете* 353
Слово над гробом Шевченка 354
Чорна Рада (скорочено) 355

Марко Вовчок
Інститутка (скорочено) 403
Сестра (скорочено) 424

Анатоль Свидницький
Недоколисана (скорочено) 431

Леонід Глібов
Журба 437
Розмова 439
Мірошник 440
Синиця 441
Вовк та ягня 442
Цуцик 443
Мальований стовп 445

Степан Руданський
«Гей-гей, воли...» 446
«Козаче-голубче...» 447
Мазепа, гетьман український (уривок) 447
Указ 448
Не мої ноги 449
Ахмет III і запорожці 449
Вареники, вареники! 451
Рак 452
Вовки 452
Холодно 453

Юрій Осип Федькович
Нічліг 453
Шельвах 454
Поклін 454
Вечір на Підгір'ю 455
Пречиста Діво, радуйся, Маріє 456
Нива 457
Люба — згуба (скорочено) 459

Навчальне видання
Укладач:

СТЕПАНИШИН БОРИС ІЛЬКОВИЧ

ДЖЕРЕЛА ПРУЖНО Б'ЮТЬ

Хрестоматія з української літератури для 9 класу

2-ге видання

Рекомендовано Міністерством освіти України

Київ, «Освіта»

Завідуюча редакцією мови, літератури та історії *Н. В. Заблоцька.*
Редактор *С. С. Литвин.* **Художник обкладинки** *К. Б. Мовчан.*
Художній редактор *Ю. В. Бондаренко.* **Технічний редактор** *М. С. Губар.*
Коректори *А. І. Сергієнко, Л. О. Волинська.*

Підписано до друку 27.05.97. Формат 84x108/32. Папір друкарський. Гарнітура Тип. Таймс. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 25,20. Умовн. фарбо-відб. 25,62. Обл.-вид. арк. 28,84. Тираж 400000 пр. Вид. № 36039. Зам. 8-42.

З діапозитивів видавництва «Освіта» на замовлення УВЦ «Школяр», Київ, вул. Сергієнка, 18.

Видавництво «Освіта». 254053, Київ, Ю. Коцюбинського, 5.

Свідоцтво 22858060 від 28.10.94.

Київське акціонерне товариство «Книга». 254655, МСП, Київ-53, вул. Артема, 25.

Джерела дружно б'ють

У видавництві «Освіта»
в 1998 році вийшов
підручник
Бориса Степанишина
«Українська література»,
9 клас, де проаналізовано
художні твори, вміщені
у даній хрестоматії.

ВИДАВНИЦТВО
ОСВІТА